

ใบบอกเมื่อน่าน : รูปแบบ เนื้อหา และภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2566

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

ใบบอกเมืองน่าน : รูปแบบ เนื้อหา และภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโทมหาบัณฑิต

ภาควิชาภาษาตะวันออก

มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2566

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศิลปากร

THE REGIONAL REPORTS (BAIBOK) OF NAN : FORM, CONTENT AND
REFLECTION OF SOCIETY AND CULTURE.

By

MISS Katanyuta MANEERONG

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for Master of Arts (EPIGRAPHIC IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES)

Department of Oriental Languages

Academic Year 2023

Copyright of Silpakorn University

หัวข้อ	ไบบอกรเมืองน่าน : รูปแบบ เนื้อหา และภาพสะท้อนสังคม วัฒนธรรม
โดย	นางสาวกตัญญูตา มณีพงศ์
สาขาวิชา	จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับ ปริญญาโท
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	อาจารย์ ดร. ทรงธรรม ปานสกุณ

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตาม
หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

	คุณบดีคณะโบราณคดี
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดำรงพล อินทร์จันทร์)		
พิจารณาเห็นชอบโดย		
	ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กังวล ศักขิมา)		
	อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(อาจารย์ ดร. ทรงธรรม ปานสกุณ)		
	ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน
(อาจารย์ ดร. จตุพร โคตรกนก)		
	ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมัย วรรณอุตร)		

620320009 : จารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก แผน ก แบบ ก 2 ระดับปริญญาโท

คำสำคัญ : ไบบอก, น่าน, อักษรธรรมล้านนา, อักษรธรรมลื้อ

นางสาว กตัญญูตา มณีพงศ์: ไบบอกเมืองน่าน : รูปแบบ เนื้อหา และภาพสะท้อนสังคม
วัฒนธรรม อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : อาจารย์ ดร. ทรงธรรม ปานสกุล

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ศึกษาไบบอกเมืองน่านที่บันทึกด้วยอักษรธรรม
ล้านนา และอักษรธรรมลื้อ สมัยรัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ. 2431-2434 จำนวน 85 ฉบับ มีประเด็น
การศึกษา ดังนี้ รูปแบบ อักษรและอักขรวิธี เนื้อหา รวมถึงภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรม

ผลการศึกษาพบว่ารูปแบบของไบบอกเมืองน่าน แบ่งเป็น รูปแบบภายนอก และ
รูปแบบภายใน โดยส่วนใหญ่รูปแบบภายนอกจะบันทึกลงบนกระดาษฝรั่ง สำหรับรูปแบบภายในเป็น
การบันทึกข้อความ แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนต้น ส่วนเนื้อหา และส่วนท้าย ตัวอักษรสามารถ
จำแนกออกเป็น อักษรธรรมล้านนา 5 ลายมือ อักษรธรรมลื้อ 3 ลายมือ ความแตกต่างของแต่ละลาย
มือต่างกันที่ขมวดหัวและปลายเส้นอักษรเป็นหลัก ส่วนอักขรวิธีการเขียนของอักษรทั้ง 2 กลุ่มเขียน
เหมือนอักขรวิธีทั่วไปทุกประการ เนื้อหาสามารถ แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ เนื้อหาเกี่ยวกับการเมืองการ
ปกครอง และเนื้อหาเกี่ยวกับประเพณี ส่วนภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรม พบว่าไบบอกเมืองน่านมี
ภาพสะท้อนทั้งหมด 5 ภาพสะท้อน คือ ความเป็นเอกราชของกรุงเทพฯ, ตราประทับและชื่อของเจ้า
เมืองน่าน, ความเป็นเครือญาติ, การนับถือพระพุทธศาสนาของชาวลื้อ และความเชื่อเรื่องการเผาศพ

620320009 : Major (EPIGRAPHIC IN THAI AND ORIENTAL LANGUAGES)

Keyword : Baibok, Nan, Dhamma Lanna scripts, Tai-Lue scripts

MISS Katanyuta MANEEPONG : The Regional Reports (Baibok) of Nan : Form, Content and Reflection of Society and Culture. Thesis advisor : Songtham Pansakun, Ph.D.

The purpose of this thesis is to study Baibok of Nan city which records by Dhamma Lanna scripts and the Tai-Lue scripts during the reign of King Rama V between 1888 to 1891, there were 85 papers. The results of the study showed that the form of Baibok of Nan city was divided into extrinsic elements and intrinsic elements. Most of extrinsic elements were recorded on western paper. Intrinsic elements were divided into 3 parts: the beginning, the content and the ending.

Alphabets can be classified into Dhamma Lanna 5 handwritings, and Tai-Lue 3 handwritings. Each handwriting is different in term of the bowed head and the end of the letter lines. As for the orthography of both groups was written according to general principles.

The contents of document can be classified into 2 groups: political and cultural traditional. The results of reflections showed 5 types, sovereignty of Bangkok, position seal and namely, relationship, Buddhism of Tai-lue and cremation.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะไม่สามารถเสร็จได้หากปราศจากบุคคลดังต่อไปนี้

ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ ดร.ทรงธรรม ปานสกุณ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ให้ ความเมตตา ให้คำแนะนำในการปรับแก้ และให้แรงผลักดันในการทำวิทยานิพนธ์จนแล้วเสร็จ

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กั้วล คัชชิวา ประธานกรรมการ อาจารย์ ดร. จตุพร โคตรกนก ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมัย วรรณอุตร ผู้ทรงคุณวุฒิ ภายนอก ที่รับเป็นคณะกรรมการสอบ และให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ต่อการปรับแก้วิทยานิพนธ์ให้ ดียิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ในภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดีทุกท่านที่ให้ความ เมตตา ใต้ถาม และให้กำลังใจผู้วิจัยในระหว่างการทำวิทยานิพนธ์เสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ ดร.ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทองที่ให้คำแนะนำในการเลือกเอกสาร การทำวิทยานิพนธ์ และสอนอ่านอักษรธรรมล้านนามาตั้งแต่สมัยปริญญาตรี

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ท่านอื่น ๆ ที่ไม่ได้เอ่ยนาม ที่รับรู้การทำวิทยานิพนธ์ของผู้วิจัย ให้คำแนะนำ ความรู้ และกำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์

ขอกราบขอบพระคุณหอจดหมายเหตุแห่งชาติที่ได้เก็บรักษาเอกสารอันทรงคุณค่านี้ไว้เป็น อย่างดี และสภาพสมบูรณ์ รวมถึงเจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุที่ให้คำแนะนำเรื่องเอกสารต่อผู้วิจัย

ขอกราบขอบพระคุณพ่อและแม่ที่ให้การสนับสนุน กำลังทรัพย์ คอยผลักดัน คอยดึงให้ลุกขึ้น เมื่อล้ม และให้กำลังใจในการทำทุกอย่างในชีวิตของผู้วิจัยเสมอมาตั้งแต่เด็กจนถึงปัจจุบัน

และสุดท้ายนี้ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อน พี่ น้อง และบุคคลอื่น ๆ ที่ไม่ได้ เอ่ยนาม ที่ให้กำลังใจ ผลักดัน รวมถึงห่วงใยผู้วิจัยเสมอ จนวิทยานิพนธ์เล่มนี้เสร็จสมบูรณ์จากใจจริง

กัตัญญุตตา มณีพงศ์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฐ
สารบัญภาพ.....	ฒ
บทที่ 1.....	1
บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	6
ขั้นตอนการศึกษา.....	6
ระเบียบวิธีวิจัย.....	7
ขอบเขตของการศึกษา.....	8
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	8
คำนิยามศัพท์เฉพาะ.....	14
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	14
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	14
บทที่ 2.....	26
รูปแบบเอกสารใบบอกเมื่อน่าน.....	26
ข้อมูลเบื้องต้นของเอกสาร.....	26
1. รูปแบบภายนอก.....	38

1.1 วัสดุที่ใช้รองรับการบันทึก	39
1.2 วัสดุที่ใช้บันทึก.....	41
1.3 จำนวนหน้า จำนวนบรรทัด และขนาดเอกสาร	42
1.4 อักษรและภาษา.....	45
1.5 ตราประทับ.....	51
1.6 บรรณนิทัศน์.....	54
2. รูปแบบภายใน.....	55
2.1 รูปแบบภายในหรือการบันทึกข้อความแบบที่ 1	62
2.2 รูปแบบภายในหรือการบันทึกข้อความแบบที่ 2	63
2.3 รูปแบบภายในหรือการบันทึกข้อความแบบที่ 3	64
บทที่ 3	67
อักษรและอักษรวิธี.....	67
อักษร.....	67
1. อักษรธรรมล้านนา	67
1.1 รูปพยัญชนะ	67
1.2. รูปสระ.....	88
1.3 รูปเครื่องหมาย	99
1.4 รูปตัวเลข.....	103
2. อักษรธรรมลื้อ.....	106
2.1 รูปพยัญชนะ	106
2.2 รูปสระ.....	121
2.3 รูปเครื่องหมาย	129
2.4 รูปตัวเลข.....	132
อักษรวิธี.....	135

1. พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระ	140
1.1 พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระหน้า	140
1.2 พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระบน	141
1.3 พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระล่าง	141
1.4 พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระหลัง	142
1.5 พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระหน้าหลัง	143
2. พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระและพยัญชนะสะกด	144
3. พยัญชนะต้นคู่ประสมสระ	145
3.1 พยัญชนะต้นคู่แบบควบกล้ำ	145
3.2 พยัญชนะต้นคู่แบบอักษรนำ	146
4. พยัญชนะต้นคู่ประสมสระและพยัญชนะสะกด	146
4.1 พยัญชนะต้นคู่แบบควบกล้ำประสมสระและพยัญชนะสะกด	146
4.2 พยัญชนะต้นคู่แบบอักษรนำประสมสระและพยัญชนะสะกด	147
5. พยัญชนะต้นเดี่ยว ต้นคู่ประสมสระประสม	147
6. พยัญชนะสะกดที่เปลี่ยนรูปจากเดิม	148
7. สระที่เปลี่ยนรูปเมื่อมีพยัญชนะสะกด	149
8. การใช้สระลอยในการเขียนคำ	149
9. วรรณยุกต์	150
10. เครื่องหมาย	151
10.1 ไม้กำ	151
10.2 ไม้กำมน	151
10.3 ไม้กำไหล	152
10.4 ไม้เก๋าท่อนึ่ง	152
10.5 ไม้ซำ	152

10.6.ระห้าม	153
10.7 ไม้ขีด.....	154
10.8 เครื่องหมายปีกกา.....	154
10.9 เครื่องหมายขึ้นต้นข้อความ.....	155
10.10 เครื่องหมายจบข้อความ ใช้ในการจบข้อความที่เขียน	155
11. อักษรวิเศษและคำที่เขียนซับซ้อน	156
12.ตัวเลข	156
บทที่ 4	174
เนื้อหาและภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรม	174
เนื้อหาใบอกเมืองน่าน	174
1. เนื้อหาเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง	174
1.1 การสงคราม.....	174
1.1.1 ช้าง.....	176
1.1.2 ช้าง.....	177
1.1.3 การสืบราชการ.....	179
1.2 การรักษาพระราชอาณาเขต.....	186
1.3 การรักษาพระราชไมตรี.....	194
1.4 บรรณาการและสิ่งของ.....	196
1.4.1 เครื่องราชบรรณาการ	196
1.4.2 ม้าสี่ประหลาด.....	200
1.5 การพระราชทานตำแหน่ง	201
1.6 การขอรับพระราชทานสิ่งของ	206
1.7 การตายของเจ้านาย.....	207
1.7.1 เจ้าอุปราชถึงแก่อสัญกรรม.....	208

1.7.2	เจ้าอนันตวรฤทธิเดชถึงแก่พิราลัย.....	209
1.7.3	เจ้าบุรีรัตน์ถึงแก่อนิจกรรม.....	209
1.8	การไปรษณีย์และโทรเลข.....	210
1.9	แผนที่.....	215
1.10	ราชการเรื่องอื่น ๆ.....	219
1.10.1	อัฐิ.....	219
1.10.2	ขุนอมรศักดิ์ดาไม่คืนเงิน.....	220
1.10.3	บัญชี.....	221
1.10.4	ข้อพิพาทกับพระเมืองแก่น.....	223
1.10.5	ข้อพิพาทกับมองกุณะ.....	227
1.10.6	คนเมืองอุเข้ามาในนครเมืองน่าน.....	229
1.10.7	เชียงแข็งขอเมืองเชียงลาบจากเชียงตุง.....	234
2.	เนื้อหาเกี่ยวกับประเพณี.....	235
2.1	ประเพณีเฉลิมพระชนมพรรษา.....	236
2.2	ประเพณีการเถลิงศก.....	238
2.3	ประเพณีพระราชพิธีโสกันต์.....	240
2.4	ประเพณีรับน้ำพิพัฒน์สัตยา.....	242
	ภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรม.....	249
1.	ภาพสะท้อนความเป็นเอกราชของกรุงเทพฯ.....	249
2.	ภาพสะท้อนชื่อเจ้านครเมืองน่านและตราประทับ.....	255
3.	ภาพสะท้อนความเป็นเครือญาติ.....	257
4.	ภาพสะท้อนการนับถือพุทธศาสนาของชาวลื้อ.....	261
5.	ภาพสะท้อนความเชื่อเรื่องการเผาศพ.....	262
บทที่ 5	265

บทสรุป.....	265
รายการอ้างอิง.....	269
ประวัติผู้เขียน.....	275

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ตารางแสดงข้อมูลหัวเรื่องบัญชีเอกสารที่นำมาศึกษาในงานวิทยานิพนธ์.....	27
ตารางที่ 2 ตารางแสดงข้อมูลใบบอกเมืองน่านที่นำมาศึกษา	42
ตารางที่ 3 ตัวอย่างใบบอกที่บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา และคำอ่าน.....	47
ตารางที่ 4 ตัวอย่างใบบอกที่บันทึกด้วยอักษรธรรมลื้อ และคำอ่าน	48
ตารางที่ 5 ตารางแสดงตราประทับ	52
ตารางที่ 6 ตารางแสดงผู้ส่ง ผู้รับเอกสารรูปแบบต่าง ๆ ที่ส่งถึงกรุงเทพฯ.....	58
ตารางที่ 7 ตารางแสดงผู้ส่ง ผู้รับเอกสารรูปแบบต่าง ๆ ที่ส่งระหว่างหัวเมืองน่านกับเมืองอื่น ๆ และเมืองอื่น ๆ ส่งถึงกัน.....	61
ตารางที่ 8 รูปแบบภายในแบบที่ 1.....	62
ตารางที่ 9 รูปแบบภายในแบบที่ 2.....	63
ตารางที่ 10 รูปแบบภายในแบบที่ 3 ตัวอย่างที่ 1.....	64
ตารางที่ 11 รูปแบบภายในแบบที่ 3 ตัวอย่างที่ 2.....	65
ตารางที่ 12 แสดงรูปพยัญชนะอักษรธรรมล้านนาจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 5 ลายมือ	158
ตารางที่ 13 แสดงรูปสระลอยอักษรธรรมล้านนาจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 5 ลายมือ	163
ตารางที่ 14 แสดงรูปสระจมอักษรธรรมล้านนาจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 5 ลายมือ.....	164
ตารางที่ 15 แสดงรูปเครื่องหมายอักษรธรรมล้านนาจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 5 ลายมือ.....	166
ตารางที่ 16 แสดงรูปตัวเลขอักษรธรรมล้านนาจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 5 ลายมือ	167
ตารางที่ 17 แสดงรูปพยัญชนะอักษรธรรมลื้อจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 3 ลายมือ.....	168
ตารางที่ 18 แสดงรูปสระลอยอักษรธรรมลื้อจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 3 ลายมือ.....	170
ตารางที่ 19 แสดงรูปสระจมอักษรธรรมลื้อจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 3 ลายมือ.....	171
ตารางที่ 20 แสดงรูปเครื่องหมายอักษรธรรมลื้อจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 3 ลายมือ	172

ตารางที่ 21 แสดงรูปตัวเลขอักษรธรรมลือจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 3 ลายมือ 173

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 ซองใส่เอกสารที่ส่งจากเมืองน่าน.....	5
ภาพที่ 2 ภาพประกอบตัวอย่างการอ้างอิงรูปภาพ	10
ภาพที่ 3 เอกสารศุภอักษรเจ้าอนันตวรฤทธิเดช.....	32
ภาพที่ 4 เอกสารหนังสือเจ้าราชวงศ์ ว่าที่เจ้าอุปราช	33
ภาพที่ 5 เอกสารหนังสือจากที่พักเมืองสิง	34
ภาพที่ 6 เอกสารสำเนาหนังสือเมืองแล	35
ภาพที่ 7 เอกสารบัญชี.....	36
ภาพที่ 8 เอกสารสำเนาตราประทับ.....	37
ภาพที่ 9 เอกสารสำเนาสารกรมธรรม์.....	38
ภาพที่ 10 ใบบอกที่บันทึกลงบนกระดาษฝรั่ง	40
ภาพที่ 11 ใบบอกที่บันทึกลงบนกระดาษเพล	41
ภาพที่ 12 ใบบอกที่ใช้อักษรธรรมล้านนา	47
ภาพที่ 13 ใบบอกที่ใช้อักษรธรรมลื้อ.....	48
ภาพที่ 14 ตราประทับพระยานาค.....	52
ภาพที่ 15 ตราประทับท้าวอุทุมพร	52
ภาพที่ 16 ตราประทับครุฑ.....	52
ภาพที่ 17 ตราประทับหนังสือเมืองพง	53
ภาพที่ 18 ตราประทับหนังสือเมืองพง	53
ภาพที่ 19 ตราประทับหนังสือเมืองสิง	53
ภาพที่ 20 บรรณนิทัศน์ที่ื่อนายเวรผู้รับเอกสาร	54
ภาพที่ 21 บรรณนิทัศน์ลงวันที่รับเอกสาร	54

ภาพที่ 22 บรรณนิทัศน์ที่จัดทำโดยหอจดหมายเหตุ..... 55

ภาพที่ 23 บรรณนิทัศน์ที่จัดทำโดยหอจดหมายเหตุ..... 55

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมไทยในอดีตตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ก่อน พ.ศ. 2476 การติดต่อสื่อสารระหว่างหัวเมืองประเทศราชมายังกรุงเทพฯ เพื่อรายงานข้อราชการ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งภายในหัวเมืองและบริเวณใกล้เคียง มีการใช้หนังสือประทับตราที่เรียกรวมว่า “ใบบอก”¹ ซึ่งข้อราชการหรือเหตุการณ์ที่เขียนลงใบบอกนั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อกราบเรียนต่อเสนาบดีที่สังกัดอยู่ของหัวเมืองนั้น สามารถแบ่งออกเป็นหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นกับกรมมหาดไทย (สมุหนายก) หัวเมืองฝ่ายใต้ขึ้นกับกรมพระกลาโหม (สมุหพระกลาโหม) และหัวเมืองท่าขึ้นกรมท่า² เสนาบดีจะนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายแต่พระมหากษัตริย์ให้ทรงทราบต่อไป³ โดยลำดับการส่งถึงผู้รับปรากฏในใบบอกมีตัวอย่างดังนี้ “บอกปรนนิบัติมายังท่านออกพันนายเวรกรมมหาดไทยได้ทราบแล้ว ขอได้นำเข้ากราบเรียน พลน หัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลาทราบแล้ว ขอได้นำขึ้นกราบถวายบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบแต่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วยทุกประการ”⁴

ข้อราชการในใบบอกจากหัวเมือง โดยมากมักกล่าวถึงส่วย การทำนา ปริมาณน้ำฝน ความสงบเรียบร้อย ไปจนถึงมุมมองของข้าราชการและผู้คนในท้องถิ่นที่มีต่อกรุงเทพฯ⁵ เมื่อพิจารณาถึงหน้าที่ และเนื้อหาของใบบอก สามารถกล่าวได้ว่าการบริหารบ้านเมืองสมัยก่อนใบบอกเป็นเอกสารบริหารราชการแผ่นดินที่สำคัญเปรียบเสมือนเครื่องมือชิ้นหนึ่งของกรุงเทพฯ ที่ใช้จัดการบริหารวางแผนดำเนินนโยบายต่อพื้นที่ และกลุ่มคนหัวเมืองประเทศราชโดยอาศัยข้อความรายงานในใบบอกประกอบการตัดสินใจและกำหนดทิศทางการปกครอง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์การขยายอำนาจทางการเมือง และรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่จะได้รับจากหัวเมือง

¹ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, “หนังสือประทับตรา” ใน ความยกย่องของอดีต: พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติพลตรีหม่อมราชวงศ์ ศุภวัณย์ เกษมศรี, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2537), 151.

² ศานติ ภักดีคำ, พระมหาเจษฎาราชอาณาจักรในจารึกทำเนียบหัวเมืองและผู้ครองเมือง วัดพระเชตุพน (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2562), 20-22.

³ วิธมา เอี่ยมประไพ, หลักฐานทางประวัติศาสตร์ (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร, 2535), 58.

⁴ ร.5.ม.2.12ก./2 ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111)

⁵ วิธมา เอี่ยมประไพ, หลักฐานทางประวัติศาสตร์, 58.

ไม่ว่าจะผลประโยชน์จากการยอมอยู่ใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์กรุงเทพฯ หรือเรียกว่า “การสวามิภักดิ์” จะต้องส่งบรรณาการ และส่วย

ใบบอกนอกจากมีความสำคัญที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ข้อความในใบบอกยังเป็นเหตุการณ์จากบุคคล หรือกลุ่มคนที่อยู่ในสังคม ใกล้ชิดกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเปรียบเสมือนว่ากลุ่มคนที่เป็นผู้ส่งเอกสารเป็นหูเป็นตาให้กับกรุงเทพฯ ดังที่กล่าวในใบบอกเมื่อนานว่าพระมหากษัตริย์กรุงเทพฯ ได้ชูปะเลียงเจ้านครเมื่อนานให้เป็นเจ้าประเทศราชใหญ่ รักษาอาณาเขตต่างพระเนตรต่างพระกรรณ

ใบบอกถูกใช้ติดต่อขอราชการจนถึง พ.ศ. 2476 คำที่ใช้เรียกหนังสือราชการจากหัวเมืองว่า “ใบบอก” ยกเลิกใช้ แทนด้วยคำเรียกว่า “หนังสือ”⁶ ทั้งหมด ปัจจุบันใบบอกที่สิ้นกระแสการใช้งาน หรือไม่ได้ใช้งานแล้ว เอกสารนั้นได้ถูกจัดเก็บไว้ในฐานะเอกสารจดหมายเหตุ บทบาทความสำคัญของเอกสารในอดีตกับปัจจุบันเปลี่ยนไป

กล่าวคือเปลี่ยนจากเอกสารบริหารราชการ เป็นเอกสารหลักฐานชั้นต้นลายลักษณ์อักษรที่มีความสำคัญและมีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ เพราะเอกสารประเภทนี้ มีการบันทึกกระบวน และสถานที่ชัดเจน เมื่อนำมาใช้ประกอบการศึกษาทางประวัติศาสตร์ ทำให้ข้อสรุปในงานศึกษานั้น ตรวจสอบได้ และมีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

จากความสำคัญของใบบอกดังที่กล่าวมาข้างต้น ทั้งการใช้งานในอดีตและการใช้งานในปัจจุบัน ทำให้ผู้วิจัยนำเอกสารประเภทนี้มาศึกษา เอกสารที่ผู้วิจัยนำมาศึกษาเป็นเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) จดหมายเหตุประเภทลายลักษณ์อักษรที่ได้รับมอบจากกระทรวงมหาดไทย เก็บรักษาและให้บริการเป็นสำเนาไมโครฟิล์มที่กลุ่มเอกสารจดหมายเหตุและบริการ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ผู้วิจัยได้ทำการสืบค้นจากบัญชีสำรวจเอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย (ร.5 ม.2.12ก-2.14 เล่ม 2 ในจำนวน 3 เล่ม หัวเรื่อง ร.5 ม.2 แผนกปกครอง 2.12 ก. ใบบอกเมืองต่าง ๆ

การพิจารณาใบบอกที่นำมาศึกษานั้น ผู้วิจัยได้เลือกบัญชีที่มีหัวเรื่องใบบอก สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) มุ่งเน้นพิจารณาพื้นที่ และตัวอักษรเป็นเกณฑ์ในการคัดเลือกเอกสาร เมื่อได้สำรวจบัญชีเอกสารดังกล่าวมาข้างต้นแล้วผู้วิจัยมุ่งความสนใจไป

⁶ ประดิษฐา นาครักษา, “การศึกษารูปแบบ และสำนวนภาษาที่ใช้ในหนังสือราชการไทยระหว่างปี พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2534” (ปริญาญอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), 17.

ที่ไบบอกร์ที่บันทึกด้วยอักษรอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อเป็นหลัก ประกอบกับได้สำรวจการใช้งานเอกสารประเภทจดหมายเหตุการศึกษาประวัติศาสตร์ พบว่าการใช้เอกสารเพื่อเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์มักใช้เอกสารที่เขียนด้วยอักษรไทยและมีอักษรวิธีการเขียนเหมือนปัจจุบัน เพราะเอกสารที่บันทึกด้วยตัวอักษรที่บันทึกด้วยอักษรชนิดอื่น ๆ ค่อนข้างซับซ้อนและเป็นอุปสรรค โดยเฉพาะเรื่องตัวอักษร จึงเป็นแนวคิดให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาเอกสารตัวอักษรชนิดอื่น ๆ โดยใช้ความรู้ด้านอักษรและอักษรวิธีอ่านเอกสารปริวรรตเอกสารจากอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อเป็นอักษรไทยปัจจุบัน และผู้วิจัยมุ่งหวังว่าการอ่านเอกสารชุดนี้จะนำไปสู่การเผยแพร่เนื้อหาที่เป็นประโยชน์ เพื่อให้ผู้ศึกษาศาสตร์อื่น ๆ สามารถเข้าถึงข้อมูลที่เอกสารชั้นต้นเขียนด้วยตัวอักษรชนิดอื่น นอกเหนือจากอักษรไทยได้สะดวกยิ่งขึ้น แม้จะพบเอกสารอักษรไทยภาคกลางเมื่อพิจารณาแล้วเป็นไบบอกร์ที่สามารถอ่านได้สะดวก บางฉบับแปลมาจากไบบอกร์อักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อที่มีอยู่ กรณีที่เอกสารอักษรธรรมล้านนา หรือธรรมลื้อไม่ชัดเจนผู้วิจัยก็ได้นำเอกสารที่เขียนด้วยอักษรไทยภาคกลางมาตรวจสอบ

ผู้วิจัยได้คัดเลือกศึกษาไบบอกร์ของเมืองน่านที่บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อสามารถแบ่งเป็น เอกสารที่บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา จำนวน 80 ฉบับ และอักษรธรรมลื้อจำนวน 5 ฉบับ รหัสเอกสาร ร.5.ม.2.12ก./2 ไบบอกร์เมืองน่าน (ก.ค.104- พ.ค.111) และ ร.5.ม.2.12ก./3 บอกร์เมืองน่าน ปี ร.ศ.110 (ก.ย.106-19 พ.ค.110) เหตุที่ผู้วิจัยเลือกศึกษาไบบอกร์ของเมืองน่าน เพราะไบบอกร์ของเมืองน่านมีความน่าสนใจทั้งเวลา พื้นที่ รูปแบบ รวมถึงเนื้อหาของเอกสาร

เมืองน่าน พ.ศ. 2428-2435 เป็นช่วงที่ผู้ครองนคร คือเจ้าอนันตวรฤทธิเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรุมหาราชวงษาธิบดี⁷ เวลานั้นเมืองน่านมีข้าหลวงจากกรุงเทพฯ ไปประจำเป็นข้าหลวงที่ 2 คือพระยาพิไชยชาญฤทธิ์⁸ และต่อมาเป็นพระยาสุนทรนุรักษ์ ช่วงระยะเวลาตามที่ระบุไว้ในบัญชีเอกสารถือว่าเป็นช่วงเวลาที่สำคัญ ราชสำนักกรุงเทพฯ มีนโยบายจัดการพื้นที่หัวเมืองล้านนาเข้มงวดมากยิ่งขึ้น และได้ขยายขอบเขตของหัวเมืองล้านนา จากการส่งข้าหลวงไปประจำคนแรก พ.ศ. 2417 หลังสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ 1 ควบคุมเพียงสามหัวเมืองเท่านั้น คือ เชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน เรียกว่า “ข้าหลวงเมืองเชียงใหม่” “ข้าหลวงสามหัวเมือง ” “ข้าหลวงหัวเมืองลาวเฉียง” เป็น เรียกว่า

⁷ พงศาวดารเมืองน่าน (เชียงใหม่: หจก. ธนุขพรินต์ติ้ง (โรงพิมพ์ดาว), 2534), 118.

⁸ ร.5.ม.2.12ก./2 ไบบอกร์เมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111)

“ข้าหลวงห้าหัวเมือง”เพิ่มเขตอำนาจรวมแพร่และน่านเข้าไป⁹ หลังจากพ.ศ. 2427 ที่มีการส่งพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นข้าหลวงพิเศษต่างพระองค์ (รัชกาลที่ 5) เป็นข้าหลวงที่มีอำนาจเด็ดขาดในการจัดระบบการปกครอง ซึ่งการที่เมืองน่านมีข้าหลวงที่ 2 ไปประจำการนั้น แสดงให้เห็นว่าเมืองน่านมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเชียงใหม่

สถานะของเมืองน่านเป็นหัวเมืองประเทศราชที่ขึ้นกับกรุงเทพฯ โดยตรงและเป็นพื้นที่ภายใต้นโยบายปฏิรูปการปกครองเพื่อนำไปสู่การจัดมณฑลเทศาภิบาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2442 นอกจากนั้นเมืองน่านยังถือเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญใกล้ชิดกับอิทธิพลตะวันตกที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางพระราชอำนาจของกรุงเทพฯ และเป็นตัวแทนกรุงเทพฯ ในการปกครองหัวเมืองลาวทางเหนืออีกด้วย นอกจากนั้นหัวเมืองน่านยังมีความสำคัญและความสัมพันธ์ใกล้ชิดยิ่งขึ้นกับกรุงเทพฯ ซึ่งจะเห็นได้ชัดและเป็นรูปธรรมในประวัติศาสตร์สมัยต่อมาคือ อสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราชวงษาธิบดี

ใบบอกเมืองน่านตามทะเบียนระบุช่วงเวลา ตั้งแต่ พ.ศ. 2428 ถึง 2435¹⁰ เมื่อพิจารณาโดยใช้อักษรเป็นเกณฑ์พบว่าเอกสารที่บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อ เป็นเอกสารที่มีช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2431-2434 แม้เอกสารมีช่วงเวลาไม่นานนัก แต่มีจำนวนมาก และมีความน่าสนใจ

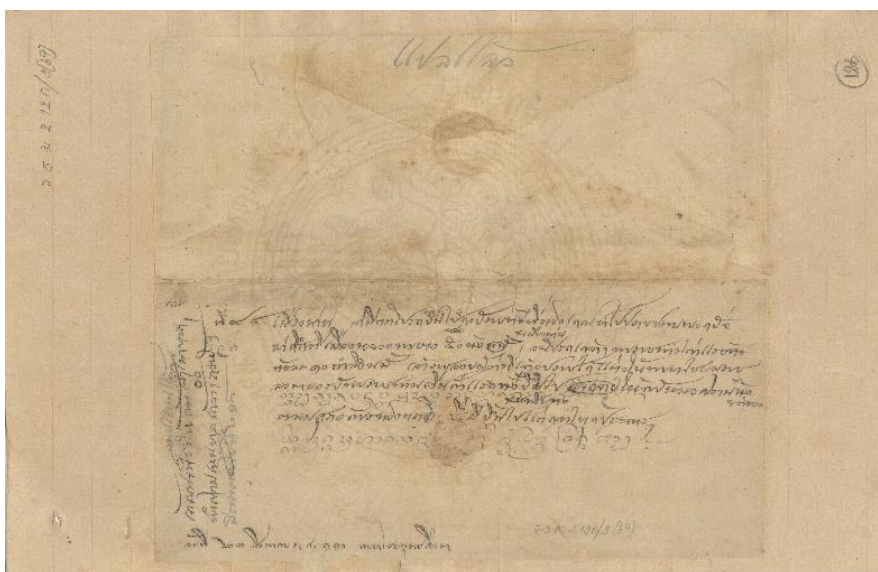
นอกจากเหตุผลทางเวลาและพื้นที่ดังกล่าวมาข้างต้นแล้วใบบอกอักษรธรรมล้านนาเมืองน่าน 80 ฉบับและใบบอกอักษรธรรมลื้อ 5 ฉบับ มีความน่าสนใจในด้านรูปแบบเอกสารเพราะเอกสารส่วนใหญ่เป็นต้นฉบับ และใช้งานจริง ส่วนเอกสารที่เป็นคัดสำเนาที่มักอยู่ในรูปแบบสำเนาหนังสือที่คัดมาจากต้นฉบับโดยมากจะส่งมาจากเมืองอื่น ๆ นอกจากนั้นยังมีเอกสารแนบเรื่องซึ่งเอกสารแนบเรื่องนี้ถือเป็นเอกสารที่สำคัญไม่น้อยไปกว่าเอกสารอื่น ๆ

ใบบอกเมืองน่านไม่ได้มีความน่าสนใจเพียงด้านที่กล่าวมาข้างต้น แต่หนังสือราชการของทางเมืองน่าน แม้ว่าเขียนด้วยอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อ ถ้าเป็นเอกสารบันทึกอักษรธรรมล้านนาเขียนหรือคัดสำเนาจากเมืองน่าน รวมถึงเอกสารที่ออกจากที่พักเมืองสิ่งสมัยหลัง รูปแบบภายในหรือลักษณะการเขียนนั้น เอกสารจะเขียนตามประกาศ ว่าด้วยผู้ซึ่งจะทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือ

⁹ เนื้ออ่อน ขวทองเขียว, *เปิดแผนยี่ดล้านนา* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2559), 106.

¹⁰ ตามทะเบียนที่ระบุไว้

และประกาศธรรมเนียมการถวายหนังสือต่าง ๆ .ลายมือในใบบอกเขียนด้วยลายมือที่บรรจงและเป็นระเบียบ ในเรื่องการจัดส่ง การจัดส่งเป็นแบบสมัยใหม่ เปลี่ยนจากการเขียนลงบนกระดาษเพลลาเป็นแนวยาวใส่กลัก¹¹ เป็นเขียนลงบนกระดาษกระดาษฝรั่ง ส่วนเอกสารบันทึกด้วยอักษรธรรมลือเขียนลงบนกระดาษเพลลาสีเหลืองผืนผ้า และพับสอดซองลงมาส่งที่กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 1 ซองใส่เอกสารที่ส่งจากเมืองน่าน
จาก ร.5 ม.2.12ก/3 [69] หน้า 126.

เมื่ออ่านพิจารณาเบื้องต้น ใบบอก เป็นคำเรียกรวมหนังสือราชการที่ส่งจากหัวเมืองเพื่อเข้ามารายงานข้อราชการ เมื่อพิจารณาจากตำแหน่งผู้ส่ง ตำแหน่งผู้รับ และข้อราชการ ใบบอกสามารถ แบ่งออกเป็น ศุภอักษร หนังสือ¹²บัญชา เอกสารแนบเรื่อง จากที่กล่าวมาแล้วนั้นผู้วิจัยจึงสังเกตเห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของเอกสารดังกล่าว จึงเลือกศึกษาใบบอกเมืองน่าน จำนวน 85 ฉบับ โดยศึกษารูปแบบ อักษรและอักษรวิธึ เนื้อหาและภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรม โดยใช้วิชาการอ่านจารึก (Epigraphy) อ่านถ้ายถอดจากต้นฉบับอักษรธรรมล้านนาและอักษรธรรมลือมาเป็นอักษรไทย

¹¹ สิ่งของรูปทรงกระบอกมีฝาปิด

¹² ในบางครั้งเรียกว่า “ต้นหนังสือ”

อักษรวิธีปัจจุบัน ใช้แนวคิด Archive Diplomatics ของ Luciana Duranti มาปรับใช้วิเคราะห์รูปแบบของใบบอก ใช้แนวคิดทางอักษรวิทยา (Palaeography) ศึกษาลักษณะของตัวอักษรและอักษรวิธี ใช้แนวทางการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) มาศึกษาและวิเคราะห์เนื้อหาของใบบอกเพื่อจัดกลุ่ม และศึกษาภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรมต่อไป

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษารูปแบบ อักษร และอักษรวิธีใบบอกเมืองน่าน
2. เพื่อศึกษาเนื้อหา และภาพสะท้อนด้านสังคมวัฒนธรรมในใบบอกเมืองน่าน

ขั้นตอนการศึกษา

1. สืบค้นเอกสารใบบอกสมัยรัชกาลที่ 5 จากบัญชีสำรวจเอกสารที่จัดทำโดยสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ทบพทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับใบบอกเป็นหลัก รวมถึงเอกสารโบราณราชการประเภทอื่น ๆ และทฤษฎีที่จะนำมาศึกษาใบบอกในด้านอักษร อักษรวิธี รูปแบบ เนื้อหา และภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรม
2. รวบรวมข้อมูลใบบอกเมืองน่านที่บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อ ซึ่งจัดเก็บและให้บริการที่สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
3. วิเคราะห์อักษร อักษรวิธีรูปแบบใบบอกเมืองน่านที่บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อ
4. วิเคราะห์เนื้อหาใบบอกเมืองน่าน
5. วิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรมใบบอกเมืองน่าน
6. เรียบเรียงผลการวิจัย
7. สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยในหัวข้อ “ใบบอกเมืองน่าน : รูปแบบ เนื้อหา และภาพสะท้อนสังคม วัฒนธรรม” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ผู้วิจัยใช้ระเบียบการวิจัยเอกสาร (Documentary research) นำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical description) โดยมีขั้นตอนการวิจัยตามลำดับดังนี้

1. การเตรียมข้อมูลและคัดเลือกข้อมูล

1.1 ศึกษาความหมายและลักษณะของหนังสือราชการโบราณแต่ละประเภท และแนวทางการวิเคราะห์ โดยมุ่งเน้นใบบอกเป็นหลัก ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องจากงานวิจัย หนังสือ และบทความ

1.2 สืบค้นข้อมูลใบบอกที่จัดเก็บและให้บริการอยู่ที่สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

1.3 กำหนดขอบเขตใบบอกที่จะทำการศึกษา ขอบเขตอายุ พื้นที่ และตัวอักษร 1 . 4
คัดเลือกเอกสารต้นฉบับโดยประเมินสภาพเอกสารเบื้องต้น หากเอกสารใดมีสภาพชำรุดไม่สามารถอ่านได้ ผู้วิจัยจะไม่นำมาศึกษาวิเคราะห์

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 เก็บรวบรวมเอกสารเพื่อศึกษาโดยพิจารณาเนื้อหาของเอกสาร และใช้ข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นเป็นหลัก คัดเลือกบัญชีสำรวจเอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย (ร.5ม.2.12ก-2.14) เล่ม 2 ในจำนวน 3 เล่ม หัวเรื่อง ร.5 ม.2 แผนกปกครอง 2.12 ก. ใบบอกเมืองต่าง ๆ โดยการรวบรวมเอกสารจะรวบรวมจากเอกสาร รหัส ร.5.ม.5.12ก./2 ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) และร.5.ม.2.12ก./3 บอเมืองน่าน ปี ร.ศ.110 (ก.ย.106-19 พ.ค.110) เท่านั้น

2.2 ถ่ายถอดเนื้อหาใบบอกเมืองน่าน จากอักษรดั้งเดิมเป็นตัวอักษรไทยอักษรวิธีปัจจุบัน โดยใช้วิธีการอ่านจารึก (Epigraphy)

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

3.1 ใช้แนวคิด Archive Diplomatics ของ Luciana Duranti มาปรับใช้ในการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบของใบบอกเมืองน่าน

3.2 ใช้แนวคิดทางอักษรวิทยา (Palaeography) มาวิเคราะห์อักษร อักษรวิธี เพื่อวิเคราะห์อธิบายลักษณะตัวอักษรและอักษรวิธีของใบบอกเมืองน่าน

3.3 ใช้แนวทางการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) มาศึกษาเนื้อหาของใบบอกเมืองน่านและจัดกลุ่มวิเคราะห์ตามเนื้อหาที่สำคัญ

3.4 นำข้อมูลทั้งหมดมาอ่านเพื่อวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรม

3.5 นำข้อมูลทั้งหมดตรวจสอบความถูกต้อง ประเมินผล และแก้ไข เพื่อนำเสนอต่อไป

4. การนำเสนอผลการศึกษา โดยการเขียนเชิงพรรณนาวิเคราะห์ ใช้รูปภาพและตาราง ประกอบในส่วนที่ต้องการให้เห็นภาพการศึกษาชัดเจนยิ่งขึ้น

ขอบเขตของการศึกษา

จากบัญชีสำรวจเอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย (ร.5ม.2.12ก-2.14) เล่ม 2 ในจำนวน 3 เล่ม หัวเรื่อง ร.5 ม.2 แผนกปกครอง 2.12 ก. ใบบอกเมืองต่าง ๆ ซึ่งจัดทำโดยกลุ่มเอกสารสำคัญ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ผู้วิจัยได้คัดเลือกศึกษาใบบอกจังหวัดน่านที่บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา รหัสเอกสาร ร.5.ม.2.12ก./2 ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) และ ร.5.ม.2.12ก./3 บอเมืองน่าน ปี ร.ศ.110 (ก.ย.106-19 พ.ค.110) เป็นจำนวน 85 ฉบับ

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. เกณฑ์การเรียกชื่อเอกสารแบบกล่าวถึงโดยรวมจะเรียกเอกสารทุกฉบับว่า “ใบบอก” ตามหัวเรื่องในทะเบียนที่จัดโดยสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

2. เกณฑ์การตัวเลขถ้าเป็นเนื้อหาปริวรรตจะใช้เลขไทยในการเขียนเสมอ ส่วนในการอธิบายจะถ่ายทอดวันทีนั้น ๆ เป็นคำอ่าน และทำเชิงอรรถอธิบายอักษรวิธีเดิม

เช่น ใบบอกลงวันอาทิตย์ เดือน 8 แรม 10 ค่ำ¹³ ปีชวดสัมฤทธิศก²¹ ศักราช 1250

3. วิธีการอ้างอิง

¹³ อักษรวิธีเดิม ๑๖๐๘ ค่ำ

การอ้างอิงได้ข้อความ อ้างอิงโดยใช้ รหัส ชื่อ : หน้าของเอกสาร และทำตัวเอียง ดังนี้
ร.5.ม.2.12ก./2 ไบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 147.

รหัสของเอกสารที่จัดทำโดยสำนักหอจดหมายเหตุเป็นอักษรย่อ ตัวเลข และเครื่องหมาย
ร.5.ม.2.12ก./2 สามารถอธิบายได้ดังนี้

ร.5. คือ สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

ม.2. คือ แผนกการปกครอง

12ก. คือ ไบบอกเมืองต่าง ๆ

/2 คือ ปีที่ 2

ตัวเลขที่ตามหลังชื่อเดือน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) นั้นสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติระบุปีของ
 เอกสารแบบบริตันโกสินทร์ศก

ตัวอย่างการอ้างอิงได้ข้อความ

ด้วยทรงพระมหากรุณาโปรดเหนือเกล้าฯ ส่งหมายประกาศมหาสงกรานต์ปีชวดสัมฤทธิศก ๑๒๕๐
 เป็นธรรมเนียมปีเดือนวันคืนอย่างเช่นใช้ในกรุงสยาม พระราชทานขึ้นมาถึงนครเมืองน่าน
 ข้าพระพุทธเจ้า ณ วัน ๑๓๑๙ ค่ำปีชวดสัมฤทธิศกแปดฉบับ ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านันทวรฤทธิเดชเจ้า
 นครเมืองน่าน เจ้านายบุตรหลานท้าวพระยา ก็ได้ทราบเกล้าฯ ในประกาศสงกรานต์ทุกประการ

ร.5.ม.2.12ก./2 ไบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 146-147.

การอ้างอิงตำแหน่งของคำในอักษรวิธี ชื่อแบบเต็มรหัสเอกสาร *ไบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111)* จะแปลงเป็น (น่าน) แทน และเพิ่มเติมเลขบรรทัดลงไป หลังอักษรย่อ **บ.** อ้างอิงโดยใช้
รหัส (จังหวัด) : หน้าของเอกสาร บ.เลขบรรทัด และทำตัวเอียง ดังนี้ *ร.5.ม.2.12ก./2 (น่าน) : 390 บ.16*

ตัวอย่างการอ้างอิงตำแหน่งของคำ

ตัวเขียน

๕

คำปัจจุบัน

นี้

ตำแหน่งของคำ

ร.5.ม.2.12ก./2 (น่าน) : 390

บ.16

การอ้างอิงรูปภาพจะใส่รหัสของเอกสารและบอกเลขหน้ามุมขวาล่างของหน้าที่นำภาพมาอ้างอิง
ตัวอย่างการอ้างอิงรูปภาพ

ภาพที่ 2 ภาพประกอบตัวอย่างการอ้างอิงรูปภาพ

ภาพที่ : 5 ตราประทับพระยานาค

จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 269

4. กฎเกณฑ์การปริวรรต

การปริวรรตในวิจัยนี้ผู้วิจัยจะปริวรรตอักษรธรรมล้านนาเป็น “คำอ่าน” อักษรวิธีปัจจุบันทั้งหมด เพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจเนื้อหาของหนังสือราชการจากเมืองน่านที่บันทึกด้วยตัวอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมคือ คำปริวรรตเขียนอยู่บรรทัดเดียวกันในกรณีคำไทยมาตรฐานและคำล้านนาจะไม่ใส่พินทุ์ได้อักษร ส่วนคำภาษาบาลีที่มีใช้ในภาษาไทย และบัญญัติในพจนานุกรมจะใช้รูปคำปริวรรตตามพจนานุกรมเสมอ มีหลักเกณฑ์การปริวรรตดังนี้

การปริวรรตภาษาไทย

1. คำศัพท์ภาษาไทยมาตรฐานและภาษาล้านนาที่มีในภาษาไทยมาตรฐานและใช้กันอย่างแพร่หลายจะใช้คำไทยมาตรฐานโดยยึดรูปคำตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เป็นหลัก เพื่อให้เกิดเข้าใจร่วมกันในการสื่อสาร

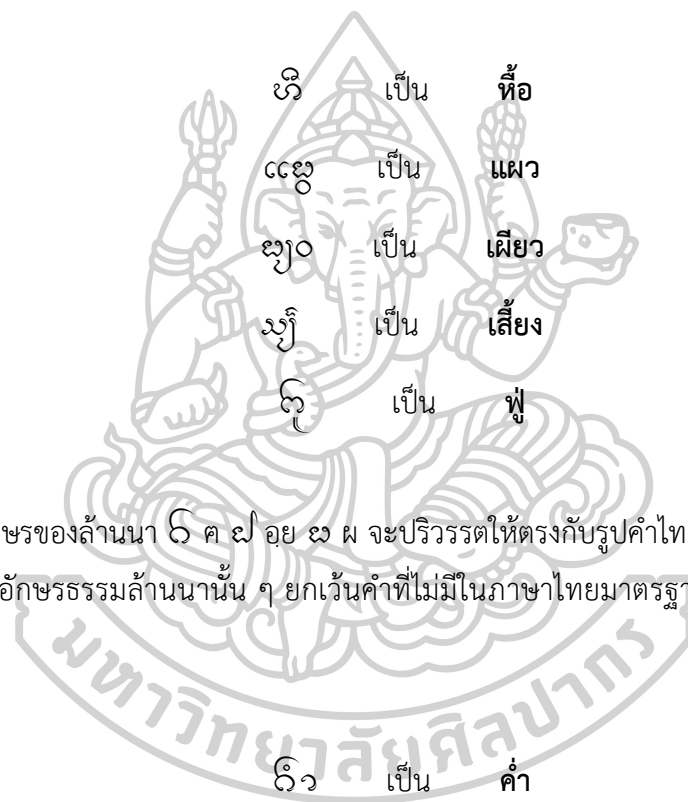
เช่น

ເວັ້	เป็น	เกิด
ເຮັ	เป็น	ปี
ລ້ຽບ	เป็น	ลักลอบ

จ เป็น จัด

2. คำศัพท์ภาษาล้านนาโดยเฉพาะ จะเขียนให้ใกล้เคียงกับรูปอักษรธรรมล้านนา ยึดการสะกดตามอักษรวิธีไทยปัจจุบัน ตามพจนานุกรมภาษาล้านนา ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวโรกาสเจริญพระชนมายุ 80 พรรษา และพจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง และพจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง เป็นหลัก

เช่น

3. รูปอักษรของล้านนา ๐ ค ฝ อย ฆ ฒ จะ परिवर्तितให้ตรงกับรูปคำไทยมาตรฐานที่ความหมายตรงกันกับรูปอักษรธรรมล้านนานั้น ๆ ยกเว้นคำที่ไม่มีในภาษาไทยมาตรฐานจะ परिवर्तितตามรูปคำล้านนา

เช่น

๐	เป็น	คำ
ค	เป็น	คิน
ฝ	เป็น	เฝี่ยม
อย	เป็น	อยู่
ฆ	เป็น	โปรด
ฒ	เป็น	ปราบ

4. การปริวรรตคำที่มีรูปเขียนต่างกันแต่มีความหมายเหมือนกัน จะปริวรรตตามคำที่เป็นที่รู้จัก
โดยมาก

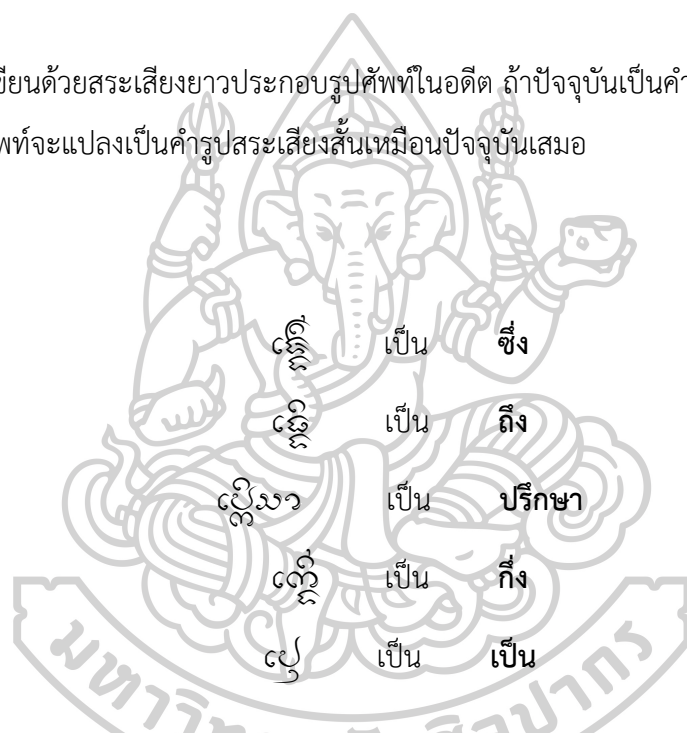
เช่น

ไว เป็น ไพร่

ไฉ เป็น ครั้น

5. คำที่เขียนด้วยสระเสียงยาวประกอบรูปศัพท์ในอดีต ถ้าปัจจุบันเป็นคำที่ใช้สระเสียงสั้น
ประกอบรูปศัพท์จะแปลงเป็นคำรูปสระเสียงสั้นเหมือนปัจจุบันเสมอ

เช่น

6. คำที่เขียนด้วยอักษรวิเศษ จะปริวรรตเป็นรูปคำปัจจุบันของภาษาไทยมาตรฐานและคำ
ล้านนาถ้าเป็นคำล้านนา

เช่น

ล เป็น แล

เฒ เป็น เอา

อ๋ เป็น กีบ

ไถ้ว เป็น ไปหา

บรรณานุกรม เป็น ศุภอักษร

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

ใบบอก หมายถึง หนังสือราชการทุกชนิดที่ออกและส่งจากหัวเมืองประเทศราชเข้ามายังกรุงเทพฯ เพื่อบอกข้อราชการต่าง ๆ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. รู้และเข้าใจรูปแบบ ตัวอักษร และอักษรวิธีของใบบอกเมืองน่าน
2. รู้และเข้าใจเนื้อหาและภาพสะท้อนของใบบอกเมืองน่าน
3. งานวิจัยนี้จะเป็นส่วนหนึ่งในนำเสนอองค์ความรู้ของเอกสารหนังสือราชการ “ใบบอกเมืองน่าน” ในฐานะหนังสือตัวเขียนโบราณที่ทรงคุณค่าอย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเมืองน่านสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดช

ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 10 กล่าวถึงสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชว่าเป็นช่วงที่บ้านเมืองรุ่งเรือง เดิมเจ้านครเมืองน่านมีตำแหน่งเป็นเจ้าบุรีรัตน์เมืองแก้ว ชื่ออนันตยศ เป็นบุตรเจ้าฟ้าปิจุลศักราช 1214 เดือน 6 ขึ้น 11 ค่ำ ลงมากราบทูลที่กรุงเทพมหานคร ได้รับโปรดเกล้าฯ และแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพระยามงคลวรยศ เจ้านครเชียงน่านรับพระราชทานเครื่องยศ เสร็จราชการกลับขึ้นมาที่เมืองน่าน เดือน 9 เมืองน่านได้ยกไปสิบสองปันนา และทำให้สิบสองปันนาสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ และได้ยกทัพไปสมทบรบกับเมืองเชียงตุง รบไม่ชนะกลับมาได้ซ่อมเมือง สร้างเมืองเก่า สร้างประตูชัย และกำแพงเมือง และนอกจากนั้นในปี จ.ศ. 1218 คุณเจ้านายท้าวพระยาแขกเมืองสิบสองปันนา เชียงรุ่ง หลวงภูคา เมืองลำ เมืองพง ลงไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเครื่องราชบรรณาการที่กรุงเทพมหานคร เจ้าหนานมหาพรหมและเจ้าสุริย (บุตร) อยู่ที่กรุงเทพฯ เจ้าหนานมหาพรหมได้โปรดเกล้าฯ เป็นมหาอุปราชหอหน้า และเจ้าสุริยเป็นเจ้าราชวงศ์ เดือนยี่ในปีเดียวกันเจ้าพระยาน่านชื่อมงคลวรยศพาเจ้านาย ขุน ไพร่ ไปลงไปเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์ และได้รับโปรดเกล้าฯ เลื่อนยศเจ้ามงคลวรยศ เป็นเจ้าอนันตวรฤทธิเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดี เจ้านครเมืองน่าน และได้พระราชทานเครื่องยศ คือ ทรงประพาส กระโجمหัวแทนแก้ว 5 ชั้น ฉัตรขาว 7 ใบ คาบหลูปคำ ทวน เขียวคำฝักเขียว 4 เล่ม ปืนชนิดดี 2 บอก กระโถนคำ 1 พานหมากคำ 1 มีด้ามดำ 1 มปัตดีคำ 2 แคว รูปม้าคำ 1 โต้ะเงิน 1 ใบ เบ้ายาคำ 1

รวายสี เดือน 5 ขึ้น 13 ค่ำเม็งวันอาทิตย์หลังจากเจ้าพระยานานได้รับสัญญาบัตรเป็นเจ้าชีวิต เจ้าราชวงศ์ก็ได้ยกกำลังขึ้นไปเมืองเชียงแข็งและกวาดครัวเมืองเชียงแข็งลงมาเมืองน่าน ในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ นั้นในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เป็นช่วงที่บ้านเมืองรุ่งเรืองดังที่กล่าวมาข้างต้น มีการทำนุบำรุงศาสนาสร้างวัด สร้างธรรม มาจนถึงจุลศักราช 1253 เดือน 8 ลง 7 ค่ำ เม็งวันศุกร์ไทด์ับเม้า เจ้านันตวรฤทธิเดชถึงแก่พิราลัย เมื่ออายุได้ 86 ปี เสวยราชได้ 39 ปี ในปี จ.ศ. 1255 พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เจ้าอุปราชทอนหน้าผู้เป็นบุตร เป็นเจ้านครเมืองน่าน ปรากฏนามว่า เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราชวงศ์¹⁴

สมศักดิ์ ลือราช (2529) ได้ศึกษาเรื่องความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) ศึกษาบทบาทและความสำคัญของเมืองแพร่เมืองน่านในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิจารณาถึงปัจจัยที่ส่งเสริมความสำคัญของเมืองแพร่และน่าน จุดมุ่งหมาย วิธีการดำเนินการที่รัฐบาลเข้าไปควบคุมทั้งสองหัวเมืองนี้ รวมถึงศึกษาปัญหาและผลของการดำเนินการปฏิรูปการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมของเมืองน่าน กล่าวถึงเมืองแพร่และน่านว่าอยู่บริเวณตะวันออกของล้านนา แตกต่างจากหัวเมืองล้านนาอื่น ผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณนี้มีคนหลายเชื้อชาติ บริเวณเมืองน่านมีประชากรที่อพยพมาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง เมืองน่านจะใกล้ชิดกับลาวฝั่งซ้ายมากกว่าเมือง เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง

งานวิจัยนี้ให้ภาพว่าแพร่และน่านเป็นพื้นที่สำคัญตั้งแต่อดีตเป็นจุดยุทธศาสตร์ทางด้านตะวันออกของสยาม และเพิ่มบทบาทมากยิ่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 อาทิ มีบทบาทสำคัญต่อการขยาย และรักษาอำนาจของไทยในแคว้นเชียงแข็ง และสิบสองปันนา การแสดงบทบาทและหน้าที่ในการให้ความช่วยเหลือในการปราบฮ่อโดยเป็นอุดหนุนเสบียงอาหาร ลำเลียงอาหารจากหัวเมืองต่าง ๆ และเกณฑ์คนพื้นเมืองเป็นกองกำลังของกองทัพสยาม นอกจากนี้แล้วสิ่งที่ทำให้เมืองแพร่และเมืองน่านสำคัญมากยิ่งขึ้นเพราะเป็นพื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลจากฝรั่งเศส เป็นพื้นที่เสี่ยง ซ้ำยังมีพืชเศรษฐกิจที่สำคัญคือป่านไม้สัก ซึ่งความสำคัญของเมืองแพร่และเมืองน่านนี้ทำให้รัฐบาลสยามเข้าไปปฏิรูปการปกครองในเวลาต่อมา

¹⁴ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 10 (ประชุมพงศาวดาร ภาค 10 ตอนปลาย ภาคที่ 11-12) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), 75-119.

ชฎาพร จินชานา (2529) ได้ศึกษาเรื่องการวิเคราะห์สังคมเมืองนำจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ (พ.ศ. 2395-2451) งานวิจัยนี้ศึกษาสภาพการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมเมืองนำในช่วง พ.ศ. 2395-2451 กล่าวถึงการบริหารในเมืองนำโดยใช้ระบบเจ้าสวามหลวงอย่างอาณาจักรล้านนา เจ้าสวามหลวงมีหน้าที่เป็นผู้ช่วยเจ้าหลวง 32 คน ประกอบด้วย ขุนนางชั้นสูง เช่น พญาจำบ้าน พญาสามล้าน พญาแสนหลวง พญาเจ้าสวามทั้ง 32 คนมีอำนาจดลบันดาลตามลำดับ โดยแบ่งพญาเจ้าสวาม 2 นาย พญาสามล้านชั้นที่หนึ่ง 10 นาย พญาชั้นที่สอง 10 นาย และพญาชั้นที่สาม 10 นาย งานของเจ้าสวามแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ การงานที่ต้องเสนอเจ้าหลวงเพื่อวินิจฉัยและบัญชาการ และการงานที่เป็นไปตามระเบียบแบบแผนโดยทั่วไปซึ่งสามารถที่จะปรึกษาหารือและทำได้ที่เจ้าสวามโดยไม่ต้องนำเสนอเจ้าหลวง ท้าวขุนในสวามแบ่งได้เป็น 2 ระดับ ท้าวขุนระดับสูงเรียกว่า “พญาปิ่น” มี 4 นายและพญาแสนหลวงอื่น ซึ่งเจ้าหลวงแต่งตั้ง ในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ มีดังนี้

ท้าวขุนระดับพญาปิ่น ได้แก่

1. พญาแสนหลวงจำแสนบตีราชาชัยภักย์นันทรวปัญญาศรีวิสุทิมงคล เป็นผู้สำเร็จราชการบ้านเมืองทั่วไป และเป็นประธานเจ้าสวาม (เทียบได้ นายกรัฐมนตรี)
2. พญาแสนหลวงอามาตย์เป็นรองผู้สำเร็จการ
3. พญาแสนหลวงราชธรรมดูลย์เป็นหัวหน้าฝ่ายตุลาการ
4. พญาแสนหลวงมนตรี เป็นนายทะเบียนพล หรือนายสักเลข(สุรัสวดี)

พญาชั้นรอง (หัวหน้ากรม) ได้แก่

1. พญาหลวงขัตติยราชวงศา ช่วยว่าการทั่วไปและสักเลข(ทหาร)
2. พญาราชเสนา ช่วยว่าการทั่วไป
3. พญาไชยสงคราม ช่วยว่าการทั่วไป
4. พญาทิพเนตร ช่วยว่าการทั่วไป
5. พญาไชยราช ช่วยว่าการทั่วไป
6. พญาหลวงราชบัณฑิต เป็นโหรประจำเมือง
7. พญาหลวงศุภอักษร ว่าการฝ่ายศุภอักษร
8. พญามรินทรอักษร ว่าการฝ่ายศุภอักษร
9. พญาสิทธิธนสมบัติ ว่าการคลัง
10. พญาราชสาร ว่าการคลัง
11. พญาหลวงคำสือ ว่าการคลัง

12. พญาหลวงภักดี รักษาคลังพัสดุและฉางข้าวหลวง
13. พญาราชโกฏ รักษาคลังพัสดุและฉางข้าวหลวง
14. พญาราชรองเมือง รักษาคลังพัสดุและฉางข้าวหลวง
15. พระราชสมบัติ รักษาคลังพัสดุและฉางข้าวหลวง
16. พญาอินต๊ะรักษา รักษาคลังพัสดุและฉางข้าวหลวง
17. พญานาหลัง รักษาคลังพัสดุและฉางข้าวหลวง
18. พญาสิทธิมงคล รักษาคลังพัสดุและฉางข้าวหลวง
19. พญาธนสมบัติ รักษาคลังพัสดุและฉางข้าวหลวง
20. พญาพรหมอักษร รักษาคลังพัสดุและฉางข้าวหลวง
21. พญาแขก รักษาคลังพัสดุและฉางข้าวหลวง
22. พญาสิทธิเดช ตูลาการ
23. พญานราสาร ตูลาการ
24. พญาไชยพิพิธ ตูลาการ
25. พญาไชยปัญญา นายช่าง
26. พญานันต๊ะปัญญา นายช่าง
27. พญาธรรมราช ธรรมการ
28. แสนหลวงเมฆสาคร ว่าการเหมืองฝาย

บริพัตร อินปาด๊ะ (2560) ได้ศึกษาเรื่องการฟื้นฟูบูรณานันในสมัยราชวงศ์หลวงดิน พ.ศ. 2329-2442 งานวิจัยนี้ศึกษา สาเหตุ กระบวนการ และผลของการฟื้นฟูบูรณานันใน ช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2329 – 2442 เป็นช่วงเวลาที่ราชวงศ์หลวงดินของเมืองน่าน สามารถแยกตัว เป็นเอกเทศจากเมืองอื่น ๆ ในล้านนา ผู้กษัตริย์อาณาจักรในพื้นที่เมืองน่าน ราชวงศ์หลวงดินมีนโยบายต่าง ๆ เพื่อสร้างความมั่นคงให้สถานะเจ้าผู้ครองนคร และรัฐน่านมั่นคงยิ่งขึ้น

ใช้นโยบายสร้างความยอมรับจากภายนอก ให้บ้านเมืองบริเวณใกล้เคียงยอมรับความเป็นรัฐของ น่าน รวมไปถึงรัฐที่อยู่บริเวณโดยรอบของน่าน เช่น หลวงพระบาง เชียงรุ่ง เชียงแข็ง เมืองลำ เมืองพง อยู่บริเวณเขตแม่น้ำโขง และสิบสองปันนา โดยรัฐเหล่านี้เป็นพื้นที่แสวงหาผลประโยชน์ของเมืองน่าน เมืองน่านถือว่าเป็นรัฐเกิดใหม่ที่มีอิทธิพลในบริเวณนั้น สำหรับรัฐอื่น ๆ ที่มีสถานะใกล้เคียงกันจะเป็น ลักษณะที่ต่างคนต่างอยู่เป็นเอกภาพต่อกัน จะมีความข้องเกี่ยวกับกันเพียงช่วงเวลาที่ต้องร่วมมือทาง ทหารกันเพื่อรักษาผลประโยชน์ที่มีร่วมกันเท่านั้น

ใช้นโยบายกระจายอำนาจบริหารและสร้างความเป็นศูนย์กลางและความยอมรับจากภายใน คือ การดึงคนจากพื้นที่รอบข้างให้เข้ามาอยู่ที่น่าน สร้างความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม ใช้การปกครองแบบกระจายอำนาจแทนการรวมศูนย์อำนาจเพื่อลดภาระ และแบ่งเบาภาระของผู้ครองนครลดปัญหาด้านความแตกต่าง และสร้างความสงบ นอกจากนี้มีการสร้างภาพลักษณ์ของเจ้าผู้ครองนครว่าดีงามต่อกลุ่มชนชั้นปกครอง และพลเมืองภายในรัฐ อยู่บนยอดสูงสุดของการปกครอง เป็นผู้ที่อุปถัมภ์ศาสนา และประคับประคองทั้งในด้านโลกและจิตวิญญาณ และนอกจากนั้นน่านยังใช้นโยบายอิงอำนาจจากสยามเพื่อค้ำประกันทางอำนาจในช่วงที่ความเป็นรัฐของน่านกำลังเข้าสู่ความเปลี่ยนแปลง และสยามมีบทบาทในการกำหนดทิศทางของเมืองน่าน การเข้าร่วมกับสยามถือว่าเป็นทางเลือกหนึ่งสำหรับความอยู่รอดของรัฐและคน จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2442 มีการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล ผู้ปกครองนครเมืองน่านในนามของราชวงศ์หลวงดินจึงลดบทบาทไป

ผู้วิจัยศึกษานงานวิจัยนี้ทั้ง 3 งานนี้ เพื่อศึกษาสังคมเมืองน่าน ซึ่งเป็นช่วงเวลาร่วมสมัยกับเอกสารที่นำมาศึกษา ให้เข้าใจพื้นที่เมืองน่าน และประวัติศาสตร์สมัยดังกล่าว เพื่อให้เห็นโครงสร้างการปกครองภายในเมืองน่านสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ และศึกษาวิธีการศึกษาภาพสะท้อนที่ได้จากเอกสารชั้นต้นกฎหมายอาณาจักรหลักคำ นำไปสู่ความเข้าใจในเนื้อหาของเอกสารใบบอกเมืองน่านมากยิ่งขึ้น ช่วยในการวิเคราะห์เนื้อหา เพื่อพิจารณาลักษณะรูปแบบการศึกษา รวมถึงเพื่อเห็นลักษณะการนำชุดข้อมูลไปศึกษาในด้านต่าง ๆ และข้อสรุปปรับใช้ในงานวิจัยต่อไป

2. งานวิจัยเกี่ยวกับหนังสือราชการ

ประดิษฐา นาครักษา (2535) ได้ศึกษาเรื่องการศึกษารูปแบบ และสำนวนภาษาที่ใช้ในหนังสือราชการไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2534 งานวิจัยนี้ศึกษาในรูปแบบและสำนวนภาษาที่ใช้ในหนังสือราชการภายนอกระหว่างปี พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2534 ผู้วิจัยศึกษางานวิจัยนี้เพื่อให้เข้าใจประเภทและรูปแบบของหนังสือราชการโดยทั่วไป และนอกจากนี้งานวิจัยเรื่องนี้ก็กล่าวถึงแสดงให้เห็นบทบาทของเอกสารราชการประเภทใบบอกว่าเป็นหนังสือราชการที่ออกจากส่วนภูมิภาคมายังส่วนกลาง โดยใช้เรียกหนังสือราชการของอุปราช, สมุหเทศาภิบาล, ผู้ว่าราชการจังหวัด รายงานเหตุการณ์เข้ามายังกระทรวง หรือหนังสือราชการ ที่ผู้ว่าราชการจังหวัด รายงานเหตุการณ์เข้าไปยังมณฑล

พรชัย นาคสีทอง (2548) ได้ศึกษาเรื่องการศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ งานวิจัยนี้ศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ (จัน) โดยใช้เอกสารต้นฉบับที่เป็นสมุดไทยดำ อักษรไทย มาศึกษาเรื่องราวที่ปรากฏใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์เปรียบเทียบหลักฐานอื่นเพื่อนำเสนอข้อมูลทางประวัติศาสตร์ในช่วงนั้นให้มีความน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น ผู้วิจัยศึกษางานนี้เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาข้อมูลเนื้อหาในใบบอกที่เป็นจัดเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ประเภทหนึ่ง

อรพรรณ ศิริมานะ (2548) ได้ศึกษาเรื่องการวิเคราะห์ลักษณะและเนื้อหาของพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: เอกสารชุดกรมเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หมวดเบ็ดเตล็ด ศึกษา ลักษณะเอกสารแบบภายนอกและภายใน เนื้อหาพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อรุณี อัดตนาถวงษ์ (2549) ได้ศึกษาเรื่องการศึกษาวิเคราะห์หนังสือประทับตราสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ศึกษาวิเคราะห์หนังสือประทับตราสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยประยุกต์แนวความคิดวิเคราะห์เอกสารจดหมายเหตุ และการวิเคราะห์เนื้อหาเอกสารเพื่อศึกษาและนำเสนอผลการศึกษา

ผู้วิจัยศึกษางานวิจัยทั้ง 2 เล่มนี้เพื่อเข้าใจรูปแบบเอกสารบริหารราชการแผ่นดินที่มีการใช้ตราประทับเป็นส่วนหนึ่งของเอกสารในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งข้อสังเกตความเหมือนและแตกต่างของเส้นสีตราประทับ และเพื่อประยุกต์แนวทางการวิเคราะห์จดหมายเหตุ ในหัวข้อรูปแบบภายนอกและรูปแบบภายในตามทฤษฎี Archive Diplomatics ของ Luciana Duranti เพื่อวิเคราะห์เอกสารพบตลอดจนทฤษฎี Content Analysis มาวิเคราะห์เนื้อหาเพื่อจัดกลุ่มต่อไป

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับเอกสารราชการของท้องถิ่น คือ หนังสือที่มีชื่อเรียกว่า ใบจุ่ม และสารตรา ดังนี้

วรภรณ์ โตศิริ (2532) ได้ศึกษาเรื่องการศึกษา “ใบจุ่ม” เอกสารราชการอาณาจักรล้านช้าง งานวิจัยนี้ศึกษาลักษณะอักษรและอักษรวิจิ การใช้ถ้อยคำ สำนวนโวหาร ลักษณะสำคัญของเนื้อหาในใบจุ่ม และวิเคราะห์สาระทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี

ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์ (2552) สารตราเมืองมหาสารคามฉบับคัดร่าง เป็นหนังสือที่วิจัยโดยรวบรวมเอกสารตัวเขียนที่มีชื่อว่าสารตราเป็นฉบับคัดร่าง ที่ใช้ตัวอักษรท้องถิ่นในการบันทึกเพื่อ

สื่อสารกับคนในท้องถิ่นโดยแปลจากอักษรไทยเป็นอักษรไทน้อย งานวิจัยนี้ได้ปริวรรตเอกสาร นำเสนออักษรวิธ และจัดเนื้อหาเพื่อนำเสนอข้อมูลมานำเสนอเป็น 3 ภาคการศึกษา

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ (2553) ใบจุ่ม : สารนิเทศบนสิ่งทอ และ พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ (2556) วิเคราะห์สารนิเทศจากใบจุ่ม เป็นหนังสือที่วิจัยโดยรวบรวมเอกสารประเภทใบจุ่มซึ่งเป็นเอกสารราชการอาณาจักรล้านช้างซึ่งงานวิจัยนี้จะนำมาศึกษาแบ่งเป็นเล่มจากผืนผ้าและกระดาษปริวรรตถ่ายทอด นำเสนอในประเด็น ประเภท รูปแบบการบันทึก อักษรและอักษรวิธไทน้อย ตลอดจนเนื้อสาระที่ปรากฏอยู่บนใบจุ่ม

ผู้วิจัยศึกษางานวิจัยทั้ง 3 เรื่องนี้เพื่อเป็นแนวทางในการนำเสนอข้อมูลใบบอกซึ่งเป็นเอกสารราชการใช้บริหารราชการแผ่นดินเหมือนกับใบจุ่ม หรือสารตราแตกต่างกันเพียงพื้นที่ที่ใช้ ฐานะผู้ออกเอกสาร ตัวอักษร และช่วงเวลา เพื่อปรับใช้ในการตั้งประเด็นการศึกษาในงานวิจัยต่อไป

นอกจากนั้นผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับเอกสารประเภทจดหมายเหตุที่เป็นหนังสือราชการ ดังนี้

ธนโชติ เกียรติณภัทร. (2558). การศึกษาวิเคราะห์คำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว งานวิจัยนี้ศึกษาอักษร อักษรวิธ เนื้อหาและภาพสะท้อน การวิเคราะห์ใช้วิธีการวิพากษ์หลักฐานเพื่อนำเสนอข้อมูลประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในเนื้อหา รวมถึงตีความภาพสะท้อนสังคมในสมัยนั้น

ชัชพลสิษฐ์ ปาชนะ (2564) ได้ศึกษาเรื่องการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะและสารัตถะของเอกสารตัวเขียนที่ใช้ในการติดต่อราชการระหว่างไทย และกัมพูชาในช่วง พ.ศ. 2325-2427 งานวิจัยนี้ศึกษาวิเคราะห์เอกสารตัวเขียนที่ใช้ติดต่อราชการระหว่างไทยและกัมพูชา ในช่วง พ.ศ. 2325-2427 จำนวน 1,070 รายการ ซึ่งงานวิจัยนี้ศึกษาตัวอักษรและอักษรวิธของเขมรและภาษาไทย ลักษณะของเอกสารตัวเขียนทั้งภายใน ภายนอก และสารัตถะของเอกสารตัวเขียน

ปรีศนิภรณ์ พลายนิกานิต (2564) ได้ศึกษาเรื่องการศึกษาสารัตถะและการใช้ภาษาทางการทูตในพระราชสาส์นสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว งานวิจัยนี้ศึกษาวิเคราะห์พระราชสาส์นฉบับร่างที่มีไปมาระหว่างสยามกับตะวันตกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) จำนวน 75 ฉบับลักษณะทางกายภาพ สารัตถะ รวมถึงการใช้ภาษาทางการทูตในพระราชสาส์น

สาวิณี ขอนแก่น (2564) ได้ศึกษาเรื่องการศึกษาสารตราและใบบอกระหว่างสยามกับล้านนา สมัยรัชกาลที่ 1-4 งานวิจัยนี้ศึกษารูปแบบการบันทึก และรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาของหนังสือราชการประเภทสารตราและใบบอก และศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาสารตราและใบบอกสมัยรัชกาลที่ 1-4

ผู้วิจัยศึกษางานวิจัย 4 งานนี้เพื่อให้มีแนวทางในการวิเคราะห์เอกสารที่เป็นหนังสือราชการในแง่มุมในการศึกษาหนังสือราชการโบราณ โดยใช้ทักษะทั้งทางด้านจารึกและเอกสารโบราณร่วมด้วย นอกจากนั้นงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นแง่มุมการจับใจความและการนำเสนอลักษณะเด่นของเอกสาร นอกจากนั้นผู้วิจัยยังศึกษางานวิจัยเรื่องการศึกษาสารตราและใบบอกระหว่างสยามกับล้านนาสมัยรัชกาลที่ 1-4 ยังทำให้เห็นภาพรวมของประวัติศาสตร์ล้านนาช่วงก่อนหน้าเอกสารที่นำมาศึกษาอีกด้วย

ไม่เพียงแต่งานวิจัยในที่มีประเด็นทางการศึกษาเอกสารมากกว่า 1 ประเด็นแล้ว หนังสือราชการในอดีตนั้นมีการศึกษาและนำเสนอออกมาเฉพาะเรื่องในรูปแบบบทความ เช่น

ศานติ ภัคดีคำ (2555) ได้ศึกษาเรื่องผนวช “กษัตริย์กัมพูชา” สมัยรัชกาลที่ 4 : พระพุทธศาสนา กับการเมืองสองราชสำนักสยาม-กัมพูชา นำเสนอเอกสารจดหมายเหตุ “ถึงเมืองอุดงมีชัย” ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นเอกสารที่ทำให้ให้เห็นภาพการเมืองของสยามกับราชสำนักกัมพูชาในเรื่องของความไม่ไว้วางใจในฝรั่งเศสที่เข้ามาแทรกแซงและภาพความขัดแย้งระหว่างเจ้านายกัมพูชา รวมถึงนโยบายทางการเมืองของรัชกาลที่ 4 ที่มีในยุคนั้น

ธนโชติ เกียรติณภัทร (2562) ได้ศึกษาเรื่องคำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ล่าอาณานิคมในจีน พม่า เวียดนาม และอินโดนีเซีย นำเสนอเกี่ยวกับภาพสะท้อนเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ ตลอดจนคุณภาพสะท้อนของสังคม การรับรู้ของชนชั้นปกครองในสมัยนั้นโดยใช้ชุดข้อมูลจากเอกสารคำให้การ

ชัชพลิชฐ์ ปาชะนี (2563) ได้ศึกษาเรื่องตัวอักษรและอักขรวิธีที่ใช้บันทึกภาษาเขมรในเอกสารตัวเขียน ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 นำเสนอเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของอักขรวิธีเขมรที่สัมพันธ์กับอักขรวิธีไทยในช่วงเวลาเดียวกันโดยใช้ชุดข้อมูลจากเอกสารตัวเขียนภาษาเขมรที่ใช้ในการติดต่อข้าราชการระหว่างไทยและกัมพูชาในช่วง พ.ศ. 2325-2427

สาวิณี ขอนแก่น และศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง (2564) ได้ศึกษาเรื่องสารตรา: หนังสือแห่งอำนาจของราชอาณาจักรสยาม นำเสนอเกี่ยวกับหนังสือราชการประเภทสารตราที่ส่งจากสยามไปยังเมืองต่าง ๆ ซึ่งสารตรานั้นเป็นเครื่องมือในการแสดงอำนาจของสยาม

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยประเภทบทความทั้ง 4 บทความที่เกี่ยวกับการศึกษาเอกสารราชการโดยนำเสนอเรื่องหลักที่น่าสนใจเพื่อปรับใช้ในการหาจุดเด่นเอกสารใบบอกเมืองน่านเพื่อนำเสนอต่อไป

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาอักษร อักษรวิธธรรมล้านนา และอักษร อักษรวิธอักษรธรรมลื้อ

ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2524) ได้ศึกษาเรื่องรายงานการวิจัย เรื่อง การวิวัฒน์ของรูปอักษรธรรมล้านนา งานวิจัยนี้ศึกษาในแง่พัฒนาการของตัวอักษรธรรมล้านนา ตั้งแต่แรกเริ่มเพื่อหาอักษรต้นแบบและต้นกำเนิดของอักษรธรรมล้านนา โดยใช้วิธีการศึกษาทางอักษรวิทยาเพื่อวินิจฉัยตัวอักษร

นัยนา โปรงธุระ (2525) ได้ศึกษาเรื่องอักษรธรรมล้านนา งานวิจัยนี้ศึกษาในแง่ของวิวัฒนาการของอักษร อักษรวิธจากศิลาจารึกและใบลาน ระหว่าง พ.ศ. 1919 ถึง พ.ศ. 2425 จำนวน 49 ข้อมูลเกณฑ์การคัดเลือกข้อมูลคัดเลือกจากเอกสารที่ปรากฏศักราชเก่าที่สุด พ.ศ. 1919 มาจนถึงใหม่ที่สุด พ.ศ. 2425 ดำเนินการวิจัยโดยการเก็บรูปอักษร และอักษรวิธเพื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการตัวอักษร และศึกษาอักษรวิธที่ปรากฏในข้อมูล

อภิรดี เตชะศิริวรรณ (2546) ได้ศึกษาเรื่องพัฒนาการของอักษรและอักษรวิธในเอกสารไทลื้อศึกษาพัฒนาการของอักษรและอักษรวิธไทลื้อ กล่าวถึงอักษรไทลื้อในช่วงที่ 1 พ.ศ. 2329 - 2465 เป็นช่วงที่อักษรไทลื้อรูปแบบส่วนใหญ่ยังคงมีลักษณะคล้ายคลึงกับอักษรธรรมล้านนา มีเพียงรูปแบบส่วนน้อยเท่านั้นที่แสดงให้เห็นว่าพัฒนาจนบ่งบอกได้ว่าเป็นอักษรไทลื้อ

ผู้วิจัยศึกษางานวิจัยทั้ง 3 เรื่องนี้ เพื่อผู้วิจัยจะใช้กรอบแนวคิดในการศึกษารูปแบบตัวอักษร และอักษรวิธ โดยการเก็บข้อมูลอักษรพิจารณา และศึกษาอักษรวิธของใบบอกเมืองน่าน การศึกษารูปแบบอักษรและอักษรวิธจะมีความแตกต่างจากงาน “อักษรธรรมล้านนา” ในแง่ของอายุเอกสารวัสดุรองรับการบันทึก วัสดุที่ใช้ในการเขียน และการใช้งานเอกสารในฐานะหนังสือราชการ การศึกษางานวิจัยทั้ง 3 เรื่องนี้ทำให้ทราบถึงแนวทางการวิเคราะห์รูปแบบของอักษรธรรมล้านนามากยิ่งขึ้น ซึ่งการวิเคราะห์ส่วนใหญ่ใช้การสังเกตเส้นอักษรเป็นหลัก โดยแบ่งเป็น เส้นบน เส้นล่าง เส้นหน้า เส้นหลัง เส้นกลาง มุมต่าง ๆ และนอกจากนั้นงานวิจัยนี้ยังแบ่งลักษณะ ต่าง ๆ ของเส้น เป็น 2 ประเภท คือ เส้นโค้ง

และเส้นหยัก และการศึกษางานวิจัยเรื่องการวิวัฒน์ของรูปอักษรธรรมล้านนา ยังทำให้สามารถรู้ได้ว่า อักษรธรรมล้านนาของเอกสารใบบอกที่อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 เรียกว่าเป็นตัวอักษรในช่วงเอกลักษณ์ของอักษรธรรมล้านนา นอกจากนี้การศึกษางานวิจัยเรื่องพัฒนาการของอักษรและอักษรวิธีในเอกสารไทลื้อ ศึกษาพัฒนาการของอักษรและอักษรวิธีไทลื้อ ทำให้ผู้วิจัยสามารถจำแนกเอกสารที่ส่งมาจากพื้นที่ภายใต้อำนาจของเมืองน่านว่าอักษรที่ใช้เขียนภายในหนังสือราชการนั้นมีรูปแบบอักษร และอักษรวิธีอย่างอักษรธรรมล้านนา หรืออักษรธรรมลื้อ เพราะหนังสือราชการที่ส่งมาจากรัฐเล็กภายใต้อำนาจของเมืองน่านนั้น มีอักษรวิธีการประกอบเครื่องหมายบางชนิด รูปแบบตัวอักษร เหลี่ยม โค้งมน การเขียนสระแตกต่างจากหนังสือราชการที่ออกจากเมืองสนามเมืองน่านเพียงเล็กน้อย ยังมีลักษณะคล้ายกับอักษรธรรมล้านนา

อภิวันท์ พันธุ์สุข (2551) ได้ศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทของภาษาล้านนา กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทในภาษาล้านนา ช่วง พ.ศ. 2427-2435 เป็นช่วงการปกครองที่เรียกบริเวณล้านนาว่าหัวเมืองลาวเฉียง การใช้อักษรธรรมล้านนาในสมัยนี้ ชาวเมืองนิยมใช้ในการบันทึกเรื่องราวทั้งหมดทั้งทางโลกและทางธรรม ลักษณะมีการใช้คำราชาศัพท์แบบไทยซึ่งมีการใช้ตั้งแต่สมัยพระญาณกาวิละ

การติดต่อสื่อสารระหว่างผู้ปกครองล้านนากับเมืองต่าง ๆ เขียนด้วยอักษรธรรม บทบาททางสังคมของอักษรธรรมล้านนามีมากขึ้น หนังสือราชการกับทางกรุงเทพฯ ผู้ปกครอง เช่น เชียงใหม่ใช้อักษรธรรมล้านนาเป็นส่วนใหญ่ ข้าหลวงจากส่วนกลางที่มาดำรงตำแหน่งที่หัวเมืองล้านนาจำเป็นต้องรู้ภาษาถิ่นล้านนาเพื่อความสะดวกในการสื่อสารอีกด้วย การใช้อักษรธรรมแสดงให้เห็นว่าล้านนามีเอกลักษณ์ทางภาษาและยังไม่ถูกรองงำจากกลุ่มอื่น ในช่วงนี้มีการเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทของอักษรล้านนา 2 ระดับ คือ ระดับราชสำนัก และประชาชนทั่วไป

การเปลี่ยนแปลงทางด้านอักษรกรรมเมืองเชียงใหม่ใบบอกมีการเขียนด้วยอักษรไทย ภาษาไทย ตั้งแต่สมัยสมัยพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ด้านภาษามีการเปลี่ยนภาษาไทยเข้ามาปะปนในล้านนาและผู้รู้ภาษาไทยมักจะได้รับตำแหน่งประจำในราชสำนัก การใช้อักษรและภาษานอกจากการรับคำราชาศัพท์แบบไทยเข้ามาใช้ในวรรณกรรมล้านนา ยังมีการสะกดอักษรวิธีเลียนแบบไทย และการนำคำไทยมาใช้กับคำล้านนา และการสร้างคำซ้อนแบบใหม่ที่มีความหมายเดียวกันโดยคำหนึ่งคำไทยส่วนอีกคำหนึ่งเป็นคำล้านนาซึ่งอิทธิพลของภาษาไทยได้เข้ามาในล้านนาเรื่อย ๆ และเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ ส่วนใหญ่ภาษาไทยที่แทรกเข้ามาจะอยู่ในกลุ่มคนราช

สำนัก และประชาชนที่ได้รับการศึกษา แต่คนในล้านนาส่วนใหญ่ใช้อักษรธรรมและภาษาไทยวนเป็นหลัก

ผู้วิจัยศึกษางานนี้เพื่อให้เห็นภาพการใช้อักษรและภาษาในพื้นที่ล้านนาที่อยู่ในช่วงเวลาเดียวกันกับเอกสารที่นำมาศึกษาวิจัย พบว่าเอกสารที่นำมาศึกษานั้นมีการใช้อักษรธรรมล้านนาในการเขียนคำราชาศัพท์ และมีการใช้ภาษาไทยมาตรฐานมากกว่าภาษาไทยวนหรือภาษาไทยถิ่นเหนือ

4. องค์ความรู้เกี่ยวกับหนังสือราชการส่วนภูมิภาคที่ส่งมายังส่วนกลาง

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้คำนิยามของคำว่า “ใบบอก” หมายถึง หนังสือรายงานเหตุการณ์ทางราชการ, หนังสือแจ้งราชการมาจากหัวเมือง¹⁵ นอกจากนั้นหากพิจารณาถึงผู้ส่งถ้าเป็นเจ้าผู้ครองนคร การขึ้นต้นจะขึ้นว่า “ศุภอักษร” หมายถึง สาส์นของเจ้าประเทศราช¹⁶

ประดิษฐา นาครักษา (2535) กล่าวถึงชนิดของหนังสือราชการไทยก่อน พ.ศ. 2475 ในงานวิชาการศึกษารูปแบบ และสำนวนภาษาที่ใช้ในหนังสือราชการไทยระหว่างปี พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2534 ว่า การเรียกชื่อหนังสือราชการต่าง ๆ เรียกตามลักษณะเฉพาะของหนังสือ ความสัมพันธ์ของฐานะทางสังคม หรือตำแหน่งของผู้ส่ง และผู้รับ ตลอดจนลักษณะข้อความหนังสือ ซึ่งหนังสือราชการที่ออกจากส่วนภูมิภาคมายังส่วนกลาง แบ่งออกเป็น 2 ได้แก่ ศุภอักษร และใบบอก

1. ศุภอักษร(มา) คือ หนังสือราชการของเจ้าประเทศราชรายงานเหตุการณ์เข้ามายังเจ้ากระทรวงเพื่อกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

¹⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554, , 690.

¹⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554, (กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, 2556), 1147.

2. ไบบอก คือ หนังสือราชการของอุปราช, สมุหเทศาภิบาล, ผู้ว่าราชการจังหวัด รายงานเหตุการณ์เข้ามายังกระทรวง หรือ หนังสือราชการ ที่ผู้ว่าราชการจังหวัด รายงานเข้าไปยังมณฑล¹⁷

กัญญาพันธุ์ พจนะลาวัลย์ (2565) กล่าวถึงจดหมายราชการที่เกี่ยวข้องกับกิจการในมณฑลพายัพ ในหนังสือสยามมานิคมมณฑลพายัพ ว่าจดหมายราชการที่เกี่ยวข้องกับกิจการมณฑลพายัพ แบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ จดหมายโต้ตอบกันในระดับผู้บริหาร เสนาบดีและกษัตริย์ เนื้อหาเกี่ยวข้องกับกิจการในพื้นที่โดยอ้อม กับจดหมายที่โต้ตอบกับกันระดับท้องที่โดยตรง จดหมายราชการระดับผู้บริหารนั้น เสนาบดีกระทรวงที่รับผิดชอบรับเรื่องมาจากมณฑลพายัพในรูปแบบของไบบอก และศุภอักษร ซึ่งจดหมายที่ส่งมาจากพื้นที่มณฑลพายัพนั้นแสดงให้เห็นอำนาจของภาษาไทยกลาง ในพื้นที่ แฝงด้วยอำนาจแบบอาณานิคม มีระดับภาษาที่เคร่งครัด นอกจากนั้นแล้วไบบอกไม่เพียงแต่เป็นเอกสารรายงานข้อราชการเท่านั้น แต่ยังเป็นเสียงของเจ้านายและผู้มีอำนาจในท้องที่ส่งขึ้นไปยังผู้ที่อยู่เหนือกว่าในเมืองหลวง¹⁸

จากการประมวลความรู้จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องผู้วิจัย จึงตั้งประเด็นการศึกษา ไบบอกอักษรธรรมเมืองน่าน เป็น 4 ประเด็น คือ รูปแบบ อักษรและอักษรวิธี เนื้อหา และภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรม การศึกษารูปแบบภายนอกและภายในที่ปรากฏอยู่บนไบบอกถือว่าเป็นเอกสารจากภูมิภาคว่ามีรูปแบบอย่างไร เพื่อนำเสนอชุดข้อมูลต่อไป ส่วนการศึกษ้อักษรและอักษรวิธีนั้นจะศึกษ้อักษรและอักษรวิธี ซึ่งจะแตกต่างจากงานศึกษา “การวิวัฒน์ของรูปอักษรธรรมล้านนา” และ “อักษรธรรมล้านนา” โดยงานวิจัยนี้จะศึกษ้อักษรและอักษรวิธีของอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลือที่ปรากฏในหนังสือราชการบันทึกลงกระดาษฝรั่งและกระดาษเพลลา การศึกษ้อักษรนั้นเป็นการศึกษ้อักษรสมัยเดียวคือสมัยรัชกาลที่ 5 ไม่ได้เป็นการศึกษาเชิงพัฒนาการ แต่จะเป็นการศึกษาโดยนำเสนอจุดเด่นของรูปอักษรที่ปรากฏ โดยจัดกลุ่มลายมือและวินิจฉัยความแตกต่าง ส่วนอักษรวิธีนั้นจะศึกษาและกล่าวถึงอักษรวิธีของอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลือโดยรวม นอกจากนั้นผู้วิจัยจะศึกษาเนื้อหา จัดกลุ่มเนื้อหา และวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรมในไบบอกเมืองน่านต่อไป

¹⁷ ประดิษฐา นาครักษา , “การศึกษารูปแบบ และสำนวนภาษาที่ใช้ในหนังสือราชการไทยระหว่างปี พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ.2534,” 16.

¹⁸ กัญญาพันธุ์ พจนะลาวัลย์, สยามมานิคม มณฑลพายัพ ปฏิบัติการสำรวจและผลิตพื้นที่เมืองชนบท ป่าเขากับการสร้างควมศิวิไลซ์ (เชียงใหม่: สำนักงานมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2565), 228-229.

บทที่ 2

รูปแบบเอกสารใบบอกเมืองน่าน

บทนี้เป็นการวิเคราะห์ลักษณะเอกสารใบบอกเมืองน่านที่ส่งเข้ามารายงานราชการยัง กรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 85 ฉบับ

ข้อมูลเบื้องต้นของเอกสาร

เอกสารใบบอกอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อที่มีไปมาระหว่างเมืองน่านกับ กรุงเทพฯ ที่นำมาศึกษานั้น จัดเก็บและให้บริการอยู่ที่กลุ่มเอกสารจดหมายเหตุและบริการ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารชุดนี้สามารถสืบค้นเพื่อให้บริการได้ในบัญชีสำรวจเอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย (ร.5ม.2.12ก-.2.14) เล่ม 2 หัวเรื่อง ร.5 ม.2 แผนกปกครอง 2.12 ก. ใบบอกเมืองต่าง ๆ บัญชีสำรวจนี้จัดทำขึ้นในเดือนพฤษภาคม 2546 โดยกลุ่มเอกสารสำคัญ สำนักหอจดหมายเหตุ

ใบบอกเมืองน่าน อยู่ในเอกสารหัวเรื่อง ร.5 ม.2 แผนกปกครอง 12ก.ใบบอก (น่าน) 1-4 รหัสไมโครฟิล์ม ม-ร.5 ม.2.12ก/43 ชุดนี้เจ้าหน้าที่สำนักหอจดหมายเหตุ จัดข้อมูลเป็น 4 ปึก¹⁹ จากการสำรวจข้อมูล และจำแนกกลุ่มเอกสารเบื้องต้น พบว่าเอกสารใบบอกเมืองน่าน สามารถจัดเป็น 2 กลุ่มใหญ่ตามชนิดอักษรที่ใช้ในการบันทึก ได้แก่ กลุ่มเอกสารที่บันทึกด้วยอักษรไทย และกลุ่มเอกสารที่บันทึกด้วยอักษรชนิดอื่นนอกเหนือจากอักษรไทย คือ อักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อ

เอกสารที่ผู้วิจัยคัดเลือกมาศึกษาเป็นเอกสารราชการที่ใช้อักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อในการบันทึก พบในปีที่ 2 และ 3 ของหัวเรื่อง ร.5 ม.2 แผนกปกครอง 12 ก. ใบบอก

¹⁹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ จัดเอกสารที่อยู่ในเลขทะเบียนต่าง ๆ แบ่งออกเป็นปึก เรียงไปตามลำดับ

(น่าน) รหัสไมโครฟิล์ม ม-ร.5 ม.2.12ก/43 ดังตารางข้างล่างนี้ ส่วนปีที่ 1 และ 4 เป็นเอกสารที่ใช้
อักษรไทยมาตรฐานในการบันทึกอยู่นอกขอบเขตของการวิจัย

ร.5 ม.2 แผนกปกครอง 12ก.ใบบอก (น่าน) 1-4

รหัสไมโครฟิล์ม ม-ร.5 ม.2.12ก/43

ตารางที่ 1 ตารางแสดงข้อมูลหัวเรื่องบัญชีเอกสารที่นำมาศึกษาในงานวิทยานิพนธ์

ปีที่	เรื่อง	ร.ศ.	แผ่น
2	ใบบอกเมืองน่าน [มีเอกสาร จำนวน 5 ปี] (ก.ค. 104-15 พ.ค. 111)	104-111	365 [670]
3	บอกเมืองน่าน ปี ร.ศ. 110 [มีเอกสาร จำนวน 2 ปี] (ก.ย.106-19 พ.ค. 110)	106-110	127 [210]

บัญชีสำรวจเอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย (ร.5ม.2.12ก-
2.14) มีทั้งหมด 3 เล่ม สามารถแสดงภาพรวมของเอกสารที่ให้บริการตามแผนผัง 4 แผนผังดังนี้

บัญชีสำรวจเอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5

กระทรวงมหาดไทย

(ร 5 ม. 1 - .2.12ก)

เล่มที่ 1 ในจำนวน 3 เล่ม

ร.5 ม .1 เบ็ดเสร็จกระทรวงมหาดไทย,

ร.5 ม. 2 แผนกปกครอง

เล่มที่ 2 ในจำนวน 3 เล่ม

ร. 5 ม.2 แผนกปกครอง

เล่มที่ 3 ในจำนวน 3 เล่ม

ร. 5 ม. 2 แผนกปกครอง, ร. 5 ม.5 แผนกราชทัณฑ์
,ร. 5 ม. 12 แผนกสาธารณสุข (อนามัย),

ร. 5 ม. 16 แผนกป่าไม้, ร. 5 ม. 18 แผนกเกษตร,
ร. 5 ม. 24 แผนกคมนาคม,ร. 5 ม. 28

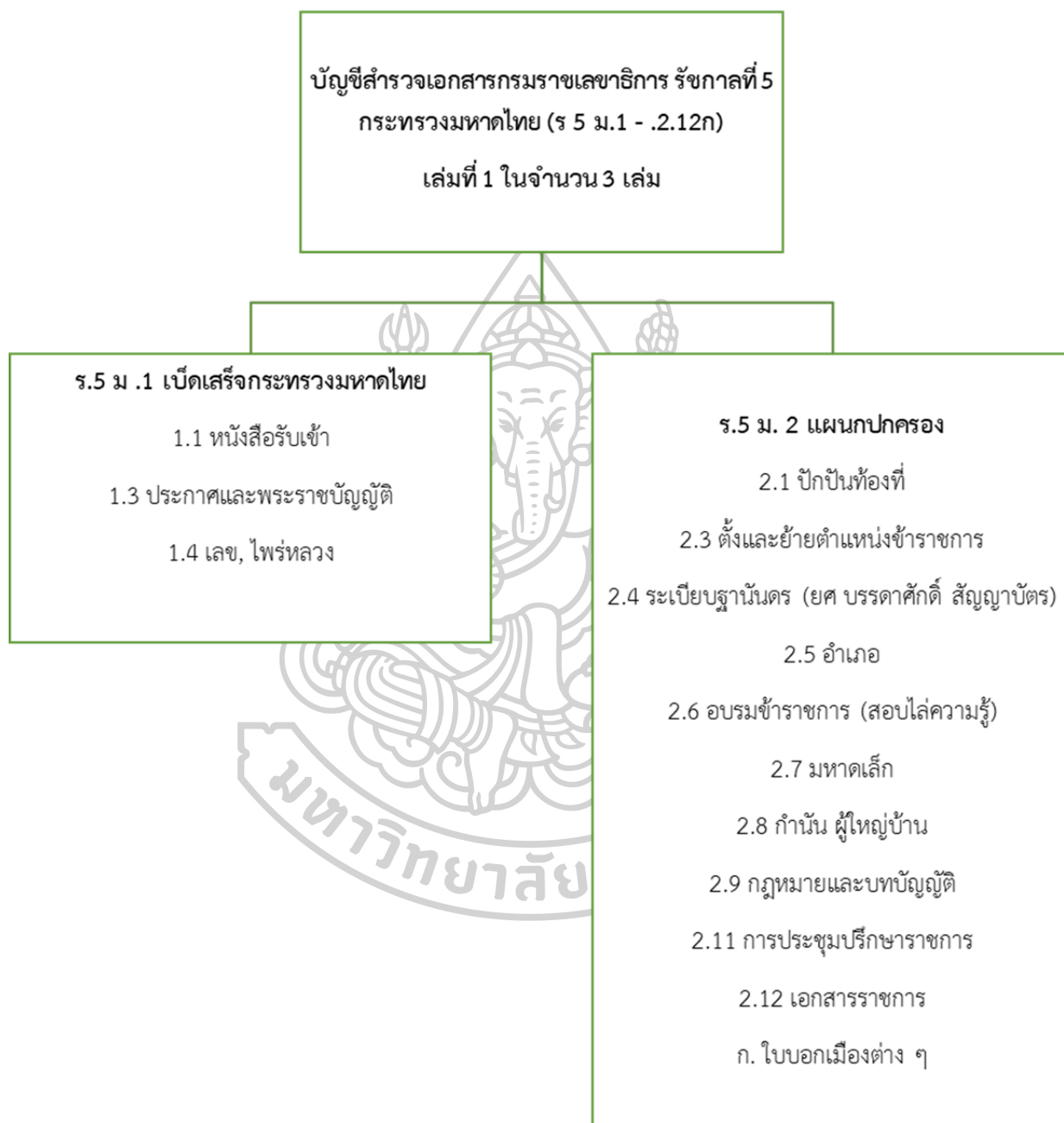
แผนกสรรพากร, ร. 5 ม. 40-59 มณฑลต่าง ๆ,

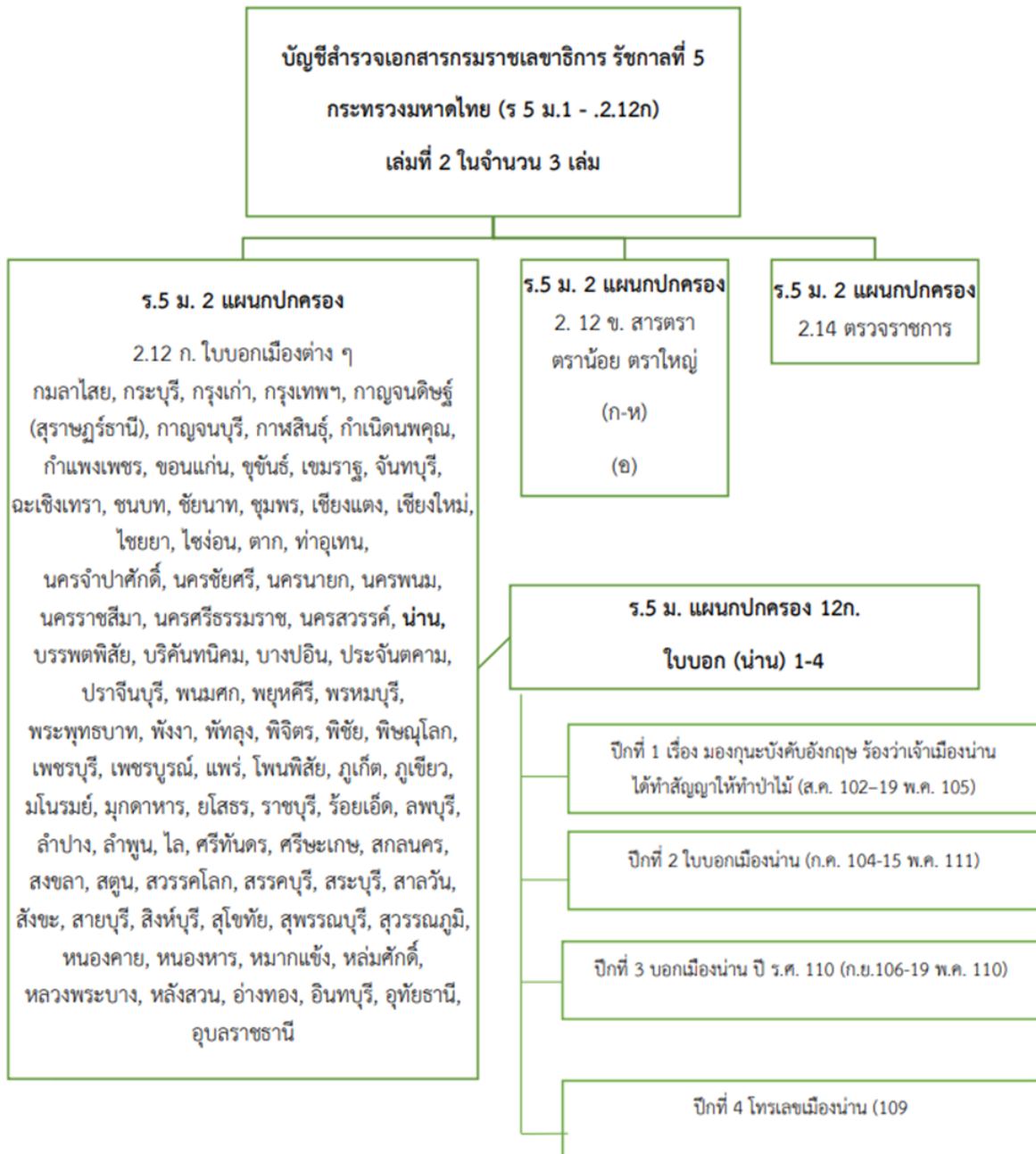
ร.5 ม. 63 เจียง, ร.5 ม. 64 ฮ่อ, ร.5 ม. 65 เบ็ดเสร็จ
กรมแผนที่, ร.5 ม. 66 เบ็ดเสร็จกรมพระสุรัสวดี,

ร.5 ม. 67 กรมราชโหลทะกิจ (กรมแร่), ร.5 ม. 69

เครื่องราชบรรณาการ 1 เข้าเฝ้า - ทูลเกล้าฯ ถวาย,
ร.5 ม. 70 โบราณวัตถุ, ร.5 ม. 72 เสด็จประพาส

เมืองต่าง ๆ, ร.5 ม. 99 เบ็ดเตล็ด

บัญชีสำรวจเอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5

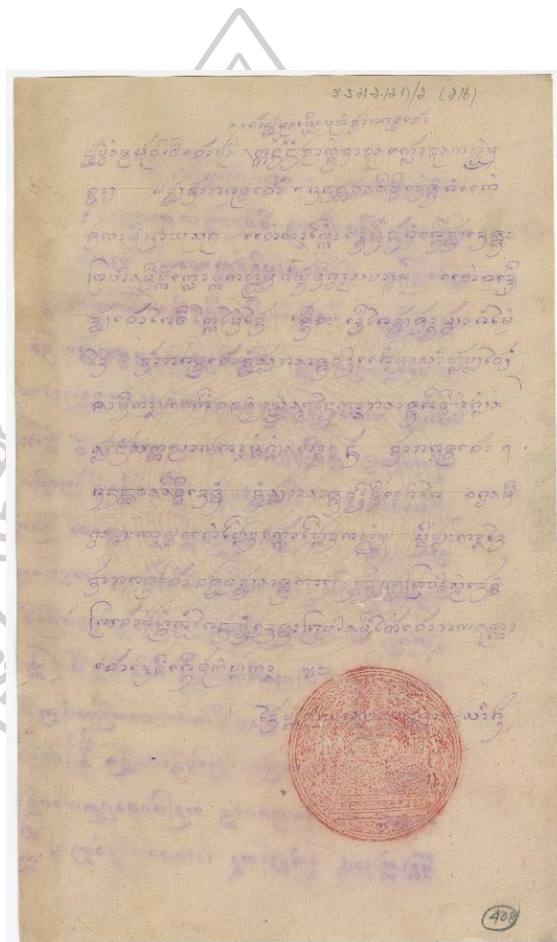
(ร 5 ม.1 - .2.12ก)

เล่มที่ 3 ในจำนวน 3 เล่มกระทรวงมหาดไทย

<p>ร. 5 ม.2 แผนกปกครอง</p> <p>2.15 หนังสือเดินทาง</p> <p>2.16 ศาลหัวเมือง การคดี การอัยการ เป็นต้น</p> <p>2.18 สิ่งอู่</p> <p>2.19 สำมะโนครัว</p> <p>2.21 คนในบังคับ ต่างประเทศ</p> <p>ก. ฝรั่งเศส, ข. อังกฤษ, ข. อเมริกัน, ง. อื่น ๆ</p> <p>2.23 ติดต่อดังประเทศ</p> <p>2.24 ข้าราชการฝ่ายใน</p> <p>2.25 ทูตพิทักษ์ และอพยพ</p> <p>2.26 ขื่อวิวาทต่าง ๆ</p> <p>2.28 เครื่องแต่งตัว พลเรือน</p>	<p>ร. 5 ม. 5 แผนกราชทัณฑ์</p> <p>5.1 ผู้ต้องหาละ นักโทษ</p> <p>ก. มณฑลต่าง ๆ</p> <p>ข. ฆ่าคน</p> <p>ค. ลักทรัพย์</p>	<p>ร. 5 ม. 12 แผนกสาธารณสุข (อนามัย)</p> <p>12.2 สุขาภิบาล - เทศบาล</p> <p>12.3 โอสถศาลา - สุขาภิบาล - โรงพยาบาล</p>	<p>ร. 5 ม. 16 แผนกป่าไม้</p> <p>16.1 การรักษา ป่าไม้, พ.ร.บ. สงวนป่า ๆ</p> <p>16.2 การตัดไม้</p> <p>16.3 ภาษีไม้</p>	<p>ร. 5 ม. 18 แผนกเกษตร</p> <p>18.1 ป่ารุงการ เพาะปลูก</p> <p>18.2 การชลประทาน</p> <p>18.4 สัตว์พาหนะ</p> <p>ก. ช้างต่าง ๆ</p>	<p>ร. 5 ม. 24 แผนกคมนาคม</p> <p>1 การสร้างถนน สะพาน ทางน้ำ</p> <p>ทางบก</p>	<p>ร. 5 ม. 28 แผนกสรรพากร</p> <p>1 การเก็บภาษีอากร ค่าธรรมเนียมต่าง ๆ</p> <p>2 ส่วน เลก และ รัฐูปการ</p>	<p>ร. 5 ม. 40 มณฑลกรุงเก่า, ร. 5 ม. 42 มณฑลจันทบุรี, ร. 5 ม. 43 มณฑลชุมพร, ร. 5 ม. 45 มณฑลนครราชสีมา, ร. 5 ม. 46 มณฑลนครราชสีมา, ร. 5 ม. 47 มณฑลนครราชสีมา , ร.5 ม. 48 มณฑลนครสวรรค์, ร.5 ม. 50 มณฑลปราจีน, ร.5 ม. 51 มณฑลพิษณุโลก, ร.5 ม. 52 มณฑลเพชรบูรณ์, ร.5 ม. 53 มณฑลภูเก็ต, ร.5 ม. 55 มณฑลราชบุรี, ร.5 ม. 57 มณฑลลาวท้าว, ร.5 ม. 58 มณฑลลาวเฉียง, ร.5 ม. 59 มณฑลลาวพวน, ร.5 ม. 63 เจ็ว, ร.5 ม. 64 ฮ่อ, ร.5 ม. 65 เบ็ดเสร็จกรมแผนที่, ร.5 ม. 66 เบ็ดเสร็จกรม พระสุริยราช, ร.5 ม. 67 กรมราช โทยกิจ (กรมแร่), ร.5 ม. 69 เครื่องราชบรรณาการ 1 เข้าเฝ้า - ทูตเกล้า ๆ ถวาย, ร.5 ม. 70 ไปรษณีย์, ร.5 ม. 72 เลด็จประพาสเมือง ต่าง ๆ, ร.5 ม. 99 เบ็ดเสร็จ</p>
--	--	---	--	--	---	--	---

เมื่อพิจารณาแล้ว คำว่า “ใบบอก” ใช้เรียกเอกสารที่ส่งจากหัวเมืองเข้ามารายงานข้อราชการ ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว เมื่อผู้วิจัยได้พิจารณาจากคำขึ้นต้น ผู้ส่ง ผู้รับ ตราประทับ และเนื้อหาของใบบอก จำนวน 85 ฉบับ “ใบบอก” พบว่าสามารถจำแนกเอกสารออกเป็น 4 ชนิด ได้แก่ ศุภอักษร, หนังสือ, บัญชี และเอกสารแนบเรื่อง

1) ศุภอักษร คือ สาส์นของเจ้าประเทศราช²⁰ ในที่นี้หมายถึง ศุภอักษรของเจ้าอนันตวรฤทธิเดชซึ่งมีการประทับตราพระยานาคมาเป็นสำคัญ

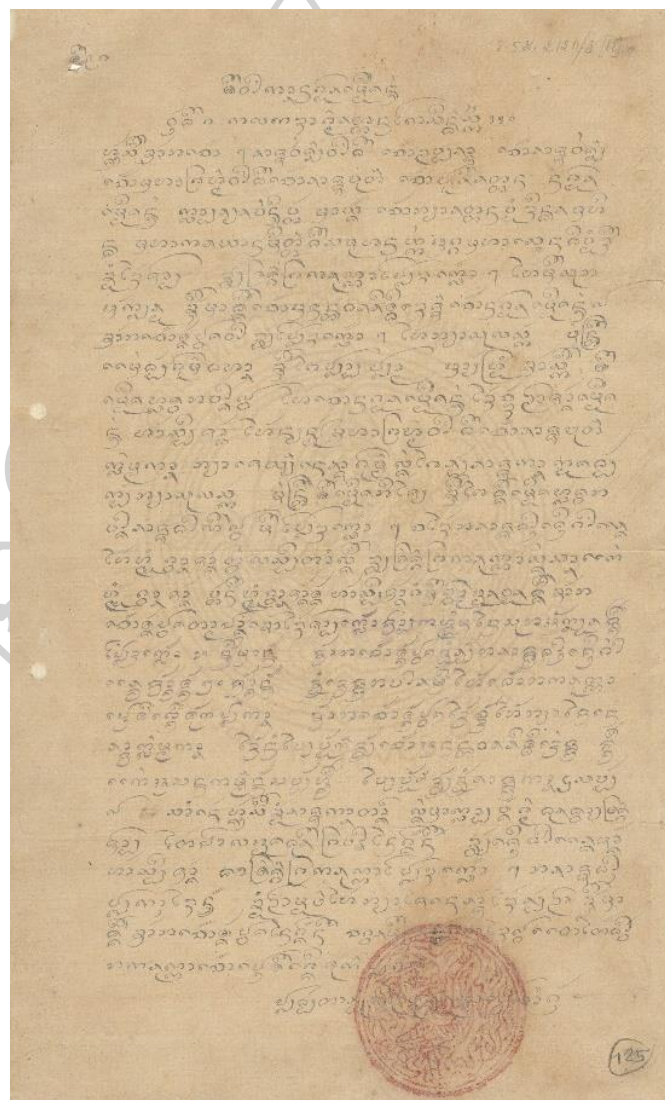

ภาพที่ 3 เอกสารศุภอักษรเจ้าอนันตวรฤทธิเดช

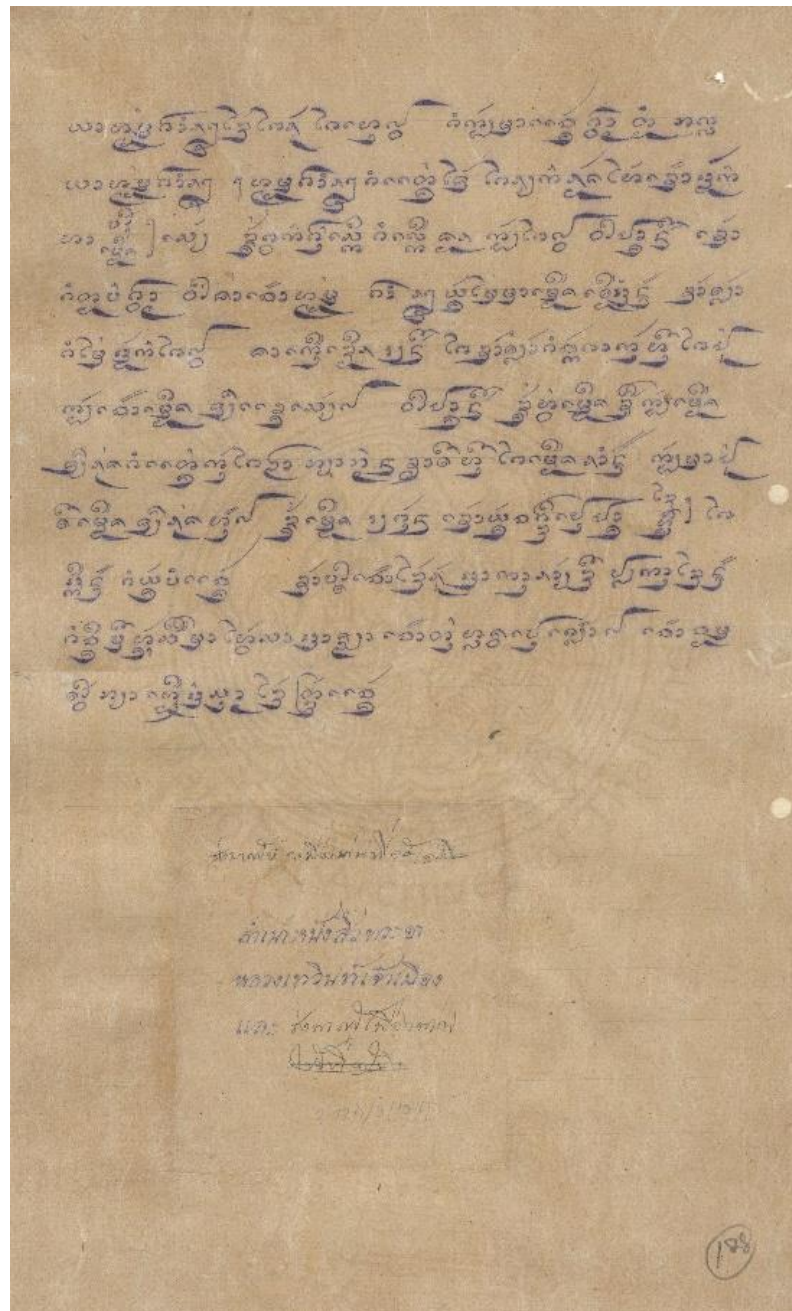
จาก ร.5 ม.2. 2.12ก./2 [216] หน้า 408

²⁰ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554, 1147.

2) หนังสือ คือ หนังสือรายงานข้อราชการต่าง ๆ ในที่นี้หมายถึง หนังสือของเจ้าราชวงศ์ ว่าที่เจ้าอุปราช เอกสารที่ส่งจากเมืองอื่น ๆ นอกเหนือจากเมืองน่าน เช่น เมืองพง เมืองเชียงแขง เมืองสิง เมืองแล รวมถึงสำเนาหนังสือจากเมืองอื่น ๆ ที่คัดจากฉบับจริงเพื่อส่งเข้ามากรุงเทพฯ บางครั้งหนังสือ ก็จะเรียกด้วยคำว่า “ต้นหนังสือ” ร่วมด้วย ซึ่งคำว่าเรียกว่า “หนังสือ” จากใบบอกเมืองน่าน พบใช้เรียกทั้งเอกสารที่ส่งเข้าไปรายงานข้อราชการที่กรุงเทพฯ และหนังสือที่ส่งให้กันระหว่างหัวเมืองหนึ่งถึงหัวเมืองหนึ่ง หรือเมืองหนึ่งถึงเมืองหนึ่ง

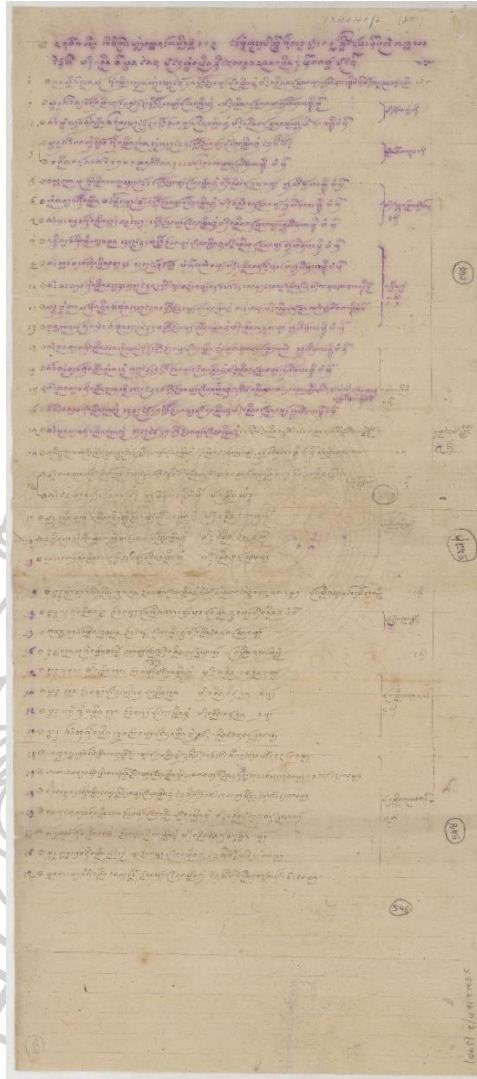

ภาพที่ 4 เอกสารหนังสือเจ้าราชวงศ์ ว่าที่เจ้าอุปราช จาก ร.5 ม.2. 2.12ก./3 [68] หน้า 125

ภาพที่ 6 เอกสารสำเนาหนังสือเมืองแล
จาก ร.5 ม.2. 2.12ก./3 [104] หน้า 178

3) บัญชี คือ กระดาษสำหรับจดรายการต่าง ๆ²¹ ในที่นี้หมายถึงบัญชีสำมะโนครัวคนใน
บังคับต่างประเทศ

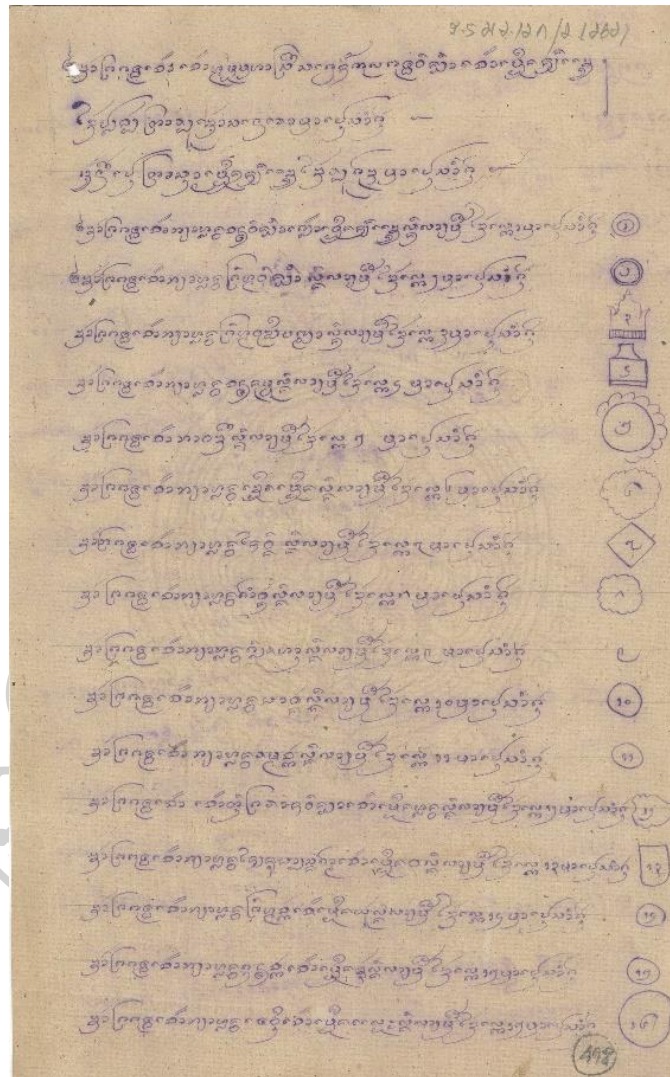

ภาพที่ 7 เอกสารบัญชี

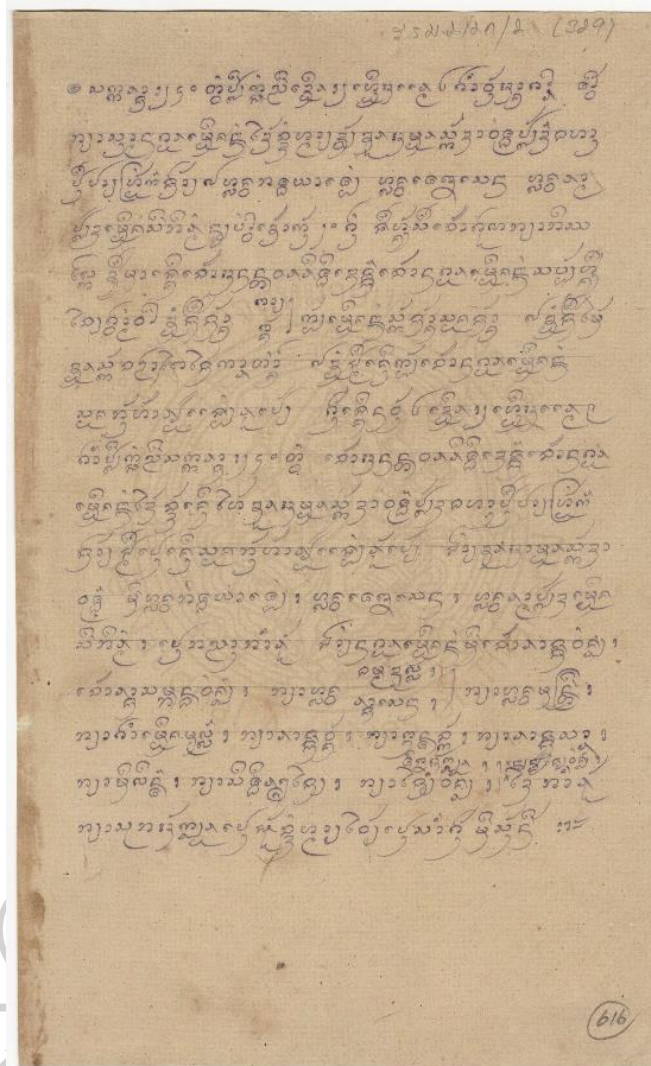
จาก ร.5 ม.2. 2.12ก./2 [290] หน้า 547

²¹เล่มเดียวกัน, 661.

4) เอกสารแนบเรื่อง คือ หนังสือที่แนบมากับศุภอักษร หรือหนังสือฉบับอื่น ๆ เอกสารคำปากหรือหมายปากคำ, เอกสารสำเนาตราประทับ, เอกสารสำเนาสารกรมธรรม์ เป็นต้น

ภาพที่ 8 เอกสารสำเนาตราประทับ จาก ร.5 ม.2. 2.12ก./2 [262] หน้า 498

ภาพที่ 9 เอกสารสำเนาสารกรมธรรม์
จาก ร.5 ม.2. 2.12ก./2 [329] หน้า 616

จากข้อมูลเบื้องต้นที่กล่าวมาแล้วนั้นสามารถแบ่งรูปแบบของเอกสาร ออกเป็น 2 รูปแบบ คือ รูปแบบภายนอก และรูปแบบภายใน

1. รูปแบบภายนอก

รูปแบบภายนอกของใบบอกเมืองน่าน พิจารณาจากแนวคิด Archive Diplomatics ของ Luciana Duranti อ้างถึงใน อรุณี อัตตนาวงษ์ (2549) คำว่ารูปแบบภายนอก หมายถึง ส่วนที่ปรากฏ

ให้เห็นด้วยสายตาเป็นรูปลักษณะของเอกสาร โดยที่ยังไม่ต้องอ่านข้อมูลในเอกสาร²² ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิเคราะห์รูปแบบภายนอกของใบบอกเมืองน่าน ออกเป็น 6 หัวข้อ คือ วัสดุที่ใช้รองรับ , วัสดุที่ใช้บันทึก, จำนวนหน้า จำนวนบรรทัด ขนาดเอกสาร, อักษรและภาษา, ตราประทับ และบรรณนิทัศน์

1.1 วัสดุที่ใช้รองรับการบันทึก

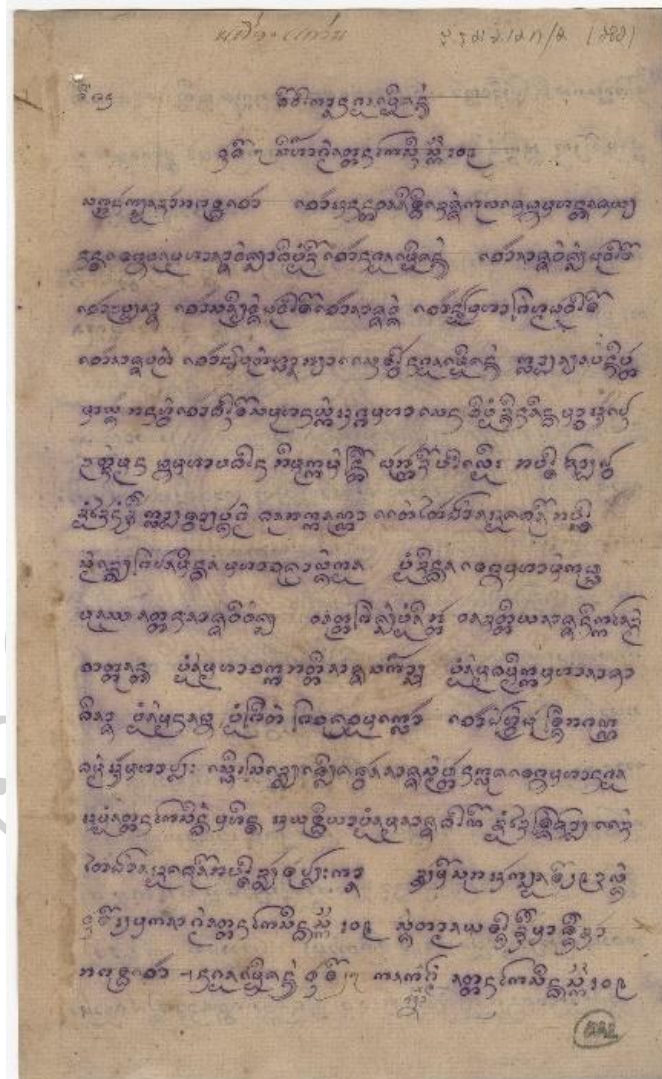
วัสดุรองรับการบันทึกใบบอกเมืองน่านแบ่งออกได้เป็น 2 ชนิด คือ กระดาษฝรั่ง และกระดาษเพลลา ใบบอกที่บันทึกลงบนกระดาษฝรั่งนั้นเป็นเอกสารที่เขียน คัดสำเนาจากสนามเมืองน่าน²³ส่งเข้าไปยังกรุงเทพฯ ส่วนกระดาษเพลลานั้นจะบันทึกบัญชีสำมะโนครัว และเอกสารที่ส่งมาจากหัวเมืองบริวารของเมืองน่าน เช่น หนังสือเมืองพง หนังสือเมืองเชียงแขง หนังสือเมืองภูคา และหนังสือเมืองสิง ลักษณะการบันทึกลงบนหน้ากระดาษกระดาษฝรั่งเนื้อหาบันทึกเป็นแนวตั้ง กระดาษเพลลาจะบันทึกเป็นแนวนอน ด้านจัดเก็บเอกสารของราชสำนักกรุงเทพฯ เมื่อได้รับเอกสารแล้วจะเย็บเล่มรวมกระดาษฝรั่งและกระดาษเพลลา(เก็บด้วยการพับ) ในลักษณะที่เรียกว่า “สมุดฝรั่ง” มีเอกสารประหน้าที่นายเวรรับหนังสือที่กรุงเทพฯ เขียนเลขที่และเรื่องที่แจ้งของเอกสารไว้สั้น ๆ

เหตุที่เอกสารบันทึกลงบนกระดาษฝรั่งมีอยู่มากกว่าการบันทึกลงกระดาษชนิดอื่น เพราะตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 วัสดุรองรับที่มีลักษณะเป็นม้วน หรือที่เรียกกันว่าหนังสือขดประกาศห้ามไม่ให้ใช้หากเป็นเอกสารที่ส่งเข้ามาเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายตั้งข้อความต่อไปนี้ “ประกาศแก่ข้าราชการฝ่ายทหาร พลเรือน ฝ่ายหน้าฝ่ายใน แลราษฎรทั้งปวง บรรดาที่ต้องทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย อย่าให้เขียนกระดาษม้วนยาวๆ อย่าให้ต้องทรงคลี่ลำบาก ให้เขียนใส่กระดาษตัดแปนท่อนแล้วติดเข้าเหมือนอย่างสมุดฝรั่ง จะได้ทรงทอดพระเนตรง่าย ๆ ถ้าสงไสย(สงสัย)ไม่เข้าใจให้มาดูตัวอย่างที่ห้อง

²² อรุณี อดตนาถวงษ์, “การศึกษาวิเคราะห์หนังสือประทับตราสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการจดหมายเหตุและเอกสาร บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 19.

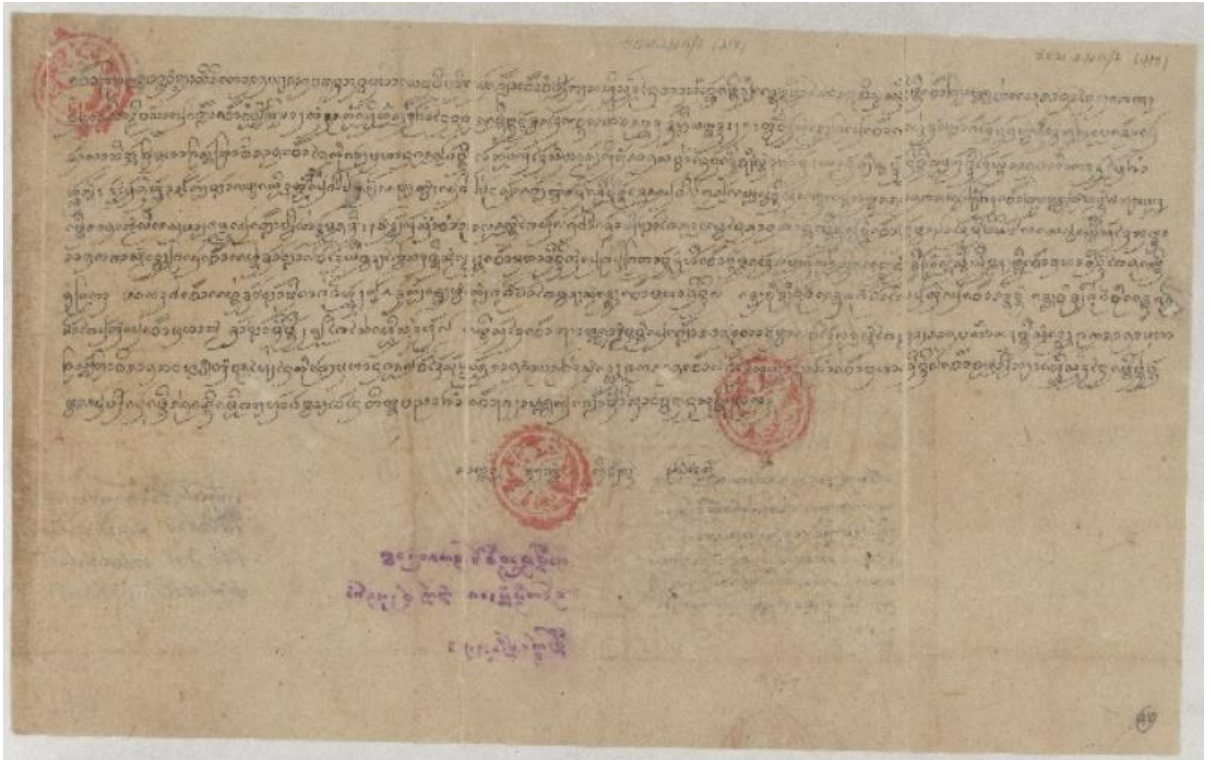
²³ สนามเมืองน่าน มีความหมายเดียวกันกับ เค้าสนามหลวง พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง ให้คำนิยามว่า สำนักผู้ปกครองบ้านเมือง, ที่ว่าราชการเมือง, คณะผู้ว่าราชการบ้านเมืองซึ่งประกอบด้วยขุนนางชั้นสูง เช่น พระญาแสนหลวง, พระยาจำบ้าน, พระญาสามล้าน, พระยาเด็กชาย เป็นต้น จำนวน 32 ท่าน จัดเป็น พระญาเค้าสนาม 2 ท่าน พระญาสนามชั้นที่หนึ่ง 10 ท่าน, พระยาสนามชั้นที่สอง 10 ท่าน และพระญาสนามชั้นที่สามอีก 30 ท่าน

อาลักษณ์”²⁴ ข้อความที่กล่าวมาข้างต้นนี้สันนิษฐานได้ว่าเป็นข้อบังคับในการส่งหนังสือทูลเกล้าฯ ถวาย และส่งผลต่อการเปลี่ยนรูปแบบวัสดุรองรับ (กระดาษ) ที่ใช้บันทึกเอกสารทางราชการในสมัย ต่อมา

ภาพที่ 10 ใบบอกที่บันทึกลงบนกระดาษฝรั่ง
จาก ร.5 ม.2. 2.12ก./2 [282] หน้า 532

²⁴ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ภาค 2 ประกาศปีชกาล พ.ศ. 2397 ปีเถาะ พ.ศ. 2398, (ม.ป.ท. : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาการ, 2465), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ภาพที่ 11 ใบบอกที่ดินที่ลงบนกระดาษเพล
จาก ร.5 ม.2. 2.12ก./2 [172] หน้า 410

1.2 วัสดุที่ใช้บันทึก

วัสดุที่ใช้บันทึกนั้นเนื้อความเอกสารใช้ปากกาหมึก ประกอบด้วยฉบับที่ใช้ปากกาหมึกสีน้ำเงิน จำนวน 81 ฉบับ ใช้ปากกาหมึกสีดำ จำนวน 4 ฉบับ ส่วนที่เรียกว่าบรรณนิทัศน์เขียนหลังจากที่กรุงเทพฯ ได้รับเอกสารนั้นเขียนด้วยหมึกสีดำ หมึกสีแดง และดินสอ บรรณนิทัศน์ประกอบด้วยชื่อนายเวร ชื่อผู้ถือหนังสือ วันที่หนังสือมาถึง ข้อความแปลแล้ว ข้อความคัดแล้ว และชื่อผู้แปล

กล่าวคือ บรรณนิทัศน์ชื่อนายเวร ชื่อผู้ถือหนังสือ วันที่หนังสือมาถึง เขียนด้วยหมึกสีดำ ข้อความระบุคัดแล้ว ข้อความระบุแปลแล้ว และข้อความระบุชื่อผู้แปล เขียนด้วยดินสอ ส่วนหมึกสีแดง พบใช้เพียง 1 ฉบับเขียนชื่อนายเวร

1.3 จำนวนหน้า จำนวนบรรทัด และขนาดเอกสาร

จำนวนหน้าและจำนวนบรรทัดของเอกสาร มีจำนวนไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับความสั้นยาวของเนื้อหาเป็นหลัก จำนวนหน้าน้อยที่สุด 1 หน้า มากที่สุด 8 หน้ากระดาษ จำนวนบรรทัดน้อยที่สุด 13 บรรทัด มากที่สุด 145 บรรทัด ขนาดความกว้าง และความยาวของแต่ละฉบับมีขนาดแตกต่างกันเล็กน้อย ผู้วิจัยแสดงจำนวนหน้า จำนวนบรรทัด และขนาดของเอกสารดังนี้

ตารางที่ 2 ตารางแสดงข้อมูลใบบอกเมื่อนำมาศึกษา

ฉบับที่	เรื่อง	อักษร	จำนวนหน้า	เลขหน้าในไมโครฟิล์ม	จำนวนบรรทัด	ขนาดกว้างxยาวเซนติเมตร
1	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	5	96-100	76	21.4x31.6
2	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	5	105-109	69	22.7x33.6
3	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	116-119	55	21.4x32.6
4	หนังสือเมืองพง	ธรรมลือ	1	125-126	13	33x55
5	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	8	130-137	126	23.3x32.5
6	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	146-149	55	19.3x33
7	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	5	154-158	77	22.4x32.5
8	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	165-168	54	22.5x31.3
9	บัญชี	ธรรมล้านนา	1	176-179	60	53.1x120
10	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	3	181-183	45	20x33
11	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	3	188-190	50	20.4x33.6
12	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	197-200	76	25x33
13	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	3	209-211	40	20.7x33.3
14	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	217-220	50	22.3x32.9
15	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	7	225-231	83	23x33
16	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	3	240-242	39	22.5x33.4
17	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	8	248-255	138	22.3x32.5
18	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	268-269	38	22.1x32.9
19	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	3	272-274	31	21.3x32.4
20	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	278-281	67	20.1x33.5
21	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	287-290	50	21x33.5
22	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	295-298	41	20.9x33.2

ฉบับที่	เรื่อง	อักษร	จำนวน หน้า	เลขหน้าใน ไมโครฟิล์ม	จำนวน บรรทัด	ขนาด กว้างxยาว เซนติเมตร
23	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	303-306	53	20.4x32.5
24	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	312-315	60	20.7x33.3
25	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	319-322	73	20.1x33.6
26	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	6	326-331	109	20.7x33.1
27	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	356-359	68	19.9x34.1
28	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	3	366-368	49	20.9x33.6
29	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	7	371-377	124	21.1x33.6
30	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	8	386-393	122	20.7x33.5
31	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	7	402-409	110	20.9x33.3
32	หนังสือเมืองเชียงแตง	ธรรมลือ	2	410-411	18	35x55.7
33	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	5	422-426	79	20.7x33.5
34	หนังสือเมืองเชียงแตง	ธรรมลือ	2	432-433	18	30.9x51.4
35	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	8	439-446	145	20.4x33
36	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	462-465	51	20.9x33.5
37	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	470-474	48	20.6x33.1
38	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	476-479	76	20.7x33.6
39	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	486-489	73	20.2x32.9
40	สำเนาต้นหนังสือ	ธรรมล้านนา	2	496-497	39	20.7x33.1
41	สำเนาต้นหนังสือ	ธรรมล้านนา	2	498-499	20	20.6x33.1
42	สำเนาต้นหนังสือ	ธรรมล้านนา	3	500-502	27	20.2x33
43	สำเนาต้นหนังสือ	ธรรมล้านนา	3	503-505	39	20.4x33.1
44	สำเนาต้นหนังสือ	ธรรมล้านนา	2	506-507	21	20.7x33
45	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	522-525	66	20.6x33
46	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	532-535	62	20.6x33.9
47	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	540-541	34	20.1x33
48	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	3	544-546	34	20.7x33.6
49	บัญชี	ธรรมล้านนา	1	547-548	41	76.9x33.2
50	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	555-556	31	20.4x33.1
51	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	3	560-562	40	20.6x33.1
52	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	3	568-570	28	20.3x33
53	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	573-576	56	20.3x33.4

ฉบับที่	เรื่อง	อักษร	จำนวน หน้า	เลขหน้าใน ไมโครฟิล์ม	จำนวน บรรทัด	ขนาด กว้างxยาว เซนติเมตร
54	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	3	591-593	41	20.1x33
55	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	597-600	46	20.3x33.2
56	สำเนา	ธรรมล้านนา	3	605-607	44	19.4x33.2
57	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	612-615	46	20.3x33
58	สำเนาต้นหนังสือ	ธรรมล้านนา	1	616-617	17	20.1x33.4
59	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	623-624	31	20x33.2
60	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	4	627-630	95	19.8x33.8
61	สำเนาหนังสือ	ธรรมล้านนา	4	631-634	87	20.4x33.8
62	หนังสือเมืองเชียงแฉิ่ง	ธรรมลื้อ	2	648-649	32	69x53.6
63	หนังสือเมืองภูคา	ธรรมลื้อ	1	651	39	69x53.6
64	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	3	658-660	54	21.3x31.3
65	สำเนาหนังสือเมืองอุ	ธรรมล้านนา	3	662-664	33	20.8x33.5
66	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	665-666	50	20.2x33.4
67	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	667-668	21	21.5x33.5
68	ศุภอักษรเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	64-65	48	20.6x33.4
69	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	3	75-77	69	20.6x33.8
70	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	82-83	35	20.5x33.8
71	สำเนาหนังสือ	ธรรมล้านนา	2	121-122	33	20.6x33.6
72	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	1	125	29	20.8x33.8
73	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	133-134	28	21.9x33.4
74	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	138-139	37	21.1x34
75	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	3	144-146	46	21x34
76	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	151-152	4	21.1x33.3
77	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	158-159	38	20.6x34.2
78	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	3	163-165	44	20.6x33
79	หนังสือเมืองสิง	ธรรมล้านนา	1	172	19	34.8x47.5
80	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	175-176	34	20.5x34.2
81	สำเนาหนังสือเมืองแล	ธรรมล้านนา	2	177-178	28	20.4x33.5
82	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	186-187	33	21.8x33.7
83	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	193-195	56	21.7x34.3
84	หนังสือเมืองสิง	ธรรมล้านนา	3	202-204	54	21.8x34.6

ฉบับที่	เรื่อง	อักษร	จำนวนหน้า	เลขหน้าในไมโครฟิล์ม	จำนวนบรรทัด	ขนาดกว้างxยาวเซนติเมตร
85	บอกเมืองน่าน	ธรรมล้านนา	2	209-210	28	22x33.9

1.4 อักษรและภาษา

อักษรของใบบอกที่นำมาศึกษามี 2 ชนิด คือ อักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อ ฉบับที่เป็นอักษรธรรมล้านนานั้นเป็นเอกสารที่ออกจากสนามเมืองน่านโดยตรง ส่วนฉบับที่เป็นอักษรธรรมลื้อนั้นเป็นเอกสารที่ส่งมาจากเมืองพง เมืองเชียงแข็ง และเมืองภูคาเข้ามาที่สนามเมืองน่านก่อนที่จะส่งลงมายังกรุงเทพฯ ต่อไป

การพิจารณาเพื่อจำแนกอักษรทั้ง 2 กลุ่มออกจากกัน ผู้วิจัยใช้วิธีทางอักษรวิทยาพิจารณารูปแบบอักษร ได้แก่ พยัญชนะ สระ วรรณยุกต์ และเครื่องหมาย ตลอดจนการใช้อักษรวิธีที่ใช้ประกอบเข้าด้วยกันเพื่อเขียนคำต่าง ๆ พบว่าต้นฉบับของหนังสือราชการที่ส่งเข้ามารายงานที่กรุงเทพฯ มีหนังสือราชการที่ใช้อักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อ (รุ่นแรก) ที่มีต้นแบบจากอักษรธรรมล้านนาไปประดิษฐ์ใช้เป็นอักษรของตนเอง สังเกตได้ว่าความแตกต่างของ 2 กลุ่มอักษรที่เห็นได้ชัดมี 3 ประเด็นดังนี้

พยัญชนะตัวเชิง ว ของอักษรธรรมล้านนามีสัญฐานกลม ²⁵ ส่วนเชิง ว ของอักษรธรรมลื้อมีสัญลักษณ์ ²⁶ และในส่วนของตัวสะกด ว เมื่อประกอบกับรูปเชิง ย ออกเสียงเอีย ตัว

ว จะเขียนเป็นตัวยก ²⁷ (เอียว)²⁷

เครื่องหมายที่ใช้ประกอบเชิง อ เพื่อให้ออกเสียง ออ ในกรณีที่ไม่มีตัวสะกด อักษรธรรมล้านนา

จะใช้เครื่องหมายไม้ก้อ ²⁸ ส่วนอักษรธรรมลื้อจะใช้เครื่องหมายไม้เก้าห่อหนึ่ง

(หอ)²⁹

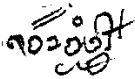
²⁵ จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [282] หน้า 533

²⁶ จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410

²⁷ จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410

²⁸ จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [282] หน้า 533

เครื่องหมายไม้ก่อก่อในอักษรธรรมล้านนา ในการเขียนในอักษรวิธีธรรมลือบางคำ ใช้แทนตัวสะกด

ม เช่น (เจ้าจอมท้าว)³⁰

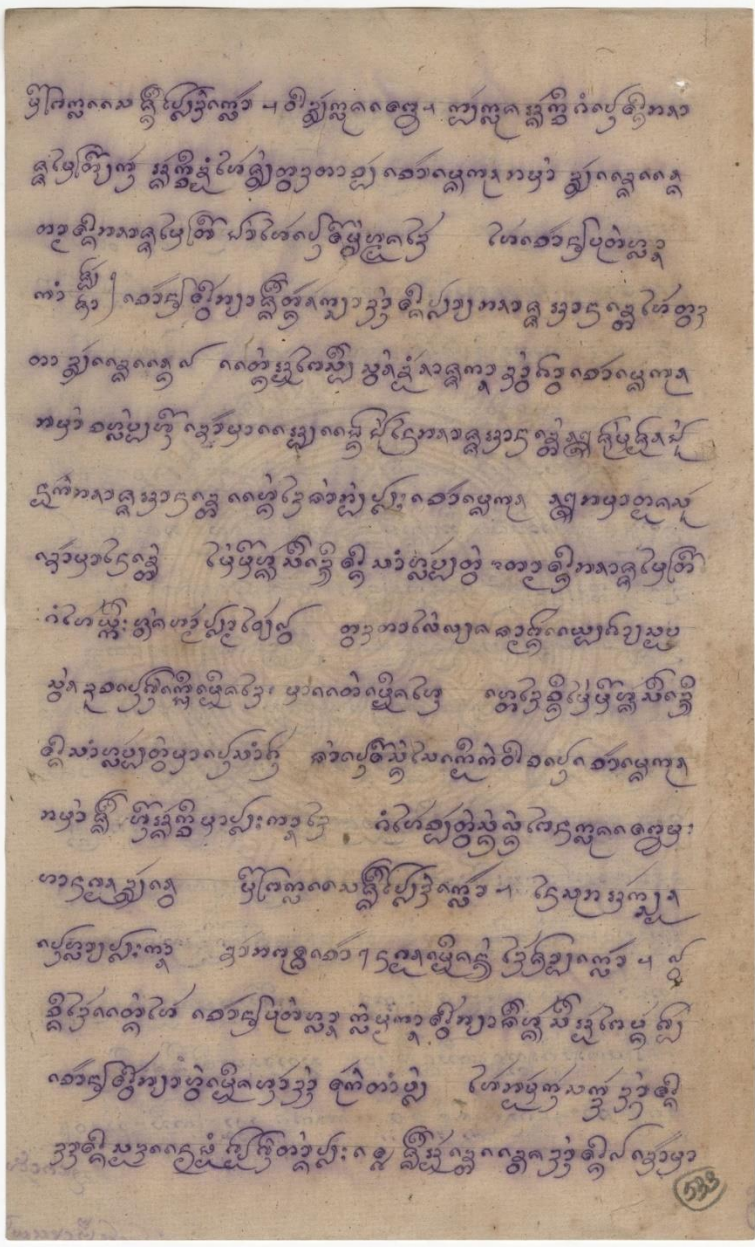
ด้านภาษาในต้นฉบับอักษรธรรมล้านนาใช้ภาษาไทยภาคกลาง มีการใช้คำราชาศัพท์ แสดงถึงระดับของบุคคลในการเขียน เป็นส่วนใหญ่ ปนด้วยภาษาถิ่นเหนือเล็กน้อย มีบางฉบับที่ใช้ติดต่อรหว่างหัวเมืองน่าน และหัวเมืองอื่น ๆ ใช้อักษรธรรมล้านนา และภาษาถิ่นเหนือ ส่วนต้นฉบับอักษรธรรมลือใช้ภาษาไทยถิ่นเหนือ ภาษาไทลื้อปนในการเขียน และพบว่าหากเป็นหนังสือที่ส่งจากเมืองพง เมืองเชียงแข็ง และเมืองภูคา การเขียนจะมีความนิยมใช้คำที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤต และนอกจากนั้นยังพบความนิยมในการใช้คำราชาศัพท์แบบภาษาไทยภาคกลางอีกด้วย

²⁹ จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410

³⁰ จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410

ตารางที่ 3 ตัวอย่างใบบอกที่บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา และคำอ่าน

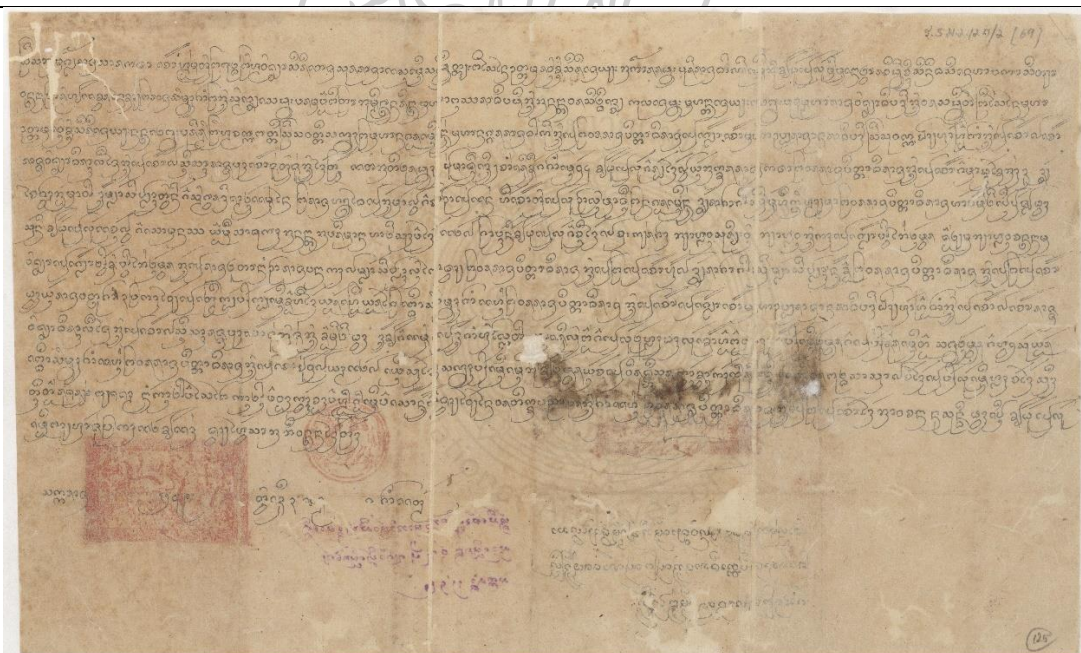
ตัวอย่างใบบอกที่บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา และคำอ่าน

<p>ภาพที่ 12 ใบบอกที่ใช้อักษรธรรมล้านนา จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [283] หน้า 533</p> <p style="text-align: center;">คำอ่าน</p> <p>มีพระราชกระแสซึ่งโปรดเกล้าฯ ว่าด้วยกรุงเทพฯ กับกรุงอังกฤษก็เป็นทางพระราชไมตรีกัน อังกฤษขอให้ช่วย</p>

ตัวอย่างใบบอกที่บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา และคำอ่าน

ตรวจตราจับเจ้าเมงกุลพม่าด้วยแข็งแรงตามทางพระราชไมตรีอย่าให้เป็นที่มัวหมองได้ให้เจ้านายบุตรหลานกำชับ
 กำซา เจ้านายท้าวพระยาซึ่งตั้งรักษาผ่านทางปลายพระราชอาณาเขตให้ตรวจตราด้วยแข็งแรง แลแต่งออกไป
 สืบสวนข้อราชการข่าวคราวเจ้าเมงกุลพม่าจะหลบหนีเข้ามาแอบแฝงอยู่ในพระราชอาณาเขตหรือซุ่มซ่อนอยู่
 นอกพระราชอาณาเขตแห่งใด ถ้าพบปะเจ้าเมงกุล หรือพม่าต้องสูเข้ามาในเขต ไม่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัวตาม
 ทางพระราชไมตรีก็ให้ยึดหน่วงห้ามปรามไว้ แล้วตรวจตราไต่เรื่องถามฟังแยกคายสอบสวนดูจะเป็นคนเกิดเมือง
 ไต มาแต่เมืองไหน เหตุใดจึงไม่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัวมาเป็นสำคัญ ถ้าเป็นที่สงสัยเกือกว่า³¹จะเป็นเจ้าเมงกุล
 พม่า ซึ่งหนีอังกฤษมาประการใด ก็ให้จับตัวส่งลงไป ณ กรุงเทพมหานครด้วยเร็ว มีพระกระแสซึ่งโปรดเกล้าฯ
 ในศุภอักษรเป็นหลายประการ ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่าน ได้ทราบเกล้าฯ แล้ว จึงได้แต่งให้เจ้านายบุตร
 หลาน กรมการท้าวพระยาถือหนังสือออกไปบังคับเจ้านายท้าวพระยาหัวเมืองหน้าด่านทุกตำบล ให้พร้อมกันสกัด
 ด้านทางสอดแนมผ้อคอยคนต่างประเทศ ซึ่งออกเขตแข็งแรงด่านทางแลเข้ามา

ตารางที่ 4 ตัวอย่างใบบอกที่บันทึกด้วยอักษรธรรมลื้อ และคำอ่าน

ตัวอย่างใบบอกที่บันทึกด้วยอักษรธรรมลื้อ และคำอ่าน

ภาพที่ 13 ใบบอกที่ใช้อักษรธรรมลื้อ
 จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125

³¹ หากว่า

ตัวอย่างใบบอกที่บันทึกด้วยอักษรธรรมลื้อ และคำอ่าน

คำอ่าน

ศรีศุภมงคลราชกษาเจ้าหม่อมตันพุทธวงษาสิริเตชสุรราชแสนเม็งสถิตตยะ³²ไพศรย³³ในอุตตมะ³⁴ระวง³⁵โขงสิริไชย
 อังการ³⁶รัฐบุรืราชธานีเมืองพง³⁷ ซ้อยผู้เป็นลูกมีมโน³⁸ทวาระ³⁹วิถิจิตสนิทเสนาหาประกาศิตยา⁴⁰วันทนาปรารภ
 ห้อยแขวนในข่า⁴¹พระราชสมภารคำพระองค์สมเด็จเสฏฐ⁴²บรมบพิตรตรา⁴³ภูมินทร์⁴⁴มหाराชอิสสร⁴⁵ธิปติ⁴⁶
 องค์อนันตวรสิทธิเดช กุลเชษฐมหันตไชยเทพบุรมมหาราชวงศาธิบติองค์วรสถิตไพศรย⁴⁷ในมหาอุตตมะระวงงสิริ
 ไชยนั้นเทพบุรืรมย์พรหมจักรพรรดิศรีสวัสดิ⁴⁸สัณฐานพระมหานครเมืองน่าน มหานครราชธานีองค์เป็นพระวร
 ราชปิตตาราชเป็นเกล้าเจ้ามหาอุปราชธิบติศรีสุวรรณทอน้ำฝ่ายค่างค์เป็นเจ้า แลเจ้าราชวงศาธิราชลือไชย

³² ตั้งอยู่

³³ พิสัย แปลว่า ขอบ, เขต, แดน, ตำบล, ถิ่น, แคว้น

³⁴ สูงสุด, ยิ่ง, เลิศ, มากมาย, บริบูรณ์

³⁵ บริเวณ ละแวก เขต

³⁶ อลังการ แปลว่า งามด้วยเครื่องประดับตกแต่ง

³⁷ ต้นฉบับเขียนเมืองกรุง

³⁸ ใจ

³⁹ ประดู

⁴⁰ คำพูดอันศักดิ์สิทธิ์

⁴¹ ขอบเขต

⁴² อันประเสริฐ

⁴³ พระองค์ท่าน

⁴⁴ ภูมินทร์ แปลว่า พระเจ้าแผ่นดิน

⁴⁵ ความเป็นใหญ่

⁴⁶ น่าจะ ธิปติ ผู้เป็นใหญ่

⁴⁷ พิสัย แปลว่า ขอบ,เขต,แดน, ตำบล

⁴⁸ สวัสดิ์ แปลว่า ความดี, ความงาม, ความเจริญ รุ่งเรือง มาจากภาษาสันสกฤต สวัสดิ

ตัวอย่างใบบอกที่บันทึกด้วยอักษรธรรมลือ และคำอ่าน

องค์เป็นเจ้าศิลปศาสตร์ ราชบุตรเจ้าชู้ตงชู่องค์ได้ตรัสแต่อดีตฐานอยู่มาจัน (คืน)เดือน ๒ จำเริญขึ้น ๘ คำ เม็งวัน ๔ ซ้อยผู้เป็นลูกก็รับได้แล้วยังอักษรราชกภาพระปิตาองค์เป็นเจ้าก็มาผัดไขอ่าน ใจความออกมาว่าตั้ง⁴⁹มาสี่ ประหลาดตัวนี้ก็สมควรติงามทัดแม่⁵⁰ในพระราชหฤทัยเป็นอันมาก แล้วก็อยากเอาเป็นแน่ ทื่อเจ้าตนเป็นลูกเออลงมาถึงพระนครเมืองน่านด้วยราคาระบิล⁵¹มัน ทื่อกฎหมายมาพระวรวราชปิตาธิราชหากจักมีเป็นป็น⁵²ชะแล⁵³ ผวด⁵⁴ฉันนี้ ซ้อย⁵⁵ผู้เป็นลูกแจ่งแล้ว ก็โสมนัสยอมมือสาธุการอนันตา⁵⁶ปริมาณ⁵⁷หาที่สุดบได้แท้แล คราบัดนี้ซ้อยผู้เป็นลูกก็จึงได้เปจนะเกียร⁵⁸คาน⁵⁹พระยาหลวงสุริยวงศ์ พระยาหลวงอน(อนันต์)การเป็นเกล้าป่าวไฟร์ ทั้งมวลที่เทียมพระยาหลวงจันทนามวงศาเป็นเกล้าท้าวขุน⁶⁰ ป่าวไฟร์ทั้งมวลอันเป็นราชทูตาเอาราชบรรณาการแลมาสี่ประหลาดลงไปถวายพระวรวราชปิตาธิราชองค์เป็นเจ้าเป็นเกล้าเจ้ามหาอุปราชานราธิบดีฝ่ายหน้าหอคำ องค์เป็นเจ้า แลเจ้าราชวงศ์ไอของค์เป็นเจ้าแลศิลปศาสตร์ราชบุตรเจ้าชู้ตงชู่องค์ชู่องค์ชู่องค์ชู่ที่ผวดตั้ง ซ้อยพอแม่ เป็นตั้งคำหนโลกว่าบ้านเรือนลูกพอกี้เป็นลูกทุกหลาน ผานลูกเข้าห่อพอ ___ บ้านเมืองทั้งมวลก็เปันบ้านรุ่งเมืองต่อ สรรพทั้งมวลก็หวังสุขย่อนโพธิสมภารก็แห่งพระวรวราชปิตาธิราชองค์เป็นแห่งอายุวันแลยามแท้แล เยิง(เยียง)ฉันใด สันฐานบ้านเมืองผู้ซ้อยทั้งมวลยังจักเป็นวิรุฬหิสร⁶¹กว้างขวางกานกึ่งรุ่งเรื่องแห่งวรพุทธศาสนาแลจักได้เปันบ้าน ลูกเมืองหลานจะได้สนิทติดต่อรุ่งเรียงเพียงงาม น้ำกรทำบใส ไฟกลางทางบ่อด กว้านจอตบ่หมอง คลองเมืองบ่ เสร้านั้น ก็ถวายไว้ในวรตักขปัญญาารองค์แห่งพระวรวราชปิตาธิราชอันเป็นพระเป็นเจ้าได้อาวจนาอนุสนธิ ผวด

⁴⁹ อัน

⁵⁰ ทัดแม่เน แบลว่า ลูกกัน, สามัคคีกัน, เห็นพ้องกัน ในที่นี้หมายถึง ลูกใจ

⁵¹ เรื่อง, ความ, ฉบับ, อย่าง

⁵² เปันป็น แบลว่า ให้

⁵³ เซ่นนั้นแหละ

⁵⁴ ผิดว่าด้วย

⁵⁵ เปันคำที่ชาวไทลื้อชอบเรียกแทนตนเอง

⁵⁶ มากลัน

⁵⁷ นับมิได้

⁵⁸ เกียรติ

⁵⁹ ต้นฉบับเขียน คาน หมายถึง สบถ สาบาน

⁶⁰ ต้นฉบับเขียน ขน

⁶¹ งอกเงยเปันใหญ่

ตัวอย่างใบบอกที่บันทึกด้วยอักษรธรรมลือ และคำอ่าน
เพ็นช้อยผู้เป็นลูก เมื่อภายหน้าชู่ประการแท้ช้อยแต่ ถวายไหว้สาอภิวันทนาได้ตรัส ศักราช ๑๒๔๙ ตัวเดือน ๓ แรม ๘ คำแต่้ม

1.5 ตราประทับ

เมื่อสิ้นสุดข้อความแล้วในใบบอกมักมีการประทับตราประจำตัวผู้ออกเอกสารมาเป็นสำคัญ ซึ่งการประทับตราลงในเอกสารนอกจากจะเป็นการแสดงถึงความเป็นเจ้าของเอกสารแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่าข้อความในเอกสารถูกพิจารณา ไตร่ตรองเป็นอย่างดีโดยผู้ที่ประทับตรารับรอง และแสดงถึงความน่าเชื่อถือของเอกสารอีกด้วย

ตราประทับที่พบในใบบอกเมืองน่านนั้น มีทั้งหมด 6 ตรา คือ ตราประทับศุภอักษรเจ้าอนันตวรฤทธิเดช ตราประทับหนังสือเจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช ตราประทับหนังสือเมืองเชียงใหม่ ตราประทับหนังสือเมืองพง และตราประทับหนังสือเมืองสิง ดังภาพและคำอธิบายในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 5 ตารางแสดงตราประทับ

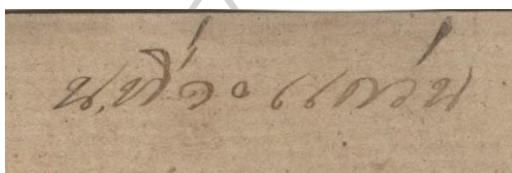
ภาพ	คำอธิบายตรา	เอกสารที่ประทับตรา	เส้นผ่าศูนย์กลาง
 <p>ภาพที่ 14 ตราประทับพระยานาค จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 269</p>	<p>ตราพระยานาค มีลักษณะ เป็นนาคเกี่ยว</p>	<p>ศุภอักษร เจ้าอนันตวรฤทธิเดช</p>	<p>6.6 เซนติเมตร</p>
 <p>ภาพที่ 15 ตราประทับท้าว อุทุมพร จาก ร.5 ม.2.12ก/3 [68] หน้า 125</p>	<p>ตราท้าวอุทุมพร</p>	<p>หนังสือ เจ้าราชวงศ์ ว่าที่เจ้าอุปราช</p>	<p>5.3 เซนติเมตร</p>
 <p>ภาพที่ 16 ตราประทับครุฑ จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410</p>	<p>ตราครุฑ</p>	<p>หนังสือ เมืองเชียงแฉ่ง</p>	<p>4.7 เซนติเมตร</p>
	<p>ไม่ปรากฏ</p>	<p>ตราประทับ</p>	<p>4.4</p>

ภาพ	คำอธิบายตรา	เอกสารที่ประทับตรา	เส้นผ่าศูนย์กลาง
 <p>ภาพที่ 17 ตราประทับหนังสือ เมืองพง จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125</p>	<p>คำอธิบายตรา มีลวดลายเป็นสัตว์สี่เท้า มีพู่ที่หาง</p>	หนังสือเมืองพง	
 <p>ภาพที่ 18 ตราประทับหนังสือ เมืองพง จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125</p>	<p>ไม่ปรากฏ คำอธิบายตรา ลวดลายไม่สามารถระบุ ลวดลายได้</p>	หนังสือเมืองพง	5.3x8.3 เซนติเมตร
 <p>ภาพที่ 19 ตราประทับหนังสือ เมืองสิง จาก ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172</p>	<p>ไม่ปรากฏ คำอธิบายตรา มีลวดลาย เป็นสิงของคล้ายคบเพลิง</p>	หนังสือเมืองสิง	3 เซนติเมตร

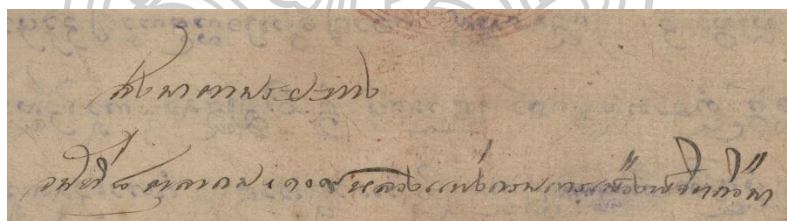
ตราประทับของเอกสารแต่ละฉบับมีตำแหน่งประทับเมื่อสิ้นสุดข้อความ ยกเว้นตราประทับของหนังสือเมืองเชียงแขง และหนังสือเมืองพง หนังสือเมืองเชียงแขง ประทับตราสามตำแหน่ง คือ เริ่มต้นข้อความ สิ้นสุดข้อความ และวันที่ ส่วนหนังสือเมืองพง ประทับตราสองตำแหน่ง คือ บนเนื้อความ และ สิ้นสุดข้อความ

1.6 บรรณนิทัศน์

บรรณนิทัศน์ หมายถึง ส่วนที่เขียนเพิ่มเติมหลังจากที่เอกสารเขียนเสร็จ ใบบอกหัวเมืองล้านนา แยกบรรณนิทัศน์เป็น 2 กลุ่ม คือ บรรณนิทัศน์ที่เขียนโดยนายเวรผู้รับเอกสาร สมัยรัชกาลที่ 5 ได้แก่ การลงนามเพื่อรับทราบเอกสาร การลงวันที่รับเอกสาร การลงว่าแปลแล้ว และ บรรณนิทัศน์ที่เขียนโดยกลุ่มงานเอกสารจดหมายเหตุและบริการ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติเพื่อ จัดเก็บเอกสารและช่วยในการสืบค้น

ภาพที่ 20 บรรณนิทัศน์ชื่อนายเวรผู้รับเอกสาร
จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [282] หน้า 532
คำอ่าน (น.ที่ 10 แก้วน)

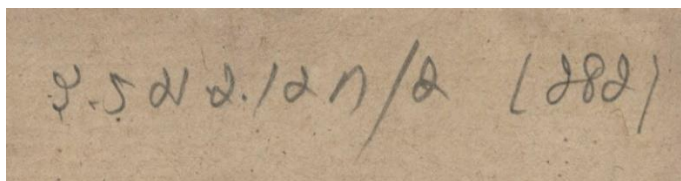

ภาพที่ 21 บรรณนิทัศน์ลงวันที่รับเอกสาร

จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [283] หน้า 535

คำอ่าน (ส่งมาตามระยะทาง)

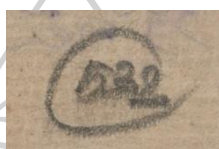
(วันที่ ๘ ตุลาคม ๑ ๑๐๙ หลวงแพ่งกรมการเมืองพิจิตรส่งมา)

ภาพที่ 22 บรรณนิทัศน์ที่จัดทำโดยหอจดหมายเหตุ

จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [282] หน้า 532

คำอ่าน (ร.5 ม.2.12ก/2 [282])

ภาพที่ 23 บรรณนิทัศน์ที่จัดทำโดยหอจดหมายเหตุ

จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [282] หน้า 532

คำอ่าน (532)

2. รูปแบบภายใน

รูปแบบภายใน หรือการบันทึกข้อความ หมายถึงลำดับการเรียงเนื้อความในใบบอกสามารถแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนต้น ส่วนเนื้อหา และส่วนท้าย โดยทั่วไปรูปแบบการเขียนของเอกสารประเภทนี้ซึ่งเป็นเอกสารที่มีไปมาระหว่างหัวเมืองน่านมายังกรุงเทพฯ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) นั้นมีระเบียบในการบันทึกข้อมูลที่เป็นข้อกำหนดเป็นกฎหมายชัดเจน ตั้งแต่ พ.ศ. 2428 ดังนี้

ประกาศ

ว่าด้วยผู้ซึ่งจะทูลเกล้า ฯ ถวายหนังสือ⁶²

๑ มีพระบรมราชโองการมารพระบัณฑูรสรุสสิ่งหนาท ให้ประกาศข้าราชการทราบโดยทั่วกันว่า ผู้ใดซึ่งจะทำหนังสือตอบคำปรึกษาฤจะทำเรื่องราวทูลเกล้า ฯ ถวาย ด้วยเรื่องไร เหตุไรก็ดี คือ หนังสือที่จะทูลเกล้าถวายทุกอย่าง ให้ลงวัน คำ ปี ศักราชด้วยทุก ๆ ครั้ง อย่าให้ทำมาเปล่า ๆ เหมือนอย่างแต่ก่อน อนึ่งผู้ซึ่งจะทำเรื่องราวฤจดหมายข้อความขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายดังเช่นว่ามาแล้วนั้น ให้เขียนด้วยกระดาษลงเส้นหมึกทั้งสี่เส้น ห้ามไม่ให้เขียนด้วยสมุดคำ ฤเขียนด้วยกระดาษลงเส้นดินสอดำ เป็นอันขาด ยกเว้นเสียแต่ร่างกฎหมาย ฤเรื่องความซึ่งยังไม่ตกลงกัน และบาญชีใหญ่ ๆ ซึ่งไม่สู้สำคัญ แลเป็นคู่มือ เพื่อจะได้แก้ไขได้ง่ายนั้น จึงให้เขียนด้วยสมุดคำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายได้ ฯ

ประกาศมาณวันอังคาร เดือนสิบ แรมสิบเอ็ดค่ำ ปีจอฉศก ศักราช 1236 ฯ

พระยาอนุรักษราชมณเฑียร รับพระบรมราชโองการ

(คัดลอกตามอักขรวิธีเดิม)

ประกาศ

ธรรมเนียมการถวายหนังสือต่าง ๆ⁶³

๑ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศแก่พระบรมวงษานุวงษ แลข้าทูลลอลองธูลิพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อยให้

⁶² เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรื่อง นาคินพคุณ และบุญธรรม ศิริฤทธิ, ผู้รวบรวม, **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8** กฎหมาย จ.ศ. 1230-1231-1232-1233-1234-1235-1236, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2478), 212-213.

⁶³ เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรื่อง นาคินพคุณ บุญธรรม ศิริฤทธิ และสำราญ เกตวรรัตน์, ผู้รวบรวม, **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 10** กฎหมาย จ.ศ. 1240-1241-1242-1243-1244-1245-1246-1247, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2478), 225-226.

ทราบทั่วกันว่า หนังสือราชการที่มีมากราบบังคมทูลพระกรุณา แลมีไปมาถึงกันด้วยข้อราชการต่าง ๆ ที่ใช้กันอยู่ทุกวันนี้ ใช้ลงท้ายหนังสือในที่สุดความ แลมิได้ลงตำบลงที่เขียนหนังสือด้วยโดยมากที่ใช้ลงวันข้างต้นหนังสือ แต่ที่ใดลงตำบลงที่เขียนหนังสือก็มี ที่ลงตำบลงที่เขียนหนังสือ แลลงวันด้วยแต่ไปลงข้างท้ายหนังสือก็มี หาเปนแบบอย่างที่แน่นอนไม่ การที่ลงวันข้างท้ายหนังสือ แลมิได้ลงตำบลงที่เขียนหนังสือด้วยนี้ ถ้าเวลาจะต้องการค้นหาวันคืน แลตำบลงที่เขียนหนังสือ ก็เปนการลำบากมาก หาใครจะค้นโดยง่ายเหมือนดังเขียนลงวันตำบลงข้างต้นหนังสือไม่

แต่ต่อไปถ้าผู้ใดจะเขียนหนังสือราชการกราบถวายบังคมทูลพระกรุณาก็ดี หนังสือราชการมีไปมาถึงกันก็ดี ให้ลงตำบลงที่เขียนหนังสือแล้วลงวันต่อไป เหมือนหนึ่งหนังสือที่เขียนที่ศาลาว่าการกรมมหาดไทย ก็ให้ลงว่าศาลาว่าการกรมมหาดไทย วันนั้น เดือนนั้น ปีนั้น แล้วจึงขึ้นข้อความในหนังสือต่อไป เมื่อหมดข้อความแล้วลงชื่อทีเดียว ไม่ต้องต่อวันข้างท้ายอีก ถ้าที่ที่เขียนหนังสือนั้นมิได้เปนออฟฟิศราชการ เปนต้นว่าเขียนที่บ้านของตนจะลงตำบลงที่บ้านของตน ฤจะลงแต่เพียงว่ากรุงเทพฯ เท่านั้นก็ได้

อนึ่งท้องตราใบบอกแลศุภอักษร ก็ชื่อว่าเป็นหนังสือราชการมีไปมาถึงกัน ให้ใช้ลงวันข้างต้น แลลงตำบลงที่เขียนเหมือนกัน เว้นแต่สัญญาบัตรตราตั้งต่าง ๆ แลবাদหมายประกาศ คงใช้ลงข้างท้ายก็ได้ ให้ผู้ที่เขียนหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณา แลมีไปมาถึงกันด้วยราชการต่าง ๆ ใช้ลงวันตำบลงที่เขียนหนังสือ ให้ถูกต้องตามประกาศนี้จึงทุกประการ

ประกาศมาณวันอาทิตย์ เดือนหก แรมสิบสองค่ำ ปีระกาสัปตศก ศักราช 1247 เปนวันที่ 6025 ในรัชกาลปัตยุบันนี้

ตัวอย่างลงวันหนังสือ

หนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณาใช้ดังนี้

ออฟฟิศฎาบลนั้น ๆ

วัน ค่ำปีระกาสัปตศก ศักราช 1247

ข้าพระพุทธเจ้า ฯลฯ ฯลฯ

ควรมิควรร ฯลฯ ฯลฯ

(ลงชื่อ)

(คัดลอกตามอักขรวิธีเดิม)

ประกาศกฎหมายข้างต้นสรุปได้ว่าหนังสือที่ส่งมาเพื่อทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นต้องเขียนด้วยหมึกลงบนกระดาษเท่านั้น และต้องสถานที่เขียน วันที่เป็นอันดับแรกเสมอ ตามด้วยข้อความที่จะแจ้ง เมื่อสิ้นสุดข้อความแล้วจึงลงลายมือชื่อไว้ข้างท้าย ซึ่งรูปแบบเอกสารใบบอกของเมืองน่านที่ออกจากสนามเมือง รวมถึงเอกสารของบางเมืองทั้งฉบับจริงและฉบับคัดสำเนา มีลักษณะตามข้อกำหนดกฎหมายที่ประกาศมาทุกประการ แต่หากเป็นเอกสารใบบอกของเมืองบริวารเมืองน่าน เช่น เมืองพง เมืองเชียงแข็ง รูปแบบการลงวันที่จะลงที่ท้ายหนังสือ ในที่นี้จะอธิบายรูปแบบการบันทึกข้อความของเอกสารใบบอกเมืองน่าน

หนังสือราชการที่นำมาศึกษานั้นมีรูปแบบการเขียนผู้ส่ง และผู้รับทั้งหมด 17 แบบ สามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ หนังสือราชการที่ส่งถึงกรุงเทพมหานคร และหนังสือราชการที่ส่งถึงกันระหว่างหัวเมืองน่านกับเมืองอื่น ๆ หรือเมืองอื่น ๆ ส่งถึงกัน

ตารางที่ 6 ตารางแสดงผู้ส่ง ผู้รับเอกสารรูปแบบต่าง ๆ ที่ส่งถึงกรุงเทพฯ

ตารางแสดงผู้ส่ง ผู้รับเอกสารรูปแบบต่าง ๆ ที่ส่งถึงกรุงเทพฯ				
รูปแบบที่	ผู้ส่ง	ผู้รับคนที่ 1	ผู้รับคนที่ 2	ผู้รับคนที่ 3
1	เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ เจ้าราชวงศ์ พระยาแสนท้าวนครเมืองน่าน	กราบเรียนปรณินบัติ เจ้าท่านอรรคมหาเสนาธิ บดินทร์นริน ทรามาตย์	นำขึ้นกราบถวายบังคมทูล พระกรุณาแต่ฝ่าละอองธุลี พระบาท พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	-
2	เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้ามหาพรหมว่าที่เจ้าราชบุตร	กราบเรียนปรณินบัติ พณ หัวเจ้าท่านที่สมุหนายก เจ้าท่านอรรคมหาเสนา	นำขึ้นกราบถวายบังคมทูล พระกรุณาแต่ฝ่าละอองธุลี พระบาท	--

ตารางแสดงผู้ส่ง ผู้รับเอกสารรูปแบบต่าง ๆ ที่ส่งถึงกรุงเทพฯ				
รูปแบบที่	ผู้ส่ง	ผู้รับคนที่ 1	ผู้รับคนที่ 2	ผู้รับคนที่ 3
	เจ้าน้อยบัวรวมว่าที่เจ้าบุรีรัตน์ เจ้านายบุตรหลานพระยา แสนท้าวนครเมืองน่าน	ฉิบดินทร์นริน ทรามาตย์	พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	
3	เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้านายบุตรหลานพระยา แสนท้าวนครเมืองน่าน	กราบเรียนปรณินบัติ พล หัวเจ้าท่านที่สมุหนายก เจ้าท่านอรรคมหาเสนา ฉิบดินทร์นริน ทรามาตย์	นำขึ้นกราบถวายบังคมทูล พระกรุณาแต่ใต้ฝ่าละอองธุลี พระบาท พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	
4	เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้ามหาพรหมว่าที่เจ้าราชบุตร เจ้าน้อยบัวรวมว่าที่เจ้าบุรีรัตน์ เจ้านายบุตรหลานพระยา แสนท้าวนครเมืองน่าน	บอกปรณินบัติ ท่านออกพันนายเวรกรรม มหาดไทย	กราบเรียนปรณินบัติ พล หัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลา	นำขึ้นกราบถวายบังคมทูล พระกรุณาแต่ใต้ฝ่าละอองธุลี พระบาท พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
5	เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้ามหาพรหมว่าที่เจ้าราชบุตร เจ้านายบุตรหลานพระยา แสนท้าวนครเมืองน่าน	กราบเรียนปรณินบัติ พล หัวเจ้าท่านที่สมุหนายก เจ้าท่านอรรคมหาเสนา ฉิบดินทร์นริน ทรามาตย์	ขึ้นกราบถวายบังคมทูล พระกรุณาแต่ใต้ฝ่าละอองธุลี พระบาท พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	
6	เจ้าฟ้าเมืองเชียงแข็ง	กราบบนบแทบใต้ไห้วแทบบาท พันศรีสุวรรณบาทจักรคำ พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว		
7	เจ้าหม่อมมหาศรีสีพีเพชังกุล พุทธวงศา หลวงจันทวงศาธิบัติ พระยาหลวงพรหมวงศา พระยาหลวงพรหมวุฒิปัญญา พระยาหลวงจันทุมพู พระยาหลวงไชยวงศา พระยาเขื่อนเมืองมน พระยาหลวงคำวัง	กราบถวายบังคม พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว		

ตารางแสดงผู้ส่ง ผู้รับเอกสารรูปแบบต่าง ๆ ที่ส่งถึงกรุงเทพฯ				
รูปแบบที่	ผู้ส่ง	ผู้รับคนที่ 1	ผู้รับคนที่ 2	ผู้รับคนที่ 3
	พระยาหลวงภาวดี พระยาหลวงผาวัง พระยาหลวงพลหาญ พระยาหลวงธรมย์จักร เจ้านายท้าวพระยาและเจ้าตน พระราชวงศ์เจ้าเมืองหลาย พระยาไชยชนะปราบสงคราม เจ้าเมืองวะ พระยาหลวงพรหมจักร เจ้า เมืองยู่ พระยาหลวงเทวินทร์เจ้าเมือง แล พระยาอินทจักรเจ้าขันธ			
8	หลวงจันทวงศาธิบดี พระยาหลวงพรหมวงศา พระยาหลวงพรหมวุฒิปัญญา พระยาหลวงจันทชุมพู พระยาหลวงไชยวงศา พระยาเชื่อนเมืองมน พระยาหลวงคำวัง พระยาหลวงภาวดี พระยาหลวงผาวัง พระยาหลวงพลหาญ พระยาหลวงธรมย์จักร เจ้านายท้าวพระยาและเจ้าตน พระราชวงศ์เจ้าเมืองหลาย พระยาไชยชนะปราบสงคราม เจ้าเมืองวะ พระยาหลวงพรหมจักร เจ้า เมืองยู่ พระยาหลวงเทวินทร์เจ้าเมือง แล	กราบววยบังคม พลน หัวเจ้าท่านที่สมุหนายก		

ตารางแสดงผู้ส่ง ผู้รับเอกสารรูปแบบต่าง ๆ ที่ส่งถึงกรุงเทพฯ				
รูปแบบที่	ผู้ส่ง	ผู้รับคนที่ 1	ผู้รับคนที่ 2	ผู้รับคนที่ 3
	พระยาอินทรจักรเจ้าขันธ			

ตารางที่ 7 ตารางแสดงผู้ส่ง ผู้รับเอกสารรูปแบบต่าง ๆ ที่ส่งระหว่างหัวเมืองน่านกับเมืองอื่น ๆ และเมืองอื่น ๆ ส่งถึงกัน

ตารางแสดงผู้ส่ง ผู้รับเอกสารรูปแบบต่าง ๆ ที่ส่งระหว่างหัวเมืองน่านกับเมืองอื่น ๆ และ เมืองอื่น ๆ ส่งถึงกัน		
รูปแบบที่	ผู้ส่ง	ผู้รับคนที่ 1
1	เจ้าหม่อมพุทธวงษา (เจ้าเมืองพง)	เมื่อถวายไหว้สา เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ
2	เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ เจ้าราชวงศ์ เจ้าสุริยวงศ์	เจ้าเมืองเชียงแขง
3	เจ้าพระยาหลวงจันทวงษาสี เดชไชยราชา	วรฤทธิสวัสดิ์ พระยาหลวงจำแสนไชยราชา ไชยอภัยนันทวรฤทธิปัญญา
4	พระยาเทพวงษ์ พระยาธนลือไชย	ปฏิบัติมา พระยาหลวงจำแสนไชยราชา ไชยอภัยนันทวรฤทธิปัญญา
5	เจ้าหนานมหายศ	ค่านับปฏิบัติ พระยาหลวงจำแสนไชยราชา ไชยอภัยนันทวรฤทธิปัญญา
6	เจ้าเมืองเชียงแขง	วรฤทธิสวัสดิ์ เจ้าเมืองเชียงตุง
7	เจ้าเมืองเชียงแขง	ถึง นครเมืองน่าน
8	พระยาหลวงเพรินทร์เจ้าเมือง แล	กราบถวายไหว้สา เจ้าเมืองเชียงแขง
9	เจ้าเมืองเชียงแขง	กราบถวายไหว้สา

ตารางแสดงผู้ส่ง ผู้รับเอกสารรูปแบบต่าง ๆ ที่ส่งระหว่างหัวเมืองน่านกับเมืองอื่น ๆ และ เมืองอื่น ๆ ส่งถึงกัน		
รูปแบบที่	ผู้ส่ง	ผู้รับคนที่ 1
		เจ้าราชวงศ์ราชสิริไชย

ส่วนรูปแบบการบันทึกข้อความนั้น สามารถแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบดังนี้

2.1 รูปแบบภายในหรือการบันทึกข้อความแบบที่ 1

รูปแบบที่ 1 เป็นรูปแบบภายในของศุภอักษรเจ้าอนันตวรฤทธิเดช และหนังสือเจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช

ตารางที่ 8 รูปแบบภายในแบบที่ 1

ตัวอย่าง ศุภอักษรเจ้าอนันตวรฤทธิเดช จาก ร.5 ม2.12ก/2 [53] หน้า 96	
ส่วนต้น เริ่มต้นด้วยสถานที่ เขียนและวันที่ ต่อมาเขียนเครื่องหมายขึ้นต้นข้อความ ตามด้วยการกล่าวถึงประเภทเอกสาร เอกสารที่เจ้าอนันตวรฤทธิเดชเริ่มต้นด้วย “ศุภอักษร” ส่วนเอกสารที่เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราชเป็นผู้ส่ง เริ่มต้นด้วย “หนังสือ” แล้วต่อด้วยชื่อเจ้าของเอกสาร และชื่อของผู้รับ โดยมากหนังสือราชการที่มีจุดประสงค์ในการแจ้งข้อราชการนั้น ผู้รับเป็นกลุ่มมากกว่าเป็นบุคคลเดียว	
คำอ่าน	๑เขียนที่ว่าการนครเมืองน่าน
ที่ ๒๙	วันที่ ๕ ^{๖๔} ๑๘ ๘ ^{๖๔} ปีชวดสัมฤทธิศก ^{๒๑} ศักราช ๑๒๕๐
๑ ศุภอักษรข้าพระพุทธเจ้า กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรุษ บรมมหาราชาวงษาธิบดี เจ้านครเมืองน่าน เจ้าราชวงศ์ เจ้าสุริยวงศ์ เจ้านายบุตรหลานพระยาแสนท้าวนครเมืองน่าน กราบเรียนปรนนิบัติมายังเจ้าท่านอรรคมหาเสนาธิบดีนทร นรินทรามาตย์ อันเป็นอุดมนามารธมหาประธานาภิมุขมนตรี ผู้ภักดีบำเรอพระบาทได้ทรงทราบแล้วขอได้นำขึ้นกราบถวายบังคมทูลพระกรุณาแต่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพมหามงกุฎ บุษยรัตนราชรังวิงศ วรุตมพงศบริพัตร วรชัตติราชนิกรโธม จาตุรันตบรม มหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมมิกราชาธิราชบรมนารถพิตรพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงคุณธรรมอันมหาประเสริฐ	

⁶⁴ วันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ

ตัวอย่าง ศุภอักษรเจ้านันทวรฤทธิเดช จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [53] หน้า 96
เสด็จเล็งถวัลย์ราชสมบัติ ณ กรุงเทพมหานครรัตนโกสินทร์มหินทรายุทธยาบรมราชธานีขอได้ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระกร
ส่วนเนื้อหา เริ่มต้นการเขียนส่วนเนื้อหาใช้คำว่า “ด้วย” บางฉบับส่วนเนื้อหานี้ มักนิยมเขียนถึงคำสั่งที่มีมาในศุภอักษร หรือสาตราจากกรุงเทพมหานครที่ส่งขึ้นมาเมืองน่าน เพื่อให้ปฏิบัติข้อราชการต่าง ๆ
ตัวอย่าง ด้วยทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมมีศุภอักษรที่ ๕๕ ลงวัน ๗ ^๖ ๗ ^๕ ค่ำ ปีชวดสัมฤทธิศกศักราช ๑๒๕๐ ส่งตามระยะทางขึ้นมาถึงข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่าน ณ วัน ๖ ^๓ ๘ ^๖ ค่ำปีชวดสัมฤทธิศก ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านันทวรฤทธิเดช เจ้านายบุตรหลานท้าวพระยาได้เชิญรองรับเปิดไชทราบเกล้าทราบกระหม่อมแล้ว ในศุภอักษรว่าด้วยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาอันมหาประเสริฐ ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทในศุภอักษรข้าพระพุทธเจ้า ๔ ฉบับแล้ว จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ว่าซึ่งข้าพระพุทธเจ้า เจ้านันทวรฤทธิเดชเจ้านครเมืองน่าน ได้แต่งตั้งเจ้านายบุตรหลานขึ้นไปสืบสวนข้อราชการทางเมืองหลวงพระบาง แลรีบเร่งสี่ซ้อมข้าวลำเลียงไปขึ้นฉางบ้านปากแควน บ้านน้ำแถม แต่งให้นายน้อยมหาพรหมคุมช้างทำสืบช้าง ไปรับกองทัพพระยาสุรศักดิ์มนตรี... ส่วนท้าย มักเขียนด้วยคำแสดงความเคารพ เช่น “ สิ่งประการใดข้าพระพุทธเจ้าจะขอด้วยข้อราชการแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต่อไปนั้น ขอเดชะพระบารมีได้ท้าวพระกรุณาเป็นที่พึ่งด้วยทุกประการ” และประทับตราลงท้ายเพื่อแสดงถึงตัวตน และความสำคัญฉบับนั้น
ตัวอย่าง ...สิ่งประการใดข้าพระพุทธเจ้าจะขอด้วยข้อราชการแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต่อไปนั้น ขอเดชะพระบารมีได้ท้าวพระกรุณาเป็นที่พึ่งด้วยทุกประการ ได้ประทับตราพระยานาคมาเป็นสำคัญ ๑

2.2 รูปแบบภายในหรือการบันทึกข้อความแบบที่ 2

รูปแบบที่ 2 รูปแบบภายในของหนังสือเมืองอื่น ๆ ที่ส่งเข้ามาเมืองน่าน หรือเมืองอื่น ๆ ส่งถึงกัน

ตารางที่ 9 รูปแบบภายในแบบที่ 2

ตัวอย่าง หนังสือเมืองพง จาก ร.5ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125
ส่วนต้น มีการเริ่มต้น 2 แบบ คือ 1. เริ่มต้นโดยกล่าวถึงชื่อของผู้ส่งเอกสาร และ 2. เริ่มต้นด้วยถ้อยคำที่เป็น

⁶⁵ วันเสาร์ เดือน 7 ขึ้น 2 ค่ำ

⁶⁶ วันศุกร์ เดือน 8 แรม 13 ค่ำ

ตัวอย่าง หนังสือเมืองพง จาก ร.5ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125
มงคล กล่าวถึงชื่อผู้ส่งเอกสาร และผู้รับต่อไป
<p>ตัวอย่าง</p> <p>ศรีศุภมงคลราชกาเจ้าหม่อมตันพุทธรวงษาสิริเตชสุรราชแสนเม็งสถิตตยะไพไศรยในอุตตมะระวง โจงสิริไชยอั้ง การรัฐบุรียรชธานีเมืองพงช้อยผู้เป็นลูกมีมโนทวาระวิถีจิตสนิทเสนาหาประกาศิตยาวันทนาปรารถหายแขวนใน ข่ายพระราชสมภารคำพระองค์สมเด็จพระบรมบพิตรตราภูมิมนตรีมหาธาอิสสรธาธิปฏิองค์อนันตวรสิทธิเดช กุลเชษฐมหันตไชยเทพบุรมหาราชวงษาธิต้องควรสถิตไพไศรยในมหาอุตตมะระวงขงสิริไชยนันทเทพบุรียรมย์พรหมจักรพรรดิศรีสวัสดิ์ฐานพระมหานครเมืองน่านมหานครราชธานีองค์เป็นพระวราชพิตตธาธิราชเป็นเกล้าเจ้ามหาอุปราชาธิบดีศรีสุวรรณหน้าฝ่ายคองค์เป็นเจ้า แลเจ้าราชวงศาธิราชลือไชยองค์เป็นเจ้าศิลปศาสตร์ราชบุตรเจ้าชู้ต่นช้องค์ได้ตรัสแต่อดีตฐาน</p>
ส่วนเนื้อหา กล่าวถึงส่วนเนื้อหาโดยที่ไม่มีคำเชื่อมไปจนจบ
<p>ตัวอย่าง</p> <p>อยู่มาคืนเดือน ๒ จำเริญขึ้น ๘ คำ เม็งวัน ๔ ช้อยผู้เป็นลูกก็รับได้แล้วยังอักษรราชกาพระพิตตองค์เป็นเจ้าก็มา ผัดไขอ่าน ใจความออกมาว่าต้นม้าสี่ประหลาดตัวนี้ก็สมควรดิงงานทดแม้นในพระราชหฤทัยเป็นอันมาก แล้วก็ อยากเอาเป็นแน่ ทื่อเจ้าต่นเป็นลูกเอาลงมาถึงพระนครเมืองน่านด้วยราคะระบิลมันที่อกกฎหมายมาพระวราชพิต ตธาธิราชหากจักมีเป็นป็นชะแลผวดฉันนี้ช้อยผู้เป็นลูกแจ่งแลวกัโสมนัสยอมือสาธุการอนันตอาปริมาณหาที่สุดบ่ ได้แท้แล คราบัตนี้ช้อยผู้เป็นลูกก็จึงได้เปจนะเกียรคาน พระยาหลวงสุริยวงษ์ พระยาหลวงอนการเป็นเกล้าบ่าว ไพรทั้งมวลที่เทียมพระยาหลวงจันทนามวงษาเป็นเกล้าท้าวขุน บ่าวไพร่ทั้งมวลอันเป็นราชทูตาเอาราช บรรณาการแลม้าสี่ประหลาดลงไปถวายพระวราชพิตตธาธิราชองค์เป็นเจ้าเป็นเกล้าเจ้ามหาอุปราชาธิบดีฝ่าย หน้าหอคองค์เป็นเจ้าแลเจ้าราชวงศาธิราชลือไชยองค์เป็นเจ้าแลศิลปศาสตร์ราชบุตรเจ้าช้องค์ช้องค์ช้อที่ผวดตั้น...</p>
ส่วนท้าย มักเขียนด้วยคำแสดงความเคารพ และเขียนวันที่เป็นลำดับท้ายสุด และมีการประทับตรา
<p>ตัวอย่าง</p> <p>...ถวายไหว้สาอภิวันทนาได้ตรัส</p> <p>ศักราช ๑๒๔๔ ตัวเดือน ๓ แรม ๘ คำแต่้ม (ประทับตราสองตรา)</p>

2.3 รูปแบบภายในหรือการบันทึกข้อความแบบที่ 3

รูปแบบที่ 3 นั้นเป็นรูปแบบภายในหนังสือแบบอื่น ๆ มีลักษณะการบันทึกที่ไม่ซับซ้อนเท่าไรหรือนัก มักปรากฏในรูปแบบการบันทึกบัญชี คำให้การ เป็นต้น

ตารางที่ 10 รูปแบบภายในแบบที่ 3 ตัวอย่างที่ 1

ตัวอย่าง บัญชีคนต่างประเทศ จาก ร.5ม.2.12ก/2 [289] หน้า 547
ส่วนต้น เริ่มต้นด้วยวันที่ และบอกชื่อบัญชีอย่างชัดเจนว่าเป็นบัญชีประเภทใด เช่น บัญชีคนต่างประเทศ

ตัวอย่าง บัญชีคนต่างประเทศ จาก ร.5ม.2.12ก/2 [289] หน้า 547
<p>ตัวอย่าง</p> <p>๑ ณ วันที่ ๘ พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก ๑๐๙ ได้จดหมายบัญชีคนต่างประเทศซึ่งได้มามีบุตร ภรรยา ได้ซื้อบ้านเรือน ที่สวน ไรณา อยู่ในหัวเมืองขึ้นในแขวงนครเมืองน่าน มีแจ้งอยู่ในนี้ ทั้</p>
<p>ส่วนเนื้อหา เขียนเรียงลงมาบอกจำนวนชัดเจน</p>
<p>ตัวอย่าง</p> <p>๑ ๑ ทองสิงคตองสุ คนเมืองหยองหยู่อายุได้ ๔๘ ปี เอาเมียอยู่ในเมืองน่านบ้านเรือนเป็นของเมียหนังสือหมามิตรบมี บ้านตาลชุมท้ายเมือง ๑ คน</p> <p>๒ ๑ ส่างคำเงี้ยวคนเมืองน่านอายุได้ ๓๒ ปีเอาเมียอยู่ในเมืองน่าน บ้านเรือนเป็นของเมียหนังสือหมามิตรบมี</p> <p>๓ ๑ คำผงเงี้ยวคนเมืองชะตุงอายุได้ ๓๕ ปีเอาเมียอยู่ในเมืองน่าน บ้านเรือนเป็นของเมียหนังสือหมามิตรบมี บ้านน้ำแค้น ๒ คน</p> <p>๔ ๑ ส่างคำแห่นเงี้ยวคนเมืองตองอายุได้ ๓๖ ปี เอาเมียอยู่ในเมืองน่าน ได้ซื้อบ้านเรือนเป็นราคา ๑๕ แถบ ซื้อไร่นางาน ๑ ราคา๕๐ แถบ หนังสือหนังสือหมามิตรบมี เมืองสี่สเรก ๑ คน...</p>
<p>ส่วนท้าย บอกชื่อบัญชีนั้น ๆ ซ้ำอีก 1 ครั้ง</p>
<p>ตัวอย่าง</p> <p>...บัญชีคนบังคับต่างประเทศ</p>

ตารางที่ 11 รูปแบบภายในแบบที่ 3 ตัวอย่างที่ 2

ตัวอย่าง สำเนาคำปากเจ้าเมืองเชียงแขง จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [265] หน้า 503
<p>ส่วนต้น เริ่มต้นด้วยสถานที่ และวันที่จดคำให้การ ต่อด้วยเครื่องหมายอุณาโลม แล้วกล่าวถึงผู้ที่อยู่ในสถานที่ให้การนั้น ๆ</p>
<p>ตัวอย่าง</p> <p>ที่พักทำเนียบเมืองสิงวัน ที่ ๒๓ เมษายนรัตนโกสินทร์ศก ๑๐๙</p> <p>๑ เจ้าเมืองเชียงแขงท้าวพระยาแลเจ้าหัวเมืองขึ้นมาพร้อมกับข้าพเจ้า เจ้าสุริยวงศ์แม่ทัพที่พักเมืองสิง ข้าพเจ้า เจ้าสุริยวงศ์ก็ได้ชี้แจงว่ากล่าวในทางราชการตามเยี่ยงอย่าง แล้วพูดจาไตร่ถามด้วยความยินดีแลความสุขทุกซ์ต่าง ๆ เจ้าเมืองเชียงแขงจึงพูดจากับข้าพเจ้าเจ้าสุริยวงศ์</p>
<p>ส่วนเนื้อหา เขียนเล่าเนื้อหาหายาว ๆ โดยใช้คำเชื่อม “ว่า”</p>
<p>ตัวอย่าง</p> <p>เจ้าเมืองเชียงแขงจึงพูดจากับข้าพเจ้าเจ้าสุริยวงศ์ว่าในเขตแขวงเมืองเชียงแขงนั้น ก็ไร่เขียมที่จะทำไร่นานานาทำมาหากินก็มีมาก เจ้าหม่อมเมืองเชียงแขงผู้เป็นพี่ก็ได้ลงมาลาดตะเวนผ่อคอยที่เมืองสิง เมืองนังอันเป็นพระราช</p>

ตัวอย่าง สำเนาคำปากเจ้าเมืองเชียงแข็ง จาก ร.5 ม.2.12ก/2 [265] หน้า 503
อาณาเขตฝ่ายใต้นี้ เป็นเปล่าห่างอยู่หันทที่ฐานจะทำไร่ทำนาทำมาหากินเป็นที่บริบูรณ์อยู่ จึงพาเอาครอบครัวแต่น้อยบ่หลายลงมาตั้งอยู่ปีหนึ่ง เจ้าพระปู่พระตาหลวงนครเมืองน่าน ก็มีหนังสือแต่งใช้ขึ้นมาห้ามว่าบ่หื้อตั้งเมืองสิงเมืองนังนี้เป็นพระราชอาณาเขตพระเจ้าอยู่หัวฝ่ายใต้ ดังเจ้าหม่อมเมืองเชียงแข็งก็มีความยินดีก็ประลึกบ่หนี ครั้นอยู่มาเจ้าเมืองเชียงตุงตายเสีย เจ้านายท้าวพระยาเมืองเชียงตุงก็มาเอาเจ้าหม่อมเมืองเชียงแข็งผู้เป็นพี่ขึ้นไปเป็นเจ้าเมืองเชียงตุงเสีย แล้วก็จึงให้ข้าพเจ้าได้พาท้าวพระยาราษฎรมาตั้งแต่งเมืองสิง เมืองนังนี้...
ส่วนท้าย บอกชื่อคำให้การนั้น ๆ ว่าเป็นคำให้การเรื่องใด
ตัวอย่าง ...สำเนาคำปากเจ้าเมือง เชียงแข็งแจ้งต่อเจ้าสุริยวงศ์ที่พักเมืองสิง

รูปแบบภายในหรือการบันทึกข้อความทั้ง 3 รูปแบบนั้น สามารถสรุปได้ว่าการบันทึกมีลักษณะคล้ายกัน แตกต่างเพียงตำแหน่งวันที่ การประทับตรา และคำขึ้นต้นเท่านั้น

จากการศึกษารูปแบบภายในและรูปแบบภายนอกของเอกสารใบบอกเมืองน่าน ที่บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อนั้น พบว่ามีการบันทึกลงบนกระดาษ 2 ชนิด คือ กระดาษฝรั่ง และกระดาษเพล่า ใช้ปากกาหมึกในการเขียนเนื้อความ จำนวนหน้า จำนวนบรรทัด ขึ้นอยู่กับความสั้นยาวของข้อราชการ อักษรและภาษาสามารถแบ่งเป็น 3 แบบ คือ อักษรธรรมล้านนาเขียนภาษาไทยกลาง คำราชาศัพท์ และปนภาษาถิ่นเหนือเล็กน้อย, อักษรธรรมล้านนา ภาษาถิ่นเหนือ ปนภาษาไทยกลาง และคำราชาศัพท์, อักษรธรรมลื้อ เขียนด้วยภาษาถิ่นเหนือปนภาษาไทยลื้อ และคำราชาศัพท์ ซึ่งคำราชาศัพท์ที่พบใช้ เป็นคำราชาศัพท์แบบภาษาไทยภาคกลางที่แสดงถึงระดับของผู้ส่งและผู้รับเอกสาร ในส่วนของตราประทับปรากฏอยู่บนเอกสารฉบับจริง พบทั้งหมด 6 ตราประทับ ส่วนบรรณนิทัศน์ประกอบด้วยบรรณนิทัศน์ที่เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และบรรณนิทัศน์ที่จัดทำเพื่อสืบค้นโดยหอจดหมายเหตุ

ส่วนของรูปแบบภายในหรือการบันทึกข้อความของเอกสารใบบอกที่ส่งเข้ามาในกรุงเทพมหานครนั้น มีการเขียนเป็น 3 ส่วน ส่วนต้น ส่วนเนื้อหา และส่วนท้ายตามที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว นอกจากนั้นการเขียนใบบอกเพื่อส่งเข้ามารายงานข้อราชการที่กรุงเทพฯ ถูกกำหนดระเบียบการเขียนอย่างชัดเจนตามประกาศที่ออกใช้ในสมัยนั้น ๆ และมีแบบแผนอย่างชัดเจน

บทที่ 3

อักษรและอักษรวิธี

ลักษณะอักษรและอักษรวิธีของใบบอกเมืองน่านที่ส่งเข้ามาเพื่อรายงานข้อราชการที่กรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่างปี พ.ศ. 2431 – 2434 จำนวน 85 ฉบับ แบ่งออกเป็นใบบอกอักษรธรรมล้านนา จำนวน 80 ฉบับ และอักษรธรรมลือ จำนวน 5 ฉบับ ซึ่งวัตถุประสงค์การศึกษาในบทนี้ เพื่อศึกษาลักษณะอักษร อักษรวิธีของอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลือ รวมถึงเพื่อนำเสนอลักษณะลายมือที่บันทึกลงบนกระดาษฝรั่งและอยู่ในหนังสือราชการ

อักษร

อักษร คือ ตัวหนังสือที่ใช้บันทึก ในที่นี้จะกล่าวถึงอักษรที่ปรากฏในใบบอกเมืองน่านที่ส่งเข้ามากรุงเทพมหานคร พิจารณาโดยการอ่านเบื้องต้น สันนิษฐานว่าอักษรที่ปรากฏเป็นอักษรธรรมล้านนาทั้งหมด เมื่อผู้วิจัยได้พิจารณาทางรูปแบบอักษรและอักษรวิธีอย่างละเอียดของใบบอกแต่ละฉบับ พบว่าใบบอกของเมืองน่านมีเอกสารที่บันทึกด้วยอักษรธรรมลือของหัวเมืองอื่น ๆ ที่เป็นปนอยู่ด้วย จำนวน 5 ฉบับ อักษรใบบอกเมืองน่านสามารถแบ่งตามลายมือ ได้แก่ อักษรธรรมล้านนา 5 ลายมือ และอักษรธรรมลือ 3 ลายมือ

1. อักษรธรรมล้านนา

1.1 รูปพยัญชนะ

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ก	 	 	 	 	

ตัว ก เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ก อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือมีลักษณะต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ปลายของเส้นอักษร เขียนปลายเส้นแตกต่างกัน ลายมือที่ 1 ปลายเส้นตัวัดเข้าหาเส้นหลังของอักษร ลายมือที่ 2 ปลายเส้นหลังย้อนกลับขึ้นไปถึงบริเวณกึ่งกลางของอักษร ลายมือที่ 3, 4, 5 ปลายเส้นหลังย้อนกลับขึ้นไปถึงเส้นบนของตัวอักษร นอกจากนั้นหัวของอักษร ก ลายมือที่ 2 และ 5 นั้นเขียนต่างจากลายมืออื่นที่มีการขมวด ลายมือที่ 2 หัวของอักษรเขียนโดยเริ่มจากมุมซ้ายล่าง ตัวัดมาทางด้านขวาเล็กน้อยแล้วลากขึ้นไปเป็นเส้นหน้า ลายมือที่ 5 หัวของอักษรเขียนลากเส้นโค้งแล้วขึ้นไปทางซ้ายมือเป็นเส้นหน้าตัวอักษร

พยัญชนะตัวเชิงเขียนตามรูปแบบการเขียนพยัญชนะตัวเต็ม ลายมือทั้ง 5 ลายมือเขียนลักษณะต่างกันบ้างเล็กน้อย แต่พยัญชนะตัวเต็มของแต่ละลายมือเขียนแบบใด พยัญชนะรูปตัวเชิงนี้อาจแตกต่างจากตัวเต็มของลายมือนั้น ๆ ลายมือทั้ง 5 ลายมือมีลักษณะการเขียนหัวอักษรขมวดและลากเป็นเส้นหน้าลักษณะโค้ง ลายมือที่ 1 และ 4 มีการเขียนรูปพยัญชนะตัวเชิง ก 2 รูปแบบ ลายมือที่ 1 เขียนหัวอักษรโดยการขมวดเพียงเล็กน้อย แล้วลากเส้นโค้งขึ้นไปเป็นเส้นหน้า ลายมือที่ 4 เขียนเป็นเส้นโค้ง แล้วลากขึ้นไปเป็นเส้นหน้า

รูป
พยัญชนะ

ร.5 ม.2.12ก/2
[142]
หน้า 268-269

ร.5 ม.2.12ก/2 [267]
หน้า 506

ร.5 ม.2.12ก/2
[282-283]
หน้า 532-535

ร.5 ม.2.12ก/3
[101]
หน้า 172

ร.5 ม.2.12ก/3
[104]
หน้า 177-178

ข

๑ ๑

๑

๑

๑

๑

๑

ตัว ข เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ข อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือมีลักษณะแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่เส้นบนอักษร และความยาวของปลายอักษรที่ขมวดทับเส้นหน้า ลากลงมามีความยาวไม่เท่ากัน ลายมือที่ 1 และ 4 เส้นบนของตัวอักษรมีทั้งเขียนด้วยเส้นโค้ง และเส้นหยัก ปลายอักษรตัวัดมาข้างหน้าเลยขมวดตัวอักษร ลายมือที่ 2 เส้นบนของตัวอักษรเป็นเส้นหยัก ปลายอักษรตัวัดมาข้างหน้าเลยขมวดตัวอักษรลักษณะโค้งกว่าลายมืออื่น ๆ ลายมือที่ 3 เส้นบนตัวอักษรเป็นเส้นหยัก ปลายอักษรตัวัดมาข้างหน้าถึงกึ่งกลางตัวขมวด ลายมือที่ 5 เส้นบนตัวอักษร

เป็นเส้นหยัก ปลายอักษรตัวตมาข้างหน้ามีลักษณะของการกดหัวปากกาออกแรงให้เส้นมีมิติมากยิ่งขึ้น
ต่างจากลายมืออื่น ๆ ชัดเจนเพราะความเด่นของปลายอักษร

พยัญชนะตัวเชิง ข เขียนเหมือนพยัญชนะตัวเต็ม

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ค

ตัว ค เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ค อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือมี
ลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัวของตัวอักษร และปลายเส้นอักษร ลายมือที่ 1 หัวของอักษร
ขมวดเล็กน้อย เส้นปลายอักษรตัวตออกไปทางด้านหลังเล็กน้อย ลายมือที่ 2 หัวของอักษรเขียนจาก
มุมซ้ายของอักษร ลากลงมาไปทางขวาเล็กน้อยและลากเป็นเส้นโค้ง อีกรูปหนึ่งหัวอักษรขมวด ปลาย
ของเส้นอักษรขมวดเข้าหาเส้นหลังอักษร ลายมือที่ 3 หัวของอักษรขมวดเล็กน้อย ปลายของเส้น
อักษรย้อนกลับขึ้นมาถึงเส้นบนอักษร อีกรูปหนึ่งหัวอักษรขมวดเล็กน้อย ปลายของเส้นหลังขมวดเข้า
หาเส้นหลังเล็กน้อย ลายมือที่ 4 หัวของอักษรขมวดเล็กน้อย ปลายของเส้นอักษรขมวดเข้าหาเส้นหลัง
ลายมือที่ 5 หัวของอักษรขมวดชัดเจน ปลายของเส้นอักษรลากย้อนกลับขึ้นมาถึงเส้นบนตัวอักษร

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ค

ตัว ค เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ค ทั้ง 5 ลายมือมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่บริเวณเส้นโค้งจากมุมบนซ้ายเบนไปทางขวามือของตัวอักษร ลายมือที่ 1-5 มีความสั้นยาวไม่เท่ากัน และความโค้งของเส้นไม่เท่ากัน หากพิจารณาแล้วพบว่าลายมือที่ 1 3 และ 5 เส้นโค้งจากมุมบนจะไม่โค้งเท่าลายมืออื่น ๆ มีลักษณะการเขียนขีดเป็นเส้นเฉียงทางซ้ายเล็กน้อย และเขียนลากโค้งไปทางขวามือ ปลายเส้นโค้งลงมาข้างล่างเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ส่วนลายมือที่ 2 และ 4 เส้นโค้งจากมุมบนข้างซ้ายของตัวอักษรจะโค้งกว่าลายมืออื่น ปลายของเส้นอักษรโค้งลงมาชัดเจน นอกจากนั้นรูปเขียนแบบที่ 2 ของลายมือที่ 5 ปลายเส้นอักษรมีลักษณะการกดหัวปากกาออกแรงให้เส้นมีมิติมากยิ่งขึ้น

รูป
พยัญชนะ

ร.5 ม.2.12ก/2
[142]
หน้า 268-269

ร.5 ม.2.12ก/2 [267]
หน้า 506

ร.5 ม.2.12ก/2
[282-283]
หน้า 532-535

ร.5 ม.2.12ก/3
[101]
หน้า 172

ร.5 ม.2.12ก/3
[104]
หน้า 177-178

ข

ค

ตัว ข เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ข อักษรธรรมล้านนา พบการใช้ 1

ลายมือ

รูป
พยัญชนะ

ร.5 ม.2.12ก/2
[142]
หน้า 268-269

ร.5 ม.2.12ก/2 [267]
หน้า 506

ร.5 ม.2.12ก/2
[282-283]
หน้า 532-535

ร.5 ม.2.12ก/3
[101]
หน้า 172

ร.5 ม.2.12ก/3
[104]
หน้า 177-178

ง

ก

ค

ค

ค

ค

ตัว ง เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ง อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ปลายเส้นของตัวอักษรที่ตัวลดลงมากข้างล่าง มีความสั้นยาวของ

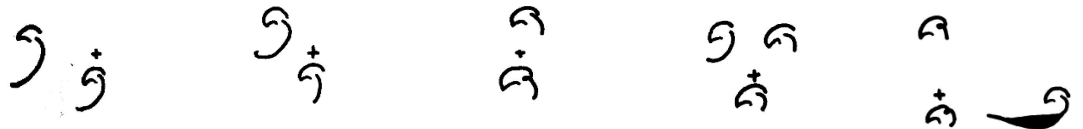
แต่ละลายมือไม่เท่ากัน เห็นได้เด่นชัดโดยเฉพาะพยัญชนะตัวเชิง ลายมือที่ 1 และ 5 ปลายอักษรมีความยาวกว่าลายมืออื่น นอกจากนั้นลายมือที่ 5 มีลักษณะการกดหัวปากกาออแรงให้เส้นมีมิติมากยิ่งขึ้น

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

จ

ตัว จ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูป จ อักษรธรรมล้าน ทั้ง 5 ลายมือมีลักษณะแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย เส้นหน้าของอักษรเส้นหยักมีความแหลมต่างกัน โดยเฉพาะลายมือที่ 2, 3, 4 เส้นหน้ามีลักษณะหยักและแหลมกว่าลายมืออื่น นอกจากนั้นแล้วปลายเส้นอักษรของลายมือที่ 3 และ 4 นั้นเมื่อเขียนเส้นโค้งมาจรดข้างหน้าแล้ว เขียนย้อนกลับไปทางด้านหลัง ซึ่งเส้นย้อนของลายมือที่ 3 ยาวกว่าลายมือที่ 4 พยัญชนะตัวเชิงเขียนเหมือนพยัญชนะตัวเต็ม

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ช

ตัว ช เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนพยัญชนะตัว ช อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือมีลักษณะแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ใส่อักษร มีความยาวไม่เท่ากัน ลายมือที่ 1 และ 2 ใส่ของอักษรยาวกว่าลายมืออื่นชัดเจน นอกจากนั้นลายมือที่ 5 มีลักษณะการกดหัวปากกาออแรงให้เส้นมีมิติมากยิ่งขึ้น พยัญชนะตัวเชิงเขียนเหมือนพยัญชนะตัวเต็ม

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ซ

ตัว ซ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ซ อักษรธรรมล้านนา การเขียนตัว ซ มีลักษณะการเขียนคล้ายกับการเขียนรูป ซ แต่มีเส้นโค้งที่เขียนต่อมุมบนซ้ายของอักษร ทั้ง 5 ลายมือที่แตกต่างกันเล็กน้อยทั้งความยาว โค้งของเส้น ลายมือที่ 5 เส้นโค้งที่เป็นปลายอักษรมีลักษณะการกดหัวปากกาออกแรงให้เส้นมีมิติมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นประเด็นของเส้นโค้งจากมุมบนซ้ายอักษร ใต้ของอักษรลายมือที่ 3 ขมวดจากเส้นบนตัวอักษรลากเป็นเส้นโค้งลงมาข้างล่าง

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ณ

ตัว ณ พบใช้เป็นตัวเชิง เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ณ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะต่างกันบ้างเล็กน้อย ที่เส้นโค้งต่อจากเส้นหลังกึ่งกลางอักษรคล้ายรูป จ ลายมือที่ 1 และ 3 เส้นโค้งลงข้างล่าง ลากขึ้นข้างบน และเก็บปลายอักษร ส่วนลายมือที่ 2 เส้นต่อจากเส้นบนของตัวอักษรเฉียงลงมาเล็กน้อย เฉียงขึ้นไปข้างบนเป็นเส้นตรง และเก็บปลายอักษร

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ญ

ญ

ญ

ญ
ญ

ญ

ตัว ญ เขียนตามลักษณะการเขียนทั่วของการเขียนรูปตัว ญ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 4 ลายมือมีลักษณะแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย ที่หัวอักษร เส้นโค้ง และปลายอักษร ลายมือที่ 1 มีหยักเส้นข้างของหัวอักษร ต่างจากลายมืออื่นที่หยักบนของหัวตัวอักษร เส้นหน้าที่ลากโค้งลงมามีปลายอักษรเบนไปทางขวา มีความโค้งและยาวไม่เท่ากัน พยัญชนะตัวเชิงไม่เหมือนตัวเต็ม ลายมือที่ 4 เส้นหน้าและเส้นหลังไม่เชื่อมชิดติดกัน มีช่องว่างระหว่างกันชัดเจน นอกจากนั้นลายมือที่ 5 เส้นหน้าที่ลากยาวลงมาบริเวณเส้นโค้งไปถึงปลายอักษรมีลักษณะการกดหัวปากกาออกแรงให้เส้นมีมิติมากยิ่งขึ้น

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ฎ

ฎ
ฎฎ
ฎฎ
ฎ

ฎ

ตัว ฎ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูป ฎ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือมีลักษณะแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่เส้นหน้าของตัวอักษรมีหยัก หยักที่ 1 มีเส้นแหลมเห็นได้อย่างชัดเจน ปลายของเส้นอักษรตัวลดลงมาทางด้านขวา พยัญชนะตัวเชิงมีลักษณะเหมือนพยัญชนะตัวเต็ม ยกเว้นลายมือที่ 1 หยักล่างมีลักษณะเป็นเส้นโค้งทั้งหยักที่ 1 และ 2

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ฐ ๓ ๓ ๓ ๓ ๓ ๓

ตัว ฐ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูป ฐ อักษรธรรมล้านนา รูปตัว ฐ นั้นเขียนคล้ายกับ ฎ แต่เส้นหลังจะลากยาวลงมาปลายเส้นขมวดโค้ง ทั้ง 4 ลายมือมีลักษณะแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยลายมือที่ 1 เส้นหลังที่ลากยาวลงมาขมวดเป็นวงกลมยาวทับเส้นหลังของอักษร พยัญชนะตัวเชิงมีลักษณะการเขียนเหมือนพยัญชนะตัวเต็ม แต่ขมวดของลายมือที่ 2 พยัญชนะตัวเชิงที่มีรูปคล้าย พยัญชนะตัวเต็ม จะไม่ขมวดทับเส้นหลัง ลายมือที่ 3 เขียนโดยเหลือเส้นตั้ง และปลายอักษรที่ขมวดทับเส้นหลังเท่านั้น

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ฒ

๓

ตัว ฒ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ฒ อักษรธรรมล้านนา พบการใช้ 1

ลายมือ

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

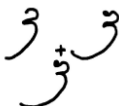
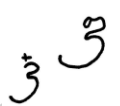

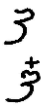
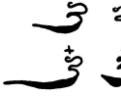
ณ

๓
+
๓

๓
๓

๓
๓

ตัว ณ มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ณ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 3 ลายมือแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัวของอักษรบริเวณเส้นหน้า ที่ขมวดไม่เท่ากัน ลายมือที่ 2 เขียนโดยเส้นหน้าตัวตัดออกจากเส้นกลางตัวอักษรเล็กน้อยไม่ขมวดหัว นอกจากนี้เส้นหลังเมื่อเขียนตัวอักษรเสร็จแล้ว ลายมือที่ 1 ปลายอักษรไม่พบลักษณะการขมวด ลายมือที่ 2 ตัวตัดออกเล็กน้อย และลายมือที่ 3 ปลายเส้นหลังย้อนกลับขึ้นไปชิดกับเส้นหลังอักษร พยัญชนะตัวเชิงคล้ายกับพยัญชนะตัวเต็ม

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ด					

ตัว ต มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ต อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ปลายของตัวอักษรที่ลากลงมามีความสั้นยาวและตัวตัดไปข้างหน้าไม่เท่ากัน เส้นบนของอักษรลายมือที่ 1 พบการเขียนเป็นเส้นโค้งไม่มีหยัก นอกนั้นเส้นบนมีหยักเหมือนลายมืออื่น นอกจากนั้นจะสังเกตได้ว่าลายมือที่ 5 ปลายอักษรที่ตัวตลงมานั้นมีลักษณะการกดหัวปากกาออกแรงเพื่อให้เส้นอักษรมีมิติมากยิ่งขึ้น พยัญชนะตัวเชิงมีลักษณะคล้ายพยัญชนะตัวเต็ม

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ต					

ตัว ต มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ต อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ปลายเส้นอักษร มีการปลายอักษรที่แตกต่างกัน ลายมือที่ 1 ชีตปลายเส้นหลังขึ้นไป

เล็กน้อย ลายมือที่ 2, 4, 5 เขียนปลายเส้นอักษรตัวตเข้าหาเส้นหลังเล็กน้อย และลายมือที่ 3 ปลายเส้นหลังย้อนกลับขึ้นไป พยัญชนะตัวเชิงเหมือนกับพยัญชนะตัวเต็ม

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ถ	๓	๓	๓	๓	๓

ตัว ถ มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ถ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือแตกต่างกัน บ้างเล็กน้อยที่หัวตัวอักษรบางลายมือลายมือ 1 และ 4 เส้นขมวดชัดเจน ลายมือที่ 2, 3 และ 5 หัวของตัวอักษรจะไม่มีการขมวดเป็นรูปร่าง เป็นเพียงเส้นโค้งขีดเข้าไปทางซ้ายมือ นอกจากนั้นกาเส้นหยักล่าง มีการเขียนที่แตกต่างกัน เฉพาะลายมือที่ 1 หยักหลังจากเขียนหัวอักษรแล้ว

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ท	๓ ๓	๓ ๓	๓ ๓	๓ ๓	๓ ๓

ตัว ท มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ท อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือ พบการเขียนหลากหลายแบบ แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัว ลายมือที่ 1 และ 4 เขียนเป็นวงกลมและขมวดส่วนบางลายมือที่ 2, 3 และ 5 ใช้เป็นเส้นหยักแหลม 2 หยัก พยัญชนะตัวเชิงมีรูปแบบเหมือนกับพยัญชนะตัวเต็ม

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ธ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

ตัว ธ มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ธ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือ แตกต่าง
กันบ้างเล็กน้อย เมื่อสังเกตดูแล้ว พบว่าลายมือที่ 3 มีการใช้รูปต่างจากลายมืออื่น ๆ อย่างเห็นได้ชัด
คือ เมื่อเขียนตัวอักษรเสร็จแล้ว ปลายเส้นตัววัดมาข้างหลัง แยกออกจากเส้นหลังของตัวอักษรอย่าง
ชัดเจน พยัญชนะตัวเชิงมีรูปแบบเหมือนกับพยัญชนะตัวเต็ม

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

น ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕

 ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕

ตัว น มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว บ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือ แตกต่าง
กันบ้างเล็กน้อยที่หัวอักษรของแต่ละลายมือเท่านั้น ลายมือที่ 1, 4 และ 5 ตัว น ไม่มีหัวของอักษร
ลายมือที่ 2 เขียนหัวอักษรโดยการโค้งเข้าและตัวตอออกเพียงเล็กน้อย ลายมือที่ 3 มีการใช้รูปอักษร 2
แบบคือหัวของอักษรย้อนกลับมาทางซ้ายมือเล็กน้อย แบบที่ไม่มีหัวอักษร และเขียนเส้นโค้งข้างอักษร
นอกจากนั้นเส้นล่างของตัวอักษรที่เขียนโค้งลงมามีความยาวไม่เท่ากัน ลายมือที่ 5 เห็นได้ชัดเจนว่า
หางจะมีการกอดหัวปากกาคอแรงให้เส้นหางดูมีมิติมากยิ่งขึ้น ปลายเส้นมีลักษณะการกอดหัวปากกาคอแรง
ให้มีมิติมากยิ่งขึ้น ส่วนพยัญชนะตัวเชิงมีรูปไม่เหมือนพยัญชนะตัวเต็ม เขียนโดยขมวดหัวและ
ลากเส้นลงมาความยาวไม่เท่ากัน ลายมือที่ 4 มีการใช้รูปพยัญชนะตัวเชิงสองรูปที่แตกต่างกัน ชัดเจน
ส่วยลายมีที่ 5 เส้นล่างของพยัญชนะตัวเชิงมีมิติต่างจากลายมืออื่น ๆ

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
บ	บ ๒ ๒	บ ๒	บ ๒	บ ๒	บ ๒ ๒

ตัว บ มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว บ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย ลายมือที่ 2 ต่างจากลายมืออื่นชัดเจนซึ่งการเก็บหางจะเก็บแบบลากลงไปทีเส้นหลังของอักษร ส่วนพยัญชนะตัวเชิง มีหยักกลาง และหางยาว คล้ายกันทุกลายมือ ปลายเส้นอักษรต่างกันเล็กน้อย

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ป	ป	ป	ป	ป	ป

ตัว ป มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ป อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือ แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ลักษณะของปลายเส้นเบนออกไปทางด้านหลัง ลายมือที่ 1, 2, 3 ปลายเส้นเบนออกไปเป็นวงโค้งเล็กน้อย ลายมือที่ 4 เมื่อปลายเส้นเบนออกไปแล้วมีลักษณะการเขียนหักเข้าหาเส้นหลัง ลายมือที่ 5 มีการเบนออกไปและมีลักษณะการกดหัวปากกาคอแรงให้เส้นดูมีมิติมากยิ่งขึ้น พยัญชนะตัวเชิง เหมือนตัวเชิง บ

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ผ

ผ

ผ ผ

ผ

ผ ผ

ตัว ผ มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ผ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 4 ลายมือ แตกต่าง
กันบ้างเล็กน้อยที่เส้นหน้าของตัวอักษร และลักษณะของเส้นหลัง ลายมือที่ 1, 2, 4 พบลักษณะการ
หยักบริเวณกลางอักษรเส้นหน้า ซึ่งลายมือที่ 3, 4, 5 เขียนเป็นเส้นโค้งเล็กน้อย ส่วนปลายเส้นอักษร
นั้น ลายมือที่ 1, 3, 4 ปลายเส้นลากยาวติดกับเส้นหลัง ลายมือที่ 2 ปลายเส้นยาวลากทับเส้นหลัง

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ผ

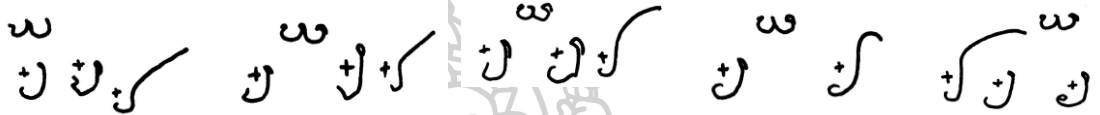

ตัว ผ มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ผ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 4 ลายมือ แตกต่าง
กันบ้างเล็กน้อยที่เส้นหน้า หยักล่าง และปลายเส้นอักษร ลายมือที่ 1 เส้นหน้าพบหยักเล็กน้อยบริเวณ
กลางตัวอักษร หยักล่างมีลักษณะแหลมแต่ไม่เท่าลายมืออื่น ๆ การปลายเส้นหลังจากขมวดเส้นหลัง
จบแล้ว จะตัวต้อออกไปเป็นเส้นโค้ง ลายมือที่ 2 หยักไม่แหลม ปลายเส้นตัวต้อทางโค้งกว่าลายมืออื่น
ลายมือที่ 3 และ 4 หยักล่างแหลมปลายเส้นตัวต้อทางมีลักษณะคล้ายรูปวงรี

พยัญชนะตัวเชิง แตกต่างกันที่ลักษณะเส้นและการโค้งของเส้น ลายมือที่ 1 และ 2 จะมีการขมวดก่อนลากเส้นโค้งไปด้านหลัง โดยลายมือที่ 2 มีอีกรูปคือเขียนเส้นตั้งลากลงมา ขมวดลากเส้นโค้งไปด้านหลัง ลายมือที่ 3 เป็นเส้นโค้งไม่มีขมวด ลายมือที่ 4 ชิดเส้นตั้งและขมวดโค้งไปทางขวาและลายมือที่ 5 เส้นตัวเชิงที่โค้งนั้น มีลักษณะการกดปากกาออแรงให้เส้นมีมิติมากยิ่งขึ้น

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

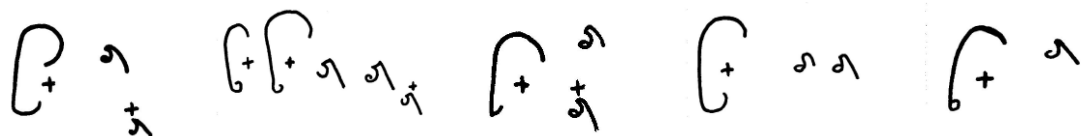
ย

ตัว ย มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ย อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือ แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ปลายเส้นหลัง ลายมือที่ 1 ปลายเส้นไม่ตวัด ขมวด หรือย้อนกลับ ลายมือที่ 2, 4, 5 มีปลายเส้นเหมือนกัน คือ ปลายเส้นตวัดเข้าหาเส้นหลังเล็กน้อย และลายมือที่ 3 ปลายเส้นลากเข้าแล้วตวัดออกเล็กน้อย พยัญชนะตัวเชิง พบการใช้ในแต่ละลายมือเขียนได้มากกว่า 2 แบบ ลายมือที่ 1, 2, 3 ไม่มีการขมวดหัว ส่วนลายมือที่ 5 พบการขมวดหัว ทางของตัวเชิงมีทั้งแบบขมวดเข้าหาเส้นหลัง และชิดออกไป

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ร

ตัว ร มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ร อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือ แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่พยัญชนะตัวเชิงที่วางอยู่ข้างหน้าที่มีความโค้งของเส้นบน และเส้นล่างไม่เท่ากัน

มีลักษณะการเขียนและปลายเส้นตัวัดเส้นไปข้างหลังให้แยกจากเส้นอักษรชัดเจน และ ลายมือที่ 5
มีลักษณะริกว่าลายมืออื่น ๆ พยัญชนะตัวเชิงคล้ายกับพยัญชนะตัวเต็มแต่มีความริกว่าเล็กน้อย

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ศ

ศ

ศ

ศ

ตัว ศ มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ศ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 3 ลายมือ พบใช้ใน
ลักษณะพยัญชนะตัวเชิง ตัว ศ พบการใช้ในรูปพยัญชนะ ค แต่มีเส้นโค้งลากตัดเส้นบนของตัวอักษร
แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัวอักษรที่ขมวดไม่เท่ากัน ลายมือที่ 1 จะมีความทึบกว่า ลายมือที่ 3 และ
5

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ษ

ษ

ตัว ษ มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ษ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 2 ลายมือ พบการใช้
ในรูปพยัญชนะตัวเชิง เขียนคล้ายกับเชิง ส หางยาว แต่มีการขีดเส้นที่บริเวณเส้นหลังของตัวอักษร
เป็นไส้อักษร แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่เส้นหน้าของตัวอักษร ลายมือที่ 2 จะไม่มีขมวดหน้า แต่
ลายมือที่ 3 จะเห็นการขมวดหน้าเล็กน้อย

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ส ส ส ส ส ส

ตัว ส มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ส อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือ แตกต่าง
กันบ้างเล็กน้อยที่ลักษณะเส้นหน้าของตัวอักษร ลายมือที่ 1 และ 3 มีลักษณะคล้ายกันที่ ลากเส้นไป
ทางขวาเล็กน้อยลากขึ้นไปและตัวลดลงมาเพื่อเขียนส่วนเส้นอื่นต่อ เขียนจากล่างขึ้นบน ลายมือที่ 2
และ 4 มีลักษณะเหมือนกันตรงที่ขมวดหน้าจะดูทึบและเป็นลักษณะการเขียนแบบบนลงล่าง ลายมือ
ที่ 5 เป็นการเขียนแบบบนลงล่างขมวด เหมือนลายมือที่ 2 และ 4 แต่ขมวดหน้าจะชัดเจนมากกว่า
พยัญชนะตัวคล้ายกับรูปตัวเต็ม พบทั้งการใช้เป็นตัวเชิงหางสั้น และตัวเชิงหางยาว ลายมือที่ 1
พยัญชนะตัวเชิงเหมือนตัวเต็ม ลายมือที่ 2 พยัญชนะตัวมีวิธีการเขียนจากล่างขึ้นบนไม่เหมือนตัวเต็ม
และเส้นหน้าขมวดชัดเจน ลายมือที่ 3 พบการใช้พยัญชนะตัวเชิงแบบหางสั้น และหางยาว ลักษณะ
พยัญชนะตัวเชิงหางสั้นคล้ายพยัญชนะตัวเต็ม เส้นปลายต่างกันเล็กน้อย ส่วนหางยาว มีการเขียนจาก
ล่างขึ้นบนไม่มีขมวดที่เส้นหน้า ลายมือที่ 4 พยัญชนะตัวเชิงมีลักษณะการเขียนจากล่างขึ้นบน
เช่นเดียวกันเห็นขมวดหน้าชัดเจน ลายมือที่ 5 พยัญชนะตัวเชิงใช้แบบหางยาว เขียนจากล่างขึ้นบน
เส้นหน้าปรากฏการขมวดเล็กน้อย

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------------	--	---------------------------------	--	------------------------------------	--

ท ท ท ท ท ท

ตัว ท มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ท อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือ แตกต่าง
กันบ้างเล็กน้อยที่ลักษณะปลายเส้นอักษรเล็กน้อย ลายมือที่ 1 และ 4 ปลายเส้นตัววัดเข้าหาเส้นหลัง

ของตัวอักษร เห็นลักษณะขมวดชัดเจน ลายมือที่ 2 ปลายเส้นตัวตวัดเข้าหาตัวอักษรไม่เห็นขมวด
ลายมือที่ 3 ปลายเส้นตัวตวัดเส้นทางขึ้นเลยเส้นบนอักษรเล็กน้อย ลายมือที่ 5 ปลายเส้นคล้ายกับ
ลายมือที่ 4 แต่เส้นที่ขีดจะขีดเส้นหลังอักษรมากกว่า

รูป	ร.5 ม.2.12ก/2	ร.5 ม.2.12ก/2 [267]	ร.5 ม.2.12ก/2	ร.5 ม.2.12ก/3	ร.5 ม.2.12ก/3
พยัญชนะ	[142] หน้า 268-269	หน้า 506	[282-283] หน้า 532-535	[101] หน้า 172	[104] หน้า 177-178

ฟ

ตัว ฟ มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ฟ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 3 ลายมือ แตกต่าง
กันบ้างเล็กน้อยที่เส้นเชิง ฟ ลายมือที่ 1 และ 3 เส้นที่ขีดออกมาไม่เชื่อมขีดติดตัวอักษร และตัวตวัดเป็นวง
โค้งเล็กน้อย ส่วนลายมือที่ 2 เส้นเชื่อมขีดติดตัวอักษรและมีการขมวดอย่างชัดเจน

รูป	ร.5 ม.2.12ก/2	ร.5 ม.2.12ก/2 [267]	ร.5 ม.2.12ก/2	ร.5 ม.2.12ก/3	ร.5 ม.2.12ก/3
พยัญชนะ	[142] หน้า 268-269	หน้า 506	[282-283] หน้า 532-535	[101] หน้า 172	[104] หน้า 177-178

อ

ตัว อ มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว อ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือ แตกต่าง
กันบ้างเล็กน้อยที่ความยาวของเส้นล่างที่ลากลงมาหลังจากขมวดแล้ว นอกจากนั้นพยัญชนะตัวเชิงนั้น
ต่างกันที่เส้นหน้าส่วนหัว ลายมือที่ 1 เขียนเป็นเส้นโค้งเข้ามา 1 แบบ และขีดเป็นเส้นออกข้างนอก 1
แบบ ลายมือที่ 2 3 4 เขียนคล้ายลายมือที่ 1 ลายมือที่ 5 เขียนต่างจากลายมืออื่น คือขมวดที่หัว เส้น
ปลายมีลักษณะการกดหัวปากกาคอแรงให้เส้นมีมิติมากยิ่งขึ้น

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
อ					

ตัว อ มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว อ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หยักหน้า คือเส้นหยักข้างหน้ามีความแหลมไม่เท่ากัน ลายมือที่ 3 เขียนโดยไม่มีหยักหน้าแต่หยักที่เส้นล่างของตัวอักษรแทน ความยาวของเส้นทางและทิศทางของลายมือแตกต่างกัน ลายมือที่ 1 จะขมวดเข้าเส้นหลัง ใช้ส่วนปลายเล็กน้อย ข้างในขมวดมีลักษณะเป็นวงกลม ลายมือที่ 2 ดัดเป็นเส้นโค้งเข้าหาเส้นหลังอักษร ลายมือที่ 3 ลากออกไปและโค้งเล็กน้อย ลายมือที่ 4 ลากและหักเข้ามาเล็กน้อยหาเส้นหลัง ส่วนลายมือที่ 5 ค่อนข้างต่างกันออกไป กล่าวคือมีการลากออกไปและมีลักษณะการกดหัวปากกาออแรงให้เส้นมีมิติมากยิ่งขึ้น

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ฮ					

ตัว ฮ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ฮ อักษรธรรมล้านนา พบการใช้เพียง

1 ลายมือมีลักษณะการเขียนคล้ายตัว ห มีเชิง คล้ายเชิง ฐ พ

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
สุส	๙๙	๙๙	๙๙	๙๙	๙๙

ตัว สุส มีลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว สุส อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ลักษณะการขมวดของเส้นหน้าตัวอักษร ลายมือที่ 1 และ 3 ลักษณะการขมวดหัวเหมือนกันคือขมวดหัวเข้าหาเส้นหน้า ลายมือที่ 2 ขมวดเข้าหาเส้นหน้าแต่ไม่ชิดติดกับเส้นหน้า ลายมือที่ 5 มีลักษณะการขมวดหัวที่ชัดเจน นอกจากนั้นปลายเส้นหลังของแต่ละลายมือแตกต่างกันเล็กน้อย มีทั้งลักษณะที่เขียนลากตัวตกลงมาถึงกลางตัวอักษร และลักษณะที่ตัวตเพียงเล็กน้อยเข้าหาเส้นหลัง

1.2. รูปสระ

รูปสระลอย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
-----------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--

อิ

๙๙

๙๙

ตัว อิ ลอย เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว อิ ลอย ทั้ง 2 ลายมือที่พบมีลักษณะการเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัวของรูปอักษรที่เขียนคล้าย พ ลายมือที่ 2 ไม่มีหัวอักษรขีดเป็นเส้นเฉียงมาทางขวาเล็กน้อย แล้วลากเป็นเส้นโค้งขึ้นไป ลายมือที่ 4 หันของอักษรขมวดทึบและลากเป็นเส้นโค้งขึ้นไป

รูปสระลอย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
อุ	๒	๒	๒		

ตัว อุ ลอย เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว อุ ลอย ทั้ง 3 ลายมือที่พบมีลักษณะการเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ความยาวของเส้นหน้าทีลากเป็นเส้นโค้งลงมาและตัวตัดไปด้านหลัง

รูปสระลอย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
เอ	๒				

ตัว เอ ลอยเขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว เอ ลอย เขียนจากทางขวามือเป็นเส้นโค้ง ขมวดมาข้างหน้าลากยาวลงมา ปลายเส้นเป็นเส้นโค้งไปทางขวามือ

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
-ะ			+ ๖	- ๕	

ตัว -ะ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว -ะ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 2 ลายมือมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อย คือ ลายมือที่ 4 เขียนลักษณะคล้ายไม้หันอากาศคว่ำ 2 อัน ลายมือที่ 5 เขียนเป็นไม้หันอากาศหงาย 2 อัน

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
-า	+๑ +๑	+๑ +๑	+๑ +๑ +๑	+๑	+๑ +๑

ตัว -า เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว -า อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือ มีลักษณะเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ปลายเส้นอักษร และขมวดหัวของสระอาตัวใหญ่ (ไม้กาไว้ง) ลายมือที่ 1, 2 และ 4 มีลักษณะการเขียนเหมือนกัน ปลายเส้นอักษรตัวดเข้าหาเส้นหลังเล็กน้อย ลายมือที่ 3 ปลายเส้นอักษรตัวดเข้าหาเส้นหลังเล็กน้อย และขีดเส้นโค้งที่ข้างเส้นบนตัวอักษร อีกรูปหนึ่งปลายเส้นอักษร ตัวดย้อนกลับขึ้นไปเลยเส้นบนตัวอักษร ลายมือที่ 5 ปลายเส้นอักษรตัวดออกไปทางด้านหลังตัวอักษรเล็กน้อย

ไม้กาไว้งหรือสระอาตัวใหญ่ ลายมือที่ 1 และ 3 เขียนคล้ายกันที่มีขมวดที่เส้นบนตัวอักษร ลายมือที่ 2 ขมวดที่เส้นบนตัวอักษรเล็กกว่าลายมือที่ 1 และ 3 ลายมือที่ 5 เขียนเป็นโค้งขมวดเข้าไปและโค้งออกมา

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ิ	๑+	๑+	๑+	๑+	๑+

ตัว ิ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ิ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือ เขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ขมวดที่มีความแคบและกว้างไม่เท่ากัน

รูปสระจุม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
๘					

ตัว ๘ - เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๘ - อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ข้างหน้าก่อนเขียนเส้นโค้ง และปลายเส้นของอักษร ลายมือที่ 1 พบการเขียน 2 รูปแบบ แบบที่ 1 เขียนขมวดหัวที่เส้นหน้าลากเป็นเส้นโค้งขึ้นไป ลากลงมาขมวด แล้วลากปลายเส้นเบนไปทางซ้ายเล็กน้อย แบบที่ 2 เขียนหัวขมวดที่เส้นหน้าลากโค้งขึ้นไป ลากลงมาและขีดเส้นโค้งข้างตัวอักษร ลายมือที่ 2 เขียนหัวอักษรเป็นเส้นโค้ง แล้วลากโค้งขึ้นไป โค้งลงมา ย้อนไปทางซ้ายเล็กน้อย ปลายอักษรย้อนกลับไปทางขวาแล้วทำเป็นเส้นโค้ง ลายมือที่ 3 ขมวดที่หัวตัวอักษร ลากเป็นเส้นโค้งขึ้นไปข้างหลัง แล้วโค้งลงมาครึ่งหนึ่งของเส้นหน้า แล้วเขียนเส้นโค้งไปทางขวามือ ลายมือที่ 4 เขียนเป็นเส้นโค้งหัวไม่ขมวด ลากเป็นเส้นโค้งขึ้นไปข้างหลัง แล้วโค้งลงมาครึ่งหนึ่งของเส้นหน้า แล้วเขียนเส้นโค้งไปทางขวามือ ลายมือที่ 5 พบการเขียน 2 รูปแบบ แบบที่ 1 เขียนขมวดหัวที่เส้นหน้าลากเป็นเส้นโค้งขึ้นไป ขมวดแล้วโค้งลงมาครึ่งหนึ่งของเส้นหน้า แล้วเขียนเส้นโค้งไปทางขวามือ แบบที่ 2 เขียนเป็นเส้นโค้งหัวไม่ขมวดเข้าหาเส้นหน้า ลากเป็นเส้นโค้งขึ้นไปข้างหลัง แล้วโค้งลงมาครึ่งหนึ่งของเส้นหน้า แล้วเขียนเส้นโค้งไปทางขวามือ

รูปสระจุม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
๘					

ตัว ๘ - เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๘ - อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ปลายเส้นอักษร และไส้ของสระ ลายมือที่ 1 เขียนโค้งเป็นเส้นโค้งลงมา และเขียนเส้นโค้งตัดกับเส้นบนอักษร ลายมือที่ 2 และ 4 เขียนขมวดที่เส้นหน้า ลากโค้งขึ้นไป และตัวดปลายเส้นอักษรขึ้นไปข้างบน ลายมือที่ 3 เขียนเหมือนลายมือที่ 1 แต่มีขมวดหัวที่เส้น

หน้า ลายมือที่ 5 เขียนเหมือนลายมือที่ 3 แต่เส้นโค้งที่ลากตัดเส้นบนอักษรมีการขมวดหัวขีดเส้นหน้า
ก่อน

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ั					

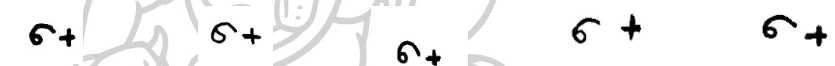
ตัว ุ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ุ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5
ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ความหนาของเส้นอักษร เขียนเป็นเส้นโค้งทุกลายมือ แต่
ลายมือที่ 2, 3 และ 5 มีลักษณะของการกดหัวปากกาออกแรงให้เส้นมีมิติมากยิ่งขึ้น เห็นได้เด่นชัด
โดยเฉพาะลายมือที่ 5

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ู					

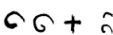
ตัว ู เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ู อักษรธรรมล้านนา เขียนคล้ายสระ ุ
แต่มีเส้นตั้งเพิ่มขึ้นมา 1 เส้น ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย ที่ลักษณะของเส้นตั้ง ลายมือ
ที่ 1 และ 3 เส้นตั้งเชื่อมกับเส้นโค้งของสระ ลายมือที่ 2 และ 4 เส้นตั้งไม่เชื่อมติดกับเส้นโค้งข้างหลัง
นอกจากนั้นลายมือที่ 4 และ 5 เส้นโค้งหนากว่าลายมืออื่น ๆ มีลักษณะการกดหัวปากกาออกแรงให้
เส้นมีมิติมากยิ่งขึ้น

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
เ-ะ					

ตัว เ-ะ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว เ-ะ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 2 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ เส้นโค้งข้างบนที่ขีดจากซ้ายไปขวาประกอบสระ เ- ลายมือที่ 1 มีเส้นสั้น ๆ ขีดลงมาเล็กน้อย และนอกจากนั้นจะมีการเขียนเครื่องหมายไม้ขีดไว้ข้างบน ซึ่งไม้ขีด ลายมือที่ 1 จะมีลักษณะคล้ายไม้ขอข้าง

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
เ-					

ตัว เ- เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว เ- อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ขมวดของหัว ลายมือที่ 2 เขียนต่างจากลายมือที่เป็นขมวดกลม ขมวดมีลักษณะคล้ายพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว ส่วนลายมืออื่น ๆ เขียนขมวดเป็นวงกลม

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
แ-ะ					

ตัว แ-ะ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว แ-ะ อักษรธรรมล้านนา พบการใช้ 1 ลายมือ

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
แ-	๑๑ +	๑๑ +	๑๑ +	๑๑ +	

ตัว แ- เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว แ- อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือมีลักษณะการเขียนเหมือนกัน

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
โ-ะ	๑ +	๑ +	๑ +	๑ +	๑ +

ตัว โ-ะ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว โ-ะ ลดรูป อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัวของเส้นบนอักษรที่มีการขมวดไม่เหมือนกันเท่านั้น

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
โ-	๑ +	๑ +	๑ +	๑ +	๑ +

ตัว โ- เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว โ- อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัวอักษร และความโค้งของปลายเส้นอักษร ลายมือที่ 1 และ 3 ไม่มีขมวดที่หัวอักษร เขียนเป็นเส้นโค้ง ปลายเส้นอักษรเบนไปข้างหลัง และโค้งลงมาเล็กน้อย ลายมือที่ 2 ขมวดที่หัวอักษร ปลายของเส้นอักษรโค้งลงมากกว่าลายมืออื่น ๆ ลายมือที่ 3 ขมวดที่หัวอักษร ปลายอักษรเบนไปข้างหลังอักษรและโค้งลงมาคล้ายครึ่งวงรี

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--

เ-าะ

ตัว เ-าะ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว เ-าะ อักษรธรรมล้านนา พบใช้ 1

ลายมือ

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--

-อ

ตัว -อ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว -อ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5

ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ เเชิง อ ประกอบกับไม้ก้งมน

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
----------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--

เ-อ

ตัว เ-อ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว เ-อ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5

ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่รูปสระบนที่ประกอบกับ เ- สระหน้า และเชิง อ ในรูปที่ไม่มีตัวสะกด และประกอบสระ เ- ในกรณีไม่มีตัวสะกด ลายมือที่ 1, 2 และ 3 เขียนประกอบรูปสระ เ- ลายมือที่ 4 และ 5 เขียนประกอบกับรูปสระ เ-

รูปสระจุม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
เีย	๒	๒	๒	๒	๒-๒ ๒

ตัว เีย เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว เีย อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ลักษณะปลายเส้นของเชิงอักษร ๒ ลายมือที่ 1 และ 4 ปลายเส้นอักษรขีดย้อนไปข้างหลังเล็กน้อย ลายมือที่ 2 และ 3 ปลายอักษรขมวดและจรดเข้าหาเส้นหลัง ลายมือที่ 5 เส้นหน้าขมวดเป็นหัวอักษร และปลายเส้นอักษรขมวดเข้าหาเส้นหลัง นอกจากนั้นรูปสระ เีย ไม่มีตัวสะกด เขียนเหมือนลักษณะสระ เีย ทั้งหมด

รูปสระจุม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
เือ	๒	๒	๒	๒	๒

ตัว เือ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว เือ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่รูปสระบนที่ประกอบกับ เ- สระหน้า และเชิง อ ลายมือที่ 1 เขียน เือ ประกอบเป็นสระบน ประกอบรูปที่ไม่มีพยัญชนะสะกด และประกอบสระ เือ ลายมือที่ 3 เขียน ประกอบสระ เือ ลายมือที่ 4 เขียนประกอบสระ เือ และลายมือที่ 5 เขียนประกอบทั้งสอง สระ

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ัว	ัว	ัว ัว	ัว ัว	ัว ัว	ัว ัว

ตัว ัว เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ัว อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่รูปพยัญชนะเชิง ู ซึ่งเขียนต่างตามลักษณะพยัญชนะตัวเชิงของลายมือนั้น ๆ

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ำ	ำ	ำ	ำ	ำ	ำ

ตัว ำ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ำ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่เส้นบนของอักษรสระอาตัวใหญ่ (ไม้กาไว้ง) ลายมือที่ 1 เส้นบนเขียนเป็นเส้นโค้งไม่มีขมวด ลายมือที่ 3 มีขมวดที่เส้นบน

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ไ,ไ	ไ	ไ	ไ	ไ	ไ

ตัว ไ- เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ไ- อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัวของอักษร และความยาวของเส้นโค้งด้านบน ลายมือที่ 1 หัวของอักษรไม่ขมวดเขียนเป็นเส้นโค้งเท่านั้น ลายมือที่ 2 และ 3 หัวของอักษรขมวดเป็นพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว ลายมือที่ 4 หัวอักษรขมวด ลากโค้งขึ้นเล็กน้อย และโค้งต่อไปเป็นเส้นหน้า ลายมือที่ 5 มี

หมวดที่หัวเล็กน้อย นอกจากนั้นแล้วมีรูป ๒- อีก 1 รูปที่ปลายอักษรมีลักษณะการกดหัวปากกาคอแรง
ให้เส้นมีมิติมากยิ่งขึ้น

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
๒-๑					

ตัว ๒-๑ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๒-๑ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5
ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ปลายของอักษร ลายมือที่ 1, 2, 4, 5 มีลักษณะปลายอักษร
เหมือนกันคือลากตัววัดขึ้นไปด้านบน และตัววัดเข้าเส้นหลังอักษร ลายมือที่ 3 มีลักษณะเส้นปลายอักษร
ลากย้อนกลับขึ้นไปถึงเส้นบนตัวอักษร

รูปสระจม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
๓					

ตัว ๓ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๓ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 2
ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่เส้นปลายอักษร ลายมือที่ 5 ปลายอักษรมีลักษณะการกด
หัวปากกาคอแรงให้เส้นดูมีมิติมากยิ่งขึ้น

1.3 รูปเครื่องหมาย

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ไม้เหยาะ	+	+	?	+	+

เครื่องหมาย ไม้เหยาะ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ไม้เหยาะ อักขรธรรม
ล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย ลายมือที่ 3 เขียนต่างจากลายมืออื่น คือเขียนเป็น
เส้นโค้งจากทางซ้าย และลากลงมาทางขวาเล็กน้อย

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ไม้ขอช้าง	+	+	+	+	+

เครื่องหมาย ไม้ขอช้าง เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ไม้ขอช้าง อักขรธรรม
ล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย ลายมือที่ 4 ต่างจากลายมืออื่น คือขีดเป็นเส้นโค้ง
จากทางซ้ายขึ้นไปทางขวา แต่ลายมืออื่น ๆ เป็นเส้นตรง

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ไม้กะป๋ายาด	+	+	+	+	+

เครื่องหมาย ไม้กะป๋ายาด เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ไม้กะป๋ายาด อักขรธรรม
ล้านนา พบเขียน 1 ลายมือ คล้ายไม้หันอากาศ 2 อันคว่ำ

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ไม้กั้งมน	๐ +	๐ +	๐ +	๐ +	๐ +

เครื่องหมาย ๐ ไม้กั้งมน เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๐ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนเหมือนกันเป็นวงกลม

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ไม้กั้งไหล	๐ +	๐ +	๐ +	๐ +	๐ +

เครื่องหมาย ๐ ไม้กั้งไหล เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๐ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ความโค้งของเส้นล่างอักษร

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ไม้กั้ง	๐ +	๐ +	๐ +	๐ +	๐ +

เครื่องหมาย ๐ ไม้กั้ง เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๐ อักษรธรรมล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัวของเส้นบนอักษรที่มีการขมวดไม่เหมือนกันเท่านั้น

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ไม้ขีด					

เครื่องหมาย ไม้ขีด เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว อักษรธรรม
ล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนแตกต่างกันเล็กน้อย ลายมือที่ 1, 3 และ 4 เขียนเป็นเส้นโค้งจากซ้ายไปขวา

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ไม้ขีด					

เครื่องหมาย ไม้ขีด เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว อักษรธรรมล้านนา
ทั้ง 2 ลายมือ มีลักษณะเหมือนไม้ขีดอักษรไทยกลาง

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ระห้าม					

เครื่องหมาย ระห้าม เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว อักษรธรรม
ล้านนา ทั้ง 5 ลายมือเขียนเหมือนกัน

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ปีกกา]]

เครื่องหมายปีกกา พบใช้ 2 ลายมือ ต่างกันเล็กน้อยที่ปลายเส้น ลายมือที่ 3 ปลายเส้นอักษรตัววัดไปทางซ้ายมือ ส่วนลายมือที่ 5 ปลายเส้นตัววัดไปทางซ้ายมือและโค้งกลับมาทางเส้นอักษรทางขวา

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 177-178
ขึ้นต้นข้อความ	๑	๑	๑	๑	๑

เครื่องหมายขึ้นต้นข้อความ พบใช้ 3 ลายมือ ลายมือที่ 1 และ 4 เขียนเป็นวงกลมคล้ายเส้นกันหอย ส่วนลายมือที่ 2 มีลักษณะเขียนเป็นอุณาโลม โดยมีเส้นขีดขึ้นไปด้านบน

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
ลงท้าย ข้อความ	๑	๑	๑	๑	๑

เครื่องหมายลงท้ายข้อความ พบการใช้ 4 ลายมือ ลายมือที่ 1 เขียนคล้ายไม้หันอากาศของอักษรไทยมาตรฐาน ขมวดที่หัวแล้วลากเส้นโค้งไปข้างหลัง ลายมือที่ 2 และ 3 เขียนคล้ายกันประกอบด้วยลักษณะ การเขียนคล้ายไม้ยมก ๆ ไปยาล ๆ และสระ -ะ แตกต่างที่ปลายอักษร ลายมือที่ 2 ปลายอักษรโค้งไปข้างหน้า ส่วนลายมือที่ 3 ปลายอักษรลากเป็นเส้นตรงลงมา และความแตกต่างของการเขียนลายมือที่ 2 เขียนขีด ลายมือที่ 3 เขียนห่าง ส่วนลายมือที่ 4 เขียนด้วยวงกลมสองวง

และเขียนเป็นหัวกลม ลากเส้นโค้งเล็กน้อยไปทางขวามือ นอกจากนั้นยังพบการเขียนคล้ายสระอะ ประกอบกับไม้หันอากาศไม้ฆมวดหัว

1.4 รูปตัวเลข

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
-----------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--

๐

เลข 0 ลักษณะลายมือทั้ง 5 ลายมือเขียนเลข 0 เหมือนกัน

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
-----------	--	------------------------------------	--	------------------------------------	--

๑

เลข 1 ลักษณะลายมือทั้ง 5 ลายมือเขียน 1 คล้ายกัน ต่างกันที่ความยาวของเส้นที่ลากจากหัวอักษร และการเก็บหางที่ไม่เหมือนกัน บางลายมือจะตัววัดไปข้างหน้า ส่วนบางลายมือจะตัววัดไปข้างหลังและเข้าหาเส้นอักษร

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
๒					

เลข 2 ทั้ง 5 ลายมือมีลักษณะคล้ายกัน เขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่เส้นปลายอักษร ความโค้งของปลายไม่เท่ากัน ลายมือที่ 5 เส้นปลายอักษรมีลักษณะการกดหัวปากกาออกแรงให้เส้นมีมิติมากยิ่งขึ้น

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
๓					

เลข 3 ทั้ง 4 ลายมือมีลักษณะคล้ายกัน เขียนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่เส้นปลายอักษร ลายมือที่ 5 เส้นปลายอักษรมีลักษณะการกดหัวปากกาออกแรงให้เส้นมีมิติมากยิ่งขึ้น ลายมือที่ 4 พบการปนเลขธรรมเข้ามาเขียน 1 ตำแหน่ง

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
๔					

เลข 4 ลักษณะการเขียน 2 ลายมือมีลักษณะต่างกันเล็กน้อยที่ปลายเส้นอักษร ลายมือที่ 1 ปลายอักษรขมวดมาทางขวามือเล็กน้อย

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
๕	๓ ๓		๓		๓

เลข 5 ลักษณะการเขียนทั้ง 3 ลายมือคล้ายกันต่างที่เส้นปลายอักษรเล็กน้อย ลายมือที่ 5 เส้นปลายอักษรมีลักษณะการกดหัวปากกาออแรงให้เส้นมีมิติมากยิ่งขึ้น

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
๖					

เลข 6 ลักษณะการเขียนของทั้ง 2 ลายมือคล้ายกัน

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
๗	๓ ๓ ๓				

เลข 7 ลักษณะการเขียนของทั้ง 3 ลายมือคล้ายกันคือมีหยักที่หัวอักษร แตกต่างเพียงเส้นที่ลากลงมาแล้วตัวดไปข้างหลัง มีลักษณะ 2 ลักษณะ คือ โค้งเล็กน้อยและตัวดไปเป็นเส้นทแยงและโค้งไปตามแนวการตัวด

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
๘	๘	๘	๘	๘	๘

เลข 8 ลักษณะการเขียนของทั้ง 3 ลายมือคล้ายกัน ต่างกันที่ความกว้างของเส้นขมวดหัวอักษร และเส้นขมวดที่เกิดจากการเก็บหาง

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [104] หน้า 177-178
๙	๙	๙	๙	๙	๙

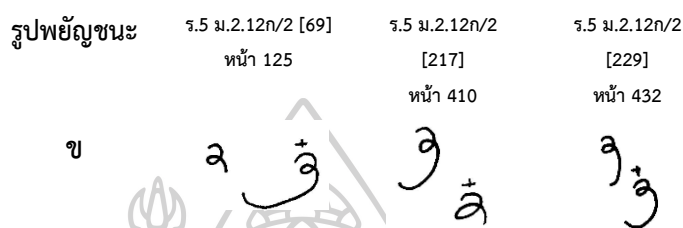
เลข 9 ลักษณะการเขียนของทั้ง 2 ลายมือมีความแตกต่างกัน หัวเลข 9 ลายมือที่ 2 จะไม่ขมวดเหมือนลายมือที่ 3 มีวงโค้งเส้นบนกว้างกว่า และนอกจากนั้นแล้วเส้นโค้งข้างล่างของตัวอักษรจะโค้งขึ้นมาสูงกว่า

2. อักษรธรรมสี่

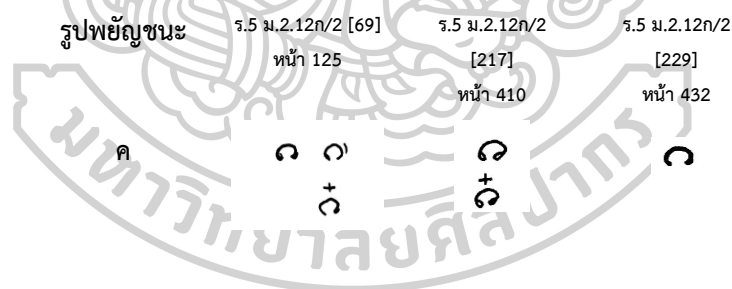
2.1 รูปพยัญชนะ

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ก	ก	ก	ก

ตัว ก เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ก อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่ต่างกันอย่างเล็กน้อย ลายมือที่ 1 และ 2 ปลายเส้นไม่มีการวัดเข้าหาเส้นหลัง ลายมือที่ 3 ปลายเส้นวัดทางเข้าหาเส้นหลังเล็กน้อย พยัญชนะตัวเชิง คล้ายกันกับพยัญชนะตัวเต็ม แต่ลายมือที่ 1 มีความแตกต่างคือ มีการขีดเส้นเพิ่มที่ข้างตัวอักษร

ตัว ข เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ข อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่ต่างกันอย่างเล็กน้อย ความยาวของเส้นที่ขมวดลงมา พยัญชนะตัวเชิงเหมือนกับพยัญชนะตัวเต็ม

ตัว ค เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ค อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่ต่างกันอย่างเล็กน้อยที่ขมวดเส้นหน้าของอักษร และปลายเส้น ลายมือที่ 1 รูปแบบที่ 1 หัวอักษรขมวดเล็กน้อย ปลายเส้นอักษรขมวดเข้าหาเส้นหลังเล็กน้อย รูปแบบที่ 2 อักษรเขียนเป็นเส้นโค้ง และเขียนเส้นเพิ่ม 1 เส้นที่เส้นหลังอักษร ลายมือที่ 2 หัวอักษรขมวด ปลายเส้นขมวดเข้าหาเส้นหลัง ลายมือที่ 3 เขียนเป็นเส้นโค้ง พยัญชนะตัวเชิงเขียนเหมือนกับพยัญชนะตัวเต็ม

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
------------	--------------------------------	------------------------------------	------------------------------------

ค

ค

ค

ค ค

ตัว ค เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ค เขียนคล้ายกับ ค แต่มีการเขียนเส้นโค้งลากจากมุมบนซ้ายของตัวอักษร อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่ต่างกันอย่างเล็กน้อยที่ความยาวของเส้นโค้งและลักษณะการตัวดมือ ลายมือที่ 1 เขียนเส้นโค้งจากมุมบนซ้ายลายยาวไปทางขวา ลายมือที่ 2 เขียนเส้นเฉียงขึ้นไปทางซ้ายเล็กน้อย และโค้งมาทางขวา ลายมือที่ 3 มีลักษณะการเขียน 2 รูปแบบ รูปแบบที่ 1 ตัวเล็ก และเส้นโค้งสั้น รูปแบบที่ 2 เขียนเป็นเส้นเฉียงเล็กน้อยเบนไปข้างหลัง และเขียนเส้นโค้งลงมา

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
------------	--------------------------------	------------------------------------	------------------------------------

ง

ง

ง

ง

ตัว ง เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ง อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่ต่างกันอย่างเล็กน้อยที่ความยาวของปลายเส้นอักษรที่ตัวดลงมา พยัญชนะตัวยก และพยัญชนะตัวเชิงเขียนเหมือนพยัญชนะตัวเต็ม

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
------------	--------------------------------	------------------------------------	------------------------------------

จ

จ

จ

จ

ตัว จ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว จ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่ต่างกันอย่างเล็กน้อยที่หยักหน้าของอักษร ลายมือที่ 1 มีลักษณะคล้ายสี่เหลี่ยมที่เส้นล่างต่างกับลายมือที่ 2 และ 3 ที่มีลักษณะโค้งที่เส้นล่าง

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
------------	--------------------------------	------------------------------------	------------------------------------

ช

ตัว ช เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ช อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่ต่างกันอย่างเล็กน้อยที่การเขียนไส้ของอักษร และความยาวของไส้อักษร ลายมือที่ 1 และ 2 เขียนไส้อักษรต่อจากเส้นบน ลายมือที่ 3 เขียนโดยการลากจากกึ่งกลางช่องว่าง พยัญชนะตัวเชิงเขียนเหมือนพยัญชนะตัวเต็ม

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
------------	--------------------------------	------------------------------------	------------------------------------

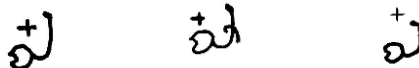
ช

ตัว ช เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ช อักษรธรรมลือ เขียนเหมือนตัว ช มีเส้นโค้งลากขึ้นจากมุมบนซ้ายของเส้นอักษร พบการใช้ 1 ลายมือ

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
------------	--------------------------------	------------------------------------	------------------------------------

ฉ

ตัว ฅ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ฅ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่ต่างกันอย่างเล็กน้อย ลายมือที่ 2 มีไส้ของตัวอักษรเขียนจาก-ขมวดหัวเล็กน้อยเขียนจากซ้ายลงมาทางขวาเป็นเส้นโค้ง

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
------------	--------------------------------	---------------------------------	---------------------------------

ฅ ฅ ฅ ฅ

ตัว ญ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ญ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่ต่างกันอย่างเล็กน้อยที่หัวอักษร และปลายเส้นอักษร ลายมือที่ 1 หัวอักษรเป็นเส้นโค้ง ปลายเส้นเป็นเส้นโค้งไม่มีการขมวด ตวัด ลายมือที่ 2 หัวอักษรเป็นเส้นโค้ง ปลายเส้นตวัดมาทางขวาเล็กน้อย ลายมือที่ 3 หัวอักษรที่เส้นหยักข้างหัวอักษร ปลายเส้นโค้งออกทางด้านหลังเล็กน้อย พยัญชนะตัวเชิงเขียนเหมือนพยัญชนะตัวเต็ม

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
------------	--------------------------------	---------------------------------	---------------------------------

ญ ญ ญ

ตัว ฎ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ฎ อักษรธรรมลือทั้ง 2 ลายมือมีลักษณะที่ต่างกันอย่างเล็กน้อยที่ปลายอักษร ลายมือที่ 1 ปลายเส้นขีดลงมาเข้าหาเส้นหลังอักษรเล็กน้อย ลายมือที่ 3 ปลายเส้นขีดลงมาโค้งตามเส้นหลังของอักษร

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ฐ	๑	๒	๓

ตัว ฐ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ฐ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมี ลายมือที่ 2 เป็นพยัญชนะตัวเต็ม พยัญชนะตัวเชิง ลายมือ 1 และ 2 เขียนปลายเส้นลากยาวทับเส้นหน้า ต่างกันที่ความยาวของปลายเส้นเล็กน้อย

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ฒ	๑	๒	

ตัว ฒ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ฒ พบใช้เพียง 1 ลายมือ

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ณ	๑	๒	๓

ตัว ณ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ณ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ปลายเส้นอักษร ลายมือที่ 1 และ 2 ไม่ย้อนกลับปลายเส้นอักษร แต่ลายมือที่ 3 มีการย้อนกลับปลายเส้นอักษรขึ้นไปเล็กน้อย

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ด			

ตัว ด เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ด อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ความยาวของปลายเส้นอักษรที่โค้งมาทางซ้ายของอักษร พยัญชนะตัวเชิงเหมือนกับพยัญชนะตัวเต็ม

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ต			

ตัว ต เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ต อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ปลายเส้นอักษร ลายมือที่ 1 และ 3 ปลายเส้นตัวดอกออกไปทางขวาเล็กน้อย ลายมือที่ 2 ปลายเส้นอักษรไม่มีการตัวด พยัญชนะตัวเชิงเหมือนกับพยัญชนะตัวเต็ม

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ถ			

ตัว ถ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ถ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่เส้นบนอักษร ลายมือที่ 1 เขียนเส้นบนโค้งและสั้น ลายมือที่ 2 เขียนเส้นบนโค้งแล้วยาวลงมา ลายมือที่ 3 เขียนเส้นข้างบนแหลมเป็นสามเหลี่ยม พยัญชนะตัวเชิง ลายมือที่ 1

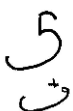
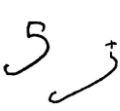
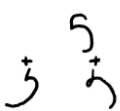
เขียนเป็นเส้นม้วน เขียนเป็นเส้นโค้งขมวดเข้าทางซ้ายมือ ลายมือที่ 3 เขียนพยัญชนะตัวเชิงรูปครึ่งตัวเต็มของลายมือนั้น

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ท	๓	๓	๓

ตัว ท เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ท อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่ต่างกันบ้างเล็กน้อยที่เส้นต่อจากขมวดหัวอักษร ลายมือที่ 1 เขียนเป็นเส้นโค้ง แล้วตัววัดขึ้นข้างบน ลายมือที่ 2 เขียนเป็นเส้นหยัก แล้วตัววัดขึ้นข้างบน ลายมือที่ 3 เขียนเป็นเส้นโค้งแล้วตัววัดขึ้นข้างบน พยัญชนะตัวเชิง ลายมือที่ 1 เขียนเป็นเส้นโค้ง ตัววัดขึ้นความยาวครึ่งหนึ่งของเส้นตัวเต็ม ลายมือที่ 2 เขียนเป็นเส้นหยัก ตัววัดขึ้นความยาวครึ่งหนึ่งของพยัญชนะตัวเต็ม ลายมือที่ 3 เขียนเป็นเส้นหยัก ตัววัดขึ้นความยาวครึ่งหนึ่งของพยัญชนะตัวเต็ม

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ธ	๔	๔	๔

ตัว ธ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ธ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเหมือนกันทุกลายมือ แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่พยัญชนะตัวเชิงลายมือที่ 1 เส้นหยักล่างแหลมกว่า ลายมือที่ 3 เล็กน้อย

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
น			

ตัว น เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว น อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือพยัญชนะตัวเต็มเขียนเหมือนกัน มีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่พยัญชนะตัวเชิง ลายมือที่ 1 ขมวดหัวทางขวามือและลากโค้งมาทางซ้ายมือ ลายมือที่ 2 เขียนเส้นตั้งและเขียนเส้นโค้งลากมาทางซ้ายมือ ลายมือที่ 3 รูปแบบที่ 1 เขียนเส้นตั้งเขียนเส้นโค้งมาทางซ้ายมือเล็กน้อย รูปแบบที่ 2 เขียนเส้นตั้งขมวดและเขียนเป็นเส้นโค้ง

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
บ			

ตัว บ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว บ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อย ที่ปลายเส้นของอักษรลายมือที่ 1 และ 2 ไม่มีการตัวดปลายเส้นไปข้างหลังเหมือนลายมือที่ 3 พยัญชนะตัวเชิงของทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะการเขียนคล้ายกัน ลายมือที่ 1 ใช้ทั้งหมด 2 รูป มี 1 รูปที่เส้นหยักมีความโค้งกว่าลายมืออื่น ๆ

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ป			

ตัว ป เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ป อักษรธรรมลือ เขียนเหมือน บ แต่หางยาวเบนไปข้างหลัง ทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ความโค้งของปลายเส้นที่เบนไปข้างหลัง ลายมือที่ 1 และ 3 มีความโค้งมากกว่า ลายมือที่ 2

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ผ	๖	๗	๘

ตัว ผ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ผ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่เส้นหน้า และปลายเส้นอักษร ความแตกต่างของเส้นหน้าลายมือที่ 3 เส้นหน้ามีลักษณะหยักต่างจากลายมืออื่น ปลายเส้นอักษร ลายมือที่ 1 ปลายเส้นไม่ลากยาว ลายมือที่ 2 ปลายเส้นลากยาวจดเส้นหลัง ลายมือที่ 3 ปลายเส้นลากยาวขีดทับเส้นหลังเล็กน้อย

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ฝ	๙	๑๐	

ตัว ฝ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ฝ อักษรธรรมลือ เขียนคล้ายตัว ผ แต่มีการขมวดที่เส้นหลังและตัวดีขึ้นไปทางซ้ายมือ ทั้ง 2 ลายมือมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยคือ ความสูงของเส้นที่ตีวงโค้ง

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
พ	๓	๓	๓

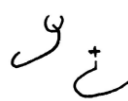

ตัว พ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว พ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่ต่างกันอย่างเล็กน้อยที่หมวดหัวของตัวอักษร และปลายเส้น ลายมือที่ 1 หัวอักษรเป็นเส้นโค้ง ปลายเส้นตัวออกทางขวามือเล็กน้อย ลายมือที่ 2 หัวอักษรหมวดเล็กน้อย ปลายเส้นตัวออกและวกเข้าหาเส้นหลัง ลายมือที่ 3 หัวอักษรเป็นเส้นโค้ง ปลายเส้นตัวเข้าหาเส้นหลังจนเป็นเส้นเดียวกัน พยัญชนะตัวเชิง ลายมือที่ 1 ปลายเส้นลากยาวทับเส้นหน้า ลายมือที่ 2 ปลายเส้นหมวดเข้าแต่ไม่ถึงเส้นหน้า

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ฟ	๓	๓	๓

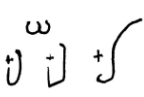

ตัว ฟ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ฟ อักษรธรรมลือทั้ง 2 ลายมือมีลักษณะที่ต่างกันอย่างเล็กน้อยที่เส้นหน้า และลักษณะเส้นโค้งของหางอักษร ลายมือที่ 1 มีหมวดหัวที่เส้นหน้าเล็กน้อยแต่ไม่เชื่อมชิดติดกัน เส้นที่เขียนโค้งตัวจากมุมบนซ้ายตัวอักษรโค้งเล็กน้อย ลายมือที่ 2 ไม่มีหมวดที่หัวอักษร เส้นที่ตัวโค้งขึ้นไปลักษณะคล้ายเส้นวงรี

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ภ	๓	๓	๓

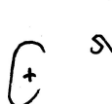
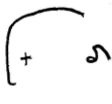
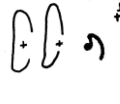
ตัว ก เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ก อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียน
เหมือนกัน

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ม			

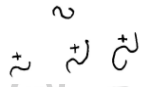

ตัว ม เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ม อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือพยัญช
เต็มเขียนเหมือนกันทุกลายมือ มีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่รูปพยัญชนะตัวเชิงที่ลักษณะเส้น
โค้งเขียนต่อจากเส้นตั้ง ลายมือที่ 1 และ 3 มีลักษณะโค้งมากกว่า ลายมือที่ 2 ซึ่งมีลักษณะเหลี่ยม

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ย			

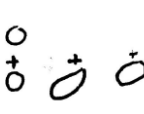
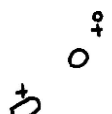
ตัว ย เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ย อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือพยัญช
ยะตัวเต็มมีลักษณะการเขียนที่เหมือนกัน พยัญชนะตัวเชิงมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อย ลายมือ
ที่ 1 เส้นล่างอักษรจะเป็นเส้นโค้ง ลายมือที่ 2 และ 3 เส้นล่างเขียนเป็นเหลี่ยมคล้ายครึ่งที่เหลี่ยม ซึ่ง
ลายมือที่ 2 และ 3 พบพยัญชนะตัวเชิงมากกว่า 1 รูปแบบ ทั้งเส้นล่างโค้ง และเส้นล่างเหลี่ยม ปลาย
ของเส้นอักษรทั้ง 3 ลายมือ เขียนตัวตกลงทางขวาชิดกับเส้นหลัง

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ร			

ตัว ร เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ร อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัวของอักษร ลายมือที่ 1 ไม่มีการขมวดหัวอักษร แต่ลายมือที่ 2 และ 3 มีการขมวดหัว พยัญชนะตัวเชิงที่วางหน้าตัวอักษรต่างกันเล็กน้อย ลายมือที่ 1 และ 3 เหมือนกันคือมีเส้นบนและล่างโค้งเข้าหากัน แต่ลายมือที่ 2 เมื่อลากขึ้นไปแล้ว เส้นหน้าโค้งขึ้นไปเป็นวงโค้งที่กว้างกว่า

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ล			

ตัว ล เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ล อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่เส้นหน้าและปลายเส้นอักษร ลายมือที่ 1 หัวของอักษรไม่ขมวด ปลายเส้นอักษรไม่มีการหวัด ลายมือที่ 2 ขมวดที่เส้นหน้า เส้นหลังมีการหวัดทางลงทางขวาเลย กึ่งกลางอักษรเล็กน้อย ลายมือที่ 3 เส้นหน้าเป็นเส้นโค้ง และเส้นหลังมีการหวัดลงมาเล็กน้อย พยัญชนะตัวเชิงมีลักษณะคล้ายพยัญชนะตัวเต็มมีทั้ง ล หางสั้น และ ล หางยาว เชิงหางสั้น หางจะสั้นกว่าพยัญชนะตัวเต็มเล็กน้อย หากหางยาวจะยาวขึ้นมาเสมอกับพยัญชนะตัวเต็ม

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ว			

ตัว ว เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ว อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนพยัญชนะตัวเต็ม และตัวยกเหมือนกัน คือ ลักษณะเป็นวงกลม ส่วนพยัญชนะตัวเชิงนั้นคล้ายกันมีลักษณะเป็นเหลี่ยม นอกจากนั้นลายมือที่ 2 พบการเขียนตัวเชิงเป็นตัวกลม

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ส	ส	ส	ส

ตัว ส เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ส อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่
แตกต่างกันบ้างเล็กน้อย ลายมือที่ 1 เขียนจากล่างขึ้นบนให้เป็นเส้นโค้ง เขียนเส้นกลางต่อไป เมื่อ
เขียนเส้นหลังเสร็จแล้ว มีการกวัดปลายเส้นเข้าหาเส้นหลังอักษร ลายมือที่ 2 และ 3 มีลักษณะการ
โค้งและเขียนเส้นกลางต่อไป และเขียนเส้นหลัง เมื่อเขียนเสร็จแล้วจะกวัดไปทางขวามือ พยัญชนะตัว
เชิงเขียนเหมือนตัวเต็มแต่หางลากยาวกว่า

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ห	ห	ห	ห

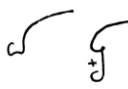
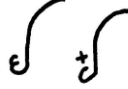
ตัว ห เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ห อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมี
ลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัวอักษร และเส้นปลายอักษร ลายมือที่ 1 หัวอักษรเขียนเป็นเส้น
โค้งจากซ้ายมือไปขวามือ โค้งลงมาเขียนเส้นหน้า ปลายเส้นลากกวัดเข้าหาเส้นหลังเล็กน้อย ลายมือที่
2 หัวของอักษรไม่มี มีลักษณะเป็นเส้นโค้ง ลายมือที่ 3 หัวอักษรลากจากทางซ้ายมือ ความโค้งเล็กกว่า
ลายมือที่ 1 ปลายเส้นกวัดออกทางด้านขวาเล็กน้อย

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ฟ	ฟ	ฟ	ฟ

ตัว พ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว พ อักษรธรรมลือ 1 ลายมือพบการใช้
เพียง 1 ลายมือ มีลักษณะการเขียนคล้ายกับอักษรกลุ่มธรรมทั่วไป

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
อ			

ตัว อ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว อ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมี
ลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ความกว้างระหว่างเส้นหน้ากับเส้นหลังอักษร และความยาวของ
ปลายเส้นอักษรที่ขีดลงมาจากเส้นหลัง ลายมือที่ 1 ช่องว่างเส้นหน้าและเส้นหลังกว้างกว่าลายมือ
ที่ 2 และ 3 ทางที่ตัวตกลงมาเป็นวงโค้งยาวถึงเส้นหน้าอักษร ลายมือที่ 2 ช่องว่างระหว่างเส้นหน้าและ
เส้นหลังอักษรแคบกว่าลายมือที่ 1 กว้างกว่าลายมือที่ 3 ทางที่ตัวตกลงมาเป็นวงโค้งยาวเลยเส้นหน้า
อักษรเล็กน้อย ลายมือที่ 3 ช่องว่างระหว่างเส้นหน้าอักษรแคบกว่าลายมือที่ 1 และ 2 ทางที่ตัวตกลง
มาเป็นวงโค้ง ยาวเท่าเส้นหน้าของตัวอักษร พยัญชนะตัวเชิงมีลักษณะการเขียนต่างกันเล็กน้อย
ลายมือที่ 2 เส้นหยักที่ 1 จะมีลักษณะเหลี่ยมกว่าลายมือที่ 1 และ 3 ซึ่งเป็นเส้นโค้ง

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
อย			

ตัว อย เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว อย อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมี
ลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่การหยักของอักษร และการเขียนปลายเส้น ลายมือที่ 1 หยักที่
เส้นหน้า การขีดตรงขึ้นไป และเขียนปลายเส้นเป็นเส้นทแยง ไปข้างหลัง ลายมือที่ 2 หยักที่เส้นล่าง
และเขียนปลายเส้นโค้งเล็กน้อยขึ้นไปและโค้งไปข้างหลัง ลายมือที่ 3 หยักที่เส้นหน้า และเขียนหาง

โค้งเล็กน้อยขึ้นไป พยัญชนะตัวเชิง ไม่มีหยักที่เส้นหน้าหรือเส้นล่าง มีเพียงการเขียนเส้นโค้งเข้าหาตัวอักษร

รูปพยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ศส	๓	๓	๓

ตัว ศส เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ศส อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือ มีลักษณะการเขียนเหมือนกันทั้ง 3 ลายมือ

2.2 รูปสระ

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ลอย	เอ	๒	๒

ตัว เอ ลอย เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว เอ ลอย อักษรธรรมลือทั้ง 2 ลายมือมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัวของอักษร ลายมือที่ 2 เขียนเป็นเส้นโค้งสั้น ๆ จากขวามือลากโค้งไปทางซ้าย แล้วลากลงมา ลายมือที่ 3 เขียนหัวอักษรโค้งขมวดจากทางซ้ายมาทางขวา แล้วโค้งขึ้นไปลากลงมา

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69]	ร.5 ม.2.12ก/2	ร.5 ม.2.12ก/2
จม	หน้า 125	[217]	[229]
-ะ		หน้า 410	หน้า 432

ตัว -ะ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว -ะ อักษรธรรมลือพบการใช้ 1 ลายมือ

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69]	ร.5 ม.2.12ก/2	ร.5 ม.2.12ก/2
จม	หน้า 125	[217]	[229]
-า		หน้า 410	หน้า 432

ตัว -ะ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว -ะ อักษรธรรมลือ ทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่ต่างกันอย่างเล็กน้อยที่ปลายเส้น และขมวดหัวของสระอาตัวใหญ่ (ไม้กาไว้ง) ลายมือที่ 1 ปลายเส้นอักษรเป็นเส้นโค้ง เมื่อเขียนเสร็จแล้ว มีการเขียนเส้นโค้ง 1 เส้นข้างเส้นตัวอักษร ไม้กาไว้งไม่มีขมวดที่หัว ลายมือที่ 2 ปลายเส้นอักษรวัดเข้าหาเส้นหลังอักษร ไม้กาไว้งไม่มีขมวดที่หัว ลายมือที่ 3 ปลายเส้นอักษรวัดไปทางขวาเล็กน้อย ไม้กาไว้งมีขมวดที่หัว

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69]	ร.5 ม.2.12ก/2	ร.5 ม.2.12ก/2
จม	หน้า 125	[217]	[229]
-ิ		หน้า 410	หน้า 432

ตัว -ิ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว -ิ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่ต่างกันอย่างเล็กน้อยที่เส้นโค้งหน้าตัวอักษร ลายมือที่ 1 หัวอักษรเป็นเส้นโค้ง แต่โค้งน้อยกว่า ลายมือที่ 3 ลายมือที่ 2 หัวอักษรโค้งเล็กน้อย ลายมือที่ 3 หัวอักษรขมวดเป็นทรงกลม

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จม			
๕	๕	๕	๕

ตัว ๕ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๕ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนเหมือนกัน คือ เขียนเป็นเส้นโค้ง ปลายอักษรลากไปทางขวาตัวตลงเล็กน้อย

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จม			
๖	๖	๖	๖

ตัว ๖ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๖ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อย หากสังเกตพบว่าลายมือที่ 1 มีรูป ๖ ใช้อยู่ทั้งหมด 4 รูปแบบ รูปแบบที่ 1 เป็นเส้นโค้ง และมีไส้อักษรโค้งลงมา รูปแบบที่ 2 คล้ายรูปครึ่งวงกลมซ้อนอยู่ในวงกลม รูปแบบที่ 3 คล้ายสี่เหลี่ยม มีรูปสามเหลี่ยมซ้อนอยู่ข้างใน รูปแบบที่ 4 คล้ายใบโพธิ์มีเส้นโค้งอยู่ข้างใน ลายมือที่ 2 เป็นเส้นโค้ง และมีไส้อักษรลากเข้าหาปลายอักษรด้านซ้าย ลายมือที่ 3 ขมวดข้างในและเป็นวงโค้งออกมา

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จม			
๗	๗	๗	๗

ตัว ุ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ุ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่วงโค้งของเส้นอักษรที่ลากจากบนลงล่าง ของทั้ง 3 ลายมือ

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จม			
ุ	ุ	ุ	ุ

ตัว ู เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ู อักษรธรรมลือ เขียนเหมือนรูป ุ แต่เพิ่มเส้นตั้งเข้ามาหน้าเส้นโค้ง 1 ทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ความยาวของเส้นตั้ง และความยาวของวงโค้งอักษรที่ลากจากบนลงล่าง

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จม			
ู	ู	ู	ู

ตัว ุ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ุ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัวของอักษร ลายมือที่ 1 มีขมวดชัดเจนกว่าอักษรลายมืออื่น ๆ

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จม			
แ	แ	แ	แ

ตัว - เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว - อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัวของอักษร ลายมือที่ 3 มีขนาดชัดเจนกว่าอักษรลายมืออื่น ๆ

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จม			
โ-ะ	◌̄	◌̄	◌̄

ตัว โ-ะ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว โ-ะ ลครูป อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่เส้นโค้งที่ลากจากบนลงล่าง

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จม			
โ-ะ	◌̄	◌̄	◌̄

ตัว โ- เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว โ- อักษรธรรมลือทั้ง 2 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัวของอักษร ความยาวและวงโค้งของสระโ- ลายมือที่ 1 มีขนาดของหัวอักษรเล็กน้อย วงโค้งกว้างกว่าลายมือที่ 3 นอกจากนั้นยังมีการใช้รูปคล้ายสระ -เ-า เป็น โ- ในการเขียนคำยืมภาษาบาลี

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จม			
-อ	◌̄	◌̄	◌̄

ตัว -อ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว อ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่รูปเครื่องหมายที่เขียนเพื่อประกอบให้ออกเสียง -อ ลายมือที่ 1 เขียนประกอบไม้เกาท์หนึ่งกับเชิง อ ลายมือที่ 2 พบทั้งรูปประกอบไม้เกาท์หนึ่งและไม้ก้งมน ลายมือที่ 3 เขียนโดยใช้ไม้เกาท์เพียงตัวเดียว พยัญชนะตัวเอง อ ในกรณีไม่มีพยัญชนะสะกด ลายมือทั้ง 3 ลายมือเขียนเหมือนกัน

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จม			
เอ			

ตัว เอ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว เอ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่สระบนที่นำมาประกอบรูปเขียน ลายมือที่ 1 ใช้รูป ะ ประกอบ เส้นหน้าโค้งเข้าไปข้างในเล็กน้อย ลายมือที่ 2 ใช้รูป ะ ประกอบเส้นหน้าโค้งเล็กน้อย ลายมือที่ 3 มีทั้งใช้รูป ะ ประกอบเส้นหน้าโค้งเข้าลึกกว่าลายมือที่ 1 และรูปที่ประกอบ ะ เขียนโดนการขมวดที่กลางอักษรเขียนโค้งไปทางซ้าย และตัวดหางขึ้นมา

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จม			
เีย			

ตัว เีย เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว เีย อักษรธรรมลือทั้ง 2 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่เส้นหน้า และปลายเส้นอักษร ลายมือที่ 1 เขียนเป็นเส้นตรงลากลงมา แล้วโค้งขึ้นไป ปลายเส้นชิดไปทางขวาลากลงมาเล็กน้อย ลายมือที่ 3 เส้นหน้าโค้งลงมา แล้วลากขึ้นไปเป็นเส้นตรง ปลายเส้นตัวดลงมาเล็กน้อย อีกรูปแบบหนึ่ง เส้นหน้าเป็นเส้นหยักเฉียงไปทางขวาเล็กน้อย และชิดยกขึ้นไป ปลายเส้นลากไปข้างหลังเล็กน้อยแล้วลากลงมาเกือบถึงเส้นล่าง

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69]	ร.5 ม.2.12ก/2	ร.5 ม.2.12ก/2
จม	หน้า 125	[217]	[229]
		หน้า 410	หน้า 432
เือ			

ตัว เือ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว เือ อักขรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่สระบนที่นำมาประกอบรูปเขียน ลายมือที่ 1 ใช้สระ ะ ประกอบเป็นสระบน ลายมือที่ 2 ใช้สระ ะ ประกอบเป็นสระบน ลายมือที่ 3 ใช้สระ ะ ประกอบเป็นสระบน

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69]	ร.5 ม.2.12ก/2	ร.5 ม.2.12ก/2
จม	หน้า 125	[217]	[229]
		หน้า 410	หน้า 432
ัว			

ตัว ัว เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ัว อักขรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ลักษณะเส้นโค้งที่นำมาเขียนไม้กึ่ง และรูปร่าง ัว ได้พยัญชนะ ทั้ง 3 ลายมือส่วนมากเป็นรูปเหลี่ยม นอกจากนั้นลายมือที่ 2 มีการใช้ ัว เป็นตัวกลม

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69]	ร.5 ม.2.12ก/2	ร.5 ม.2.12ก/2
จม	หน้า 125	[217]	[229]
		หน้า 410	หน้า 432
ัว			

ตัว ำ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ำ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ปลายเส้นของสระ ำ ลายมือที่ 1 และ ปลายเส้นตัวดเข้าหาเส้นหลังอักษรเล็กน้อย ลายมือที่ 3 ปลายเส้นลากย้อนกลับขึ้นไปเลยกึ่งกลางตัวอักษร

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จม			
ใ,ไ	ำ+	ำ+	ำ+

ตัว ใ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ใ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่การเบนของเส้นบนไปข้างหลัง

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จม			
เ-า	เ+อ	เ+อ	เ+อ

ตัว เ-า เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว เ-า อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่ปลายเส้นของสระ -า ลายมือที่ 1 ปลายเส้นตัวดเข้าหาเส้นหลังเล็กน้อย ลายมือที่ 2 และ 3 ปลายเส้นย้อนขึ้นไปถึงกลางตัวอักษร

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จม			
ฤ	ฤ		

ตัว ฤ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ฤ อักษรธรรมลือพบการใช้เพียง
ลายมือเดียว

2.3 รูปเครื่องหมาย

รูปสระ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จม			
ไม้เหยาะ	ไ +	เ +	เ +

เครื่องหมาย ไม้เหยาะ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ฤ อักษรธรรมลือ
ทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อย ลายมือที่ 1 ขมวดหัวที่ข้างเป็นเล็กน้อย และลากเป็นเส้นตรง
ลงมา ลายมือที่ 2 และ 3 ลากเป็นเส้นตรงลงมา

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ไม้ขอข้าง	— +	— +	— +

เครื่องหมาย ไม้ขอข้าง เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ฤ อักษรธรรม
ลือทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อย ลายมือที่ 1 และ 2 เขียนเส้นตรงลากจากทางซ้ายขึ้นไป
ทางขวา ลายมือที่ 3 เขียนเป็นเส้นโค้งลากจากทางซ้ายขึ้นไปทางขวา

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ไม้กั้งมน		๐ +	

เครื่องหมาย ๐ ไม้กั้งมน เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๐ ไม้กั้งมน อักษร
ธรรมลือ พบการใช้เพียง 1 ลายมือ

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ไม้กั้งไหล		+	๐

เครื่องหมาย ๐ ไม้กั้งไหล เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๐ อักษรธรรม
ลือทั้ง 2 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อย ลายมือที่ 1 เขียนโดยขีดเส้นจากข้างล่างจากขวาไปซ้าย
เขียนเป็นเส้นโค้งขึ้นไปเล็กน้อยลากไปทางขวา และขมวดหัว ตวัดเส้นไปทางขวา ปลายอักษรขมวดมา
ทางซ้ายบนเล็กน้อย ลายมือที่ 2 เขียนโดยขีดเส้นจากข้างล่างจากขวาไปซ้าย เขียนเป็นเส้นโค้งขึ้นไป
เล็กน้อย ลากไปทางขวาหัก 1 หัก ขีดเส้นโค้งไปข้างหน้า ปลายเส้นโค้งมาข้างล่างซ้าย

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ไม้กั้ง		๐	๐

เครื่องหมาย ๓ ไม่แก้ง เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๓ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยมีเส้นโค้งลากจากซ้ายลงมาขวา ลายมือที่ 1 และ 3 โค้งกว่าลายมือที่ 2 เล็กน้อย

รูปเครื่องหมาย ร.5 ม.2.12ก/2 [69] ร.5 ม.2.12ก/2 [217] ร.5 ม.2.12ก/2 [229]
หน้า 125 หน้า 410 หน้า 432

ไม่แก้ง

เครื่องหมาย ๓ ไม่แก้ง ห่อหนึ่ง เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๓ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนเหมือนกัน

รูปเครื่องหมาย ร.5 ม.2.12ก/2 [69] ร.5 ม.2.12ก/2 [217] ร.5 ม.2.12ก/2 [229]
หน้า 125 หน้า 410 หน้า 432

ไม่ขีด

เครื่องหมาย ๓ ไม่ขีด เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๓ อักษรธรรมลือทั้ง 3 ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อย ลายมือที่ 1 และ 2 เขียนเส้นตรงลากจากทางซ้ายขึ้นไปทางขวา ลายมือที่ 3 เขียนเป็นเส้นโค้งลากจากทางซ้ายขึ้นไปทางขวา

รูปเครื่องหมาย ร.5 ม.2.12ก/2 [69] ร.5 ม.2.12ก/2 [217] ร.5 ม.2.12ก/2 [229]
หน้า 125 หน้า 410 หน้า 432

ไม่ขีด

เครื่องหมาย ๕ ไม่ซ้ำ เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๕ อักษรธรรมลือทั้ง 2
ลายมือเขียนต่างกันบ้างเล็กน้อยที่หัวของอักษร ลายมือที่ 3 ขมวดมากกว่าลายมือที่ 2 เล็กน้อยก่อน
ลากโค้งตัวไปทางขวามือ

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [69]	ร.5 ม.2.12ก/2 [217]	ร.5 ม.2.12ก/2 [229]
	หน้า 125	หน้า 410	หน้า 432

ระห้าม

๕

๕

เครื่องหมาย ๕ ระห้าม เขียนตามลักษณะทั่วไปของการเขียนรูปตัว ๕ อักษรธรรมลือทั้ง
2 ลายมือเขียนเหมือนกัน

2.4 รูปตัวเลข

รูปตัวเลข

ร.5 ม.2.12ก/2 [69]
หน้า 125

ร.5 ม.2.12ก/2 [217]
หน้า 410

ร.5 ม.2.12ก/2 [229]
หน้า 432

เลข 1 ลักษณะทั้ง 3 ลายมือในส่วนของเลขโหรมีลักษณะการเขียนคล้ายกัน แตกต่าง
กันเพียงเล็กน้อยที่การโค้งหัวที่เส้นบน และปลายเส้นอักษร ลายมือที่ 1 และ 2 เขียนขมวดเล็กน้อย
ลากเส้นลงมาเป็นเส้นตรง ปลายเส้นโค้งไปทางซ้ายมือเล็กน้อย ลายมือที่ 3 ขมวดหัวเล็กน้อยโค้งเป็น
เส้นบนไปทางขวาตกลงมา ปลายเส้นขมวดและตัวไปทางขวามือ

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
๒			

เลข 2 ลักษณะทั้ง 3 ลายมือเขียนมีลักษณะการเขียนคล้ายกันแตกต่างกันที่ความยาวที่ปลายเส้นอักษรและลักษณะการโค้งของเส้นอักษร

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
๓			

เลข 3 ลักษณะของทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะการเขียนคล้ายกัน แตกต่างกันเพียงความยาวของปลายเส้นอักษร

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
๔			

เลข 4 ลักษณะของทั้ง 3 ลายมือมีลักษณะการเขียนคล้ายกันแตกต่างกันเพียงความยาวของปลายเส้นอักษร และเส้นโค้งบริเวณหัวอักษรเล็กน้อย

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
๕		๖	๗

เลข 5 ลักษณะของทั้ง 2 ลายมือมีลักษณะการเขียนคล้ายกันแตกต่างกันเพียงความยาวของปลายเส้นอักษร และเส้นโค้งบริเวณหัวอักษรเล็กน้อย

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
๘			

เลข 8 พบการใช้เพียง 1 ลายมือมีลักษณะการเขียนเขียนเส้นโค้งจากซ้ายไปขวา

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
๙			

เลข 9 ของทั้งสองลายมือ มีลักษณะการเขียนคล้ายกัน แตกต่างกันแค่ขมวดหัวของอักษร และความยาวของเส้นตรงที่ลากลงมา ลายมือที่ 1 ขมวดหัวชัดเจนกว่า และลากเส้นลงมายาวกว่าก่อนเขียนโค้งปลายเส้นอักษร ลายมือที่ 2 ลากเส้นโค้งจากขวาขวามาซ้าย โค้งขึ้นไปเพียงเล็กน้อย ลากเส้นลงมาก่อนเขียนโค้งปลายเส้นอักษร

จากรูปแบบการวิเคราะห์ และจำแนกรูปแบบอักษรธรรมล้านนาออกเป็น 5 ลายมือ และอักษรธรรมลื้อ 3 ลายมือ สรุปได้ว่ารูปแบบอักษรทั้งหมดมีลักษณะการเขียนลักษณะทั่วไปของ อักษร

ลายมือกลุ่มนั้น ๆ มีลักษณะที่แตกต่างกันเล็กน้อย ซึ่งความแตกต่างมักพบที่เส้นหน้าบริเวณขมวดหัว และปลายเส้นอักษรเป็นหลัก

อักษรวิธี

อักษรวิธี คือ แบบแผนที่ว่าด้วยตัวหนังสือ พร้อมทั้งวิธีอ่านและใช้หนังสือให้ถูกต้องตาม ความนิยม เป็นการใช้เครื่องหมายแทนภาษา⁶⁷ ซึ่งในที่นี้อักษรวิธีกล่าวโดยสรุป หมายถึงการประสม คำและตำแหน่งการวางพยัญชนะ สระ วรรณยุกต์ เครื่องหมาย และการใช้ตัวเลข เพื่อเขียนแทน ภาษาในคำ วลี และประโยคตามแบบแผน ความนิยมของอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อ

อักษรวิธีในใบอกเมืองน่านนั้น ประกอบด้วยอักษรวิธีอักษรธรรมล้านนา และอักษร ธรรมลื้อ มีอักษรวิธีคล้ายคลึงกัน ซึ่งอักษรวิธีมีตำแหน่งและหน้าที่ของพยัญชนะ สระ เครื่องหมาย และตัวเลข เหมือนกับการเขียนอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อปรากฏโดยทั่วไปในเอกสาร โบราณหมวดอื่น ๆ นอกจากจดหมายเหตุ อาทิ ธรรมคดี วรรณคดี ตำรายา

ในที่นี้จะกล่าวคำจำกัดความเบื้องต้นเกี่ยวกับพยัญชนะ สระ และเครื่องหมาย ไว้ดังนี้

1. พยัญชนะต้น คือเสียงพยัญชนะที่วางไว้หน้าพยางค์ หรือตัวที่มาก่อนสระ แบ่งเป็น พยัญชนะต้นเดี่ยว และพยัญชนะต้นคู่

1.1. พยัญชนะต้นเดี่ยว ตามปกติเขียนด้วยตัวเต็ม พ เช่น

ตัวเขียน

คำปัจจุบัน

ตำแหน่งของคำ

๕

พล

ร.5.ม.2.12ก./2 (น่าน) (506)

บ.3

คำว่า “พล” เขียนพยัญชนะต้นเป็นตัวเต็ม “พ” ประกอบด้วยเครื่องหมาย “ไม้ก้ง” แทนสระโอะลดรูป และเขียนพยัญชนะสะกดเป็นตัวเชิง “ล”

⁶⁷ อุกฤษศิลป์สาร, พระยา, หลักภาษาไทย : อักษรวิธี วจิวิภาค วากยสัมพันธ์ ฉันทลักษณ์, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2544), 1.

นอกจากนั้นในอักษรวิธธรรมล้านนา และธรรมลือจะมีพยัญชนะรูป อย ซึ่งพยัญชนะรูป
 อย นั้นจัดเป็นพยัญชนะต้นเดี่ยว

ตัว อย ไม่เพียงแต่เป็นพยัญชนะต้นเท่านั้น ในอักษรวิธธรรมลือพบการให้รูป อย แทนสระ -อ
 ที่มีพยัญชนะสะกด ย อีกด้วยซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อพยัญชนะสะกดต่อไป เช่น

ตัวเขียน

คำปัจจุบัน

ตำแหน่งของคำ

อย่าง

ร.5.ม2.12ก./3 (น่าน) (124)
 บ. 11

คำว่า “อย่าง” เขียนพยัญชนะต้นเป็นตัวเต็ม “อย” ประกอบด้วยสระ “-า” และเขียน
 พยัญชนะสะกดเป็นตัวเชิง “ง”

1.2. พยัญชนะต้นคู่ แบ่งเป็นพยัญชนะควบกล้ำ และ พยัญชนะอักษรนำ

1.2.1. พยัญชนะควบกล้ำ คือ พยัญชนะที่ควบกล้ำกับ พยัญชนะ ร ล ว โดย
 พยัญชนะต้น เขียนด้วยตัวเต็ม ตัวควบกล้ำเขียนด้วยตัวเชิงไว้ด้านล่างพยัญชนะตัวที่ 1 ยกเว้นตัว รที่
 ไว้ด้านบน

ตัวเขียน

คำปัจจุบัน

ตำแหน่งของคำ

ปราบ

ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (506)
 บ.8

คำว่า “ปราบ” เขียนพยัญชนะต้นเป็นตัวเต็ม “บ” เขียนพยัญชนะควบเป็นตัวเชิง “ร”
 ประกอบด้วยสระ “-า” และเขียนพยัญชนะสะกดเป็นตัวเชิง “บ”

1.2.2. พยัญชนะอักษรนำ คือพยัญชนะที่อักษรสูงนำหน้าอักษรต่ำ เช่น หย, หว , หน, หล, ฬ, ถว

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
หฺร	หลาน	ร.5.ม2.12ก./2 (หน้า) (506) บ.16

คำว่า “หลาน” เขียนพยัญชนะต้น (อักษรนำ) เป็นรูปตัวเต็ม “ห” เขียนพยัญชนะตัวตามเป็นตัวเชิง “ล” ประกอบด้วยสระ “-า” และเขียนพยัญชนะสะกดเป็นตัวเชิง “ร”

2. พยัญชนะสะกด คือ พยัญชนะท้ายคำ ทำหน้าที่เป็นพยัญชนะสะกด โดยปกติเขียนด้วย ตัวเชิง ยกเว้นพยัญชนะสะกดที่ประสมด้วยสระล่าง และพยัญชนะสะกดในคำบาลีที่มีตัวตามหากำนั้น ๆ พยัญชนะสะกดเป็น “ย” จะเขียนเป็นตัวเชิงเสมอไม่ว่าประสมด้วยสระใดก็ตาม ถ้าพยัญชนะสะกด “น” ที่เขียนเป็นรูปตัวเต็ม จะแปลง “น” เป็น “ร” เสมอ นอกจากนั้นแล้วในบางคำ พยัญชนะสะกด “ง” “ว” จะเขียนด้วยรูปตัวลอย เช่น

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
หฺง	ถึง	ร.5.ม2.12ก./2 (หน้า) () บ.

คำว่า “ถึง” เขียนพยัญชนะต้นเป็นตัวเต็ม “ถ” ประกอบด้วยสระ -เอ และเขียนพยัญชนะสะกดเป็นตัวเชิง “ง”

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
หฺง	ของ	ร.5.ม2.12ก./2 (หน้า) (506) บ.9

คำว่า “ของ” เขียนพยัญชนะต้นเป็นตัวเต็ม “ข” ประกอบสระ -อ ซึ่งเป็นสระหลังแต่ในอักษรวิธีล้านนาสระ -อ จะเขียนอยู่ข้างล่างพยัญชนะต้น และเขียนพยัญชนะสะกดเป็นตัวเต็ม “ง”

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
	ราชช	ร.5.ม.2.12ก./2 (น่าน) (506) บ. 9

คำว่า “ราช” มาจากคำภาษาบาลีเขียนพยัญชนะต้นเป็นตัวเต็ม “ร” ประกอบสระ -า เขียนพยัญชนะสะกดเป็นตัวเต็ม “ช” และเขียนรูปพยัญชนะตัวตามเป็นตัวเชิง “ช”

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
	เขียน	ร.5.ม.2.12ก./3 (น่าน) (177) บ. 1

คำว่า “เขียน” เขียนพยัญชนะต้นเป็นตัวเต็ม “ข” ประกอบสระ “เีย” ในรูปเชิง “ย” และเขียนรูปพยัญชนะสะกด “ร” ที่เกิดจากการแปลงรูป “น” เป็น “ร” เมื่อเขียนเป็นพยัญชนะสะกดตัวเต็ม

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
	เสี้ยง	ร.5.ม.2.12ก./2 (น่าน) (210) บ. 10

คำว่า “เสี้ยง” เขียนพยัญชนะต้นเป็นตัวเต็ม “ส” ประกอบสระ “เีย” ในรูปเชิง “ย” และเขียนรูปพยัญชนะสะกด “ง” เป็นพยัญชนะตัวลอย

ตัวเขียน

คำปัจจุบัน

ตำแหน่งของคำ

ย

เขียน

ร.5.ม2.12ก./2 (หน้า) (410)

บ. 7

คำว่า “เขียน” เขียนพยัญชนะต้นเป็นตัวเต็ม “ข” ประกอบสระ “เีย” ในรูปเชิง “ย” และเขียนรูปพยัญชนะสะกด “ว” เป็นพยัญชนะตัวลอย ซึ่งอักษรวิธีนี้พบในอักษรวิธีอักษรธรรมลือเท่านั้น

นอกจากตัวอย่างที่ยกมาเบื้องต้นพยัญชนะสะกดในอักษรวิธีธรรมลือ พบการใช้รูปพยัญชนะสะกด อย แทนเสียงที่สระ -อ มีพยัญชนะสะกด เป็น ย เช่น

ตัวเขียน

คำปัจจุบัน

ตำแหน่งของคำ

ห

เขียน

ร.5.ม2.12ก./3 (หน้า) (410)

บ. 2

คำว่า “ห้อย” เขียนพยัญชนะต้นเป็นตัวเต็ม “ห” ประกอบด้วยตัวเชิง “อ” และประกอบด้วยไม้ขอข้าง - เป็นเครื่องหมายแทนเสียงวรรณยุกต์

3. สระ หมายถึง เครื่องหมายแทนเสียงที่ใช้ประกอบกับพยัญชนะให้สามารถออกเสียงได้ โดยจำแนกตามตำแหน่งของสระดังนี้ ในที่นี้จะกล่าวจำแนกตามรูปและตำแหน่งของอักษรวิธีไทยกลาง ในส่วนลักษณะการเขียนแบบอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลือจะอธิบายตำแหน่งโดยละเอียดในหัวข้อที่แยกออกมา

3.1. สระหน้า คือสระที่วางไว้หน้าพยัญชนะต้น ประกอบด้วย เ-, แ-, ไ-, ไ-, โ-

3.2. สระบน คือสระที่วางไว้บนพยัญชนะต้น ประกอบด้วย ึ-, ึ-, ึ-, ึ-

3.3. สระล่าง คือสระที่วางไว้ล่างพยัญชนะต้น ประกอบด้วย ุ-, ุ-

3.4. สระหลัง คือสระที่วางไว้ด้านหลังพยัญชนะ ประกอบด้วย -ะ, -า, -อ, -ำ

3.6 สระหน้าหลัง คือสระที่วางไว้ด้านหน้าและหลังพยัญชนะ ประกอบด้วย เ-าะ, โ-ะ, เ-า, เ-อ

3.7. สระประสมประกอบด้วย เ-ียะ, เ-ีย, เ-ือะ, เ-ือ, -ัวะ, -ัว

4. เครื่องหมาย ประกอบด้วยวรรณยุกต์ และ เครื่องหมายกำกับเสียงคำ วางไว้บนพยัญชนะ เช่น ไม้เหยาะ, ไม้ขอช้าง, ไม้ซัด, ไม้ก่ง, ไม้กั้งมน, ไม้กั้งไหล, ไม้เก๋าห่อหนึ่ง, ไม้ระห้าม, ไม้ซำ

ส่วนประกอบเหล่านี้ สามารถนำมาอธิบายอักษรวิธีทางจารึกวิทยาไว้ดังต่อไปนี้

1. พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระ

1.1 พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระหน้า

พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระหน้า หมายถึง พยัญชนะต้นเดี่ยวที่ประสมกับสระที่วางไว้ตำแหน่งหน้าพยัญชนะ ไม่เชื่อมติดกับพยัญชนะ ประกอบด้วย เ-, แ-, ไ-, ใ-, โ-

ตัวเขียน

คำปัจจุบัน

ตำแหน่งของคำ

ไชย

ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (410)
บ. 2

แต่

ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (390)
บ. 15

ไต้

ร.5.ม2.12ก./3 (น่าน) (65)
บ. 2

1.2 พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระบน

พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระบน หมายถึง พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมกับสระที่วางไว้ตำแหน่งบนพยัญชนะประกอบด้วย ิ, ี, ึ, ื เมื่อประสมจะวางด้านบนพยัญชนะต้น ไม่เชื่อมติดกับพยัญชนะ

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
อิ	นี้	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (390) บ. 16
เอ	มี	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (390) บ. 16
อ	หื้อ	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (500) บ. 11

1.3 พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระล่าง

พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระล่าง หมายถึง พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมกับสระที่วางไว้ตำแหน่งล่างพยัญชนะประกอบด้วย ุ, ู เมื่อประสมจะวางด้านล่างพยัญชนะต้น ไม่เชื่อมติดกับพยัญชนะ

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
อุ	คู	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (410) บ. 7
อู	พู	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (164) บ. 14
อู	อยู่	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (506) บ. 18
อู	อายุ	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (168) บ. 11

1.4 พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระหลัง

พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระหลัง หมายถึงพยัญชนะต้น 1 ตัวซึ่งเขียนเป็นตัวเต็มประสมกับสระหลังคือ -ะ, -า, -ำ วางอยู่ข้างหลัง ยกเว้นสระ -อ จะเปลี่ยนเป็นตัวเชิงและเขียนไว้ข้างล่าง กรณีไม่มีพยัญชนะสะกดจะเขียนไม้กัณฑ์มนกำกับให้ออกเสียง ออ พยัญชนะกับสระไม่เชื่อมติดกันยกเว้นคำว่า นา ที่สระ -า เชื่อมติดกับพยัญชนะต้นตัวเต็ม น

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
ขอ	ขอ	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (500) บ. 11
น้ำ	น้ำ	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (500) บ.14
ผา	ผา	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (506) บ. 6
พอ	พอ	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (500) บ.14

นอกจากนั้นแล้วสระ -า และ -ำ ซึ่งเป็นสระหลังเมื่อประสมด้วยพยัญชนะ ค ท ธ บ ว จะใช้รูปสระ ๑) และ ๑) วงโค้งใหญ่ แต่การใช้ในใบบอกชุดนี้ไม่มีการใช้อย่างสม่ำเสมอสลับกันบ้าง บางตำแหน่งยังคงใช้สระ -า วงโค้งเล็กตามพยัญชนะตัวอื่น ๆ

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
คำบ้านคำเมือง	คำบ้านคำเมือง	ร.5 ม2.12ก./3 (น่าน) (112) บ. 3
ทำ	ทำ	ร.5 ม2.12ก./3 (น่าน) (65) บ. 2
บา(รมี)	บา(รมี)	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (392) บ. 12
ว่า	ว่า	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (390) บ. 8

1.5 พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระหน้าหลัง

พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระหน้าหลัง หมายถึงพยัญชนะต้น 1 ตัวซึ่งเขียนเป็นตัวเต็มประสมสระ โ-ะ, -าะ, -า, -อ ซึ่งเป็นสระหน้าหลัง แต่อักษรวิธีการเขียนจะแตกต่างไปจากอักษรวิธีปัจจุบันโดยจำแนกเป็นกรณี

1.5.1.ประสมสระ โ- ะ มีพยัญชนะสะกด จะมีเครื่องหมายไม้ก่ง วางไว้บนพยัญชนะต้น 1 ตัวซึ่งเขียนเป็นตัวเต็ม ซึ่งจะกล่าวในหัวข้อที่ 7

1.5.2.ประสมสระ -าะ จะวาง โ- ข้างหน้าและ - ะ หลังพยัญชนะต้น 1 ตัวซึ่งเขียนเป็นตัวเต็ม เจริง อ วางข้างล่าง และวางไม้ขีดไว้ข้างบน แต่อักษรวิธีที่พบนั้นการใส่ไม้ขีดนั้นไม่สม่ำเสมอ

1.5.3. ประสมสระ -า สระ - วางอยู่หน้า -า วางอยู่ข้างหลังพยัญชนะต้น 1 ตัวซึ่งเขียนเป็นตัวเต็ม และไม้ขีดซ้อนวางอยู่ข้างบน

1.5.4. ประสมสระ -อ สระ - วางอยู่หน้า -ิ วางอยู่บนพยัญชนะต้น ซึ่งเขียนเป็นตัวเต็ม กรณีไม่มีพยัญชนะสะกดจะเขียนเจริญ -อ ไว้ข้างล่าง แต่ในใบบอกเมืองน่านบางฉบับคำที่เขียนด้วยสระ -อ แบบไม่มีตัวสะกด จะอยู่ในรูปสระ -อะ เหมือนคำที่ใช้สระ -อะ

ตัวเขียน

คำปัจจุบัน

ตำแหน่งของคำ

๑๒

เข้า

ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (390)
บ. 16

๑๓

เจาะ

ร.5 ม2.12ก./3 (น่าน) (65) บ.
6

๑๔

เทอะ

ร.5 ม2.12ก./3 (น่าน) (203)
บ.14

๑๕

เรือ

ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (286)
บ. 17

๑๖

เรือ

ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (488)
บ.16

2. พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระและพยัญชนะสะกด

พยัญชนะต้นเดี่ยวประสมสระและพยัญชนะสะกด หมายถึงพยัญชนะต้น 1 ตัว ประสมสระและตามด้วยพยัญชนะสะกด ซึ่งปกติหากมีที่ว่างเหลือได้พยัญชนะต้น พยัญชนะสะกดจะวางไว้ข้างล่างพยัญชนะต้น ยกเว้นกรณีไม่มีที่ว่างพยัญชนะสะกด เช่น เป็นพยัญชนะที่ประกอบด้วย สระล่างหรือสระหลัง -อ จะเขียนด้วยตัวเต็มวางข้างหลังพยัญชนะต้น

ตัวจารึก	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
๕๓	ของ	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (488) บ. 14
๕๓๑	ถึง	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (488) บ. 17
๕๓๑	ถึง	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (506) บ. 14
๕๓๑	ทราบ	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (488) บ. 14
๕๓๑๔๔	ท้าวแสน	ร.5 ม.2.12ก./3 (น่าน) (65) บ. 3
๕๓๑	รูป	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (390) บ. 16
๕๓๑	บาท	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (390) บ. 18
๕๓๑	เป็น	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (506) บ. 3
๕๓๑	อ่อนน้อม	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (488) บ. 14
๕๓๑	อังกฤษ	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (504) บ. 7

การเขียนคำในใบบอกนอกจากใช้พยัญชนะเป็นตัวเต็ม และตัวเชิงแล้ว ยังพบการใช้ พยัญชนะสะกดในรูปตัวยก อักษรวิธีอักษรธรรมล้านนามักใช้ ง เป็นตัวยกในคำที่ประกอบด้วยสระ -

ย ส่วนอักษรวิธีธรรมลือ จะใช้ ง ประกอบสระอื่น ๆ เช่น สระ ุ ด้วย และใช้พยัญชนะตัวอื่นนอกจาก ง เป็น ตัวยก ร และ ว เป็นต้น

ตัวจารึก	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
	เชียงใหม่	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (506) บ. 15
	กรุงเทพ	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (410) บ. 10
	บุญ	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (432) บ. 10
	เขี้ยว	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (410) บ. 7

3. พยัญชนะต้นคู่ประสมสระ

พยัญชนะต้นคู่ประสมสระ หมายถึงพยัญชนะควบกล้ำ และพยัญชนะที่เขียนเป็นอักษรนำ อักษรตาม เมื่อประสมกับสระต่างๆจะวางสระไว้ตำแหน่งเดียวกันเหมือนการประสมกับพยัญชนะต้นเดียว

3.1 พยัญชนะต้นคู่แบบควบกล้ำ

พยัญชนะต้นคู่แบบควบกล้ำ คือพยัญชนะตัวเต็ม 1 ตัว ควบด้วยตัวเชิง ร ล ว ซึ่งตัวเชิง ร จะวางไว้ข้างหน้าพยัญชนะตัวเต็ม ส่วน ล ว จะควบในรูปตัวเชิง เมื่อประสมรูปสระ สระจะอยู่ตำแหน่งเดียวกันกับการประสมคำพยัญชนะต้นเดียว

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
	กว่าแก้ว	ร.5 ม.2.12ก./3 (น่าน) (209) บ. 17
	เกล้า	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (390) บ. 16

3.2 พยัญชนะต้นคู่แบบอักษรนำ

พยัญชนะต้นคู่แบบอักษรนำ คืออักษรนำเป็นอักษรสูงและตามด้วยอักษรตาม อักษรต่ำอยู่ในรูปตัวเชิง เมื่อประสมรูปสระ สระจะอยู่ตำแหน่งเดียวกันกับการประสมคำพยัญชนะต้น เดี่ยว

ตัวเขียน

คำปัจจุบัน

ตำแหน่งของคำ

หน้า

ร.5 ม.2.12ก./2 (หน้า) (390) บ.

17

4. พยัญชนะต้นคู่ประสมสระและพยัญชนะสะกด

พยัญชนะต้นคู่ประสมสระและพยัญชนะสะกด หมายถึงพยัญชนะต้นคู่ประสมสระ หมายถึงพยัญชนะควบกล้ำ และพยัญชนะที่เขียนเป็นอักษรนำอักษรตาม เมื่อประสมกับสระต่าง ๆ จะวางสระไว้ตำแหน่งเดียวกันเหมือนการประสมกับพยัญชนะต้นเดี่ยว ตามด้วยพยัญชนะสะกดที่เป็น ตัวเชิง แต่ถ้าข้างล่างพยัญชนะไม่มีที่วางจะเปลี่ยนเป็นสะกดด้วยตัวเต็ม

4.1 พยัญชนะต้นคู่แบบควบกล้ำประสมสระและพยัญชนะสะกด

พยัญชนะต้นคู่แบบควบกล้ำ คือพยัญชนะตัวเต็ม 1 ตัว ควบด้วยตัวเชิง ร ล ว ซึ่งตัวเชิง ร จะวางไว้ข้างหน้าพยัญชนะตัวเต็ม ส่วน ล ว จะควบในรูปตัวเชิง เมื่อประสมรูปสระ สระ จะอยู่ตำแหน่งเดียวกันกับการประสมคำพยัญชนะต้นเดี่ยว ตามด้วยพยัญชนะสะกดตัวเชิง แต่ถ้า ข้างล่างไม่มีที่วางจะเปลี่ยนพยัญชนะสะกดเป็นตัวเต็ม

ตัวเขียน

คำปัจจุบัน

ตำแหน่งของคำ

กว้าง

ร.5.ม.2.12ก./2 (หน้า) (500)

บ. 14

แค้วน

ร.5 ม.2.12ก./3 (หน้า) (138)

บ. 21

พร้อม

ร.5 ม.2.12ก./2 (หน้า) (390)

บ. 18

4.2 พยัญชนะต้นคู่แบบอักษรนำประสมสระและพยัญชนะสะกด

พยัญชนะต้นคู่แบบอักษรนำ คืออักษรนำเป็นอักษรสูงและตามด้วยอักษรตามอักษรต่ำอยู่ในรูปตัวเชิง เมื่อประสมรูปสระ สระจะอยู่ตำแหน่งเดียวกันกับการประสมคำพยัญชนะต้นเดี่ยว ตามด้วยพยัญชนะสะกดตัวเชิง แต่ถ้าข้างล่างไม่มีที่ว่างจะเปลี่ยนพยัญชนะสะกดเป็นตัวเต็ม

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
	ฉบับ	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (156) บ.8
	ฉลอง	ร.5 ม.2.12ก./3 (น่าน) (65) บ. 10
	ถวาย	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (478) บ. 8
	หม่อม	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (506) บ. 3

5. พยัญชนะต้นเดี่ยว ต้นคู่ประสมสระประสม

สระประสมในที่นี้ คือ เอียะ เอีย เอือะ เอือ อัวะ อัว โดยในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงการประสมคำแบบมีพยัญชนะสะกดและไม่มีพยัญชนะสะกด

พยัญชนะต้นจะวางมีสระล้อมรอบ หากเป็นพยัญชนะต้นคู่ พยัญชนะตัวควบกล้ำและตัวตามอักษรนำจะอยู่ในรูปแบบตัวเชิง แต่สำหรับสระประสมนั้น ตัว อ ตัว ย และตัว ว ที่ตามหลังพยัญชนะต้นแบบอักษรนำปัจจุบันจะย้ายลงไปอยู่ใต้พยัญชนะแทน กรณีสระ เอือ เมื่อไม่มีตัวสะกดจะมี อ เพิ่มมา 1 ตัวต่อท้ายพยัญชนะต้น ประเด็นสระประสมที่เปลี่ยนรูปเมื่อมีพยัญชนะสะกดไปจากเดิมเช่นการลดเครื่องหมายหรือสระ จะอธิบายในหัวข้อที่ 7

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
	เขียน	ร.5.ม.2.12ก./3 (น่าน) (177) บ. 1
	ควร	ร.5.ม.2.12ก./3 (น่าน) (210) บ. 11

๑๑	เทื่อ	ร.5 ม2.12ก./ 2 (หน้า) (500) บ. 10
๑๒	เมือง	ร.5 ม2.12ก./2 (หน้า) (464) บ. 18
๑๓	เสื่อ	ร.5 ม2.12ก./2 (หน้า) (464) บ. 18
๑๔	หั่ว	ร.5 ม2.12ก./2 (หน้า) (506) บ. 10

6. พยัญชนะสะกดที่เปลี่ยนรูปจากเดิม

พยัญชนะสะกดส่วนใหญ่จะเป็นตัวเชิง ถ้าไม่มีที่วางใต้พยัญชนะต้นตัวเต็มจะเขียนเป็นตัวเต็ม ถ้าเป็นพยัญชนะสะกด น เมื่อขึ้นมาเป็นตัวเต็มจะแปลง น เป็น ร เสมอ

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
๑๕	เดือน	ร.5 ม2.12ก./2 (หน้า) (156) บ. 12
๑๖	ถ้วน	ร.5 ม2.12ก./2 (หน้า) (506) บ. 5
๑๗	สุนทร	ร.5 ม2.12ก./3 (หน้า) (210) บ. 10
๑๘	เหมื่อน	ร.5 ม2.12ก./ 2 (หน้า) (500) บ. 17

นอกจากนั้นแล้วจะกล่าวพยัญชนะสะกดในคำยืมภาษาบาลีที่นำมาเขียนในภาษาไทย อักษรวิธีการเขียนพยัญชนะสะกดเขียนเป็นรูปตัวเต็ม และตามด้วยตัวตามที่เป็นตัวเชิง ดังนี้

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
อริศุ	จันทชุมพู	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (506) บ. 5
บุษม	บุรุษ	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (506) บ. 14
อิศุ	ภิกขุ	ร.5.ม2.12ก./3 (น่าน) (65) บ. 6

7. สระที่เปลี่ยนรูปเมื่อมีพยัญชนะสะกด

สระที่เปลี่ยนรูปเมื่อมีพยัญชนะสะกด คือสระที่ลดรูปเมื่อมีพยัญชนะสะกด ได้แก่ เอีย อัว โอะ ยกเว้นสระ เอื้อ จะไม่เปลี่ยนรูปสระยังคงเหมือนกับรูปที่ไม่มีพยัญชนะสะกด เขียนตามด้วยพยัญชนะสะกดตัวเต็ม สระเอีย เปลี่ยนจาก e- เป็น -e ในรูปเชิง, สระอัว เปลี่ยนจาก o- เป็น -o ในรูปเชิง, สระโอะ จะเหลือเพียง - ไม่ก้งวางบนพยัญชนะ

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
อิ	คิง	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (156) บ. 12
อู	เรียน	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (665) บ. 7
อึ	หลวง	ร.5.ม2.12ก./3 (น่าน) (210) บ. 5

8. การใช้สระลอยในการเขียนคำ

สระลอย คือสระที่มีเสียง ออ ประสมอยู่ ในเอกสารนี้มีการใช้สระลอยในการเขียนคำ ยืมภาษาบาลี และใช้เขียนคำไทยที่เป็นชื่อเฉพาะบางคำ

ตัวจารึก	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
อินทจักร	อินทจักร	ร.5.ม2.12ก./2 (หน้า) (506) บ. 8
เอกราชา	เอกราชา	ร.5.ม2.12ก./2 (หน้า) (497) บ. 13

ตัวจารึก	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
อุป	อุป	ร.5.ม2.12ก./2 (หน้า) (197) บ. 2
เมืองอุ	เมืองอุ	ร.5.ม2.12ก./2 (หน้า) (407) บ. 18

9. วรรณยุกต์

วรรณยุกต์ที่พบ คือ ไม้เหยาและไม้ขอช้าง ซึ่งทำหน้าที่กำกับวรรณยุกต์ให้กับคำนั้น ๆ แต่ไม่แน่นอน ตำแหน่งที่วางไว้จะวางไว้บนพยัญชนะต้นหรือสระหลัง

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
แต่	แต่	ร.5.ม2.12ก./2 (หน้า) (506) บ. 13
เฝ้า	เฝ้า	ร.5.ม2.12ก./3 (หน้า) (209) บ. 7
พร้อม	พร้อม	ร.5.ม2.12ก./3 (หน้า) (210) บ. 5
ว่า	ว่า	ร.5.ม2.12ก./3 (หน้า) (65) บ. 11

10. เครื่องหมาย

10.1 ไม้ก่ง

๒ พบใช้ 3 ลักษณะ คือ วางไว้บนพยัญชนะประสมสระโอะลดรูป มีพยัญชนะสะกด ใช้วางไว้บนพยัญชนะประสมสระอัวไม่มีพยัญชนะสะกด และใช้วางไว้บนพยัญชนะประสมสระโอมี่พยัญชนะสะกด

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
ค	คน	ร.5.ม2.12ก./3 (น่าน) (112) บ. 16
ค	ครัว	ร.5.ม2.12ก./3 (น่าน) (65) บ. 15
ค	บังโคม	ร.5.ม2.12ก./3 (น่าน) (665) บ. 7

10.2 ไม้ก้งมน

๒ พบใช้ 3 ลักษณะคือ ใช้วางบนพยัญชนะเขียนชื่อเฉพาะให้ออกเสียงอ้ง ใช้เป็นไม้ก้อเมื่อประสมกับตัว อ เอง ออกเสียงออ และพบการเขียนเป็นตัว ม สะกดเมื่อประสมกับสระ -อ ในอักษรธรรมลื้อ

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
ข	ขอ	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (500) บ. 11
จ	จอม	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (125) บรรทัด 2
น	นัง	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (138) บ. 4

10.3 ไม้กั้งไหล

— พบใช้แทนพยัญชนะสะกด ง ในคำบาลีวางไว้บนพยัญชนะตัวตาม พบในคำยืมบาลีที่นำมาเขียนในภาษาไทย

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
	มก	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (125) บ. 9
	มก	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (192) บ. 9

10.4 ไม้เก่าท่อนึ่ง

— ลักษณะ คือ ใช้เดี่ยวๆ ออกเสียง ออ และใช้วางบนพยัญชนะประกอบ สระ -อ ที่ไม่มีตัวสะกด ใช้เหมือนกับไม้เก่า พบในอักขรวิธีของตัวเขียนฉบับอักษรธรรมลือ

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
	ข	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (432) บรรทัด 9
	พ	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (125) บรรทัด 9
	บพิตร	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (125) บ. 9

10.5 ไม้ซ้า

— พบใช้ 2 ลักษณะคือ ใช้วางบนพยัญชนะนั้นให้อ่านซ้ำสองครั้ง ให้อ่านเป็นคำ 2 พยางค์ และวางหลังคำให้อ่านซ้ำคำแบบไม่ยวมก

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
ราช	ราชการต่าง ๆ	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (407) บ. 10
มว	ศาสนา	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (432) บ. 12

นอกจากนั้นแล้วมีการปนไม้สองที่มีรูปแบบคล้ายมกแบบอักษรวิธียุคปัจจุบัน คือ

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
ศรี	ทุก ๆ คน	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (146) บ. 16

10.6.ระห้าม

ใช้วางบนพยัญชนะเพื่อเป็นตัวฆ่าเสียงทำหน้าที่แบบเครื่องหมายทัณฑฆาต ใช้วางบนพยัญชนะพยัญชนะสะกด เพื่อกำหนดว่าเป็นพยัญชนะสะกด

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
เ	เทพ	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (500) บ. 19
บ	บุญ	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (146) บ. 12
เปล	เปลือก	ร.5 ม.2.12ก./2 (น่าน) (146) บ. 14

10.7 ไม้ขีด

พบใช้ 4 ลักษณะ คือใช้วางบนพยัญชนะต้นแทนตัว ก สะกดใช้วางบนพยัญชนะต้น ทำหน้าที่ไม้หันอากาศ ใช้วางไว้บนพยัญชนะประสมสระเอียไม่มีพยัญชนะสะกด ใช้วางบนพยัญชนะประสมสระเอาะ และใช้วางไว้บน เ้า ให้ออกเสียง เอา

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
๔ ๖	เจ้า	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (506) บ. 12
๕ ๗	ดอกไม้	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (506) บ. 12
๖ ๘	วัน	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (506) บ. 3
๗ ๙	เสีย	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (464) บ. 18

10.8 เครื่องหมายปีกกา

พบการใช้ 1 ลักษณะ คือใช้วางหลังคำเพื่อเขียนแจกแจง หรือรวบรวมคำในหมวด

เดียวกัน

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
๕ ๗	เมืองสิงเมืองนัง	ร.5.ม2.12ก./3 (น่าน) (164) บ. 6
๖ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒	หญิงอายุ ๘๐ ปี ๓ คน ๗๘ ปี ๒ คน	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (168) บ. 11

10.9 เครื่องหมายขึ้นต้นข้อความ

ใช้ขึ้นต้นข้อความตอนเริ่มเพียงครั้งเดียว ส่วนใหญ่จะพบรูปเครื่องหมาย คล้ายกับตาไก่
ในการเขียนอักษรวิเชียไทยกลาง และอนุโลม

ตัวเขียน

ตำแหน่งของคำ

ร.5 ม2.12ก./2 (หน้า) (146)

บ. 1

ร.5 ม2.12ก./2 (หน้า) (506)

บ. 3

10.10 เครื่องหมายจบข้อความ ใช้ในการจบข้อความที่เขียน

ตัวเขียน

ตำแหน่งของคำ

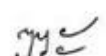
ร.5 ม2.12ก./2 (หน้า) (183)

บ. 13

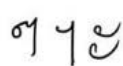
ร.5 ม2.12ก./2 (หน้า) (269)

บ. 16

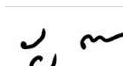
ร.5 ม2.12ก./2 (หน้า) (506)

บ. 20

ร.5 ม2.12ก./3 (หน้า) (535)

บ. 10

ร.5 ม2.12ก./3 (หน้า) (172)

บ. 15

ร.5 ม2.12ก./3 (หน้า) (172)

บ. 17

ร.5 ม2.12ก./3 (หน้า) (172)

บ. 18

10.11. การแก้ไข เมื่อเขียนผิดในเอกสารมี 1 ลักษณะ คือ การเติมคำ ด้วยการวางเครื่องหมายแทรก

ตัวเขียน

ตำแหน่งของคำ

ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (500)
บ. 19

11. อักษรวิเศษและคำที่เขียนซับซ้อน

มีดังนี้

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
	กึ	ร.5 ม2.12ก./3 (น่าน) (163) บ. 15
	กึ	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (125) บ. 6
	กึ	ร.5 ม2.12ก./2 (น่าน) (500) บ. 14
	กระทำ	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (478) บ. 8
	ชื่อว่า	ร.5.ม2.12ก./3 (น่าน) (220) บ. 20
	แล	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (125) บ.
	แล้ว	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (488) บ. 14
	เอา	ร.5.ม2.12ก./2 (น่าน) (488) บ. 12

12. ตัวเลข

การใช้ตัวเลขจะวางไว้เดี่ยวๆ ใช้ในการบอกจำนวน ตามหลังคำบอกจำนวนหรือตามหลังนาม และนำหน้าคำบอกจำนวนหรือลักษณนาม

ตัวเขียน	คำปัจจุบัน	ตำแหน่งของคำ
๕๕๖๖	วัน ๖๖ ๑๐คำ	ร.5.ม2.12ก./2 (นาน) (156) บ. 4
๕๕๖๖๖๖๖๖	รวมข้าว ๑๒๐๐๐ ถึงเศษ	ร.5.ม2.12ก./2 (นาน) (156) บ. 16
๕๕๖๖๖๖๖๖	ปีฉลูเอกศก ^{๒๒}	ร.5.ม2.12ก./2 (นาน) (268) บ. 2

อักษรวิธีในอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อในใบบอกเมืองน่าน มีรูปแบบอักษรวิธีเหมือนกับอักษรวิธีที่ปรากฏบนเอกสารประเภทอื่น เช่น ใบลาน จารึก และหมวดอื่น ๆ เช่น ธรรมคัตติวารณคัตติ และตำรายา พยัญชนะแยกออกเป็นพยัญชนะตัวเต็ม พยัญชนะตัวเชิง และพยัญชนะตัวยก ซึ่งมีหน้าที่แตกต่างกันออกไป พยัญชนะตัวเต็มทำหน้าที่เป็นพยัญชนะต้นเสมอ เป็นพยัญชนะสะกดในอักษรวิธีคำยืมภาษาบาลี และเป็นพยัญชนะสะกดเมื่อคำนั้น ๆ ประกอบด้วยรูปสระที่อยู่ใต้พยัญชนะ พยัญชนะตัวเชิง ทำหน้าที่เป็นพยัญชนะตัวที่ 2 ในคำควบกล้ำ คำอักษรนำ เป็นพยัญชนะสะกด และเป็นพยัญชนะตัวตามในยืมบาลี ตัวยก ทำหน้าที่เป็นตัวสะกดเสมอ

สระ แบ่งออกเป็น สระลอย ใช้สำหรับเขียนคำยืมภาษาบาลี ชื่อเฉพาะที่สามารถใช้สระลอยเขียนได้ และสระจม จำแนกเป็น สระหน้า สระบน สระล่าง สระหลัง สระหน้าหลัง และสระประสม ซึ่งมีวิธีการวางคล้ายกับอักษรวิธีไทยภาคกลาง แต่มีบางสระวางรูปสระต่างจากตำแหน่งอักษรวิธีไทยปัจจุบัน และมีการแปลงให้รูปสระเป็นพยัญชนะ 1 ตัว หรือเป็นเครื่องหมายอื่น ๆ แทน

เครื่องหมาย ส่วนใหญ่ในอักษรวิธีอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อส่วนใหญ่ที่พบมักเป็นเครื่องหมายกำกับเสียง เช่น ไม้เหยาะ, ไม้ขอข้าง, ไม้ซัด, ไม้ก้ง, ไม้ก้งมน, ไม้ก้งไหล, ไม้เก้าห่อหนึ่ง, ระห้าม และ ไม้ซ้า ซึ่งเครื่องหมายกำกับเสียงบางตัว เช่น ไม้เก้าห่อหนึ่ง พบในอักษรวิธีอักษรธรรมลื้อเท่านั้น นอกจากนั้นแล้วยังมีเครื่องหมายอื่น ๆ ที่สำคัญ เช่น ปีกกา ขึ้นต้นข้อความ ลงท้ายข้อความ การใช้ตัวเลขในใบบอกนี้พบในการใช้บอกจำนวนซึ่งทำหน้าที่บอกจำนวนเหมือนในปัจจุบัน นอกจากนั้นคำบางคำมีการเขียนด้วยอักษรวิธีพิเศษ อาทิ ก็ กระทำ แล้ว แล

อักษรธรรมล้านนา

ตารางที่ 12 แสดงรูปพยัญชนะอักษรธรรมล้านนาจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 5 ลายมือ

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 177-178
ก					
ข					
ช					
ค					
ค					
ฌ					
ง					
จ					

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 177-178
ฉ					
ช					
ซ					
ฌ					
ญ					
ฎ					
ฏ					
ฐ					
ฑ					
ฒ					

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 177-178
ด					
ต					
ถ					
ท					
ธ					
น					
บ					
ป					
ผ					
ฝ					

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 177-178
พ					
ฟ					
ภ					
ม					
ย					
ร					
ล					
ว					
ศ					
ษ					

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282-283] หน้า 532-535	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 177-178
ส	ส	ส	ส	ส	ส
ห	ห	ห	ห	ห	ห
ฬ	ฬ	ฬ	ฬ		
อ	อ	อ	อ	อ	อ
อย	อย	อย	อย	อย	อย
ฮ		ฮ			
สส	สส	สส	สส	สส	สส

ตารางที่ 13 แสดงรูปสระลอยอักษรธรรมล้านนาจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 5 ลายมือ

รูปสระลอย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282] หน้า 532	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 177-178
อ					
อา					
อิ		๓		๓	
อี					
อุ	๒	๒	๒		
อู					
เอ	๒				
เอ					
โอ					
ออ					

รูปสระ จม	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282] หน้า 532	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 177-178
เ-า					
ฤ					

ตารางที่ 15 แสดงรูปเครื่องหมายอักษรธรรมล้านนาจากใบขอกเมืองน่าน จำนวน 5 ลายมือ

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282] หน้า 532	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 177-178
ไม้เหาะ					
ไม้ขอช้าง					
ไม้กะปุยาด					
ไม้กัมน					
ไม้กัไหล					
ไม้กั					
ไม้เก่าห่อหนึ่ง					
ไม้ซัด					
ไม้ซ้า					

รูปเครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282] หน้า 532	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 177-178
ระห้าม	+	+	+	+	+
ปีกกา))
ขึ้นต้นข้อความ	๑	๑		๑	
ลงท้าย ข้อความ	๒	๒	๒	๒	

ตารางที่ 16 แสดงรูปตัวเลขอักษรธรรมล้านนาจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 5 ลายมือ

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282] หน้า 532	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 177-178
๐		๐	๐	๐	
๑	๑	๑	๑	๑	๑
๒	๒	๒	๒	๒	๒
๓		๓	๓	๓	๓
๔	๔		๔		
๕	๕			๕	๕
๖	๖	๖			

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [142] หน้า 268-269	ร.5 ม.2.12ก/2 [267] หน้า 506	ร.5 ม.2.12ก/2 [282] หน้า 532	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 172	ร.5 ม.2.12ก/3 [101] หน้า 177-178
๓					
๘					
๙					

อักษรธรรมลือ

ตารางที่ 17 แสดงรูปพยัญชนะอักษรธรรมลือจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 3 ลายมือ

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432	รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ก				ฝ			
ข				ฝ			
ช				พ			
ค				พ			
ค				ภ			
ง				ม			

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432	รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
จ	๑	๐ ๐	๐	ย	๘ ๒	๘ ๒ ๒ ๒	๘ ๒ ๒
ฉ				ร	๒ ๓ ๒	๒ ๓ ๒	๒ ๓ ๓ ๓
ช	๓ ๓ ๓	๓	๓	ล	๓ ๓ ๓ ๓	๓ ๓ ๓ ๓	๓ ๓ ๓ ๓
ซ	๓		๓	ว	๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐	๐ ๐ ๐ ๐
ฌ	๘	๘	๘	ศ			
ญ	๒	๒	๒	ฬ	๒		
ฎ	๘		๘	อ	๓ ๓ ๓	๓ ๓ ๓	๓ ๓ ๓
ฏ	๐	๐ ๐	๐	อย	๒ ๒ ๒	๒ ๒ ๒	๒ ๒ ๒
ฒ		๒		ฮ			
ฑ				สถ	๘	๘	๘
ณ	๓ ๓ ๓	๓	๓ ๓	ฬ	๒		
ด	๓ ๓ ๓	๓ ๓ ๓	๓ ๓ ๓	อ	๓ ๓ ๓	๓ ๓ ๓	๓ ๓ ๓
ต	๓ ๓ ๓	๓ ๓ ๓	๓ ๓ ๓	อย	๒ ๒ ๒	๒ ๒ ๒	๒ ๒ ๒
ถ	๓ ๓ ๓	๓	๓ ๓ ๓				

รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432	รูป พยัญชนะ	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ท	๖	๖	๖				
ธ	๖+๑	๑	๖+๑				
น	๖	๖	๖				
บ	๖	๖	๖				
ป	๖	๖	๖				

ตารางที่ 18 แสดงรูปสระลอยอักษรธรรมลือจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 3 ลายมือ

รูปสระลอย	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432	รูปสระลอย	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
อ				อู			
อา				เอ		๒	๒
อิ				ไอ			
อี				โอ			
อุ							

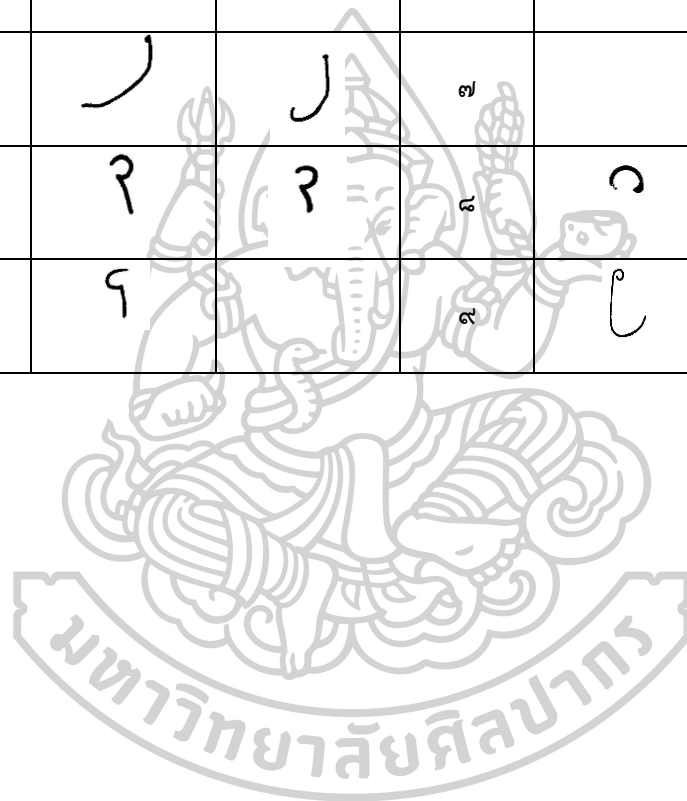
รูปสระ จม	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432	รูปสระ จม	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
โอะ	๖	๖	๖	เ-า	๖	๖	๖
โ-	๖		๖	ฤ	๖		

ตารางที่ 20 แสดงรูปเครื่องหมายอักษรธรรมลือจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 3 ลายมือ

รูป เครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432	รูป เครื่องหมาย	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
ไม้เหยาะ	๖	๖	๖	ไม้กั้ง	๖	๖	๖
ไม้ขอข้าง	๖	๖	๖	ไม้เก๊าห่อหนึ่ง	๖	๖	๖
ไม้กะปุยาด				ไม้ซัด	๖	๖	๖
ไม้กั้งมน		๖		ไม้ซ่า		๖	๖
ไม้กั้งไหล	๖		๖	ระห้าม	๖	๖	๖

ตารางที่ 21 แสดงรูปตัวเลขอักษรธรรมลือจากใบบอกเมืองน่าน จำนวน 3 ลายมือ

รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432	รูปตัวเลข	ร.5 ม.2.12ก/2 [69] หน้า 125	ร.5 ม.2.12ก/2 [217] หน้า 410	ร.5 ม.2.12ก/2 [229] หน้า 432
๐				๕		๖	๖
๑	๑	๑ ๒ ๓	๑ ๒	๖			
๒	๒	๒	๒	๗			
๓	๓	๓	๓	๘	๘		
๔	๔	๔	๔	๙	๙		๙

บทที่ 4

เนื้อหาและภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรม

ใบบอกเมืองน่านที่บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อ นอกจากจะมีความน่าสนใจด้านรูปแบบเอกสาร อักษร และอักษรวิธีดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีความน่าสนใจในด้านเนื้อหา และภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรมอีกด้วย บทนี้จะกล่าวถึงเนื้อหาของใบบอกเมืองน่าน และภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรม

เนื้อหาใบบอกเมืองน่าน

เนื้อหาของใบบอกเมืองน่านที่บันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2431 - 2434 นั้น จากการวิเคราะห์ข้อมูล สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ เนื้อหาเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง และเนื้อหาเกี่ยวกับประเพณี

1. เนื้อหาเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง

เนื้อหาเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง หมายถึง เนื้อหาที่เกี่ยวกับกิจการของบ้านเมือง การสงคราม การรักษาพระราชอาณาเขต การรักษาพระราชไมตรี บรรณาการและสิ่งของการพระราชทานตำแหน่ง การขอพระราชทานสิ่งของ การตายของเจ้านาย การไประชนีย์และโทรเลขแผนที่ ตลอดจนราชการเรื่องอื่น ๆ มีดังนี้

1.1 การสงคราม

สงครามที่ปรากฏในใบบอกเมืองน่าน คือ สงครามการปราบฮ่อเมืองน่านมีหน้าที่สนับสนุนทัพของพระยาสุรศักดิ์มนตรีที่ยกขึ้นไปปราบฮ่อที่หลวงพระบาง โดยศึกฮ่อเกิดอยู่ชายแดนของ 4 ประเทศ คือ ทางใต้ของประเทศจีน ทางเหนือของประเทศไทย อยู่ทางตะวันออกของพม่า และทางตะวันตกของประเทศเวียดนาม

ฮ่อ (มาจากจีน) มารบกับไทย เรียกว่า “ไต้ผิง” ซึ่งเป็นกบฏต้องการแย่งชิงอำนาจจากพวกเม่งจู แต่สู้ไม่ได้จึงหนีแตกไปซุ่มตามป่าและภูเขาผืนต่าง ๆ ทั้งในมณฑลฮกเกี้ยน กวางไส กวางตุ้ง และเสฉวน มีจีนไต้ผิงประมาณ 4,000 คน หัวหน้าชื่ออ้ออาจ พวกนี้อพยพหนีเข้ามาใน

ดินแดนญวนทางเมืองตั้งเกีย พ.ศ. 2408 จีนพวกที่อพยพมานี้มาเป็นฮ่อ ตั้งอยู่ที่เมืองฮานอย ญวนกลัวว่าฮ่อจะกำเริบ จึงไปขอกำลังจีนมาปราบ ฮ่อสู้ไม่ไหวหัวหน้าของฮ่ออาจตายในสนามรบพวกที่เหลือจึงหนีไปที่เมืองซันเทียนซึ่งเป็นเมืองของพวกเขา ตั้งอยู่บนภูเขาที่ชายแดนจีนต่อกับแดนสิบสองจุไทย และยกปวงนั้งซันของฮ่ออาจขึ้นเป็นหัวหน้า พ.ศ.2409

ปวงนั้งซิมทัพที่แข็งแกร่งขึ้น จึงยกกองทัพไปตีเมืองเลากายในเขตแดนญวน และได้เมืองเลากายในปี พ.ศ. 2411 แต่เมื่อได้เลากายแล้ว ปวงนั้งซิมเป็นอริกับลิวตาซึ่งถือว่าเป็นนายทัพคนสำคัญเกิดการสู้รบกันปวงนั้งซิมไม่ได้จึงพาพวกมาตั้งอยู่ที่เมืองฮายางสิบสองจุไทย และแบ่งออกเป็นสองพวก คือ ฮ่อพวกปวงนั้งซิมใช้ธงเหลือง และฮ่อพวกลิวตาใช้ธงดำ

ต่อมาพวกฮ่อธงดำขึ้นต่อญวน ส่วนฮ่อธงเหลืองไม่มีบ้านเมืองอยู่จึงตั้งตนเป็นโจรออกปล้นบ้านเมืองบริเวณสิบสองจุไทยและเมืองพวนซึ่งในปีแรกของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ฮ่อธงเหลืองได้หัวเมืองสิบสองจุไทยและเมืองญวนหลายเมือง พ.ศ. 2416 ฮ่อยกลงมาตีเมืองพวน ท้าวขันตีเจ้าเมืองเชียงขวางเมืองหลวงในดินแดนพวน ขอกำลังจากญวนมา แต่แพ้ฮ่อ ฮ่อได้เมืองเชียงขวางและพวนอยู่ได้อำนาจทั้งหมด แล้วมาตั้งค่ายใหญ่ที่เมืองเชียงคำต้นทางหัวเมืองที่จะลงมาทางหัวเมืองแม่น้ำโขง และจะไปตีเมืองหลวงพระบางต่อไป โดยการปราบฮ่อนั้นเริ่มขึ้นครั้งแรก พ.ศ. 2418⁶⁸

บทบาทของนานในการช่วยราชการทัพฮ่อ ไบบอกเมืองนานระหว่าง พ.ศ. 2431-2434 ปรากฏว่านานมีบทบาทในการสนับสนุนกองกำลังของพระยาสุรศักดิ์มนตรีตั้งที่กล่าวไว้ข้างต้น โดยการปราบฮ่อครั้งนี้สืบเนื่องจากการปราบฮ่อครั้งที่ 2 ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชวรานุกูล (เวก บุญยรัตน์พันธุ์) เป็นแม่ทัพใหญ่ยกไปทางเมืองหลวงพระบาง เมื่อ พ.ศ. 2426 เมื่อถึง พ.ศ. 2428 พระยาราชวรานุกูลแม่ทัพถูกอาวุธพวกฮ่อ กองทัพไทยตั้งอยู่ที่ทุ่งเชียงคำหัวเมืองพวน และมีไบบอกจากหลวงพระบางว่าฮ่อยกทัพมาตีหัวพันห้าทั้งหก ทางกรุงเทพฯ เห็นว่ากองทัพพระยาราชวรานุกูลคงจะทำได้ไม่สำเร็จ จึงจัดทหารบกในกรุงเทพฯ เป็น 2 กองทัพ ให้นายพันเอกประจักษ์ศิลปาคม ผู้บังคับการทหารกรมรักษาวัง เป็นแม่ทัพฝ่ายใต้ยกไปปราบฮ่อในแขวงเมืองพวน 1 ทัพ ให้นายพันเอกเจ้าหมื่นไวยวรนาถ ผู้บังคับการทหารหน้า เป็นแม่ทัพใหญ่ฝ่ายเหนือ ยกไปปราบฮ่อในแขวงเมืองหัวพัน

⁶⁸ ราชบัณฑิตยสภา, ไบบอกเรื่องทัพฮ่อ, (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์กรมแผนที่, 2475), ข-ช.

ห้าทั้งหก 1 ทัพ⁶⁹ บทบาทที่สำคัญของเมืองน่านที่ปรากฏในใบบอกเมืองน่านเกี่ยวกับการปราบฮ่อ สามารถกล่าวเป็น 3 เรื่อง ได้แก่ ช้าง ข้าว และการสืบราชการ

1.1.1 ช้าง

ราชการทัพฮ่อเมืองน่านมีหน้าที่จัดหาช้างเพื่อใช้ในราชการทัพ ใบบอกลงวันพฤหัสบดี เดือน 8 แรม 10 ค่ำ⁷⁰ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก²¹ ศักราช 1250 กล่าวถึงเจ้านครเมืองน่านได้แต่งตั้งให้นายน้อยมหาพรหมคุมช้าง 50 ช้าง ไปรับกองทัพพระยาสุรศักดิ์มนตรีที่ขึ้นไปว่าราชการที่เมืองหลวงพระบาง ดังข้อความต่อไปนี้

แต่งตั้งให้นายน้อยมหาพรหมคุมช้างห้าสิบช้าง ไปรับกองทัพพระยาสุรศักดิ์มนตรีที่เมืองพิชัย ทนราชการนั้นชอบด้วยราชการแล้ว บัดนี้พระยาสุรศักดิ์มนตรีแม่ทัพ นายทัพนายกองคุมไพร่พล ทหารกราบถวายบังคมลาจากเมืองพิชัยขึ้นไปเมืองหลวงพระบางราชธานีแล้ว

ร.5 ม.2.12ก/2 ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 97.

การเกณฑ์ช้างในครั้งนี้ ใบบอกลงวันที่ 17 มีนาคม รัตนโกสินทร์ศก 108 กล่าวถึง เจ้าอนันตวรฤทธิเดชสั่งให้เจ้าน้อยมหาพรหมได้เป็นผู้คุมช้าง 50 ช้าง และหมอบทูลไปรับในเดือน 11 ช้างขึ้นปีกุนนพศก ส่วนค่าจ้างนั้นจะมอบให้เจ้าของช้างคนละสิบตำลึง ดังข้อความต่อไปนี้

เกณฑ์ให้เจ้าน้อยมหาพรหม เจ้าเมืองสาได้คุมช้าง ๕๐ ช้าง มีภูบสัปดาห์หมอบทูลไป ราชการที่กองทัพท่านพระยาสุรศักดิ์มนตรีแม่ทัพให้ไปคอยรับที่เมืองพิชัยในเดือน ๑๑ ช้างขึ้น ปี กุนนพศกโดยเร็ว แลช้างในนครเมืองน่าน เมืองพิชัยหัวเมืองชั้นในซึ่งต้องเกณฑ์ไว้ในราชการครั้งนี้ จะโปรดเกล้าฯ โปรดกระหม่อม พระราชทานเป็นค่าจ้างให้แก่เจ้าของช้างคนละสิบตำลึง เพราะ ทรงสงสารแก่ราษฎรเจ้าของช้างเป็นอันมาก

⁶⁹ ประวัติสังเขปของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เพียงปราบฮ่อ พ.ศ. 2430 , (พระนคร: โรงพิมพ์ พระจันทร์, 2476), 30-31.

⁷⁰ อักษรวิธีในเอกสารเขียน ๑๓๐๘๘ ค่ำ

ร.5 ม.2.12ก/2 ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 443.

หากช้างที่ใช้ในราชการทัพล้มไปเจ้านครเมืองน่าน จะมีหนังสือขอรับเอาค่าช้างที่เคยจัดซื้อไปก่อนส่งลงไปกรุงเทพฯ ดังข้อความต่อไปนี้

ด้วยช้างสองช้างที่ตายในราชการก่อน ท่านพระยาสุรศักดิ์มนตรีแม่ทัพ ยังหาได้รับบัญชีจัดซื้อนั้น ด้วยทุนทรัพย์ค่าช้างทั้งสองช้างนั้น ข้าพระพุทธเจ้า ๆ นครเมืองน่าน ขอรับพระราชทาน จะเอากับเจ้านครหลวงพระบาง ตามทุนทรัพย์ช้างทั้งสองช้าง

ร.5 ม.2.12ก/2 ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 445-446.

เมื่อได้จัดหาช้างเพื่อใช้ในราชการทัพหลวงพระบางเรียบร้อยแล้วนั้น เจ้านครเมืองน่านก็มีใบบอกลงไปขอรับเอาเงินค่าจ้างกับกรุงเทพฯ ซึ่งปรากฏในใบบอกลงวันที่ 17 มีนาคม รัตนโกสินทร์ศก 108 นอกจากนั้นแล้วใบบอกลงวันที่ 20 พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก²² 109 กล่าวว่าเงินค่าช้างที่ได้มานั้นเบิกจากกรมพระคลังมหาสมบัติ โดยมีผู้เบิกคือพระยาสุรศักดิ์มนตรี และนำมามอบให้เจ้านันตวรฤทธิเดชที่ได้เป็นผู้จัดซื้อช้างต่อไป

1.1.2 ข้าว

เมืองน่านมีหน้าที่ในการจัดหาข้าวเพื่อใช้ในราชการทัพหอเมืองหลวงพระบาง เพราะข้าวไม่เพียงพอที่จะใช้เลี้ยงกองทัพ จึงมีศฤงคารจากกรุงเทพฯ ส่งให้เจ้านครเมืองน่านเร่งสี่ซ้อมข้าวไปขึ้นฉางบ้านปากแคว บ้านน้ำแต้ม ใบบอกลงวันพฤหัสบดี เดือน 8 แรม 10 ค่ำ⁷¹ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก²¹ ศักราช 1250 กล่าวถึงการส่งเสบียงลำเลียงขึ้นฉาง เดือนสิบปีกุนนพศกถึงเดือนสี่ปีกุนนพศก ได้ลำเลียงไปฉางบ้านนาแคว แขวงเมืองน้ำฮ่าง 3021 ถัง ขึ้นฉางปากแควริมแม่น้ำโขง 18,000 ถัง รวม 21,021 ถัง โดยข้าวสารจากฉางบ้านนาแคว แขวงเมืองน้ำฮ่าง 3,021 ถัง ทนายหมอควนช้าง 50 ช้างลงมาบรรทุกเอาข้าวที่ฉางบ้านนาแควขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง

⁷¹ อักษรวิธิเดิมในเอกสารเขียน ๕๙๐๐ ๘ ๘ ค่ำ

ส่วนข้าว 18,000 ถังที่ปากแคว เจ้านายท้าวพระยาเมืองหลวงพระบาง จัดคนใช้เอาเรือ ลงมาบรรทุกลงไปเมืองหลวงพระบางยังไม่เรียบร้อย และเจ้าอนันตวรฤทธิเดชกับพระยาพิไชยชาญ ฤทธิข้าหลวงที่ 2 จัดเตรียมข้าวไว้ 14,400 ถัง ข้าวที่เตรียมไว้ 14,400 ถังนั้น กล่าวในใบบอกลงวัน จันทร เดือน 1 ขึ้น 7 ค่ำ⁷² ปีชวดสัมฤทธิศก²¹ ศักราช 1250 ว่า ข้าวเปลือกที่เตรียมไว้เมื่อสี่แล้ว ได้ ข้าวสารจำนวน

7 พัน 8 พันถึง ได้แต่งให้พระกรมช่างและท้าวขุนกรมการจัดซื้อข้าวไร่ ข้าวเปลือกจากไร่กับหัวเมือง ใกล้เคียงฉางข้าวปากแคว เพิ่มอีก 4,000 ถังข้าวเปลือก

สถานการณ์ในหัวเมืองหลวงพระบางในเวลานั้นขัดสนมาก ไม่มีข้าวเหลือในราชการแต่ ละ 3 เดือน โดยข้าวที่ต้องใช้ในแต่ละเดือนตกเดือนละ 3,000 ถัง ใบบอกลงวัน วันพฤหัสบดี เดือน 7 แรม 6 ค่ำ⁷³ ปีชวดสัมฤทธิศก²¹ ศักราช 1250 กล่าวว่ามีข้าวจ่ายในราชการ คงเหลือ เดือน 8 ถึงเดือน 11 แต่ข้าวในเดือน 12 เดือน 1 เดือน 2 เดือน 3 เดือน 4 นั้นไม่เพียงพอ สำหรับการจ่าย ถ้าขอข้าวจากเมืองพิชัยหรือที่เมืองอื่น ๆ จะทำให้เสียราชการ จึงมีหนังสือลงมาที่ เมืองน่าน เจ้านครเมืองน่านจึงดำเนินการส่งข้าวไปที่ฉางปากแคว เดือน 11 จำนวน 3,000 ถัง เดือน 12 จำนวน 4,000 ถัง เดือนอ้าย 5,000 ถัง รวม 12,000 ถัง นอกจากนั้นเจ้านครเมืองน่านปรึกษากับ ทานพระยาพิไชยชาญฤทธิ เร่งสี่ข้าวขึ้นฉางเมืองเชียงคำ, เชียงแลง, เมืองเทิง 14,000 ถัง พระกรมช่าง ที่ได้รับการแต่งตั้งไปซื้อข้าวได้สัก 6,000 ถังและสี่ไปที่ฉางปากแคว เจ้านายบุตรหลานท้าวพระยาได้ ขึ้นไปเกณฑ์ข้าวจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ ไปฉางปากแคว 1,350 ซื่อเพิ่มอีก 680 ถัง และได้เพิ่มอีก 1,350 ถัง รวมได้ข้าวสาร 3,350 ถัง ต่อมาได้ขนข้าวสารจากฉางเมืองเทิงอีก 513 ถัง เมื่อหาข้าวไว้คง ฉางได้แล้ว เจ้าอนันตวรฤทธิเดชยังมีการเร่งสี่ข้อมข้าวเพื่อไปไว้ที่ฉางปากแควและฉางปากน้ำอิงอยู่ เสมอ ใบบอกลงวันศุกร์ เดือน 2 ขึ้น 3 ค่ำ⁷⁴ ปีชวดสัมฤทธิศก²¹ ศักราช 1250 เมื่อรับศุภอักษรลงวัน ศุกร์ เดือน 9 แรม 2 ค่ำ⁷⁵ ศุภอักษรให้จัดหาข้าว ข้าวเร่งสี่ข้อมข้าววันจันทร เดือน 1 ขึ้น 7 ค่ำ⁷⁶ ปี ชวดสัมฤทธิศก 1250 และซื้อให้ครบ 18,000 สี่ข้าวได้ 3,350 ขนไว้ฉางปากน้ำอิง ฉางปากแคว 26

⁷² อักษรวิधिเดิมในเอกสารเขียน วัน ๒๑^{๑๐} ค่ำ

⁷³ อักษรวิधिเดิมในเอกสารเขียน ๕๑,๗ ค่ำ

⁷⁴ อักษรวิधिเดิมในเอกสารเขียน ๖๑^{๑๒} ค่ำ

⁷⁵ อักษรวิधिเดิมในเอกสารเขียน ๖๑,๘ ค่ำ

⁷⁶ อักษรวิधिเดิมในเอกสารเขียน ๒๑^{๑๐} ค่ำ

ซื้อสีซ้อมขนไปฉางปากแคนอีก 1,744 ได้ขนข้าวสารเก่าใหม่ที่ฉางปากแคน 5,094 ข้าวสารเก่าใหม่ที่ฉางปากอิง 5,996 รวมได้ข้าวทั้งสองเป็นข้าว 11,090 และเร่งสีซ้อมข้าว

ใบบอกลงวันอังคาร เดือน 3 แรม 4 ค่ำ⁷⁷ ปีชวดสัมฤทธิศก 1250 ได้กล่าวถึงราคาข้าวว่าเงินจากที่เจ้านครเมืองน่าน เจ้าราชวงศ์ แล้วเจ้านายบุตรหลานได้จัดไว้สำหรับซื้อข้าวสารนั้น ราคา 2 ถึง 1 รupi การจัดหาข้าวในครั้งแรก หลังจากนั้นได้รับหนังสือเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีข้าว่าที่ที่ได้มานั้น 4,991 ถึง

8 ทะนาน, 6 ทะนาน รวมข้าวเกณฑ์จาก 2 แห่งขึ้นมาเป็น 6,341 ถึงฉางปลายทะนาน จึงจัดซื้อไปที่ฉางปากแคน 4,650 ฉางแม่อิง 1,007 รวมฉางทั้ง 2 แห่ง 281 ครบ 1,200 ถึง

จากข้อความที่กล่าวมานั้น แสดงให้เห็นว่าน่านมีความสำคัญในการสนับสนุนเสบียงให้กับกองทัพของพระยาสุรศักดิ์มนตรีที่ไปปราบฮ่อที่เมืองหลวงพระ เพราะข้าวในบริเวณพื้นที่อื่นค่อนข้างขาดแคลนอย่างหนักบาง หากไม่ได้ความช่วยเหลือจากเมืองน่าน จะทำให้เสียราชการ ซึ่งเจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้านครเมืองน่านได้จัดหาข้าวอย่างขันแข็งและครบตามจำนวนไม่ขาด และเสียราชการ อย่างที่เจ้านครเมืองน่านกล่าวว่า ถ้าสิ่งใดเป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็ไม่ได้หัดหายในราชการใดราชการหนึ่ง

1.1.3 การสืบราชการ

เมืองน่านมีบทบาทในการสืบราชการเกี่ยวกับทัพฮ่อ โดยมีการแต่งเจ้านายบุตรหลานไปสืบราชการเมืองหลวงพระบาง ปรากฏในใบบอกลงวันพฤหัสบดี เดือน 8 แรม 10 ค่ำ⁷⁸ ปีชวดสัมฤทธิศก²¹ ศักราช 1250 นอกจากนั้นยังเป็นผู้ส่งข่าวจากหนังสือหลวงพรหมวงศา สืบสวนราชการทางเมืองลำ เมืองพง ไปถึงเมืองปลางไค่ ว่าพวกฮ่อองตืุ๋กทำวไล้ลงมาตีเมืองลำ เมืองอุเหนือ โดยมีเรื่องราชการปรากฏในใบบอกลงวันเสาร์ เดือน 4 แรม 14 ค่ำ⁷⁹ ปีชวดสัมฤทธิศก ศักราช 1250 ดังข้อความนี้

⁷⁷ อักษรวิธิเดิมในเอกสารเขียน ๓๑.๓ ค่ำ

⁷⁸ อักษรวิธิเดิมในเอกสารเขียน ๕๑.๑๘ ค่ำ

⁷⁹ อักษรวิธิเดิมในเอกสารเขียน ๗๑.๔ ค่ำ

ว่าเจ้าเมืองสุทนต์ได้แต่งตั้งให้นายหนานพรหมสารท้าวไพร่ ๑๑ คน ไปสืบสวนราชการทางเมืองลำเมืองพง ไปถึงปลางไค้ ได้รู้ว่าพวกฮ่อตึกบุกท้าวไล่ลงมาตีเมืองลำ เมืองอุเหนือ แต่งนายหนานพรหมสารที่ขึ้นไปสืบสวนนั้นกลับมาแจ้งความแล้ว พระยาพรหมวงสาเจ้าเมืองสุทนต์จึงเกณฑ์เอาพวกข้าแคว้นร้อยคนขึ้นไปถึงปลางไค้ ณ วัน ๓๑ ค่ำ⁸⁰ ได้คุมเอาตัวพวกคนคร้วมาที่เมืองสุทนต์ มีพวก คร้วชายหญิงใหญ่น้อยเข้ากัน ๗๐๐ คนเศษแล้ว จึงได้แต่งตั้งให้แสนขัติยะหนานไชยเป็นนายกับไพร่ ๒๐ คนขึ้นไปสืบสวนทางเมืองลำ เมืองพง อีกแสนขัติยะหนานไชยขึ้นไปถึงบ่อหลวงแล้วกลับมาแจ้งความว่าคนคร้วเมืองลำแตกหนีลงมาอยู่ ณ ริมบ่อหลวงที่พรมทางเมืองน่านเมืองสิงเมืองไชยมาสมกันหนานไชยได้เห็นว่าเป็นคนจัดกำลังว่าจะยกขึ้นไปต่อรบย้ายฮ่อ ที่เมืองอุอีก ถ้าชนะย้ายฮ่อตึกนั้นก็กลับขึ้นไปอยู่เมืองเก่า ถ้าแพ้ย้ายฮ่อก็จะพากันลงมาเมืองน่านทั้งสิ้น ผู้ที่เป็นนายนั้นชื่อเจ้าอาชญาศึกให้การกับหนานไชยว่าอย่างนี้ ตั้งคนคร้วเมืองอุเหนือเป็นเมืองขึ้นกับเมืองเชียงรุ่งก็หนีมาตามหาพวกคร้วที่เข้ามาเมืองสุทนต์ก่อนนั้น มีคนคร้วอยู่ ๓ บ้าน บ้านนายหนึ่งผู้เป็นนายชื่อพระยาสุริยะบ้านคุ่มน้อยหนึ่งผู้เป็นนายชื่อเจ้ากวัน บ้านบ่อหนึ่งผู้เป็นนายชื่อพระยาหลวงทะนันทไชย รวมคนคร้ว ๓ บ้านทั้งพระเนรแลชายหญิงใหญ่น้อยเข้ากัน ๑๐๐๐ คนเศษ มีชื่อความเป็นหลายประการ แจ้งอยู่ในหนังสือเจ้าเมืองสุทนต์ทั้ง ๒ ฉบับนั้นแล้ว

ร.5 ม.2.12ก/2 ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค. 111) : 250-251.

นอกจากนั้นหากมีหนังสือราชการจากเมืองใดที่เป็นเมืองบริวารรายงานเกี่ยวกับเรื่องฮ่อ ก็จะเขียนแจ้งในใบบอกที่ส่งลงมายังกรุงเทพฯ เช่น ใบบอกลงวันที่ 30 มิถุนายนรัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 กล่าวถึงหนังสือพระยาหอหน้าเมืองเชียงของ ลงมาถึงเมืองน่านวันที่ 16 มิถุนายนรัตนโกสินทร์ศก 110 มีชื่อราชเกี่ยวกับเรื่องฮ่อว่าเมืองเชียงรุ่งมีฮ่อมาตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก ดังข้อความต่อไปนี้

พระยาจิวรดีขึ้นไปถึงเมืองเชียงรุ่งได้ไปเห็นพวกฮ่อ..ตั้งลงมาที่เมืองเชียงรุ่งมากหลายอยู่ที่เป้นหนายมี ๕ ร้อยคนขึ้นคานหามาทุกคน แล้วได้รู้กับเสมียนฮ่อมาให้เส้นกับสนามเมืองเชียงรุ่งว่ามีกำลังหมื่น ๙ พันคนพระยาจิวรดีมาแจ้งความต่อเจ้าเมืองพงอย่างนี้

ร.5 ม.2.12ก/3 บอกเมืองน่าน ปี ร.ศ.110 (ก.ค. 104-19 พ.ค. 110) : 82-83.

⁸⁰ แรม 11 ค่ำ

จากเนื้อหาของใบบอกที่เกี่ยวกับการสงครามทัพฮ่อ นั้น สามารถเห็นหน้าที่สำคัญของเมืองน่าน 3 อย่างในการศึกครั้งนี้ คือ จัดหาช้าง จัดหาข้าว และสืบราชการทัพฮ่อ เพื่อสนับสนุนทัพของพระยาสุรศักดิ์มนตรีแม่ทัพจากกรุงเทพฯ นอกจากนี้หน้าที่ทั้ง 3 แล้วหากมีอะไรขัดขวางราชการทัพไม่ให้ราบรื่น เจ้านครเมืองน่านก็มีหน้าที่ที่จะต้องคลี่คลายปัญหานั้น เช่นเดียวกันกับหัวเมืองประเทศราชอื่น ๆ เช่น การสืบตามจับผู้ร้ายลักช้างซึ่งเป็นกรณีที่เจ้านครเมืองน่านถือว่าเป็นการกระทำที่เป็นเสี้ยนหนามแผ่นดิน โดยจะกล่าวต่อไป

นอกจากสืบราชการสงครามเกี่ยวกับทัพฮ่อแล้ว ยังปรากฏการสืบราชการที่เมืองเชียงแสน ซึ่งในตอนนั้นที่มีความขัดแย้งระหว่างเชียงตุงกับเชียงแสน และการสืบราชการที่เมืองเชียงตุง เพื่อให้ทราบข่าวเกี่ยวกับอังกฤษ และราชการอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในเมืองเชียงตุง ดังนี้

สืบราชการทางเมืองเชียงแสนใบบอกเมืองน่านปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการสืบราชการทางเมืองเชียงแสน ราชการนั้นกล่าวถึงในหนังสือเจ้าเมืองภูคาที่ส่งมาเมืองน่าน ว่าเมืองเชียงแสนมีหนังสือมาถึงเมืองเชียงของเพื่อขอกำลังจากเมืองเชียงของไปป้องกันเมืองเชียงแสนจากเมืองเชียงตุง

ในหนังสือพระยาพรหมวงศา เจ้าเมืองภูคาสองฉบับ มีใจความสืบฝ่ายทางเมืองเชียงแสนนั้นทำวพระยาเมืองเชียงแสนมีหนังสือขึ้นมาถึงทำวพระยาเมืองเชียงของฉบับ ๑ มีใจความว่าทำวพระยาเมืองเชียงแสนได้แต่งตั้งให้นายพรหมกับไพร่ ๒๒ คนขึ้นไปสืบสวนถึงบ้านพระยาคำขาวแม่ร่องลึกแล้วได้รู้ว่าเจ้าเมืองเชียงตุงยังจัดแต่งกำลังเดิมเพิ่มลงมาอีก ทำวพระยาเมืองเชียงแสนขอกำลังกับเมืองเชียงของไปช่วยรักษาป้องกันเมืองเชียงแสน มีข้อความเป็นหลายประการแจ้งอยู่ในหนังสือขดนั้นแล้ว หนังสือพระยาเด็กชายสองฉบับมีใจความว่าเจ้าสุริยวงศ์ได้แต่งตั้งให้นายน้อยจันทวงขึ้นไปสืบดูกองทัพที่เข้ามาตั้งอยู่บ้านพระยาคำขาวแม่ร่องลึกนั้น นายหนานจันทวง กลับมา แจ้งความว่าไปถึงบ้านร่องลึก ณ วัน ๒๓^๑ คำ^๑พิชิตสัมฤทธิศก ไปเห็นพวกกองทัพเมืองเชียงตุงมาตั้งอยู่กลางดงบ้านแม่ร่องลึกมี ๖ ทัพ นายหนานจันทวงก็ได้เข้าไปดูในค่ายทัพ เห็นเขาตั้งคะทุก^๒แล้ว ๒ ทัพ ยังมีได้ตั้งคะทุก ๔ ทัพ พวกพระยารามหมื่นมีกำลัง ๓๐๐ คนเศษกับแสนพรหมมีกำลัง ๑๕๐ คน ทัพแสนเทพมีกำลัง ๑๕๐ คนกับแสนชม มีกำลัง ๑๕๐ คน ทัพแสนสุภามีกำลัง ๑๐๐ คนเศษ ทัพทหารมอกมีกำลัง ๑๐๐ คนว่าอย่างนี้แล้ว จึงได้แต่งแสนหลวงเพชรชมพู ขึ้นไป

^๑ วันจันทร์ เดือน 3 แรม 10 ค่ำ

^๒ อาจเป็นคำว่า คะทั่ง แปลว่า ฟุ้งไป, โจนไปข้างหน้า

สืบดูที่เมืองเชียงแสน แลแม่ร่องลึก แสนหลวงเพชรชมพูกลับมาแจ้งความว่าแสนหลวงเพชรชมพูได้ไปเห็นพวกเมืองเชียงตุง มาตั้งอยู่ที่บ้านแม่ร่องลึก มี ๖ ท้าพระยารามหมื่นแม่ทัพแจ้งความกับแสนหลวงเพชรชมพู ว่าพระยาคำดาวบ้านแม่ร่องลึกมีหนังสือขึ้นไปถึงเมืองเชียงตุงว่าเจ้าเมืองเชียงแสนขอเอากำลั้งเมืองไป ๑๐๐๐ หนึ่งใน เจ้าเมืองเชียงตุงได้ทราบแล้ว จึงเกณฑ์กำลั้ง ๑๕๐๐ คนแล้วให้ตัวข้าพระยารามหมื่นคุมลงมาระวังรักษาบ้านเมืองกลัวไพร่จกแตกตื่นไป เดียวนี้ตัวข้าพระยารามหมื่นได้คุมกำลั้งลงมา ๑๕๐๐ คนก่อน ก็ไม่มีใครทำร้ายกับเมืองเชียงแสน⁸³ มีข้อความเป็นหลายประการแจ้งอยู่ในหนังสือพระยาเหล็ก(เด็ก)ชายทั้ง ๒ ฉบับนั้นแล้ว ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านันตวรฤทธิเดชเจ้าราชวงศ์ ไม่ไว้ใจแก่ราชการทางเมืองเชียงแสนถึงได้เกณฑ์เอากำลั้งที่เมืองเชียงคำ เมืองเชียงแลงเมืองเทิง ๒ ร้อยคนเศษให้ยกขึ้นไปถึงเจ้าสุริยวงศ์ที่เมืองเชียงของแล้วให้เจ้าสุริยวงศ์เกณฑ์เอากำลั้งที่ เมืองเชียงของเพิ่มเติมอีกแล้ว ให้เกณฑ์เอาเจ้าท้าวพระยาที่เชียงของเป็นแม่กองที่จะคุมกำลั้งไว้จะควรดี ยกไปก็ให้เมืองเชียงแสนให้ทันท่วงที ถ้าไม่ถึงจะพอดีไปนั้นแล้ว แต่เจ้าสุริยวงศ์คงจะได้ทราบทำแทนทางเมืองเชียงแสน หากเคียด(เคลื่อน) คายเบาบางแล้วนั้น ก็ให้รวบรวมกำลั้งนี้ไว้ที่เมืองเชียงของต่อไป

ร.5 ม.2.12ก/2 ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค. 111) : 250-253.

จากข้อความข้างต้น กล่าวถึงเจ้าเมืองเชียงแสนแต่งคน 22 คนไปสืบราชการที่ บ้านพระยาคำดาวแม่ร่องลึก และเห็นว่าเมืองเชียงตุงได้ส่งกำลั้งคนมาตั้งเพิ่ม จึงขอกำลั้งไปที่เมืองเชียงของดังที่กล่าวมาข้างต้น และมีการสืบราชการ ดูจำนวนคนเมืองเชียงตุงที่เข้ามาตั้งอยู่กลางดงบ้านแม่ร่องลึก และในที่สุด เจ้านันตวรฤทธิเดชถึงได้เกณฑ์เอากำลั้งที่เมืองเชียงคำ เมืองเชียงแลงเมืองเทิง 200 คนเศษให้ยกขึ้นไปถึงเจ้าสุริยวงศ์ที่เมืองเชียงของแล้วให้เจ้าสุริยวงศ์เกณฑ์เอากำลั้งคนจากเมืองเชียงของเพิ่มแล้ว ให้เกณฑ์เอาเจ้าท้าวพระยาที่เชียงของเป็นแม่กอง ยกไปที่เชียงแสน หากเหตุการณ์ ระหว่างเชียงตุงกับเชียงแสนกลับมาตามเดิมให้เจ้าสุริยวงศ์กลับมาที่เมืองเชียงของ

เรื่องสืบราชการเมืองเชียงตุง ปรากฏในใบบอกลงวัน 5⁸⁴ ที่ 23 พฤษภาคมศักราช 108 รัตนโกสินทร์ศก²² ปรากฏเนื้อหากล่าวถึงเจ้านันตวรฤทธิเดช เจ้าราชวงศ์ แต่งตั้งให้เจ้าน้อยนันท์กับพวก 11 คน ถือหนังสือขึ้นไปสืบราชการที่เชียงตุง และตกลงกับเจ้าเมืองเชียงตุงว่าจะขึ้นกับฝ่ายใด เพราะสถานการณ์ในตอนนั้นอังกฤษรบชนะอั้งวะแล้ว ดังข้อความต่อไปนี้

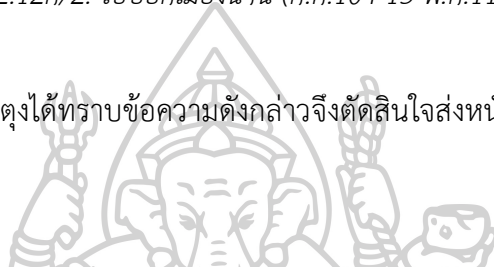
⁸³ พร้อม

⁸⁴ วันพฤหัสบดี

ด้วยข้าพระพุทธเจ้า เจ้านันทวรฤทธิเดชเจ้านครเมืองน่าน เจ้าราชวงศ์ได้แต่งตั้งให้เจ้าน้อยนันท
 หนานชวนบัวไพร่ ๑๑ คนถือหนังสือข้าพระพุทธเจ้า เจ้านันทวรฤทธิเดชที่ไปสืบสวนราชการ
 ปลายเขตปลายแดนถึงเมืองเชียงตุงฉบับหนึ่งเป็นใจความว่าด้วยอังกฤษยุทธรชนะเอาเมืองอังวะ
 แล้วนั้น พระราชนัดดายังมีโนเหตุทัยเป็นประการใดหรือว่าจะเข้าในอังกฤษ คิดเป็นประการใด
 พระวรปิตุจฉายขอแจ้งยังมีโนเหตุทัยแห่งพระราชนัดดาที่มีข้อความหลายประการแจ้งมาในหนังสือ
 ข้าพระพุทธเจ้านั้นแล้ว

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 303.

เจ้าเมืองเชียงตุงได้ทราบข้อความดังกล่าวจึงตัดสินใจส่งหนังสือและม้าลงมาที่เมืองน่าน
 ดังข้อความต่อไปนี้

เจ้าเมืองเชียงตุงได้ทราบหนังสือข้าพระพุทธเจ้า แล้วเจ้าเมืองเชียงตุงแลท้าวพระยาที่มีความยินดี
 แล้วเจ้าเมืองเชียงตุงก็มีหนังสือฉบับหนึ่งกับม้า ม้าหนึ่งมอบให้นายน้อยนันทหนานชวนทูตเอาลง
 มาที่ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่านแต่ ณ วัน ๗⁸⁵ ที่ ๔ พฤษภาคมศักราช ๑๐๘ รัตนโกสินทร์
 ศก^{๒๑} เป็นใจความในหนังสือเมืองเชียงตุงว่าด้วยกลาอังกฤษก็ได้เมืองอังวะเสียแล้ว ดังลูกเมืองอัง
 วะอันเป็นลูกหย่อมหญ้าฝ่ายตะวันตกน้ำคอง หลาง(บาง)เมืองก็เข้ากับอังกฤษ หลางเมืองก็ยังเป็น
 ปรปักษ์ไว้ ดังลูกเมืองอังวะฝ่ายตะวันออกน้ำคอง มีเมืองเชียงตุง เมืองและ เมืองเชียงรุ่ง เมืองเชียง
 แข็ง นี้ก็ยังคงกันตั้งอยู่ตามสภาวะ ฝ่ายกลาอังกฤษก็ขึ้นมาที่เมืองเชียงตุง ก็ยังคงกันทำ
 ทานศึลารักษาศีลกินทานยังเป็นที่วิโรจมาโรอุลลารักันกุงรุ่งเรื่องเป็นที่รัตนบ่ขาด มีใจความใน
 หนังสือเมืองเชียงตุงเป็นหลายประการแจ้งมาในต้นหนังสือเจ้าเมืองเชียงตุงนั้นแล้ว

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 303-304.

จากข้อความข้างต้นนั้นแสดงให้เห็นว่าเมืองที่อยู่ระหว่างสองฝั่งแม่น้ำคอง (แม่น้ำสาละวิน)
 นั้น ทางตะวันตกมีทั้งเมืองที่ยอมสวามิภักดิ์ต่ออังกฤษ และเมืองที่ไม่ยอมสวามิภักดิ์ต่ออังกฤษ ส่วน
 ทางตะวันออกแม่น้ำสาละวิน เช่น เมืองเชียงตุง เมืองแล เมืองเชียงรุ่ง และเมืองเชียงแข็ง ยังไม่ยอม
 สวามิภักดิ์ต่ออังกฤษ และยังคงนับถือพุทธศาสนาตามเดิม

⁸⁵ วันเสาร์

การสืบราชการนั้นปรากฏการกล่าวถึงอายุจริงของเจ้าเมืองเชียงตุงว่า ไม่ได้มีอายุ 14 ปี และทางเมืองน่านยังกำชับกับทางเมืองเชียงตุงว่า ถ้าเชียงตุงจะสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ ให้มีหนังสือส่งลงมาที่เมืองน่าน ดังข้อความต่อไปนี้

นายน้อยนั้นทหทานชวนทูตผู้ใช้มาแจ้งความกับข้าพระพุทธเจ้า เจ้าอนันตวรฤทธิเดชว่าเจ้าเมืองเชียงตุงคนนี้มีอายุจริงหาได้ ๑๔ ปีที่เป็นเจ้าอุปราชนั้นเป็นน้องเจ้าเมืองเชียงตุง แล้วต่างมารดา มีอายุได้ ๑๒ ปี ผู้เป็นเสนาบดีที่เจ้าเมืองขากเป็นที่ ๑ เจ้าเมืองกางเป็นที่ ๒ พระยารามหมื่นเหนือเป็นที่ ๓ พระยารามหมื่นหลายเป็นที่ ๔ ว่าอย่างนั้น ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้าราชวงศ์ปรึกษาร่วมกับท่านพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ข้าหลวงที่ ๒ แล้วจึงทำเป็นหนังสือของข้าพระพุทธเจ้าว่าพระราชชนัดดาเจ้าทั้งสองแลเจ้านายบดีเมืองเชียงตุง ก็ไม่ได้เข้าอังกฤษ อังกฤษก็ไม่ได้ขึ้นมาที่เมืองเชียงตุง แลได้เอากันทำบุญให้ทานเป็นปกติอยู่ นั้น ก็มีความยินดี)ซึ่งพระราชชนัดดาแลเจ้านายบุตรหลานบ้านเมืองเป็นอันมาก แต่อังกฤษได้เมืองอังวะแล้ว อังกฤษก็จะคิดเอาบ้านเมืองแลเขตแดนแผ่นที่นั้นไม่ได้เพิกเสียให้ช้านานไปได้ ถ้าพระราชชนัดดาทั้งสองแลเจ้านายบุตรหลานบ้านเมืองจะมีความสมัครยินดี สวามิภักดิ์กับเดชพระบารมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ นั้น ก็ให้มีหนังสือลงมาถึงพระวรวงศ์วิทูฉฉิราชที่นครเมืองน่าน แล้วจักได้ช่วยประคับประคองรับรอง ป้องกันให้ได้ความสบายต่อไป

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 304-305.

และเจ้าอนันตวรฤทธิเดชยังได้จัดใบลาน 3 กำมือ และบาตรเหล็ก 3 ลูก ไปให้เจ้าเมืองและอุปราชเมืองเชียงตุง การส่ง 2 สิ่งนี้ไปที่เมืองเชียงตุง แสดงให้เห็นว่าเมืองน่าน และเชียงตุงมีความเชื่อ และจุดมุ่งหมายในการทำนุบำรุงศาสนาเช่นเดียวกัน

เมืองน่านนั้นนอกจากแตงนายน้อยนั้นทไปกับพวกไปสืบราชการเมืองเชียงตุง ที่ปรากฏในใบบอกลงวัน 5⁸⁶ ที่ 23 พฤษภาคมศักราช 108 รัตนโกสินทร์ศก²² แล้ว ใบบอกลงวัน 25 มกราคมรัตนโกสินทร์ศก²² 110 กล่าวถึงเจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้ามหาพรหมว่าที่เจ้าราชบุตร เจ้าบุรีรัตน์ท้าวพระยา กับท่านพระยาสุนทรนุรักษ์ข้าหลวงที่ 2 ให้นายน้อยมโนรศ ท้าวคำ

⁸⁶ วันพฤหัสบดี

ลือ นายน้อยสองไส 30 คน ให้ขึ้นไปสืบสวนราชการที่เมืองเชียงตุง เพราะมีพระราชโองการจาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าด้วยเรื่องอังกฤษจับเอาพระยาเมืองต่วนไป เดือน 11 เดือน 12 อังกฤษอยู่ที่เมืองเชียงตุง แล้วมีความประสงค์อยากได้เมืองอื่น ๆ เช่น เมืองเชียงแข็ง และ เมืองเลน เป็นอย่างไร

ลำดับการสืบราชการจากคำแจ้งข้อราชการนายน้อยมโนรศ และท้าวคำลือที่สอดซอง ผนึกลงมากับใบบอกลงวัน 25 มกราคมรัตนโกสินทร์ศก²² 110

วันที่ 6 กันยายนรัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 นายน้อยมโนรศ และท้าวคำลือ กราบถวายบังคม ลาออกจากเมืองน่าน ขึ้นไปสืบราชการที่เมืองเชียงตุง

วันที่ 23 ตุลาคมรัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 ถึงเมืองเชียงของ นอนทางสามหลัก

วันที่ 26 ตุลาคมรัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 ถึงเมืองเชียงแสน

วันที่ 27 ตุลาคมรัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 ยกออกจากเมืองเชียงแสน นอนทางสี่หลัก ถึงท่า อ้อ นอนทางหลักหนึ่ง

วันที่ 2 พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 ถึงเมืองเลน แล้วเตรียมตัวที่จะไปเมืองเชียงตุง ในขณะที่พักอยู่เมืองเลนนั้น นายทวยเจ้าเมืองเลนยังไม่ให้นายน้อยมโนรศ และพวกขึ้นไปที่เชียงตุง และคนของเมืองเลน จะไปแจ้งให้เจ้าเมืองเชียงตุงรู้ก่อน

วันที่ 4 พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 นายน้อยมโนรศพบเจ้าแก้ว เจ้าแก้วเป็นคนเมืองเชียงใหม่ ที่ไปได้ภรรยาเป็นคนเมืองเชียงตุง ลงมาที่เมืองเลน นายน้อยมโนรศถามข้อราชการ บ้านเมืองกับเจ้าแก้ว ทั้งหมด ข้อ 1) เรื่องอังกฤษมาอยู่ที่เมืองเชียงตุง จะมายึดเมืองสิบสองปันนา เมืองเชียงแข็ง เมืองเลนจริงหรือไม่ เรื่องนี้นายแก้วตอบว่าไม่มีอะไร มีผาหลังจะมานั่งที่เมืองเชียงตุง แต่เจ้าฟ้าเชียงตุงให้ไปอยู่ที่เมืองนายแแทน 2) เรื่องผาหลังจับเจ้าเมืองต่วนใส่ถูงหนั่ง เรื่องนี้เจ้าแก้วตอบว่า ไม่มี เจ้าเมืองต่วนเจ็บไข้ตายตามปกติ ตั้งแต่จุลศักราช 1252 3) เรื่องเจ้าเมืองเชียงทอง ชื่อว่าเจ้าฟ้าถากนั้น ถูกผาหลังและเจ้าเมืองอื่นจับไปฆ่า

วันที่ 13 พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 เจ้าฟ้าเมืองเชียงตุง ท้าวพระยา ผู้ติดตาม ช่าง ม้า เข้ามาถึงเมืองเลน เพื่อไปทำบุญพระเจดีย์ที่เมืองยองมาพักที่ริมวัดหลวงเมืองเลน

วันที่ 25 พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 พระยาหลวงที่ตามเจ้าฟ้าเมืองเชียงตุง ได้ให้การเรื่องข้อราชการเมืองเชียงตุงว่า 1) ราชการบ้านเมืองที่เชียงตุงไม่มีเรื่องอะไร 2) ผาหลังไม่ได้จับตัวเจ้าเมืองต่วน เจ้าเมืองต่วนเจ็บไข้ตายตามปกติ 3) เรื่องเมืองเชียงทอง เจ้าเมืองชื่อเจ้าฟ้าถากเป็นผู้แข็งแรง หัวเมืองอื่นไม่พอใจ โดยเจ้าฟ้าเมืองนายร่วมกันกับหัวเมืองอื่น ร่วมมือกับผาหลังจับตัวเจ้าฟ้า

ถากไปฝังดินทั้งเป็น 4) เรื่องผาหลัง ผาหลังจะเข้ามาปกครองเชียงตุง เจ้าฟ้าเชียงตุงไม่ให้เข้ามา และไม่ไห้เสบียงอาหารแก่ผาหลัง คนในเมืองเชียงตุงที่ยังเข้ากับผาหลังมีอยู่ คือ เจ้าเมืองกลาง และพระยา ล้อ มีการส่งหนังสือหากันกับผาหลังที่เมืองน่าย ผาหลังบอกว่าถ้าเมืองเชียงตุงเป็นใจกับผาหลัง จะตั้ง ให้เจ้าเมืองกลางเป็นเจ้าเมือง และพระยาล้อเป็นเสนาเคล้า เมื่อเจ้าฟ้าเมืองน่ายรู้ว่าผาหลังมีความคิด เช่นนั้น จึงบอกกับเจ้าฟ้าเมืองเชียงตุง เจ้าฟ้าเมืองเชียงตุง จึงเอาเจ้าเมืองกลาง และพระยาล้อไปฆ่า ตั้งแต่จุลศักราช 1252 ทำให้ตอนนี้คนในเมืองเชียงตุงไม่มีพวกของผาหลังอยู่เลย 5) เรื่องนางแว่นทิพย์ ลูกเจ้าฟ้าเชียงตุงคนเก่าที่ไปแต่งงานกับหม่อมคำลือที่เมืองเชียงรุ่ง วันหนึ่งหม่อมคำลือกับนางแว่น ทิพย์ทะเลาะกัน นางแว่นทิพย์หนีไปอยู่เมืองหลวงในเดือนกรกฎาคม ท้าวพระยาเมืองเชียงรุ่งขอให้นาง แว่นทิพย์กลับไปเชียงรุ่ง แต่นางแว่นทิพย์บอกว่า หากหม่อมคำลือยังเป็นเจ้าเมืองอยู่ก็จะไม่กลับ ท้าวพระยาจึงให้นางแว่นทิพย์คอยอยู่ที่เมืองหลวง ท้าวพระยากลับไปเมืองเชียงรุ่ง หม่อมคำลือ รู้ว่าท้าวพระยาไม่ชอบตนเองกลัวถูกฆ่า จึงไปเข้าร่วมกับฮ่อในจุลศักราช 1253 ท้าวพระยาจึงเชิญนาง แว่นทิพย์กลับมาอยู่เชียงรุ่ง เดือนตุลาคม และตอนนี้ที่เจ้าฟ้าเมืองเชียงรุ่งยังว่างอยู่

วัน 16 พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์²⁴ 110 นายน้อยมโนรส และท้าวคำลือเข้าพบเจ้าเมือง เชียงตุง เจ้าเมืองเชียงตุงถามถึงเจ้านันทวรฤทธิเดช และบ้านเมืองเท่านั้น ไม่ได้กล่าวถึงราชการ บ้านเมือง

จากเนื้อหาเกี่ยวกับใบบอกที่เกี่ยวกับการสืบข้อราชการนั้น จะสังเกตได้ว่าเมืองน่านมี หน้าที่สืบราชการในดินแดนที่สามารถส่งผลกระทบต่อความสงบของพระราชอาณาเขตเพื่อรายงานต่อ กรุงเทพฯ เพื่อให้กรุงเทพฯ กำหนดทิศทางการบริหารพื้นที่ในหัวเมืองประเทศราช และจัดการกับ เหตุการณ์โดยรอบหัวเมืองอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด

1.2 การรักษาพระราชอาณาเขต

ใบบอกเมืองน่านปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการรักษาพระราชอาณาเขตของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองน่านเป็นตัวกลางระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองเชียงแฉิ่ง ที่เข้ามาตั้งอยู่ที่พื้นที่ในพระราชอาณาเขต คือ เมืองสิงเมืองนัง เจ้านันทวรฤทธิเดช เจ้านครเมืองน่าน แต่งหนังสือ และแต่งกำลังคนขึ้นไปเจ้าเมืองเชียงแฉิ่ง เพื่อตกลงเรื่องสวามิภักดิ์ และบรรณาการ

ใบบอกลงวันพฤหัสบดี เดือน 8 แรม 10 ค่ำ⁸⁷ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก²¹ ศักราช 1250 กล่าวถึง ราชการทางเมืองเชียงแฉียงฝ่ายเหนือว่าเมืองเชียงแฉียงได้เข้าตั้งที่เมืองสิงเมืองนัง เจ้าเมืองเชียงแฉียงแต่ง ให้ราชาขัตติยะแสนทะนียะ นำหนังสือและงาช้างลงมาเมืองน่าน และมีเนื้อความในหนังสือ ตามใบบอกลงวันพฤหัสบดี เดือน 8 แรม 10 ค่ำ⁸⁸ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก²¹ ศักราช 1250 สรุปลงไว้จากหนังสือจาก เมืองเชียงแฉียงมาถึงเมืองน่าน และเมืองน่านไปถึงเมืองเชียงแฉียงลงวันอาทิตย์ เดือน 8 แรม 6 ค่ำ⁸⁹ ปี เปิกใจ 1 ไทย ศักราช 1250 ใจความจากหนังสือเมืองเชียงแฉียง มีดังต่อไปนี้

ใจความในหนังสือเมืองเชียงแฉียงว่าข้าผู้เป็นราชันดามิงาช้างคู่หนึ่งหนัก ๑๔๐๐๐ ลงมาฝากป็น ให้พระปิตุจฉาธิราชสิ่งประการใดในอุภย⁹⁰รัฐ⁹¹ อันจะเป็นอันยะมันยุง⁹²ซึ่งกันไปฝ่ายหน้านั้น ขอเป็นที่อาวชานาสนธิทุกประการ

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 99 .

เมื่อเจ้าเมืองน่านทราบข้อความในหนังสือ จึงได้แต่งหนังสือขึ้นไปหาเจ้าเมืองเชียงแฉียง ดั่งข้อความต่อไปนี้

เจ้าเมืองเชียงแฉียงผู้เป็นพระราชันดดาได้เข้าตั้งเมืองสิงเมืองนังอันเป็นราชอาณาจักรนี้ ยังจะยอม เป็นข้าสวามิภักดิ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ ให้ได้ความสบายต่อไปนั้นก็ให้ได้ แต่งเจ้านายท้าวพระยาหรือผู้สำเร็จราชการ และแต่งเครื่องราชบรรณาการลงมาที่นครเมืองน่าน ในวันเดือนสามได้ปีชวดสัมฤทธิ์ศก^{๒๑} นี่ย่าให้ชานานต่อไปได้

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 99.

นอกจากนั้นหนังสือเจ้านครเมืองน่านที่เขียนส่งไปที่เมืองเชียงแฉียง มีดังต่อไปนี้

⁸⁷ อักษรวิธิตติมในเอกสารเขียน ๕๓.๑๕ ๘ ค่ำ

⁸⁸ อักษรวิธิตติมในเอกสารเขียน ๕๓.๑๕ ๘ ค่ำ

⁸⁹ อักษรวิธิตติมในเอกสารเขียน ๑๓.๑๘ ๘ ค่ำ

⁹⁰ ทั้งสอง, ทั้งคู่

⁹¹ เป็นการเขียนคำแบบบาลี หมายถึง แก่รัฐทั้งสอง

⁹² กันและกัน

อยู่มาถึงศักราช ๑๒๓๗ ตัวปีดับไค้ เจ้าเมืองเชียงแข็งก็เข้าตั้งเมืองสิงห์นี้ พระองค์เราตนเป็นพระวรวราชปิตุจฉาธิราชก็ได้แต่งหื้อเจ้านายพระยาอินทวงบัวไพร่ถือหนังสือขึ้นไปห้ามเสียบ่หื้อตั้ง ถ้ายังจักยอมสวามิภักดิ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ นั้นก็จักหื้อตั้ง ถ้ายอมตัวเป็นข้าสวามิภักดิ์แล้วก็หื้อแต่งเครื่องบรรณาการลงมาด้วยเร็ว อยู่มาเจ้าเมืองเชียงแข็งก็จึงมีมาลงมายื่นปิ่นถึงพระวรวปิตุจฉา แล้วว่ามีประสงค้ใครได้ช้างเมื่อไว้ใช้ ขอซื้อช้างพลายไว้สักตัวว่าฉันนั้น พระวรวปิตุจฉาธิราชก็จัดได้ช้างพลายหนึ่งมอบหื้อพระยาจันทพรหมบัวไพร่ผู้ใช้เจ้าเมืองเชียงแข็ง เอาเมื่อหื้อเจ้าเมืองเชียงแข็งพลายหนึ่งบ่ต้องซื้อต้องขาย แล้วพระวรวปิตุจฉาก็ได้มีหนังสือขึ้นไปว่าตั้งเมืองสิงห์เมืองนี้นี้เป็นเขตแขวงเมืองน่านอันเป็นพระราชอาณาเขตพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ หื้อเจ้าเมืองเชียงแข็งแต่งเครื่องราชบรรณาการลงมาด้วยเร็ว ตั้งเจ้าเมืองเชียงแข็งตนนั้นก็ไค้ขึ้นไปเมืองเชียงตุงก็ไปถึงแก่อสัญกรรมเสีย บัดนี้เจ้าตนเป็นพระราชนัดดาได้เข้าตั้งเมืองสิงห์เมืองนี้จักมีความยินยอมอ่อนน้อมสวามิภักดิ์ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ ฝายใต้หื้อได้ความสบายต่อไปนั้น หื้อได้แต่งเครื่องราชบรรณาการ สิ่งใดใดตามมโนโทรไฟ้มัก แล้วหื้อเจ้านายท้าวพระยาเจ้านายกรมการนำลงมาที่นครเมืองน่านในท้องเดือน ๓ ในศักราช ๑๒๕๐ ตัวปีเปกไ้จ้หื้อเป็นความแน่อย่าหื้อหลุดไหลโคลคลาซ่านานต่อไปได้ วันภายหน้ามานั้นกลาอังกฤษ แลกลาฝรั่งเศสทั้งมวลก็จักเซอร์เวย์แผนที่เขตน้แดนขึ้นไปทุกแห่งทุกตำบลแล้ว หื้อเจ้าตนเป็นพระราชนัดดาได้อัญญานาสนธิหื้อถ้ถ้วน แล้วหื้อแต่งใช้ลงมาไขว้สารตามกำหนดกฎหมายวันเดือนในอักษรราชกถา แห่งพระวรวปิตุจฉาธิราชมีขึ้นมานี้ ออย่าหื้อซ่านานต่อไปได้

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 136-137.

จากข้อความข้างต้นเป็นหนังสือของเจ้าอนันตวรฤทธิเดช แต่งถึงเจ้าเมืองเชียงแข็ง ซึ่งมีเนื้อหาและใจความสำคัญคือให้แต่งเครื่องราชบรรณาการลงไปที่กรุงเทพฯ นอกจากนั้นเจ้าเมืองน่านได้มอบช้างให้กับเจ้าเมืองเชียงแข็งไว้ใช้งานตามความประสงค์ และหนังสือลงวันอาทิตย์ เดือน 8 แรม 6 ค่ำ⁹³ ปีเปกไ้จ้ 1 ไทย ศักราช 1250 ฉบับนี้ยังกล่าวโน้มน้าวใจเจ้าเมืองเชียงแข็ง ว่ากรุงเทพฯ นั้นแตกต่างจากเมืองอื่นที่เป็นเมืองใหญ่ เช่น เมืองพม่า เมืองออกแก้วเมืองญวน เพราะเมืองใหญ่เหล่านั้นได้ตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษและฝรั่งเศส แต่กรุงเทพฯ ไม่ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของเมืองมหาอำนาจเหล่านั้น กลับเป็นมิตรไมตรีแทน และพระราชอาณาเขตของพระบาทสมเด็จพระ

⁹³ อักษรวิธิเดิมในเอกสารเขียน ๑๙, ๘ ๘ คำ

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีความสุขสบายเพราะพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังข้อความต่อไปนี้

บัดนี้พระองค์เราตนเป็นพระวรปิตุจฉาธิราชมารำพึงในพระราชหฤทัยว่าเดี๋ยวนี้ด้วยมหานครเมืองใหญ่ทั้งมวลนั้น ฝ่ายวันตอังกฤษกล่า⁹⁴ก็ขึ้นชัยชนะเอาเมืองอังวะได้แล้ว ฝ่ายตะวันออกกลาฝรั่งเศสก็ชัยชนะยุทธเอาเมืองแก้วเมืองญวนได้แล้ว มีแต่กรุงเทพฯ อันเป็นราชอาณาจักรเขตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนี้มีภลาอังกฤษที่ไหนจะมากกระทำหือเป็นชัยชนะยุทธล่วงเลยเข้าไปในเขตแขวงก็มีฝรั่งเศสอังกฤษทั้งมวลก็เทียรยอมกระทำเอาเป็นกัลยาณไมตรีทุกเมืองทุกแห่งเหตุนี้ในพระราชอาณาเขตของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงเทพฯ จึงมีความสุขสบายอยู่ทุกวันนี้ก็ด้วยเดชพระบารมีพระมหากษัตริราชเจ้าแผ่เผื่อไปในนานาประเทศทุกแห่งทุกตำบล

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 131-132 .

และใบบอกฉบับนี้ยังกล่าวถึงเหตุการณ์ในอดีตที่เชียงใหม่ซึ่งได้มาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์เมืองใต้หรือกรุงเทพฯ ก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไว้ดังนี้

แต่ต้นก่อนมานั้น เมืองเชียงใหม่แลเมืองพง ๑๒ ปันนาเชียงรุ่งนี้เมื่อศักราช ๑๑๖๖ ตัวปีกาบใจเดือน ๔ แรม ๔ ค่ำวัน ๗ สมเด็จพระเจ้าฟ้าอัครวรปัญญาเจ้านครเมืองน่าน ได้ยกกำลังยอริพลสกุลโยธากองทัพขึ้นว่ายน้ำโขงท่าด่านงาว ขึ้นไปฝ่ายโขงกล่า⁹⁵วันออกลำดับแต่เมืองภูคา เมืองหลวง เมืองเชียงใหม่ก่อนน้อมต้อนรับถวายบ้านเมือง แลถวายตัวเป็นข้าพระมหากษัตริย์เจ้ากรุงเทพฯ แล้วสมเด็จพระเจ้าฟ้าหลวงเมืองน่านก็ยกขึ้นไปถึงเมืองพง ๑๒ ปันนาเชียงรุ่งก็บ่ต่อสู้รบได้สักเมือง ก็น้อมยอมตัวเป็นข้า ๒ ฝ่ายฟ้าแล้วเจ้าเมืองรุ่งก็จึงแต่งให้เจ้านามวงศ์ นายหนานมหาพรหมเมืองพง แลท้าวพระยา ๑๒ ปันนาทั้งมวลนำเอาเครื่องราชบรรณาการต้นดอกไม้ทองเงินแลม้าเครื่องคำชูหัวเมืองเอาลงไปทูลเกล้าฯ ถวายพระมหากษัตริย์เจ้าปราสาททองฝ่ายใต้แล้วตั้งพระเจ้าฟ้าหลวงเมืองน่านจึงได้เอาเจ้าเมืองหลวง แลเจ้าเมืองภูคา แลเจ้าเมืองเชียงใหม่ แลว่า

⁹⁴ กุลา หมายถึง คนต่างประเทศ

⁹⁵ ด่าน, ฝ่าย

ไพร่ลงมาเมืองน่านแล้วจึงได้ยกเอาข้าหลวงเมืองเชียงแข็งไว้บ้านหนึ่งที่ตั้งอยู่บ้านยางที่นั่นให้ดา
 หูพ่อคอยยังเขตแดนเมืองสิงเมืองนังนั้น แลเก็บกล้าฝืองผลมาจนช่าง⁹⁶ลงมาเป็นของสมบัติใน
 นครเมืองน่านทุกฉนำปีมีฉนี้ ดังเจ้าฟ้าหลวงเมืองน่านองค์เป็นเจ้าก็คุมเอาตัวเจ้านามวงศ์เมือง
 เชียงรุ่ง หม่อมมหาพรหมเมืองพง แลท้าวพระยา ๑๒ ปีนาเอาเครื่องราชบรรณาการดอกไม้ทอง
 เงินลงไปทูลเกล้าฯ ถวาย แล้วสมเด็จพระพุทธเจ้า พระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) :: 132-133.

จากข้อความข้างต้นกล่าวถึงเหตุการณ์ในอดีตของเมืองเชียงแข็ง 1166 ซึ่งกองกำลัง
 ของเจ้าอัครวรปัญญาเจ้านครเมืองน่าน ในขณะนั้นได้ยกทัพไปทางแม่น้ำโขงฝั่งตะวันออก เพื่อไปตี
 เมืองเมืองภูคา เมืองหลวง เมืองเชียงแข็ง เมืองพง เมืองสิบสองปันนาตามลำดับ และเมืองเหล่านั้น
 ยอมสวามิภักดิ์ และถวายเครื่องราชบรรณาการต่อกรุงเทพฯ ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวตรงกับประชุม
 พงสาวดาร เล่มที่ 10 และพื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด ดังนี้

ประชุมพงสาวดาร เล่มที่ 10 กล่าวถึงจุลศักราชได้ 1166 ตัว ปีกาบใจ “เดือน 4 ขึ้น 14 ค่ำ
 เม็ง วันอังคาร ท่านก็เกณฑ์เอารัฐศึกได้แล้วก็ลงทัพชัย เถิง เดือน 4 ลง 4 ค่ำ อาชญาเจ้าฟ้าหลวง
 ท่านก็ยกเอากองทัพขึ้นเมื่อเมืองสิบสองปันนาเชียงรุ่ง ว่าจักยกกองทัพเข้าประจัญปาบเอา ว่าสันนั้น
 เมื่อนั้นเมืองเชียงแขงและเมืองเชียงรุ่ง และเมืองสิบสองปันนาทั้งมวล ก็บ่อาจจักต่อสู้รบได้สักเมือง ก็
 พากันเข้ามาถ่มกราบยอมกู่หัวเมือง ขอเป็นข้าพระมหากษัตริย์เจ้ากรุงเทพฯ เสียกู่หัวเมืองหันแล ดัง
 เมืองเชียงรุ่งนั้นท่านก็เอาตัวเจ้านามวงศ์ตนเป็นน้ำเจ้าเมืองเชียงรุ่ง และท้าวพระยาในเมืองสิบสองปัน
 นาทั้งมวล มีพระยาเมืองเชียงแขงเป็นประธาน และลูกพระยาภูคา และเครื่องราชบรรณาการทั้งหลาย
 ลงไปถวายแทบทูลสมเด็จพระเจ้ากรุงเทพฯ หันแล”⁹⁷ และพื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิดปรากฏเหตุ
 การณ์ดังกล่าวว่า เมืองน่านยกทัพไปสิบสองปันนา ดังนี้

“ คั้นว่าท่านขึ้นมาถึงเมืองแล้ว ในสักราชตัวเดียนั้น (1166) เดือน 4 ออก 15 ค่ำ วัน 3 ท่านลงทัพ
 ไชย <176> เดือน 4 แรม 4 ค่ำ วัน 4 ก็ยกกองทัพออกขึ้นเมื่อ ฝ่ายแม่น้ำของกล้า เถิงเมือง 12 พันนา
 ลือเมืองเชียงรุ่งแลเมืองเชียงแขง แลเมืองเชียงรุ่งเมือง 12 พันนาทั้งมวลก็ บ่ต่อสู้จักรบพุ่งสัก

⁹⁶ ชำนาญ

⁹⁷ ประชุมพงสาวดาร เล่ม 10 (ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 10 ตอนปลาย ภาค 11-12), (กรุงเทพฯ: องค์กรคำขอครุสภา, 2507), 38

เมือง ก็อ่อนน้อมตนตัวต้อนรับ ขอเปนข้าพระมหากษัตริย์เจ้ากรุงเทพพระมหานครเจ้าเสี้ยงชู้บ้านชู้เมือง หั้นแล ตั้งเมืองเชียงรุ่ง ท่านก็เอาตัวเจ้านามวงศ์ อันเปนน้ำเจ้าเมืองเชียงรุ่ง แลท้าวพระญาในเมือง 12 พันนาทังมวล มีพระญาเมืองเชียงแขง เปนประธานกับทังลูกพระญาพุกาแลเครื่องปณณาการลงไปแทบ ทูลฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงเทพพระมหานครแล”⁹⁸

การจัดกำลังคนขึ้นไปเมืองสิงเมืองนัง ปรากฏในใบบอกลงวันอาทิตย์ เดือน 2 ขึ้น 5 ค่ำ⁹⁹ ปีชวดสัมฤทธิศก²¹ ศักราช 1250 กล่าวถึงเจ้านันตวรฤทธิเดชได้จัดเกณฑ์ให้เจ้าสุริยวงศ์ จัดกอง กำลัง 1,500 คน อาวุธ และกระสุนดินดำ ขึ้นไปเดือนยี่ ปีชวดสัมฤทธิศก เพื่อให้เจ้าเมืองเชียงยอมอ่อน น้อมสวามิภักดิ์ขึ้นกับกรุงเทพฯ หากไม่ยอมสวามิภักดิ์จะต้องออกจากพระราชอาณาเขต ดังข้อความ ดังนี้

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านันตวรฤทธิเดชกับท่านพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ข้าหลวงทั้งสอง เจ้านายบุตร หลานท้าวพระยาปรึกษาพร้อมกันเห็นว่าด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือให้ราชาชัตติยะแสนทนะนิ ยะทูตถือขึ้นไปหาเจ้าเมืองเชียงแข็งที่ตั้งอยู่ในเมืองสิงเมืองนังให้แต่งเครื่องราชบรรณาการลง มายังนครเมืองน่าน เมื่อเดือนสามใต้ ปีชวดสัมฤทธิศกนี้ จงได้อย่าช้านานเกินกำหนดไปนั้น ถ้าจะ รอไม่ทันท่วงที ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้จัดเกณฑ์ให้เจ้าสุริยวงศ์เป็นแม่กองคุมเจ้านายท้าวพระยา ยก กำลังลงพันห้าร้อยคนสรรพด้วยเครื่องศาสตราวุธ ลูกกระสุนดินดำขึ้นไปในเดือนยี่ปีชวดสัมฤทธิ ศก จัดการพูดจาวากล่าวกับเจ้าเมืองเชียงแข็งให้เป็นการตกลงอ่อนน้อม แลเอาตัวเจ้าเมืองเชียง แข็งลงมายังนครเมืองน่านให้สวามิภักดิ์กับกรุงเทพฯ ถ้าเจ้าเมืองเชียงแข็งมีความขัดขวางไม่อ่อน น้อมยอมเป็นข้าสวามิภักดิ์ขึ้นกับกรุงเทพฯ นั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงก็จะขับไล่เสียให้พ้นพระ ราชอาณาเขตให้จงได้

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ศ.104-15 พ.ศ.111) : 189-190.

ผลสุดท้ายเมืองเชียงแข็งได้แต่งหนังสืออ่อนน้อม แต่งต้นดอกไม้ทองดอกไม้เงินที่เมือง เชียงของ ยอมสวามิภักดิ์ลงไปกรุงเทพฯ และได้มีการรับน้ำพระพิพัฒน์สัตยาขึ้นตรงต่อ

⁹⁸ สรัสวดี อ๋องสกุล, **พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด**, (เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2561), 64-65.

⁹⁹ อักษรวิธีเดิมในเอกสารเขียน ๑๙๒ ค่ำ

พระมหากษัตริย์กรุงเทพฯ ซึ่งข้อความขอม่อนน้อมในปีจุลศักราช 1250 โดยถือลงมาที่นครเมื่อนาน มีข้อความในหนังสือดังนี้

อีกชกรถข้าพระบาทเจ้าฟ้าเมืองเชียงแฉิ่งกราบครบบแทบใต้ไหว้แทบพื้นศรีสุวรรณบาทจักคำ สมเด็จพระบรมพรหมมินทร์ชนินทร์เทพินทร์รินทราธิบดินทร์อติเสฏฐสทิทธรรมธร พระมหากษัตริราชเจ้าตนเป็นเจ้าข้างดำตนเป็นเจ้าข้างแดงตนเป็นเจ้าข้างเผือกสถาน ตนเป็นเจ้าแห่งแก้วราชบัลลังการตนเป็นเอกราชาภหลวงตนบุญหนักสักใหญ่ในกรุงเทพฯ ได้ตรัส บัดนี้ตั้งข้าใต้พระบาทเจ้าเมืองเชียงแฉิ่งเป็นเกล้าเจ้าหน้าบ้านหัวเมืองทั้งมวลก็หากเป็นข้าชากคนถวาย พระมหากษัตริราชเจ้าในเมืองอววะสืบแต่สันตานุสนธิมาก็ไปเข้ากับที่ใดสักเพื่อ อยู่มาตราบถึงสักขาด¹⁰⁰ ๑๒๕๑ ตัวนี้มาอันสมเด็จพระเอกราชาพระมหากษัตริราชเจ้าในกรุงเทพฯ จึงมีศุภอักษรพวด¹⁰¹ขึ้นมาทูลเจ้าชีวิตเมืองน่านจึงแต่งทูลเจ้านายบุตรหลานมีเจ้าหลวงสุริยวงษ์เป็นเกล้าเจ้าเมืองเทิง เจ้าเมืองภูคาแล้ว จึงทูลเจ้าเมืองเทิง เจ้าเมืองภูคาขึ้นมาพู่จา¹⁰²กับข้าใต้พระบาทเจ้าเมืองเชียงแฉิ่ง ตั้งข้าใต้พระบาทก็ได้เอาเนื่องการเยื้อง¹⁰³นั้นพู่จากับเจ้าหน้าบ้านหัวเมืองอันเข้ากับเมืองเชียงแฉิ่ง ข้าใต้พระบาทเจ้าทั้งมวลก็พร้อมกันมีความชื่นชมยินดีก็พร้อมกันน้อมหัวปลงตัวอ่อนยอมเป็นข้าสวามีภักดีกับพระบาทเจ้าอยู่หัวถึงมาวันเดือนเจียง ลอง ๓ คำก็ได้พร้อมกินน้ำราชสังจาพระมหากษัตริย์เจ้าอยู่เหนือหัวแล้ว ข้าใต้พระบาทเจ้าก็มาคิดได้ยังราชบรรณาการดอกไม้ค่าน้ำมีร้อย ๑ ดอกไม้เงิน¹⁰⁴ ๓ หนกน้ำ ๓ ร้อยกับม้าลายเสือ ๓ ตัว ด้านตัว ๑ มีเดือยออกทั้ง ๔ ขาแล้วจึงได้เกียนคาน¹⁰⁵พระยาหลวงพรหมวงษ์ พระยาอดเมืองราชาพรหมลือเป็นเกล้าบ่าวไพร่ทั้งมวลมี ๑๒ คนด้วยกันได้นำเอาราชบรรณาการล่องลงไปถวายสวามีภักดีพระมหากษัตริราชเจ้าอยู่หัวในกรุงเทพฯ หั้น ข้าพระบาทเจ้าแล ครั้นว่าพระยาหลวงพรหมวงษ์เป็นเกล้านำเอาราชบรรณาการข้าใต้พระบาทเจ้าขึ้นกราบบังคมทูลถวายแล้ว ขอโอกาสราชนาพระมหากษัตริราชเจ้าอยู่หัวทรงปลงสุวรรณทักษิณหัตถ์ปฏิบัติหีบเอายังราชบรรณาการ ข้าพระบาทเจ้าแล้วขอทูลข้าใต้พระบาทเจ้าเป็นเกล้าเจ้าหน้าบ้านหัวเมืองรัฐประชาข้าไพร่ในเมืองเชียงแฉิ่งทั้งมวลทูลขอได้สู่สุขขัยอนเดชบารมีคำสมเด็จพระเอกราชาพระมหากษัตริราช

¹⁰⁰ ศักราช

¹⁰¹ ผด หมายถึง ถึง

¹⁰² พู่จา

¹⁰³ เยื้อง

¹⁰⁴ เงิน

¹⁰⁵ บังคับ, เกณฑ์

ภว¹⁰⁶หลวงตนบุญใหญ่แล้วตั้งแต่ปีสักขาด ได้ ๑๒๕๑ ตัวนี้ เมื่อภายหน้าข้าใต้พระบาทก็จักขอสุข
กับบุญพระมหากษัตริย์เจ้าอยู่หัวก็จักขอเป็นข้าสวามิภักดิ์กับพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพฯ สิ่ง
เดียวข้าใต้พระบาทแลได้ข้าพระบาทขอหื้อได้ตั้งอยู่เป็นบ้านเป็นเมืองรุ่งเรืองแก้วรพุทธบาท
ศาสนาเมื่อภายหน้าแท้แต่ผิตพอข้าใต้พระบาททำวกราบแทบพื้นศรีสุวรรณบาทจักรคำสมเด็จ
เอกราชาพระมหากษัตริราชเจ้าภวหลวงตนบุญใหญ่ในกรุงเทพฯ ได้ตรัส
ศักราช ๑๒๕๑ เดือนเจียงลง ๙ คำแต่้ม

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 132.

เมื่อเจ้าเมืองเชียงแข็งได้แต่งเครื่องราชบรรณาการลงไปกรุงเทพฯ แล้วก็ได้รับสัญญา
บัตรตั้งเป็นเมืองขึ้นฝ่ายสยาม ปรากฏในใบบอกลงวันที่ 26 พฤษภาคมรัตนโกสินทร์ศก²³ 109 ดัง
ข้อความต่อไปนี้

ข้อราชการทางเมืองสิงเมืองนัง เจ้าเมืองเชียงแข็งนั้นเจ้าสุริยวงศ์ ผู้ว่าที่เจ้าราชวงศ์ เจ้าน้อยบัว
เรียบุตรเจ้านายบุตรหลานคุมไพร่พลเชิญเอาสัญญาบัตรซึ่งพระเจ้านองค์เจ้าโสมน
บัณฑิตทรงจัดราชการห้าหัวเมืองนครเชียงใหม่ มีโปรดให้ขึ้นไปพระราชทานตั้งแต่งเจ้าเมืองเชียง
แข็งให้มียศฝ่ายสยามไว้เสียขึ้น ๑ ก่อน ให้เจ้าเมืองเชียงแข็งมีความสบายกว่าจะได้รับสัญญาบัตร
กรุงเทพฯ ต่อครั้งหลัง เจ้าสุริยวงศ์ผู้ว่าที่เจ้าราชวงศ์มีหนังสือลงถึงข้าพระพุทธเจ้า ๆ นครเมือง
น่าน ว่าได้ขึ้นไปถึงเมืองสิง วันที่ ๒๐ เมษายนรัตนโกสินทร์ศก^{๒๒} ๑๐๙ ได้ชี้แจง ตักเตือนเจ้าเมือง
เชียงแข็งตามเรื่องทำเนียบราชการแบบอย่าง เจ้าเมืองเชียงแข็งก็มีความโสมนสนินดีเป็นอันมาก
ครั้นถึงวันที่ ๒๒ เมษายนรัตนโกสินทร์ศก^{๒๒} ๑๐๙ เป็นวันสิทธิมงคลให้เจ้าเมืองเชียงแข็งรับ
พระราชทานสัญญาบัตร เจ้าเมืองเชียงแข็งก็จัดแจงเจ้านายแลเจ้าหัวเมืองซึ่งเป็นเมืองขึ้น เมือง
เชียงแข็งมีพานเงิน พานทอง ฐูป เทียน ปืน ทวน ดาบฝักทอง รมปิดทองมารับเอาสัญญาบัตรที่
พักเจ้าสุริยวงศ์ไปที่บนเรือนเจ้าเมืองเชียงแข็งแล้ว เจ้าเมืองเชียงแข็ง เจ้านายท้าวพระยา เจ้านาย
หัวเมืองพร้อมกันบ่ายหน้าลงกรุงเทพฯ กราบถวายบังคมต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสามครั้งแล้ว
กระทำสัตยาณูสัตย์ถวายตัวถวายเมืองทั้งเขตแดนเป็นข้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวกรุงเทพฯ แล้วรับเอาสัญญาบัตรด้วยสัจเคารพด้วยโสมนสนินดีทุกประการ

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 477.

¹⁰⁶ ความเกิด, ความมี, ความเป็นไป

เนื้อหาจากใบบอกที่เกี่ยวกับการรักษาพระราชอาณาเขตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ เมืองสิงเมืองนัง นั้น แสดงให้เห็นว่าการจัดการกับเมืองเชียงแขง น่านมีบทบาทสำคัญในการรับส่งหนังสือ และเป็นตัวกลางในการเจรจาต่อรอง เพื่อให้เจ้าเมืองเชียงแขงยอมสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ หากเมืองเชียงแขงไม่ยอมแต่งเครื่องบรรณาการลงมาถวายก็ต้องยกออกจากพระราชอาณาเขตไป และผลสุดท้ายน่านสามารถทำให้เมืองเชียงแขงมีหนังสือ และมีเครื่องบรรณาการลงไปที่กรุงเทพฯ รับน้ำพิพัฒน์สัตยา และมีศฝ่ายสยามได้สำเร็จ

1.3 การรักษาพระราชไมตรี

การรักษาพระราชไมตรีนั้น ปรากฏเนื้อหาในใบบอกเมืองน่าน น่านมีบทบาทในการช่วยกรุงเทพฯ รักษาพระราชไมตรีกับประเทศอังกฤษ ช่วยตามสืบและจับเจ้าเมงกุลลูกของกษัตริย์พม่าองค์เก่าที่หนีออกจากอินเดีย

ใบบอกลงวันที่ 29 มีนาคมรัตนโกสินทร์ศก²² 108 กล่าวถึงศุภอักษร และตราที่ส่งมาจากกรุงเทพฯ ว่าอังกฤษได้อั้งวะและจับตัวเจ้าเมงกุลลูกของกษัตริย์พม่าคนเก่า ไปไว้ที่อินเดีย แต่เจ้าเมงกุลหนีจากอินเดียเพื่อไปไซ่ง่อน ทางอังกฤษเกรงว่าเจ้าเมงกุลจะมาทางแม่น้ำโขง ผ่านทางหัวเมืองลาว เมืองพวน หัวพันทั้งหก สิบสองจุไทเลยไปเชียงตุง และก่อจราจลในพม่าจนถึงดินแดนของอังกฤษจึงขอให้สยามช่วยจับตัวเจ้าเมงกุล และได้ส่งรูปพรรณของเจ้าเมงกุลสอดซองผนึกขึ้นมา

ทางเมืองน่านเมื่อได้รับศุภอักษรแล้วได้บังคับให้เจ้านายบุตรหลานท้าวพระยา เณรให้เจ้านายกรมการเป็นหน้าที่ออกตรงหาผ่านทาง และมีหนังสือออกแจกไปยังเจ้านายท้าวพระยาเมืองหัวด่านให้ออกตรวจตราระวังรักษาเขตแดนด่านทาง สอดแนมสืบสวนคอยจับกุมเอาเจ้าเมงกุลพม่าถ้าเห็นคนมีตำหนิรูปพรรณนั้นแล้ว ก็ให้จับกุมเอาเจ้าเมงกุลพม่าไว้ เจ้านครเมืองน่านได้เกณฑ์ให้เจ้านายบุตรหลานท้าวพระยา และมีหนังสือออกจากนครเมืองน่านไป ณ วันที่ 29 มีนาคมรัตนโกสินทร์ศก²² 108 ว่าถ้าเจ้านายบุตรหลานท้าวพระยาแลเจ้านายกรมการเมืองหัวด่าน ออกสอดแนมสกัดด่านตรวจตราสืบสวนเจ้าเมงกุลพม่า ถ้ามีข่าวเกี่ยวกับเจ้าเมงกุลจะมีการรายงานลงไปภายหลัง ดังข้อความต่อไปนี้

ในศุภอักษรว่าด้วยแต่ก่อนได้มีตราที่ ๒๙๓ วันที่ ๑๒ มกราคมรัตนโกสินทร์ศก^{๒๒} ๑๐๘ ซึ่งมาถึงเจ้านายท้าวพระยาว่าพวกอังกฤษได้เมืองอั้งวะจับเอาตัวเจ้าเมงกุลบุตรเจ้าแผ่นดินพม่าคนเก่าไปตั้งไว้ที่เมืองอินเดียแล้วเจ้าเมงกุลพม่าหนีมากจากเมืองอินเดียไปเมืองไซ่ง่อน อังกฤษเกรงว่า

เจ้าเมงกุลพม่าจะหลบตัวหนีมาขึ้นทางลำแม่น้ำของ ผ่านมาทางหัวเมืองลาวและเมืองพวนหัวพัน ทั้งหกสิบสองจุไทเลยไปเมืองเชียงตุงก่อการจลาจลในเมืองพม่าต่อจนถึงแดนอังกฤษ ขอให้เจ้าพนักงานฝ่ายสยามช่วยตรวจตราจับเจ้าเมงกุลพม่าส่งให้ตามทางพระราชไมตรี ความแจ้งมาในท้องตรานั้นแล้ว แลส่งตำหนิรูปประพรรณเจ้าเมงกุลพม่าสอดผนึกขึ้นมา มีพระราชกระแสซึ่งโปรดเกล้า ฯ มาในศุภอักษรที่ ๓๐๕ เป็นหลายประการ ข้าพระพุทธเจ้า ฯ นครเมืองน่านได้ทราบกระหม่อมแล้วด้วยท้องตราที่ ๒๙๓ ลงวันที่ ๑๒ มกราคมรัตนโกสินทร์ศก^{๒๒} ๑๐๘ ที่มีโปรดเกล้า ฯ ขึ้นมาครั้งก่อนนั้นก็ยังไม่มาถึงข้าพระพุทธเจ้า ฯ นครเมืองน่าน ครั้นข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้า ฯ ในศุภอักษรที่ ๓๐๕ ลงวันที่ ๓๐ มกราคมแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้บังคับให้เจ้านายบุตรหลานท้าวพระยา เกณฑ์ให้เจ้านายกรมการเป็นหน้าที่ออกตรงหาด่านทาง และมีหนังสือออกแจกไปยังเจ้านายท้าวพระยาเมืองหัวด่านให้ออกตรวจตราระวังรักษาเขตแดนด่านทาง สอดแนมสืบสวนคอยจับกุมเอาเจ้าเมงกุลพม่า โดยแข็งแรง ถ้ารู้เห็นถูกต้องตามตำหนิรูปพรรณแล้ว ก็ให้จับกุมเอาเจ้าเมงกุลพม่าให้จงได้ ข้าพระพุทธเจ้า ฯ นครเมืองน่านได้เกณฑ์ให้เจ้านายบุตรหลานท้าวพระยา และมีหนังสือออกจากนครเมืองน่านไป ณ วันที่ ๒๙ มีนาคมรัตนโกสินทร์ศก^{๒๒} ๑๐๘ ด้วยแล้ว ถ้าเจ้านายบุตรหลานท้าวพระยาแลเจ้านายกรมการเมืองหัวด่าน ออกสอดแนมสกัดด่านตรวจตราสืบสวนเจ้าเมงกุลพม่า นั้น ถ้าได้ตัวเจ้าเมงกุลหรือไม่ได้ตัว ได้ข่าวการเท็จจริงประการใด ข้าพระพุทธเจ้าจะได้มีศุภอักษรกราบถวายบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทต่อครั้งหลัง

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 463-464.

ใบบอกลงวันที่ 26 พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ศก^{๒๓} 109 รายงานเรื่องตามจับตัวเจ้าเมงกุลว่าการไปสกัดด่านจับเจ้าเมงกุลนั้นไม่ได้ข่าวใด ๆ ซึ่งเจ้านั้นตรวจฤทธิเดชได้กำชับต่อไปว่าอย่าได้ประมาทในเรื่องเจ้าเมงกุล ให้ตามสืบสกัดด่านตามเดิม ดังข้อความต่อไปนี้

ข้าพระพุทธเจ้า ฯ อนันตวรฤทธิเดชก็ได้เกณฑ์ให้เจ้านายกรมการแลเจ้านายท้าวขุนเมืองหน้าด่านออกสกัดด่านทางระวังรักษาปลายเขตแดนแลคอยจับกุมเอาเจ้าเมงกุลย่นซึ่งมีโปรดเกล้า ฯ นั้นทุกประการครั้นมาถึง เมื่อรับน้ำพิพัฒน์สัตยานั้น เจ้านายกรมการแลเจ้านายท้าวขุนหัวเมืองแลเมืองหัวด่านแขวงนครเมืองน่านทุกตำบล มาประชุมรับน้ำพิพัฒน์สัตยาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่นครเมืองน่าน เจ้านายท้าวขุนมาแจ้งความต่อข้าพระพุทธเจ้า ฯ นครเมืองน่านว่าด้วยได้ไปสกัดด่านจับเจ้าเมงกุลย่นนั้นก็ให้เห็น แลคิดสืบสวนหา ก็ไม่รู้ไม่ปรากฏทางไหนสักแห่งว่าอย่างนี้ ข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่ไว้วางใจแก่ราชการก็ได้บังคับไว้แก่เจ้านาย ท้าวขุนเมืองหัวด่านอีกว่าอย่าได้ปราสาประมาทแก่ราชการให้ได้แต่งกันผลัดเปลี่ยนออกสอดแนมคอยฟังแลสืบสวนเจ้าเมงกุลย่นพม่า

แลข้อราชการต่าง ๆ ต่อไป ถ้าได้ข่าวรู้เจ้าเมงกุลย์แลข้อราชการประการใดเข้าพระพุทเจ้า ๆ จะ
ได้มีศุภอักษรกราบทูลพระกรุณาทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทต่อครั้งหลัง

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 476-477.

เรื่องการตามจับเมงกุลเพื่อช่วยในการรักษาพระราชไมตรีระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับทางอังกฤษนั้น ใบบอกลงวันที่ 30 มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก²³ 110 ได้กล่าวถึงเรื่องเจ้าเมงกุลว่า เจ้าเมงกุลได้ไปอยู่ที่เมืองไซ่งอน ดังข้อความต่อไปนี้

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีศุภอักษรที่ ๔๐๘ ลงวันที่ ๒๓
มกราคมรัตนโกสินทร์ศก^{๒๒} ๑๐๙ ฉบับหนึ่งมีพระกระแสโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมมาในศุภ
อักษรว่าเจ้าเมงกุลย์พม่าซึ่งเจ้านันทวรฤทธิเดชสืบสวนยังไม่ได้ความนั้น บัดนี้เจ้าเมงกุลย์อยู่เมือง
ไซ่งอนซึ่งเป็นแผ่นดินติดต่อกันกับเมืองเขมรกงแลเมืองลาวฝ่ายตะวันออก

ร.5 ม.2.12ก/3 บอกลเมืองน่าน ปี ร.ศ. 110 (ก.ค.104-19 พ.ค.110) : 75.

การตามจับตัวเจ้าเมงกุลของเมืองน่านนั้นเป็นการช่วยรักษาพระราชไมตรีของกรุงเทพฯ
กับอังกฤษ ดังปรากฏในใบบอกลงวันที่ 7 สิงหาคมรัตนโกสินทร์ศก²³ 109 ว่า “กรุงเทพฯ กับกรุง
อังกฤษก็เป็นทางพระราชไมตรีกัน อังกฤษขอให้ช่วยตรวจตราจับเจ้าเมงกุลย์พม่าด้วยแข็งแรงตามทาง
พระราชไมตรีอย่าให้เป็นที่มัวหมองได้” ซึ่งเมืองน่านถือว่าเป็นหัวเมืองหนึ่งของกรุงเทพฯ ที่มีบทบาท
สำคัญในการตามจับตัวเจ้าเมงกุล และมีบทบาทสำคัญในการรักษาพระราชไมตรีอันดีระหว่าง
กรุงเทพฯ และอังกฤษ

1.4 บรรณาการและสิ่งของ

ใบบอกเมืองน่านปรากฏมีเนื้อหาเกี่ยวกับการถวายบรรณาการประจำปี และ
การถวายสิ่งของ คือ ม้าสี่ประเภท ดังนี้

1.4.1 เครื่องราชบรรณาการ

การถวายเครื่องราชบรรณาการ ใบบอกเมืองน่านปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการส่งเครื่อง
ราชบรรณาการมาที่กรุงเทพฯ คือ ต้นไม้ทองต้นไม้เงิน ใบบอกลงวันที่ 16 ตุลาคมรัตนโกสินทร์ศก²²
108 กล่าวถึงการแต่งต้นไม้ทอง ต้นไม้เงิน เครื่องราชบรรณาการตามประเพณีขอขมาพิสมัยมา โดยให้

นายน้อยคำเครื่อง นายจันทวงสา เจ้านายบุตรหลานลงไปถวายเครื่องราชบรรณาการ เมื่อถวายเสร็จแล้ว จะได้รับพระราชทานสิ่งของกลับมา ของพระราชทานมีตัวอย่าง ดังข้อความต่อไปนี้

มีพระมหากษัตริย์โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานสิ่งของเสื้อผ้าให้ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่าน แพร่ต่างสีหอนไก่อลายสามพับ ผ้าขาวบางริ้วสีพับ ผ้าลายมันใหญ่กุลีหนึ่ง เล็กกุลีหนึ่ง ผ้าลายอย่างกุลีหนึ่ง ผ้าลายย่ำมาหวาด ผ้าศตูด่างสีสี่พับ ผ้าแดงตาเงินสี่พับ เสื้อญี่ปุ่น แพร่เงินเจ้าหนึ่ง เสื้อแพรหอนไก่อลายหนึ่ง แพร่ขาวหอนไก่อลายเพราะหนึ่ง แพร่หลีนขวงเพราะหนึ่ง ผ้าม่วงเงินหนึ่ง ผ้าเขียวเจ็ดศอกหนึ่ง ผ้านอกอย่างหนึ่ง มอบให้นายน้อยคำเครื่อง นายจันทวงสา ท้าวพระยาคุมขึ้นมาพระราชทานให้ข้าพระพุทธเจ้า ๆ นครเมืองน่าน เจ้าราชวงศ์ได้รับไว้ด้วยสิทธิมงคลเป็นเกียรติยศที่ระลึกมีความสุขเจริญสืบไป

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 373.

นอกจากนั้นเนื้อหาของใบบอกได้กล่าวถึงลักษณะของต้นไม้ทอง ต้นไม้เงิน เกี่ยวกับความสูง จำนวนก้าน ดอก ใบ ครั้งครบกำหนดรัตนโกสินทร์ศก 110 ในใบบอกลงวันที่ 27 พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก²² 110 ดังนี้

กำหนดปีครบในรัตนโกสินทร์ศก^{๒๓} ๑๑๐ ข้าพระพุทธเจ้า ๆ ราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้ามหาพรมว่าที่เจ้าราชบุตร เจ้าบุรีรัตน์ เจ้านายบุตรหลานพระยาแสนท้าวนครเมืองน่าน ได้พร้อมทั้งท่านพระยาสุนทรนุรักษ์ข้าหลวงทั้งสองรักษาราชการอยู่นครเมืองน่าน แล้วแต่งต้นไม้ทองขึ้นหนึ่งต้น ทองหนักห้าตำลึงกับสามบาทกับเฟื้องหนึ่ง ต้นไม้ทองสูง ๔ ศอกกับ ๓ นิ้ว เป็นชั้นมี ๖ ชั้น ๗ ทั้งยอด ชั้นต้นมี ๖ กิ่ง ดอก ๑๘ ดอก ใบ ๑๘ ใบ ชั้นที่ ๒ มี ๕ กิ่ง ดอก ๑๕ ดอก ใบ ๑๕ ใบ ชั้นที่ ๓ มี ๕ กิ่ง ดอก ๑๕ ดอก ใบ ๑๕ ใบ ชั้นที่ ๔ มี ๔ กิ่ง ดอก ๑๒ ดอก ใบ ๑๒ ใบ ชั้นที่ ๕ มี ๔ กิ่ง ดอก ๑๒ ดอก ใบ ๑๒ ใบ ชั้นที่ ๖ มี ๓ กิ่ง ดอก ๙ ดอก ใบ ๙ ใบ ยอดมี ๓ ชั้น เป็นดอกหนึ่ง รวมดอก ๘๒ ดอก รวมใบ ๘๑ ใบ รวมกิ่ง ๒๗ กิ่ง หลอดพุ่มต้น ๘ หลอด ต้นไม้เงินหนึ่งต้น เงินหนักเก้าตำลึงกับเฟื้องหนึ่ง ต้นไม้เงินสูง ๔ ศอกกับ ๓ นิ้ว มี ๖ ชั้น ๗ ทั้งยอด ชั้นต้นมี ๖ กิ่ง ดอก ๑๘ ดอก ใบ ๑๘ ใบ ชั้นที่ ๒ มี ๕ กิ่ง ดอก ๑๕ ดอก ใบ ๑๕ ใบ ชั้นที่ ๓ มี ๕ กิ่ง ดอก ๑๕ ดอก ใบ ๑๕ ใบ ชั้นที่ ๔ มี ๔ กิ่ง ดอก ๑๒ ดอก ใบ ๑๒ ใบ ชั้นที่ ๕ มี ๔ กิ่ง ดอก

๑๒ ดอก ใบ ๑๒ ใบ ชั้นที่ ๖ มี ๓ กิ่ง ดอก ๙ ดอก ใบ ๙ ใบ ยอดมี ๓ ชั้นเป็นดอกหนึ่ง รวมดอก ๘๒ ดอก รวมใบ ๘๑ ใบ รวมกิ่ง ๒๗ กิ่ง หลอดพุ่มต้น ๘ หลอด

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบbokเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 151-152.

สิ่งของที่ส่งไปด้วยต้นไม้ทองต้นไม้เงินในรอบนี้สี่ฝั่ง ผ้าขาว งามข้าง อีกด้วยซึ่งผู้คุมลงไป ทูลเกล้าฯ ถวาย คือ นายน้อยรัตนรังสี นายน้อยยอดฟ้าบุตรเจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช กรมการพระยาสิทธิปัญญาแสนหลวงอินราช แสนไชยอักษรขุนไพร่คุมลงไป

ไม่เพียงแต่เมืองน่านเท่านั้นที่มีการแต่งต้นไม้ทองต้นไม้เงิน ใบbokลงวันที่ 26 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก²³ กล่าวถึงวันที่ 10 พฤศจิกายน²² 108 กล่าวถึงเครื่องราชบรรณาการของเมืองเชียง แซ็ง ว่าประกอบด้วยต้นไม้ทองคำหนัก 1 ร้อย ต้นไม้เงินหนัก 3 ร้อย และยังมีม้าสีขาวลาย 3 ม้า ม้า 1 ตัวมีเดือย โดยมีพระยาราชไมตรีราชาพรหมลือ แสนราชวังนายบ่าวไพร่ 11 คนนำลงไปกรุงเทพฯ ดังข้อความต่อไปนี้

วันที่ ๑๐ พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก^{๒๒} ๑๐๘ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าเมืองเชียง แซ็งพร้อมด้วย เจ้านายท้าวพระยาบรรดาเมืองขึ้นพร้อมกันได้รับลือน้ำพิพัฒน์สัตยากระทำสัตยานุสัตย์ถวายตัว ถวายเมืองขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ สืบไป ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงจัดตั้งเครื่องราชบรรณาการต้นไม้ทองคำหนักร้อย ๑ ต้นไม้เงินหนัก ๓ ร้อย ม้าสีขาวลาย ๓ ม้า ดังม้าหนึ่งมีเดือย ทั้งสี่เทาแต่งให้พระยาราชไมตรีราชาพรหมลือ แสนราชวังนายบ่าวไพร่มี ๑๑ นำเอาราชบรรณาการลงมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายขอเป็นข้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เอกราชาพระมหากษัตริราชเจ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ ทั้งเขตแดนเมืองเชียง แซ็ง แลทั้งเมืองขึ้นของเมืองเชียง แซ็งด้วยทั้งสิ้นสืบไปตราต่อเท่ากัลปาวสาน ขอให้ข้าใต้พระบาทเจ้าเป็นเกล้าเจ้านายท้าวพระยาเจ้าหน้าหัวเมืองรัฐประชาข้าไพร่ในเมืองเชียง แซ็งทั้งมวลให้มีความสุขด้วยเดชพระบารมีสมเด็จเอกราชาพระมหากษัตริราชเจ้า พระเจ้าอยู่หัวในกรุงเทพฯ สืบต่อไป

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบbokเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 497.

ต้นไม้มงคลต้นไม้มงคลเงินของเชียงใหม่ ไบบอกลงวันที่ 23 ธันวาคม รัตนโกสินทร์ศก²² 108 กล่าวถึงเจ้าสุริยวงศ์แม่ทัพ นายทัพ นายกอง ทำต้นไม้มงคลต้นไม้มงคลเงินให้เมืองเชียงใหม่ที่เมืองเชียงใหม่ของตั้งข้อความต่อไปนี้

วันที่ ๒๐ พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก^{๒๒} ๑๐๘ แต่ในธันวาคมรัตนโกสินทร์ศก^{๒๒} ๑๐๘ เจ้าสุริยวงศ์แม่ทัพ นายทัพ นายกอง ก็ยังตั้งพักอยู่ที่เมืองเชียงใหม่พร้อมกับท้าวพระยาพวกเมืองเชียงใหม่ ทำต้นไม้มงคลเงินอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ของ ถ้าเสร็จการทำต้นไม้มงคลเงินให้เจ้าเมืองเชียงใหม่แล้ว เจ้าสุริยวงศ์แม่ทัพ เจ้าน้อยบัวเรียวนายทัพ นายกอง ทั้งปวงจะได้รับพระราชทานคุมเอาพวกท้าวพระยากรมการเมืองเชียงใหม่ เลิกถอนจากเมืองเชียงใหม่ของลงมายังนครเมืองน่าน

ร.5 ม.2.12ก/2. ไบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 391.

ไบบอกลงวันที่ 19 พฤศจิกายน²² 108 กล่าวถึงลักษณะของต้นไม้มงคลต้นไม้มงคลเงินตั้งข้อความต่อไปนี้

ข้าพระพุทธเจ้า ๆ นครเมืองน่านทำต้นไม้มงคลเงินให้เจ้าเมืองเชียงใหม่ ต้นไม้มงคลหนึ่งต้น ทองหนักสิบบาท ใบมี ๑๕ ใบ ดอกมี ๕๐ ดอก ทั้งยอดมีกิ่ง ๑๗ กิ่ง เป็นชั้นมี ๔ ชั้น สุดดอกขนาดคืบกับแปดนิ้ว ต้นไม้มงคลหนึ่งต้น เงินหนัก ๗ ตำลึงสองบาท ใบมี ๕๔ ใบ ดอกมี ๕๖ ดอก ทั้งยอดกิ่งมี ๕๔ กิ่ง เป็นชั้นมี ๔ ชั้น สูงดอกขนาดคืบกับแปดนิ้ว

ร.5 ม.2.12ก/2. ไบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 574.

การถวายเครื่องราชบรรณาการด้วยต้นไม้มงคลต้นไม้มงคลเงินนั้น แสดงให้เห็นถึงการยอมสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ โดยต้นไม้มงคลที่ทำจากทองหรือเงินถือเป็นการให้ของที่สมพระเกียรติของผู้รับ คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.4.2 ม้าสีประหลาด

ไบบอกเมืองน่านปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการจัดหาม้า 2 ตัว ลงไปทูลเกล้าถวาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในไบบอกลงวันอังคาร เดือน 7 แรม 11 ค่ำ¹⁰⁷ ปีชวด สัมฤทธิศก 1250 กล่าวไว้ว่าเจ้านันทวรฤทธิเดชอยากได้ของที่มีลักษณะประหลาดไปทูลเกล้าฯ ถวาย เจ้านันทวรฤทธิเดชได้ยื่นข่าว่ามีม้าสีประหลาดในเมืองพงแขวง สิบสองปันนา และข้าแม่วอยู่แขวง น้ำทวง หลวงพระบาง โดยจัดคนไปหาม้า 2 เส้นทาง คือ พระยาจันทนามกรมการบ่าวไพร่ และพระยาอินทปัญญากรมการบ่าวไพร่ และเมื่อพบม้าแล้ว ได้เขียนรูปม้าสอดซองมาถึงพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ ข้าหลวงที่ 2

ราคาของม้าที่เมืองพงนั้นได้แลกกับช้างพลายสูง 3 ศอก 4 นิ้ว ให้พระยาหลวงสุริยวงศ์ เอาขึ้นไป การตกลงราคาม้าระหว่างเมืองน่าน และเมืองพงนั้น มีปรากฏในหนังสือจากเจ้าเมืองพงว่า ไม่ชำนาญในการคิดราคาม้า แต่ขอแลกกับช้างพลายไว้ใช้ในราชการ ส่วนราคาม้าของข้าแม่ว 3 ร้อย กับ 10 แลบริปี มีข้อความปรากฏดังนี้

ใจความในหนังสือเจ้าเมืองพงว่า ด้วยข้าพเจ้าผู้ตัดราคากฎหมายค้ำม้า ลงมาให้นั้นก็ไม่ช่าง¹⁰⁸ตัด ลงมาได้ ด้วยค้ำม้าลายตัวนี้ขอพึ่งด้วยวัตถุค่าสามประการ เป็นความในหนังสือหลายประการ ข้าพระพุทธเจ้าก็เอาต้นหนังสือสอดซองนี้ลงมาทูลถวายได้ทรงทราบ ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านคร เมืองน่านก็ได้ทราบความกับพระยาหลวงสุริยวงศ์ผู้ใช้เจ้าเมืองพง ว่าเจ้าเมืองพงใคร่ได้ช้างพลาย ขึ้นไปไว้ใช้สักช้างว่าอย่างนั้น ก็ได้จัดเอาช้างพลายสูง ๓ ศอกสี่นิ้วมอบให้พระยาหลวงสุริยวงศ์เอา ขึ้นไปให้ตามความคิดเจ้าเมืองพง ด้วยเจ้าเมืองพงคนนี้เป็นบุตรเขยหม่อมมหาไชยเจ้าเมืองพงคน เก่าที่ได้ลงไปกราบถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนนั้น หม่อมมหาไชยเจ้า เมืองพงคนเก่านั้นถึงแก่กรรมไปแล้ว เดียวนี้เจ้าเมืองพงผู้เป็นบุตรเขยได้เป็นเจ้าเมืองพงมีอายุได้ ยี่สิบ ๕ ปีว่าอย่างนั้น ด้วยพระยาอินทปัญญาบ่าวไพร่ขึ้นไปทางน้ำทวงแขวงเมืองหลวงพระบาง ได้ถึงข้าแม่วเจ้าของม้าแล้ว พระยาอินทปัญญาก็จัดเงินซื้อม้าเป็นราคา ๓ ร้อยกับ ๑๐ แลบริปี พระยาอินทปัญญาก็นำเอาม้าลงมาถึงนครเมืองน่าน ข้าพระพุทธเจ้า ณ วัน ๖๓๖๖ ค่ำ¹⁰⁹ ปีชวดสัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๕๐ ม้าตัวนี้ก็มีลักษณะขนลายดำคล้ายเคียงกับม้าตัวเอกกับเจ้าเมือง

¹⁰⁷ อักษรวิธีเดิมในเอกสารเขียน ๓๓๑๑๗ ค่ำ

¹⁰⁸ ช่าง แปลว่า ชำนาญ

¹⁰⁹ วันศุกร์ เดือน 6 แรม 2 ค่ำ

พงนั้น แต่มีเจ้าเมืองพงสืขวลาหยห่าง มีตัวพระยาอินทปัญญาเอกกับข้าแม่่วมานี้สืหม่นลายดำ
ลายแฮ่น¹¹⁰ แต่มีตัวนี้ลงมาถึงข้าพระพุทเจ้าแล้ว รูปลักษณะสูงต่ำคล้ายย่อม่ไปไม่เหมือนกับ
อย่างทีเขียนรูปมา แต่ว่าพอเป็นคู่กันได้ ข้าพระพุทเจ้า เจ้านครเมืองน่าน เจ้าราชวงศ์ พร้อม
ด้วยท่านพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ข้าหลวงที ๒ จึงได้แต่งให้เจ้าน้อยบุญหลงบุตรเจ้าอุปราชแล
เจ้านายบุตรหลานกรมการพระยาเขตซ้ายนายน้อยมโนศน์าลงมาทูลเกล้าฯ ถวาย

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 118-119 .

เมื่อจัดหามาเสร็จเรียบร้อยแล้วได้นำมาลงมาตามระยะทางทูลเกล้าฯ ถวายฯ ใบบอกลง
วันศุกร์ เดือน 1 แรม 3 ค่ำ¹¹¹ ปีชวดสัมฤทธิศก 1250 กล่าวถึงมาที่นำไปทูลเกล้าฯ ถวายว่า มีมา 1
ตัวล้มีที่เมืองพิชัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสียดายและอยากได้มาลงไปเป็นคู่
กัน เจ้านันตวรฤทธิเดช เจ้านครเมืองน่าน และท่านพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ ส่งเจ้านายบุตรหลาน
เสาะสืบแสวงหามาสดำข้างจุดดำให้ได้ เมื่อถึงวันศุกร์ เดือน 2 ขึ้น 11 ค่ำ¹¹² ปีชวดสัมฤทธิศก ศักราช
1250 เจ้าราชวงศ์ไปได้มาสดำข้างจุด สูง 2 ศอก 10 นิ้วจากพวกฮ่อเหล่าถึงราคา 500 รูปี และได้ใช้
ให้นายน้อยพรหมสารบ่าวไพร่ นำมาลงไปกรุงเทพฯ เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายให้เป็นคู่กันตามพระราช
ประสงค์ ซึ่งการจัดหามาในครั้งนี้เป็นการหาของมีลักษณะพิเศษ นอกเหนือจากเครื่องราชบรรณาการ
มาทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งการถวายมาในครั้งนี้ เจ้านครเมือง
น่านมีจุดมุ่งหมายแสดงออกถึงความจงรักภักดีจากความรู้สึกที่นอกเหนือจากจงรักภักดีตามหน้าที่

1.5 การพระราชทานตำแหน่ง

เมืองน่านที่มีสถานะเป็นเมืองประเทศราชเมื่อมีความประสงค์ตั้งใครเป็นขึ้นเป็น
ตำแหน่งใด ต้องเขียนขอไปใบบอกเพื่อทูลขอสัญญาบัตรหรืออสรียศจากพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สัญญาบัตร คือ ใบตั้งยศ บรรดาศักดิ์ หรือสมณศักดิ์ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรง

¹¹⁰ แฮ่น แปลว่า คีคคะนอง

¹¹¹ อักษรวิธีเดิมในเอกสารเขียน ๖๙๑๑ ค่ำ

¹¹² อักษรวิธีเดิมในเอกสารเขียน ๖๙๑๒ ค่ำ

ตั้ง¹¹³ ส่วนอิสริยยศ คือ ยศที่พระมหากษัตริย์ทรงตั้งสถาปนาเจ้านายให้สูงขึ้น เนื่องจากได้ปฏิบัติราชการแผ่นดิน¹¹⁴ ซึ่งเนื้อหาในใบบอกน่านนั้นจะใช้คำว่าสัญญาบัตรและอิสริยยศในความหมายเดียวกัน เรียกการแต่งตั้งเจ้านายให้มีตำแหน่งที่สูงขึ้น

เนื้อหาในใบบอกเมืองน่าน ปรากฏเรื่องสัญญาบัตรและอิสริยยศของเจ้าราชวงศ์ เจ้าสุริยวงศ์ เจ้าน้อยมหาพรหม เจ้าน้อยบัวรม เจ้าเมืองเชียงแข็ง พระครูในเมืองน่าน

ใบบอกเมืองน่าน ลงวันพุธ เดือน 5 แรม 2 ค่ำ¹¹⁵ ปีฉลูเอกศก²² ศักราช 1251 กล่าวถึงการขอรับพระราชทานตำแหน่งให้กับเจ้าราชวงศ์ เจ้าสุริยวงศ์ เจ้าน้อยมหาพรหม และเจ้าน้อยบัวรม ดังข้อความต่อไปนี้

เจ้าอนันตวรฤทธิเดชก็มีชนอายุวัยอันแก่ขึ้นมากแล้ว ด้วยเจ้าอุปราช เจ้าราชบุตร บุตรข้าพระพุทธเจ้าก็ถึงแก่กรรมไปที่อุปราชที่ราชบุตรก็ว่างเปล่าไปทุกวันนี้ มีแต่เจ้าราชวงศ์ เจ้าสุริยวงศ์ บุตรเจ้าน้อยมหาพรหม เจ้าน้อยบัวรม บุตรเจ้าน้อยคำเครื่อง บุตรเจ้าราชวงศ์ได้เป็นผู้ว่ากล่าวชี้แจงด้วยราชการฉลองพระเดช พระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แล้วข้าพระพุทธเจ้า เจ้าอนันตวรฤทธิเดชเจ้านครเมืองน่าน ขอรับพระราชทานให้เจ้าราชวงศ์ว่าที่อุปราช เจ้าสุริยวงศ์ขอรับหน้าที่ราชวงศ์ เจ้าน้อยมหาพรหมขอว่าที่ราชบุตร เจ้าน้อยบัวรมขอว่าที่เจ้าบุรีรัตน์ ต่อไปจะควรมีควรประการใดแล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 272-273.

ใบบอกเมืองน่าน ลงวันที่ 20 พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก²² 109 กล่าวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานสัญญาบัตรให้เจ้าน้อยบัวรมเป็นเจ้าบุรีรัตน์ ดังข้อความต่อไปนี้

¹¹³ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556), 1203.

¹¹⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554, 1427.

¹¹⁵ อักษรวิธีเดิมในเอกสารเขียน ๔๑๕ ค่ำ

ฉบับที่ ๒๖๒ ลงวันที่ ๒๘ สิงหาคมรัตนโกสินทร์ศก ๑๐๙ มีพระกระแสโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้เจ้านายบัวรมบุตรข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานเป็นเจ้าบุรีรัตน์ รับราชการฉลองพระเดชพระคุณช่วยข้าพระพุทธเจ้าคิดราชการป้องกันรักษาบ้านเมืองให้มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 519.

ใบบอกเมืองน่าน ลงวันที่ 26 พฤษภาคมรัตนโกสินทร์ศก²³ 109 กล่าวถึงเมืองเชียงใหม่ ได้รับสัญญาบัตรแต่งตั้งให้เป็นฝ่ายสยาม ดังข้อความต่อไปนี้

ครั้นถึงวันที่ ๒๒ เมษายนรัตนโกสินทร์ศก^{๒๒} ๑๐๙ เป็นวันสิทธิมงคลให้เจ้าเมืองเชียงใหม่รับพระราชทานสัญญาบัตร เจ้าเมืองเชียงใหม่ก็จัดแจงเจ้านายแลเจ้าหัวเมืองซึ่งเป็นเมืองขึ้น เมืองเชียงใหม่มีพานเงิน พานทอง รูป เทียน ปืน ทวน ดาบฝักทอง รมปิดทองมารับเอาสัญญาบัตรที่פקเจ้าสุริยวงศ์ไปที่บนเรือนเจ้าเมืองเชียงใหม่แล้ว เจ้าเมืองเชียงใหม่ เจ้านายท้าวพระยา เจ้านายหัวเมืองพร้อมกันบ่ายหน้าลงกรุงเทพฯ กราบถวายบังคมต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสามครั้งแล้ว กระทำสัตยานุสัตย์ถวายตัวถวายเมืองทั้งเขตแดนเป็นข้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงเทพฯ แล้วรับเอาสัญญาบัตรด้วยสังเคารพด้วยโสมนัสยินดีทุกประการ

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 519.

ใบบอกเมืองน่าน ลงวันที่ 13 มีนาคมรัตนโกสินทร์ศก 109 กล่าวถึงการแต่งตั้งพระครู ดังข้อความนี้

มีพระกระแสซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมว่าด้วยทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีศุภอักษรให้พระสงฆ์ผู้ซึ่งจักเป็นที่พระครูนั้นที่ลงไป ณ กรุงเทพฯ นั้น จะได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานนามสัญญาบัตรตั้งพระสงฆ์ผู้นั้นเป็นที่พระครูขึ้นมาดูแล้วกล่าวสั่งสอนพระสงฆ์สามเณรในเขตแดนนครเมืองน่านแลหัวเมืองขึ้นต่อไป มีโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมขึ้นมาประการนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมทุกประการแล้ว

ได้ให้เจ้านายบุตรหลานท้าวพระยามิมนต์พระสงฆ์ในเมืองเข้ามาสามัคคีพร้อมกันตกลงแล้ว ก็เห็นสมควรว่าเจ้าอธิการชื่อไชยวุฒิเป็นอุ...ย้ายอยู่วัดพระศรีรัตนมงคลนครเมืองน่าน มีอายุพรรษาในอุปสมบทได้ ๓๒ พรรษาเห็นควรเป็นที่ ๒ พระศรีวิไชยเป็นสมภารอยู่ วาภูณ์ภรรยาในอุปสมบทได้ ๓๒ พรรษาเห็นควรเป็นที่ ๒ พระศรีวิไชยเป็นสมภารอยู่ วาภูณ์ภรรยาในอุปสมบทได้ ๓๒ พรรษาเห็นควรเป็นที่ ๒ ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่านให้นิมนต์ลงพร้อมกัน ครั้นพระไชยสมภารวัดศรีรัตนมงคลที่จะเป็นพระครูที่หนึ่งนั้นก็ป่วยเสียจะลงมาไม่ได้ จึงได้นิมนต์ให้เจ้าอธิการชื่อศรีวิไชยสมภารวัดช้างค้ำหนึ่ง กับพระอินทรวชิไชยสมภารวัดพระยาภูหนึ่ง ลงมากรุงเทพฯ ครั้นนี้ ขอรับพระราชทานเอาสัญญาบัตรขึ้นไปให้เจ้าอธิการสมภารวัดศรีรัตนมงคลชื่อไชยวุฒิเป็นที่พระครูที่หนึ่ง ขอรับพระราชทานให้เจ้าอธิการชื่อศรีวิไชยสมภารวัดช้างค้ำเป็นที่ ๒ ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่าน ได้แต่งให้พระยาอินทรวชิไชยกรมการบ่าวไพร่มาพร้อมกับพระศรีวิไชย พระอินทรวชิไชยลงมาเฝ้ากราบถวายบังคมทูลได้ ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยจะควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า โปรดกระหม่อมทุกประการ

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 623-624.

หากเจ้านายที่ได้รับยศถึงตายไป เครื่องยศที่เคยได้รับนั้น ตั้งแต่คนนำลงมาส่งคืนที่กรุงเทพฯ ดังปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการแต่งคนลงมาส่งคืนเครื่องยศของเจ้าอุปราช และเจ้าราชบุตร ในใบบอกเมืองน่าน วันพฤหัสบดี เดือน 7 แรม 6 ค่ำ¹¹⁶ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก²¹ ศักราช 1250 ดังข้อความต่อไปนี้

อนึ่งด้วยเจ้าอุปราช เจ้าราชบุตร บุตรข้าพระพุทธเจ้าอันถึงแก่อสัญกรรมไปนั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้เอาเครื่องยศที่พระราชทานให้เจ้าอุปราช มีพานถม ๑ เครื่องสำหรับในจอกหมากทองดี ๒ แอ็บ¹¹⁷ทองดี ๓ ชอง พลุทอง ๑ ชองบุหรีทอง ๑ มีดด้ามทอง ๑ สายหมากคำทองสาย ๑ มีร้อยสิบลูก คนโททอง ๑ โถนหมากทอง ๑ ตราเครื่องราชอิสริยยศช้างเผือกชั้นที่สาม ๑ เครื่องยศที่พระราชทานให้เจ้าราชบุตร มีพานเงิน ๑ แอ็บเงินถมจิกทอง ๓ ลูก จอกเงินถม ๒ ชองพลุเงินถม ๑ ชองบุหรีเงินถม ๑ มีดด้ามเงินถม ๑ คนโทเงินถม ๑ โถนหมากเงินถม ๑ ในเครื่องพระราชทานทั้งสองอย่างนี้ ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านคร

¹¹⁶ อักษรวิธีเดิมในเอกสารเขียน วัน ๕๓, ๗ ค่ำ

¹¹⁷ แอ็บ คือ ตลับแบนขนาดกลางมีฝาปิด มีความหมายเดียวกับ อับ

เมืองน่าน ก็ได้ให้เจ้านายบุญหลงบุตรเจ้าอุปราช เจ้านายบุตรหลานได้นำเอาลงมา
ทูลเกล้าฯ ถวายไว้ในพระบรมราชวังตามทำเนียม

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 108.

นอกจากการพระราชทานสัญญาบัตรแล้ว ใบบอกเมืองน่านยังกล่าวถึงการพระราชทาน
เครื่องราชอิสริยยศ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ให้กับเจ้านายเมืองน่าน คือ พระราชทานให้แก่เจ้า
ราชวงศ์ 2 ครั้ง ครั้งที่ 1 คือ ใบบอกลงวันพฤหัสบดี เดือน 7 แรม 6 ค่ำ¹¹⁸ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก²¹ ศักราช
1250 ช้างเผือกชั้นที่สามชื่อจุฬาลงกรณ์ โดยท่านพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นผู้เชิญขึ้นมาที่นครเมือง
น่าน ดังข้อความนี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระกรุณาธรรมอันมหาประเสริฐ ทรงพระมหา
กรุณาโปรดเกล้าฯ ว่าด้วยเจ้าราชวงศ์นครเมืองน่าน ก็สมควรที่จะได้รับตราเครื่องราชอิสริยยศ
ช้างเผือกชั้นที่สามชื่อจุฬาลงกรณ์ จึงมีพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่าน
พระยาสุรศักดิ์มนตรีแม่ทัพฝ่ายเหนือรองรับเชิญขึ้นมาพระราชทานให้เจ้าราชวงศ์

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 107.

ส่วนครั้งที่ 2 คือ ใบบอกลงวันที่ 30 มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก²³ 110
เครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ 3 ชื่อมณฑนาภรณ์ และนอกจากนั้นมีการพระราชทานเครื่อง
ราช ช้างเผือกชั้นที่ 4 ภูษณาภรณ์ให้กับนายน้อยบัวเรียว ชื่อว่าภูษณาภรณ์อีกด้วย ดังข้อความต่อไปนี้

ศุภอักษรที่ ๔๘๙ ลงวันที่ ๑๕ มีนาคมรัตนโกสินทร์ศก^{๒๓} ๑๐๙ มีกระแสโปรดเกล้าโปรด
กระหม่อม พระราชทานตราเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่เจ้าราชวงศ์ มงกุฎสยามชั้นที่สาม
ชื่อมณฑนาภรณ์แก่เจ้าราชวงศ์ ดวงหนึ่ง นายน้อยบัวเรียวช้างเผือกชั้นที่สี่ชื่อภูษณาภรณ์
ดวงหนึ่งกับประกาศนียบัตรสำหรับดวงตราเป็นเกียรติยศตามสมควร

¹¹⁸ อักษรวิธีเดิมเอกสารเขียน ๕๓, ๗ ค่ำ

ร.5ม.2.12ก/3 บอกลเมืองน่าน ปี ร.ศ.110 (ก.ค.104-19 พ.ค. 110) : 75.

จากที่กล่าวมาข้างต้นไม่ว่าจะเป็นการแต่งตั้งตำแหน่งเจ้านาย หรือตำแหน่งพระ แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์กรุงเทพฯ นั้น มีสิทธิ์ขาดสมบูรณ์ในการเมืองการปกครองทั้งทางโลก และทางธรรมภายในหัวเมืองน่านซึ่งเป็นหัวเมืองขึ้นทุกประการ

1.6 การขอรับพระราชทานสิ่งของ

การขอพระราชทานสิ่งของจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เจ้านันตวรฤทธิเดชจะเขียนส่งเข้าไปที่กรุงเทพฯ ซึ่งการขอพระราชทานสิ่งของนั้นจะกล่าวถึงเหตุที่จำเป็นที่ต้องใช้สิ่งของนั้น ๆ เสมอ การขอพระราชทานสิ่งของที่ปรากฏในใบบอกเมืองน่าน คือ ขอรับพระราชทานเครื่องเทศ และขอรับพระราชทานแคร์

การขอรับพระราชทานเครื่องเทศ เป็นการขอพระราชทานไว้สำหรับทำยา เพราะเมืองน่านไม่มีเครื่องเทศ เครื่องเทศที่ปรากฏ ได้แก่ ดอกจัน กระวาน กานพลู ไม้จันทน์ผ่อน เทียนดำ เทียนนอง ตาไก่ ทังเกา พริกไทย ดีปลี ดังข้อความต่อไปนี้

ด้วยนครเมืองน่านข้าพระพุทธเจ้า ด้วยเครื่องเทศจะทำยากี่ไม่มี ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทาน— ดอกจัน กระวาน กานพลู ไม้จันทน์ผ่อน เทียนดำ เทียนนอง ตาไก่ ทังเกา พริกไทย ดีปลี ขอรับพระราชทานเอาขึ้นมาทำยากี่ที่บ้านเมืองข้าพระพุทธเจ้าต่อไป

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 273.

นอกจากการขอรับพระราชทานเครื่องเทศแล้ว เนื่องจากเจ้านันตวรฤทธิเดชมีอายุมาก จะเดินทางไปไหนไม่ค่อยสะดวก จึงขอพระราชทานแคร์จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังข้อความต่อไปนี้

ด้วยข้าพระพุทธเจ้า เจ้านันตวรฤทธิเดชก็แก่ชรามีอายุสูง แต่การโลกอย่างอื่นนั้นก็เรื่อง ด้วยเดชพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อมก็ยังมีความสบายอยู่ แต่จะเดินด้วยเท้าไปที่ไกล

ไม่ได้ ถึงจะเดินไปด้วยข้างม้าก็ไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานแคร่มาสำหรับไว้
ถ้ามีการประเพณีจะทำบุญอุทิศในการพระราชพิธีมงคลรับน้ำสัตยาแลการมงคลต่าง ๆ
ข้าพระพุทธเจ้า ๆ อนันตวรฤทธิเดชขอรับพระราชทานขึ้นแคร่ไป

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 408..

และในใบบอกลงวันที่ 20 พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก²² 109 กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแคร่หลักลายปิดทองคำให้แก่เจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้านครเมืองน่าน
ดังนี้

มีศุภอักษร ๓ ฉบับ ฉบับที่ ๒๖๑ ลงวันที่ ๒๘ สิงหาคมรัตนโกสินทร์ศก^{๒๓} ๑๐๙ มีพระกระแส
โปรดเกล้าฯ ในพระราชหฤทัยรำลึกถึงข้าพระพุทธเจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้านครเมืองน่าน ผู้มีอายุ
ชราแก่สูงจะเดินไปมาทางไกลด้วยเฒ่าไม่ได้ จึงทรงพระราชทานแคร่หลักลายปิดทองคำเป็น
เครื่องเกียรติยศขึ้นมาพระราชทานให้ข้าพระพุทธเจ้าหนึ่งแคร่

ร.5 ม.2.12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111) : 519.

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่าสถานะของเมืองน่านที่อยู่ใต้ กรุงเทพฯ ไม่
เพียงเป็นผู้มีสิทธิ์ในการปกครองหัวเมืองเท่านั้น ยังมีหน้าที่ที่จะสนับสนุนหัวเมืองในด้านสิ่งของที่ขาด
แคลนของหัวเมือง เครื่องเทศ เป็นต้น

นอกจากนั้นการขอพระราชทานแคร่ ไปที่กรุงเทพฯ นั้นสื่อให้เห็นว่าแคร่เป็นเครื่องยศอีก
อย่างหนึ่ง เมื่อต้องเกี่ยวข้องกับเครื่องยศ สิทธิ์ในเครื่องยศที่จะพระราชทานมาเป็นสิทธิ์ขาดของ
พระมหากษัตริย์กรุงเทพฯ แต่เพียงผู้เดียว

1.7 การตายของเจ้านาย

ใบบอกเมืองน่านปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการตายของเจ้านาย 3 คน ได้แก่
เจ้าอุปราช (คนเดิม)ถึงแก่อสัญกรรม, เจ้าอนันตวรฤทธิเดชถึงแก่พิราลัย และเจ้าบุริรัตน์ถึงแก่

อนิจกรรม ข้อสังเกตจากเนื้อหาใบบอกเมืองน่านเรื่องการใช้คำบอกการตายของเจ้านายเมืองน่านนั้น บางครั้งจะมีการใช้คำว่าถึงแก่กรรมกับเจ้านันตวรฤทธิเดชร่วมด้วยในบางฉบับ

1.7.1 เจ้าอุปราชถึงแก่กรรม

เนื้อหาเกี่ยวกับการตายของเจ้าอุปราช ปรากฏเรื่องการจัดงานศพของเจ้าอุปราช ในใบบอกลงวันอาทิตย์ เดือน 1 ขึ้น 13 ค่ำ¹¹⁹ ปีชวดสัมฤทธิศก²¹ ศักราช 1250 เจ้านันตวรฤทธิเดชได้สร้างต่อไม้ใส่ศพเจ้าอุปราช ใส่ศพเจ้าอุปราชในเดือนยี่ เดือนสาม และเดือนสี่ข้างขึ้น จะทำบุญปลงศพเจ้าอุปราชข้างขึ้น

ใบบอกลงวันอังคาร เดือน 2 ขึ้น 7 ค่ำ¹²⁰ ปีชวดสัมฤทธิศก²¹ ศักราช 1250 เจ้านันตวรฤทธิเดชได้ขอรับพระราชทานหีบศิลาหน้าเพลิง เพื่อใช้ในการศพเจ้าอุปราช หีบศิลาหน้าเพลิงคือ หินเหล็กไฟ ที่ใช้เหล็กสับกับหินให้เกิดประกายไฟ โดยมีดินปะทุเป็นเชื้อทำให้ติดไฟง่าย¹²¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานหีบศิลาหน้าเพลิง และสิ่งของต่าง ๆ เพื่อใช้ในการศพเจ้าอุปราช ได้ปรากฏในใบบอกลงวันพุธ ที่ 16 มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก²² 108 ว่า นอกจากหีบศิลาหน้าเพลิงแล้ว ได้พระราชทาน สำหรับเครื่อง ผ้าไตร ผ้าขาว ร่ม รองเท้าทองอังกฤษ กระดาษน้ำตะโกทอง เงิน กระดาษต่างสี กระดาษฟาง เครื่องเขียน ชาดเส้น หรดาล หมึกหลิ้ม กาว ตินแดง เงิน 640 เฟื้อง นอกจากนั้นได้กล่าวถึงธรรมเนียมว่าห้ามทำการเผาศพเจ้าอุปราชวันอังคาร วันเสาร์ วัน 8 ค่ำ วันพระสิบห้าค่ำ หากเป็นข้างขึ้นให้เผาวันคู่ หากเป็นข้างแรมให้เผาวันคี่

วันอาทิตย์ที่ 9 มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก 108 เจ้านันตวรฤทธิเดช ให้เจ้าราชวงศ์เจ้านายบุตรหลาน ญาติพี่น้องท้าวพระยา เชิญพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ข้าหลวงที่ 2 พร้อมกันเอาศพเจ้าอุปราชฝังไว้ในปราสาท แล้วทำบุญให้ทาน พอถึงตอนเย็นมีการโปรยทานเงินเพื่อรูป นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มารับทานผ้าบังสุกุล ผ้าไตร 18 สำหรับ มีธรรมเทศน์ 10 เจาะบังไฟดอก 15 กระบอก ไฟเทียน

¹¹⁹ อักษรวิเศษในเอกสารเขียน ๑๙^{๑๑} ๑ ค่ำ

¹²⁰ อักษรวิเศษในเอกสารเขียน ๑๙^{๑๒} ๒ ค่ำ

¹²¹ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, คำศัพท์เกี่ยวกับงานพระราชพิธีพระบรมศพ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร, 2559), 50.

10 ข้าง และให้ทาน ผ้าบังสุกุล ผ้าไตร มีธรรมเทศนา เจาะบังไฟทุกวัน เมื่อเวลาเช้าได้นิมนต์พระมา รับบิณฑบาตทุกวัน

วันอาทิตย์ที่ 12 มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก 108 เข้านิมนต์พระภิกษุสงฆ์รับบิณฑบาต อาหาร 150 รูป และรับไทยทาน บ่ายโมงได้ชักศพนเจ้าอุปราชไปสุสาน เชิญเอาหีบศิลาหน้าเพลิง ทาง รมปิดทองสำหรับหีบศิลาหน้าเพลิง นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ทั้ง 150 รูปไปรับพระราชทานบังสุกุลที่สุสาน เมื่อเสร็จพิธี ท่านพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ เจ้าราชวงศ์ เจ้านายบุตรหลานท้าวพระยา หันหน้าไปทางกรุง เพฯ ถวายบังคมแต่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท 3 ครั้ง พระยาราชวังผู้ตีหีบศิลาหน้าเพลิง ท่านพระยาพิไชยชาญฤทธิ์เป็นผู้จุดศพนเจ้าอุปราช ตามด้วยเจ้าราชวงศ์ เจ้านายพี่น้อง ภรรยาจุดติดต่อ แล้วเจาะบังไฟรูปสัตว์ต่าง ๆ ไสศพนเจ้าอุปราช เสร็จพิธี ส่วนหีบศิลาหน้าเพลิงที่ได้รับพระราชทานมา เจ้าอนันตวรฤทธิเดชได้ถวายไว้แก่พระภิกษุสงฆ์เพื่อเป็นกุศลต่อไป และถวายพระราชกุศลแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อไป

1.7.2 เจ้าอนันตวรฤทธิเดชถึงแก่พิราลัย

ใบบอกเมืองน่านกล่าวถึงเจ้าอนันตวรฤทธิเดชพิราลัย เป็นข้อความสั้น ๆ ในใบบอกลงวันที่ 25 มกราคมรัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 ว่าเมื่อศุภอักษรที่ 3/82 ลงวันที่ 29 พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 ขึ้นมาถึงนครเมืองน่าน วันที่ 28 สิงหาคม รัตนโกสินทร์²⁴ 110 ซึ่งในเวลานั้น เจ้าอนันตวรฤทธิเดชก็ถึงแก่พิราลัยไปเสียก่อน

1.7.3 เจ้าบุรีรัตน์ถึงแก่อนิจกรรม

ใบบอกเมืองน่านลงวันที่ 18 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 กล่าวถึงเจ้าบัวรวมผู้เป็นที่บุรีรัตน์ ลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่กรุงเทพฯ ได้รับสัญญาบัตรเป็นที่เจ้าบุรีรัตน์ เมื่อกลับมาถึงเมืองน่านในเดือนพฤศจิกายน เป็นวิธโรค ไม่สามารถรักษาหายได้ และถึงแก่อนิจกรรม ในวันที่ 17 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110

เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้านายบุตรหลาน พร้อมด้วยท่านพระยาสุนทรนุรักษ์ ข้าหลวงที่ 2 ได้จัดหีบใส่ศพนเจ้าบุรีรัตน์ นิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาสวดอภิธรรม ถวายเครื่องไทยทาน และอาหารบิณฑบาตร ทำทุกอย่างตามธรรมเนียมทุกประการ

การแจ้งข่าวเรื่องการตายของเจ้านายนั้น เมื่อกรุงเทพฯ ได้รับข่าวแล้วก็จะมีการพระราชทานสิ่งของ และหีบศิลาหน้าเพลิงมาในการจัดพิธีการศพ และเมื่อเจ้านายในตำแหน่งนั้นตาย ก็จะต้องส่งเครื่องยศคืน และพระราชทานสัญญาบัตรขึ้นมาแต่งตั้งเจ้านายให้เป็นตำแหน่งนั้นต่อไป

1.8 การไปรษณีย์และโทรเลข

ใบบอกเมืองน่านปรากฏเรื่องการตัดสายทางโทรเลข จากพระมณเฑียรเมืองน่านไปจนถึงนครเมืองแพร่ และการตั้งไปรษณีย์ที่นครเมืองน่าน การสื่อสารในสมัยโบราณของสังคมไทยก่อนมีไปรษณีย์ใช้วิธีการสื่อสารด้วยระบบ “ม้าใช้” หรือ “คนเร็ว” เหมือนกับพื้นที่อื่นในโลก คือ ส่งข่าวด้วยคนเดินเท้า หรือใช้ม้า เรือ แพ เป็นพาหนะ สำหรับกำเนิดของการไปรษณีย์ในประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากกงสุลอังกฤษ ได้นำเอาระบบการติดต่อสื่อสารทางไปรษณีย์มาใช้ติดต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับ สิงคโปร์ ราวปี พ.ศ. 2410 ปลายรัชสมัยแผ่นดินรัชกาลที่ 4 ประเทศไทยได้มีการติดต่อค้าขายและสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศไมตรี มีสถานกงสุลต่างประเทศเข้ามาตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ หลายแห่ง ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับต่างชาติเรื่องธุรกิจการค้า การศาสนา มีความแน่นแฟ้นกว่าสมัยก่อน ทำให้กงสุลอังกฤษเห็นความดีดังกล่าวนี้จึงได้จัดการเปิดรับจดหมาย เพื่อส่งไปติดต่อกับต่างประเทศ ในกรุงเทพฯ ใช้ตึกยามทำริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาหลังกงสุลอังกฤษ เปิดทำการโดยใช้ตราไปรษณียากรของสหพันธรัฐมาลายาและอินเดีย จำหน่ายแก่ผู้ต้องการส่งจดหมายไปต่างประเทศ แล้วส่งจดหมายเหล่านั้นไปประทับตราวันที่ที่สิงคโปร์ โดยฝากไปกับเรือค้าขายใต้ร่มธงอังกฤษ เพื่อให้ทำทำการสิงคโปร์จัดส่งจดหมายนั้นไปปลายทาง การเริ่มงานไปรษณีย์ติดต่อกับต่างประเทศโดยกงสุลอังกฤษเป็นผู้จัดการทำให้ประชาชนชาวไทยมีความสนใจเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางผู้ใหญ่ได้เห็นจากการสื่อสารในรูปแบบไปรษณีย์ที่เกิดขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 2418-2419 ภายในพระบรมมหาราชวัง และเขตพระนครชั้นใน การดำเนินการเพื่อจัดตั้งไปรษณีย์ขึ้นในประเทศไทยได้ดำเนินต่อมาโดย ได้มีชาวต่างประเทศช่วยเหลือดำเนินการด้วยที่สำคัญ คือ นายเฮนรี อาลาบาสเตอร์ จนกระทั่งในวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ.2426 สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ทรงมีหนังสือลงวันพฤหัสบดีแรม 14 ค่ำ เดือน 8 ปีมะแม เบญจศก 1245 กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบว่าการเตรียมการต่าง ๆ เกือบจะเรียบร้อยแล้ว เห็นควรที่จะประกาศเปิดการไปรษณีย์ขึ้นในกรุงเทพฯ ในวันที่ 1 ค่ำ เดือน 9 ปีมะแม เบญจศก 1245 (ตรงกับวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2426) และขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้มีกฎหมายแผ่นดินสำหรับการไปรษณีย์ขึ้นไว้เป็นหลักฐาน

ตามความเห็นชอบของนายอาลาบาสเตอร์ ซึ่งได้เสนอหลักการไว้ และหลังจากจากทรงพระราชทานวินิจฉัยแล้วให้ใช้บังคับได้ จึงนับว่าเป็นกฎหมายไปรษณีย์ฉบับแรกของไทย อ่าวไรก็ตามในระยะเวลาใกล้เคียงนี้ สถานกงสุลอังกฤษซึ่งเปิดดำเนินการรับส่งจดหมายระหว่างกรุงเทพฯ กับสิงคโปร์มาตั้งแต่ตอนปลายรัชกาลที่ 4 ได้มีหนังสือถึงรัฐบาลไทยลงวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ.2426 อ้างว่าข้าหลวงใหญ่ที่สิงคโปร์ ให้สอบถามรัฐบาลไทยเรื่องรัฐบาลสิงคโปร์ มลายู ขอจัดตั้งไปรษณีย์สาขาของอังกฤษขึ้นที่กรุงเทพฯ รวมทั้งขอมิอำนาจสิทธิขาดในการจำหน่ายตราไปรษณียากร และรับฝากจดหมายติดต่อกับต่างประเทศทั้งหมด โดยนายนิวมาน รักษาการแทนกงสุลอังกฤษในขณะนั้น อ้างว่า นายปลัดเรฟ กงสุลอังกฤษได้พุดกับรัฐบาลไทยหลายครั้งแล้ว แต่ทางรัฐบาลไทยได้มีหนังสือลงวันจันทร์แรม 11 ค่ำ เดือน 8 ปีมะแม เบญจศก 1245 (ตรงกับวันที่ 30 กรกฎาคม 2426) ตอบกงสุลอังกฤษไปว่าไม่เคยเจรจากับ นายปลัดเรฟ เกี่ยวกับเรื่องนี้ และไม่อนุญาตให้รัฐบาลสิงคโปร์ มลายู จัดตั้งที่ทำการไปรษณีย์สาขา เพราะรัฐบาลไทยกำลังจะเปิดการไปรษณีย์ขึ้นเร็ว ๆ นี้ เมื่อเปิดดำเนินการแล้ว จะได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกของสหภาพไปรษณีย์สากลด้วย เมื่อเตรียมทุกอย่างเสร็จแล้วจึงจัดตั้งกรมไปรษณีย์ขึ้นตั้งแต่วันที่ 4 สิงหาคม พุทธศักราช 2426 ที่ทำการอยู่ตึกใหญ่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เหนือปากคลองโอง่าง และมีการเปิดการไปรษณีย์ทดลองในกรุงเทพฯ สามเสน, สระประทุม, บางคอแหลม, ตลาดพลู ซึ่งการเปิดไปรษณีย์ในกรุงเทพฯ กรุงเทพฯได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก

การโทรเลข การสื่อสารทางโทรเลขในประเทศไทย เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2412 โดยนายแฮนริริส และนายเปเตอร์สัน เจ้าพนักงานบริษัทเดินสายโทรเลขของอังกฤษได้ยื่นเรื่องต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสนอขอสัมปทานตั้งบริษัทอังกฤษ ทำการสร้างและดูแลรักษาเส้นทางสายโทรเลขตามหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ ภายใต้พระราชอาญาจักรสยาม โดยกำหนดเส้นทางสายแรกจากกรุงเทพฯ ลงไปทางหัวเมืองตะวันตกเรื่อยไปจนถึงเมืองป็นัง สำหรับพื้นที่บริเวณเส้นทางสายโทรเลขผ่านไปกว้าง 1 ไมล์นั้น บริษัทอังกฤษขอสิทธิอย่างเต็มที่และขอให้รัฐบาลไทยจ่ายเงินอุดหนุนให้แก่บริษัทด้วย ในครั้งนั้นได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ไป แต่นายแฮนริริส ไม่สามารถดำเนินการให้เป็นไปตามกำหนดได้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2418 นายแฮนริริส ได้ยื่นเรื่องราวเสนอขอพระบรมราชานุญาตสร้างสายโทรเลข อีกครั้งหนึ่ง โดยเสนอว่าบริษัทอังกฤษจะส่งเครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดสร้างสายโทรเลขมาให้ เพียงขอความร่วมมือจากรัฐบาลไทยในการร่วมกันสร้าง แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ไม่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ เนื่องจากพระองค์ไม่ทรงเห็นด้วยกับการที่อังกฤษเอาเปรียบไทย และพอดีกับที่รัฐบาลได้ดำริตกลงจะสร้างสายโทรเลขเอง มีอำนาจสิทธิขาด จึงไม่พระราชทานพระบรมราชานุญาต และได้ให้ นายแฮนริ

ริส ทำความเข้าใจกันใหม่ในเรื่องสัญญาเกี่ยวกับเรื่องนี้ โดยรัฐบาลไทยจะสร้างสายโทรเลขภายในพระราชอาณาเขตขึ้นเอง ถ้าบริษัทอังกฤษต้องการจะต่อสายโทรเลขมาเชื่อมกับสายของไทยแล้วก็ให้ตกลงทำสัญญากัน, สายโทรเลขที่รัฐบาลจะสร้างนั้น จะสร้างให้ตีมีมาตรฐานเหมือนอย่างประเทศอินเดียและยุโรปใช้กันอยู่, รัฐบาลจะหาผู้ควบคุมดูแลการสร้างสายโทรเลขที่มีความชำนาญและความสามารถเป็นอย่างดี, เส้นลวดที่ใช้เดินสายโทรเลขนั้น ต้องอยู่ในความเห็นชอบของรัฐบาลว่าจะกำหนดให้ใช้อย่างไร, เจ้าพนักงานที่จะมาทำหน้าที่รับส่งโทรเลข ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญดี, ถ้าบริษัทอังกฤษตกลงจะต่อสายโทรเลขกับไทยแล้ว รัฐบาลไทยจะเรียกเก็บเงินค่าส่งข่าวตามความเหมาะสม, รัฐบาลไทยมีสิทธิที่จะต่อสายโทรเลขของตนให้ไปเชื่อมกับบริษัทใดก็ได้ ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2418 รัฐบาลจึงได้ลงมือสร้างสายทางโทรเลขในประเทศไทยขึ้นเป็นครั้งแรกโดยมอบให้กรมกลาโหมเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ ทางโทรเลขสายแรกที่ได้สร้างขึ้น คือ สายระหว่างกรุงเทพฯ กับสมุทรปราการ มีระยะทาง 45 กม. ต่อมาภายหลังได้ต่อสายนี้ไปถึงแหลมมูราย และจากแหลมมูรายได้มีการทอดสายลวดใหญ่ใต้น้ำ (เคเบิลใต้น้ำ) ต่อออกไปจนถึงประการที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อใช้สำหรับส่งข่าวสารเกี่ยวกับการเดินเรือผ่านเข้าออกสันดอนมายังกรุงเทพฯ ต่อจากนั้น ในปี พ.ศ. 2421 ได้มีการสร้างสายโทรเลขสายที่สองขึ้นระหว่างกรุงเทพฯ ถึงบางปะอิน และต่อมาได้ขยายออกไปพระนครศรีอยุธยา ทางสายโทรเลข 2 สายนี้ ในขั้นต้นกำหนดให้ใช้เฉพาะราชการเท่านั้น เครื่องโทรเลขที่ใช้อยู่ในสมัย เป็นเครื่องแบบ Simple Morse System และได้มีการเริ่มสร้างสายโทรเลข โดยลวดอาบสังกะสีในสายบูรพาเป็นสายแรก จากกรุงเทพฯ ผ่านจังหวัดปราจีนบุรี กบินทร์บุรี อรัญญประเทศ ศรีโสภณ จนถึงคลองกำปังปรั๊ก เป็นพรหมแดนประเทศสยามและประเทศกัมพูชาในปกครองฝรั่งเศส และต่อเข้ากับสายโทรเลขอินโดจีน เชื่อมโยงกับเมืองไซ่ง่อน ซึ่งนับว่าเป็นสายโทรเลขสายแรกที่ติดต่อกับต่างประเทศได้และได้มีการเปิดบริการให้สาธารณชนใช้บริการได้ตั้งแต่วันที่ 16 กรกฎาคม 2426 เป็นต้นมา อัตราค่าโทรเลขในพระราชอาณาจักรนั้นคิดค่าละ 1 เฟื้อง และได้มีการเปิดทางโทรเลขสายระหว่างกรุงเทพฯ ถึงสมุทรปราการ และกรุงเทพฯ ถึงอยุธยา ให้ประชาชนใช้และคิดค่าโทรเลขค่าละ 2 ไพ และในปีเดียวกันนี้เองได้มีการสร้างสายโทรเลขจากกรุงเทพฯ ผ่านกาญจนบุรีถึงตำบลเขาแดน อันเป็นพรหมแดนระหว่างประเทศไทยกับพม่า เชื่อมต่อกับสายโทรเลขของพม่าที่ตำบลนั้น ทำการรับส่งโทรเลขได้กับเมืองเมาะลำเลิง และได้เปิดทางสายนี้ให้ประชาชนใช้ได้ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2426 เป็นต้นมา

โดยเหตุการณ์ไปรษณีย์และการโทรเลขเป็นกิจการที่ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อได้ตั้งกรมไปรษณีย์ขึ้นแล้ว ในโอกาสเดียวกันจึงโปรดเกล้าฯ เอาจานโทรเลขทหารซึ่งมีมาแต่เดิมในสังกัด

กระทรวงกลาโหม ซึ่งขณะนั้นมีสำนักงานตั้งอยู่ที่ตึกห้วมสวนสราญรมย์ ด้านตะวันตกเฉียงใต้มา ร่วมกันด้วย โดยยกขึ้นเป็นกรมโทรเลขอีกกรมหนึ่ง งานไปรษณีย์โทรเลขจึงแบ่งเป็นสองกรม และได้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุ์ วงศ์วรเดช ทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการกรมไปรษณีย์และกรมโทรเลข

เนื้อหาที่ปรากฏในใบบอกเมืองน่านเกี่ยวกับการไปรษณีย์และการโทรเลข เป็นการไปรษณีย์และ การโทรเลข ในระยะที่ 2 (พ.ศ. 2426-2441) นับตั้งแต่ได้มีการจัดตั้งกรมไปรษณีย์และกรมโทรเลขขึ้น เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม 2426 เป็นกิจการไปรษณีย์, โทรเลขและโทรศัพท์ ได้ขยายตัวเจริญก้าวหน้ามา เป็นลำดับ จนถึงปี พ.ศ. 2441 จึงการรวมกรมไปรษณีย์และกรมโทรเลขเข้าด้วยกัน โดยด้านการ ไปรษณีย์ในประเทศ ได้มีการขยายออกไปยังส่วนภูมิภาค และการโทรเลข ประเทศไทยได้ร่วมเป็น สมาชิกของสหภาพโทรคมนาคมระหว่างประเทศ (สมัยนั้น เรียกว่า สหภาพ โทรเลขระหว่างระหว่าง ประเทศ) เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม 2428 และได้เริ่มใช้กฎข้อบังคับ และระเบียบการโทรเลขระหว่าง ประเทศสำหรับบริการระหว่างประเทศ และในช่วงระยะเวลาว่าง พ.ศ. 2438-2440 ได้มีการสร้าง สายโทรเลข เพิ่มอีก 3 สาย คือ สายชลบุรี-ตราด ผ่านศรีราชา จันทบุรี ระยอง, สายศรีราชา-เกาะขาม , สายสวรรคโลก-แม่สอด¹²²

การตัดสายทางโทรเลขปรากฏในใบบอกลงวันพฤหัสบดี เดือน 8 แรม 10 ค่ำ¹²³ ปีชวดสัมฤทธิศก²¹ ศักราช 1250 ว่าการตัดสายทางโทรเลขนั้นเป็นเรื่องที่สำคัญ และจะทำให้เสร็จภายในฤดูแล้ง ปีชวด สัมฤทธิศกตามพระราชประสงค์ และในใบบอกลงวันอาทิตย์ เดือน 2 ขึ้น 5 ค่ำ¹²⁴ ปีชวดสัมฤทธิศก²¹ ศักราช 1250 กล่าวถึงการตัดสายโทรเลขจากเมืองน่านไปยังพรมแดนเมืองแพร่ ได้ 1 ส่วน เหลืออีก 2 ส่วน และใบบอกลงวันจันทร์ เดือน 5 ขึ้น 1 ค่ำ¹²⁵ ปีฉลูยังเป็นสัมฤทธิศก²¹ ศักราช 1250กล่าวถึง บัญชีจดจำนวนคน จำนวนเงิน สิ่งของที่เกณฑ์ในการทำสายโทรเลข ซึ่งเจ้านครเมืองน่านต้องจดทำ บัญชีส่งไปที่กรุงเทพฯ ให้เร็วที่สุด และเจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้านครเมืองน่านได้บังคับให้เจ้าพนักงาน เร่งทำสายโทรเลขในฤดูแล้ง ซึ่งกล่าวไว้เกี่ยวกับการตัดสายทางโทรเลขตั้งแต่เข้าครึ่งพรมแดนเมือง

¹²² 100 ปี กรมไปรษณีย์โทรเลข, (กรุงเทพฯ: บริษัท ประยูรวงศ์ จำกัด, 2526), 53-63.

¹²³ อักษรวิเศษในเอกสารเขียน ๕๑๐๔ ๘

¹²⁴ อักษรวิเศษในเอกสารเขียน ๑๗๒ ค่ำ

¹²⁵ อักษรวิเศษในเอกสารเขียน ๒๗๕ ค่ำ

น่านต่อกับแดนเมืองแพร์ขึ้นมาถึงเมืองสา ระยะทาง 665 เส้น และจากเมืองสาขึ้นมาถึงหอออฟพิศริม
กำแพงเมือง 140 เส้น ดังนี้

ตั้งแต่เข้าครั้งพรมแดนเมืองน่านต่อกับแดนเมืองแพร์ขึ้นมาถึงเมืองสา ระยะทาง ๖๖๕ เส้น¹²⁶
จากเมืองสาขึ้นมาถึงหอออฟพิศริมกำแพงเมืองอีก ๑๕๐ เส้น ได้ลงมือตัดทาง ในฤดูแล้งปีกุน
นพศกตั้งแต่เข้าครั้งพรมแดนเมืองแพร์มาถึงเมืองสาได้ส่วนหนึ่ง ยังอยู่ ๒ ส่วนเพราะระยะทางมี
ไม้ใหญ่ถึง ๑๐ กำ ๑๕ กำ ๒๐ กำ เศษมีมาก ครั้นมาในฤดูแล้งปีชวดสัมฤทธิศก ข้าพระพุทธเจ้า
เจ้านครเมืองน่าน ก็ให้พนักงานเกณฑ์ข้าไพร่เพิ่มขึ้นอีก ๒ ร้อยคนรวมข้าไพร่เก่าใหม่ ๔ ร้อยคน
เข้าตัดทางทางสายโทรเลขคัตพอนไม้ออกตัด(จุด)เผาแต่พรมแดนมาจนถึงเมืองสา นั้น ก็ยังเป็น
กำลังทำตั้งแต่เมืองสา ขึ้นมาถึงกำแพงเมืองน่านนั้นก็ได้ลงมือทำในเดือน ๕ ข้างขึ้นนั้นไปอยู่ทุก
วัน ๒ ด้วย

ร.5ม.2.12ก/2.ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค. 111) : 289.

นอกจากนั้นใบบอกลงวันที่ 16 ตุลาคมรัตนโกสินทร์ศก²² 108 กล่าวถึงการเร่งทำสายโทรเลข
ให้เร็ว และกล่าวอีกว่าได้แต่งให้ท้าวพระยาคุมไพร่ตัดไม้ใหญ่เรียบร้อยก่อนพรรษาในรัตนโกสินทร์ศก
²² แต่เมื่อมีตอไม้ หรือหน่อไม้เกิดขึ้นก็ได้ดำเนินการตัดทางในกันยายนรัตนโกสินทร์ศก²² เมื่อราชการ
สายโทรเลขเสร็จจะส่งหนังสือบอกไปต่อในวันหลัง

ส่วนการไปรษณีย์เนื้อหาในใบบอกลงวันที่ 2 เมษายนรัตนโกสินทร์ศก²² กล่าวถึง
มิสเตอร์สโลเตอร์ได้ขึ้นมาจัดตั้งออฟฟิศไปรษณีย์ที่นครเมืองน่าน และให้จัดหาคนที่รู้ในอักษรสยาม
เพื่อเป็นเจ้าพนักงานไปรษณีย์ ซึ่งการจัดหาคนเป็นไปได้อย่างจึงส่งหนังสือลงไปที่กรุงเทพฯ เพื่อบอก
ข้อขัดข้องในการจัดหาคน และเมืองน่านได้จัดช่าง 4 ช่าง และคนหาบสิ่งของ 30 คน ส่งมิสเตอร์สโล
เตอร์ไปทางเมืองแพร์

และในใบบอกลงวันที่ 2 เมษายนรัตนโกสินทร์ศก²² กล่าวถึงกิจการไปรษณีย์ไทยที่ตั้งอยู่
ทุกตำบล รวมถึงเมืองน่าน และกล่าวถึงการจัดหาพนักงานไปรษณีย์ โดยการให้นายเสมียนที่อยู่กับ
พระยาสุนทรบุรีรักษ์ข้าหลวงที่ 2 รับราชการไปก่อน และค่อยส่งคนไปเรียนวิธีอักษรสยามกับเสมียน

¹²⁶ ชื่อมาตราวัด 20 วา เท่ากับ 1 เส้น และ 1 วา เท่ากับ 2 เมตร

และเป็นพนักงานไปรษณีย์ต่อไป และกำหนดอัตราเงินเดือนพนักงานไปรษณีย์ เจ้าพนักงานคนละ 10 บาท และบุรุษไปรษณีย์คนละ 6 บาท และเปิดไปรษณีย์วันที่ 1 เมษายนรัตนโกสินทร์ศก²² 111

ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงไปรษณีย์ทุกเมืองทุกตำบลแล้ว จึงยังแก่นครเมืองน่าน ครั้งนี้จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีสเตอร์สโลเดอเจ้าพนักงานมาจัดตั้งออฟฟิศไปรษณีย์ในนครเมืองน่าน ก็สมควรที่จะรับพระบรมราชโองการให้เจ้าพนักงานได้จัดตั้งออฟฟิศไปรษณีย์ขึ้น ไปนครเมืองน่านให้จงได้จึงจะสมควรด้วยราชการ ซึ่งผู้ที่จะเป็นเจ้าพนักงานไปรษณีย์นั้น ข้าพระพุทธเจ้าขอให้นายสารเสมียนผู้สำหรับอยู่กับท่านพระยาสุนทรนุรักษ์ข้าหลวงที่สอง เข้ารับเป็นเจ้าพนักงานไปรษณีย์ไปก่อนแล้ว จึงขอเอาท้าวพระยากรมการนครเมืองน่านไปศึกษาเรียนในวิธีอักษรอักษรสยามกับนายสารเสมียนผู้รับเป็นเจ้าพนักงานกว่าจะชำนาญแล้วจึงจะให้ไปเป็นเจ้าพนักงานต่อภายหลัง ข้าพระพุทธเจ้า ๆ นายบุตรหลานท้าวพระยาปรึกษาพร้อมกัน เห็นสมควรแล้ว จึงขอให้นายสารเสมียนเข้ารับทำหนังสือสัญญาเป็นเจ้าพนักงานไปรษณีย์ แล้วจึงเอากรมการท้าวพระยาเข้าศึกษาในวิธีอักษรอักษรแล้วนายมีสเตอร์สโลเดอจึงคิดจัดเงินเดือนให้เจ้าพนักงานสิบบาทไปรษณีย์บุรุษหกคน ๆ ละหกบาทรวมสามสิบหกบาท รวมทั้งเจ้าพนักงานเป็นเงินเดือนสี่สิบหกบาทกำหนดได้เปิดออฟฟิศไปรษณีย์แต่วันที่ ๑ เมษายนรัตนโกสินทร์ศก^{๒๒} ๑๑๑

ร.5ม.2.12ก/2.ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ศ. 111) : 659-660.

การตัดสายทางโทรเลขและไปรษณีย์นั้น แสดงให้เห็นว่าพื้นที่บริเวณเมืองน่าน จัดว่าเป็นพื้นที่สำคัญพื้นที่หนึ่ง และการตัดสายทางโทรเลขและเปิดไปรษณีย์ยังทำให้การเมืองการปกครองเป็นไปอย่างราบรื่น เพราะการส่งหนังสือหรือจดหมายต่าง ๆ มีความสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น

1.9 แผนที่

ใบบอกลงวันอังคาร เดือน 4 แรม 4 ค่ำ¹²⁷ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก กล่าวถึงมีสเตอร์คลอลินกองเซอร์เวย์แผนที่เข้ามาในเมืองเชียงของ เมืองภูคาแขวงนครเมืองน่าน และเดินทางต่อไปทางแขวงเมืองหลวงพระบาง เจ้านครเมืองน่านให้เจ้าเมืองเชียงของ และเจ้าเมืองภูคาคอยต้อนรับ ดังข้อความต่อไปนี้

¹²⁷ อักษรวิธีเดิมในเอกสารเขียน ๓๗๕ ค่ำ

อนึ่งมิสเตอร์คลอลินกองเซอเวย์ แผนที่จะเข้ามาถึงเมืองเชียงของ เมืองภูคาแขวงนครเมืองน่าน ฝ่ายเหนือแล้วจะเลยขึ้นไปทางเมืองไชย เมืองร่ำ เมืองมูน แขวงเมืองหลวงพระบาง ข้าพระพุทธเจ้าเจ้านันทวรฤทธิเดช เจ้านครเมืองน่าน ก็ได้บังคับให้เจ้าเมืองเชียงของ แลเจ้าเมืองภูคาทำที่พักจัดเสปียงอาหารจับจ่ายเลี้ยงให้สมควร แล้วเกณฑ์ข้าคนคอยรับส่งท่านมิสเตอร์คลอลินกองเซอเวย์แผนที่ไม่ให้ขัดข้องให้เข้าแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้ค้นถึง ณ วัน ๖๓๑๑ ค่ำ¹²⁸ปีชวดสัมฤทธิศก มิสเตอร์คลอลินมาถึงเชียงของเจ้าเมืองเชียงของได้จ่ายเสปียงอาหาร ๓๗๗ ถึงได้จัดข้าคนไปรับส่ง ๒๐๔ คนครั้นถึง ณ วัน ๕๓๑๑ ค่ำ¹²⁹ปีชวดสัมฤทธิศก มิสเตอร์คลอลินจากเมืองเชียงของไป ณ วัน ๒๓๑๑ ค่ำ¹³⁰ปีชวดสัมฤทธิศก มิสเตอร์คลอลินขึ้นไปถึงเมืองภูคา เจ้าเมืองภูคาได้จัดเสปียงอาหารรับมิสเตอร์คลอลิน ๔๕ ถึง ครั้นถึง ณ วัน ๔๓๑๑ ค่ำ¹³¹ปีชวดสัมฤทธิศก มิสเตอร์คลอลินออกจากเมืองภูคา ไปทางเมืองไชยแขวงเมืองหลวงพระบาง เจ้าเมืองภูคาได้จัดข้าคนขึ้นไปสมควรท่านมิสเตอร์คลอลินกองเซอเวย์แผนที่ให้มีหนังสือมาถึงท่านพระยาชาญฤทธิ์ข้าหลวงที่ ๒ จัดราชการที่นครเมืองน่าน ฉบับ ๑ ใจความว่าเจ้าเชียงของ เจ้าเมืองภูคา กรมการท้าวพระยาได้จัดการจับจ่ายเสปียงอาหาร แลรับรองส่งพรักพร้อมเป็นการเร่งเร็วดี ไม่เป็นที่ขัดขวางแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ท่านมิสเตอร์คลอลินกองเซอเวย์แผนที่เลยขึ้นไปทางเมืองไชย แขวงเมืองหลวงพระบางแล้ว

ร.5ม.2.12ก/2.ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค. 111) : 218.

ต่อมาอีก 2 ปี ใบบอกลงวันที่ 26 พฤศจิกายน²³ 110 เมืองน่านได้มีการจัดช่าง 20 เชือกม้า 4 ตัว และแรงงานคนอีก 20 คน รวมถึงนายน้อยบุญหลุกเจ้าอุปราชคนเก่า นายหนายพรหมวงศา ไปช่วยราชการหลวงเทศาจิตรวิจารณ์ข้าหลวงกองแผนที่ และยังมีการจัดคน 20 คน ให้หม่อมราชวงศ์วีระที่จะไปบรรจบกับหลวงเทศาจิตรวิจารณ์ที่เมืองเชียงของ ดังข้อความต่อไปนี้

¹²⁸ วันศุกร์ เดือน 11 แรม 7 ค่ำ

¹²⁹ วันพฤหัสบดี เดือน 12 ขึ้น 10 ค่ำ

¹³⁰ วันจันทร์ เดือน 12 ขึ้น 13 ค่ำ

¹³¹ วันพุธ เดือน 1 ขึ้น 1 ค่ำ

ณ วันที่ ๕ พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก๒๒ ๑๑๐ หลวงเทศาจิตรวิจารณ์ข้าหลวงกองท่าแผนที่ยื่นฎตราพระราชสีห์ที่ ๓/๓๘๓ ลงวันที่ ๓ ตุลาคมรัตนโกสินทร์ศก๒๓ ๑๑๐ ขึ้นมานครเมืองน่าน มีกระแสดราในท้องความว่าด้วยที่พระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมมาให้หลวงเทศาจิตรวิจารณ์ข้าหลวงกองแผนที่ยื่นนครเมืองน่านแล้ว ให้เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้ามหาพรหมว่าที่เจ้าราชบุตร เจ้านายท้าวพระยาแสนท้าวจัดการรับรองจัดช้าง ๒๐ ช้าง ม้า ๔ ม้า คนหาบคนหามเครื่องมือท่าแผนที่ยื่นอีก ๒๐ คน ส่งหลวงเทศาจิตรวิจารณ์ไป แลให้จัดเจ้านายผู้ใหญ่ในนครเมืองน่าน สองนายให้ออกไปกำกับผู้คนช่วยราชการกับหลวงเทศาจิตรวิจารณ์กองแผนที่ยื่นซึ่งข้อความหลายประการ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงได้ทราบเกล้า ฯ แล้วจึงได้พร้อมกันกับท่านพระยาสุนทรนุรักษ์ข้าหลวงทั้งสองจัดการพาหนะให้หลวงเทศาจิตรวิจารณ์ข้าหลวงกองแผนที่ยื่น ช้าง ๒๐ ช้าง กับม้า ๔ ม้า คนหาบเครื่องมือ ๒๐ คน ก็ได้จัดให้นายน้อยบุญหลง นายหนานพรหมวงศ์สองนายกรมการบ่าวไพร่ให้ออกไปกำกับผู้คนช่วยราชการกับหลวงเทศาจิตรวิจารณ์กองท่าแผนที่ยื่น มีหนังสือฉบับที่ ๖/๗ ลงวันที่แปดพฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก๒๒ ๑๑๐ มายังท่านพระยาสุนทรนุรักษ์ข้าหลวงทั้งสองแลข้าพระพุทธเจ้า เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้านายบุตรหลานท้าวพระยาฉบับหนึ่งใจความว่าข้าพเจ้าหลวงเทศาจิตรวิจารณ์จะไปทางหนึ่งจะให้หม่อมราชวงศ์วีระไปแล้วจะให้ไปบรรจบกันที่เมืองเชียงของ แต่ช้าง ๒๐ ช้าง ม้า ๔ ม้านั้น คนหาบคนหาม ๒๐ คน นั้นจะไปในกองข้าพเจ้าหลวงเทศาจิตรวิจารณ์ แต่ทางซึ่งหม่อมราชวงศ์วีระจะเซอร์เวย์แยกไปนั้น จะขอเกณฑ์เอาคนอีก ๓๐ คนให้ไปในกองหม่อมราชวงศ์วีระ ครั้นท่านพระยาสุนทรนุรักษ์ข้าหลวงทั้งสอง แลข้าพระพุทธเจ้า เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้านายบุตรหลานท้าวพระยาได้ทราบหนังสือหลวงเทศาจิตรวิจารณ์ข้าหลวงกองแผนที่ยื่นแล้วพร้อมกันเห็นในราชการได้จัดคนให้อีก ๓๐ คน รวมคน ๕๐ คน ช้าง ๒๐ ช้าง ม้า ๔ ม้า ให้หลวงเทศาจิตรวิจารณ์ แลจัดให้นายน้อยบุญหลงบุตรเจ้าอุปราชคนแก่นายหนานพรหมวงศ์รวมสองนาย ท้าวขุนกรมการ ไปช่วยราชการกับหลวงเทศาจิตรวิจารณ์ข้าหลวงกองท่าแผนที่ยื่นฝ่ายพระราชอาณาเขต หลวงเทศาจิตรวิจารณ์กองแผนที่ยื่นได้กราบถวายบังคมออกจากนครเมืองน่านไปเซอร์เวย์ทางฝ่ายพระราชอาณาเขต ณ วันที่ ๑๘ พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๐

ร.5ม.2.12ก/2.ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค. 111) : 144-145.

นอกจากนั้นเมืองน่านได้มีการส่งนายหนานไชยสารตอบคำถามเรื่องเขตแดนกับพนักงานเซอร์เวย์ที่เมืองเชียงแซ็ง ดังข้อความต่อไปนี้

ด้วยมีตราพระราชสีห์ที่ ๒๔๓๗ ลงวันที่ ๒๓ กันยายนรัตนโกสินทร์ศก^{๒๔} ๑๑๐ ขึ้นมาถึงนครเมืองน่านวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก^{๒๔} ๑๑๐ มีพระกระแสความถึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมมาในตราพระราชสีห์ว่าด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ว่าด้วยเจ้านันทวรฤทธิเดชเจ้านครเมืองน่าน แต่งให้แสนหลวงพรหมปัญญานำเอาจดหมายพงศาวดารขึ้นไปหาทันที เจ้าพนักงานฝ่ายอังกฤษมาเมืองสิงห์ นายหนานไชยเสนาได้ปรึกษาหารือกับหลวงสรสิทธิยานุการพุดจาซื่อแจงโต้ตอบกับอังกฤษตามสมควร แล้วอังกฤษก็กลับไป ซึ่งน้อยหนานไชยเสนาได้พุดจาซื่อแจงโต้ตอบกับเจ้าพนักงานฝ่ายอังกฤษด้วยเรื่องเขตแดนเมืองสิงห์เมืองนัง นั้นก็ยังไม่เป็นการละเอียดได้ ให้เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราชแต่งให้แสนหลวงพรหมปัญญานำเอาจดหมายพงศาวดารเขตแดนไปชี้แจงปรึกษาราชการเมืองสิงห์เมืองนัง แก่พระยาไกรโกษาแลหลวงสรสิทธิยานุการข้าหลวงที่เมืองนครเชียงใหม่ ให้ทราบข้อราชการไว้ด้วยโดยละเอียด มีพระกระแสความซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ในท้องตราพระราชสีห์เป็นหลายประการ ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมทุกประการแต่ว่าแสนหลวงพรหมปัญญานั้นจะได้เป็นผู้รู้พงศาวดารเขตแดนเมืองสิงห์เมืองนังก็หาไม่รู้ไม่เป็นแต่ผู้ถือหนังสือจดหมายพงศาวดารขึ้นไปตามหาน้อยหนานไชยสาร ที่เมืองสิงห์เมืองนังเท่านั้น แต่น้อยหนานไชยสารจะได้เป็นผู้รู้เรื่องเขตแดนเมืองสิงห์เมืองนังมาแต่เดิมด้วยโดยละเอียดนั้น ก็ยังหาไม่รู้เพราะนายหนานไชยสารได้ขึ้นไปปรึกษาราชการที่เมืองสิงห์เมืองนังได้พบพร้อมปรึกษากับท่านหลวงสรสิทธิยานุการข้าหลวง แลได้พุดจาซื่อแจงโต้ตอบกับพนักงานอังกฤษไปตามเล็กน้อย ครั้นน้อยหนานไชยสารกลับลงมาถึงนครเมืองน่านแล้วมาแจ้งความต่อข้าพเจ้าทั้งปวงตามเรื่องนายหนานไชยสารได้โต้ตอบกับพนักงานอังกฤษไปเล็กน้อยนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงจึงได้หาตัวพระยาเมืองหลวง พระยาเมืองภูคา พระยาเมืองเชียงแข็ง พระยาเมืองเชียงลาบ ซึ่งอยู่เมืองน่านมาไต่ถามเรื่องเขตแดนเมืองสิงห์เมืองนัง พระยาเมืองหลวง พระยาเมืองภูคาพระยาเมืองเชียงแข็ง พระยาเมืองเชียงลาบ ก็ได้ชี้แจงเขตแดนเมืองสิงห์เมืองนัง ตามเดิมมานั้นก็ถูกต้องตามเรื่องพงศาวดารของเจ้านันทวรฤทธิเดชเจ้านครเมืองน่านนั้นทุกประการ

ร.5.ม.2.12ก./3 บอกเมืองน่าน ปี ร.ศ.110 (ก.ย.106-19 พ.ศ.110) : 163-164.

จากที่กล่าวมาข้างต้นนั้นแสดงให้เห็นว่าเมืองน่าน มีบทบาทและหน้าที่ในการสนับสนุนราชการของกรุงเทพฯ ทั้งในการช่วยราชการจัดเตรียมเสบียงอาหาร ช่าง ม้า กำลังคน รวมถึงการให้ความร่วมมือบอกเขตแดนเพื่อให้การทำแผนที่ในบริเวณเขตเมืองน่าน และบริเวณใกล้เคียงง่ายยิ่งขึ้น

1.10 ราชการเรื่องอื่น ๆ

ใบบอกเมืองน่านนอกจากจะมีเนื้อหาด้านการเมืองการปกครองในเรื่องต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับข้อราชการอื่น ๆ ภายในหัวเมืองน่าน และบริเวณโดยรอบ ดังนี้

1.10.1 อัฐ

ใบบอกลงวันที่ 17 มีนาคมรัตนโกสินทร์ศก 108 กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานอัฐฟัสขึ้นมาให้นครเมืองน่านใช้จับจ่าย ดังข้อความต่อไปนี้

ประการ ด้วยในศักราช ๑๒๔๘ ปีวอกฉศก ข้าพระพุทธเจ้า ๆ อนันตวรฤทธิเดช เจ้านครเมืองน่านได้ให้เจ้าราชวงศ์ เจ้านายบุตรหลานท้าวพระยา นำเอาเครื่องราชบรรณาการมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ฝ่าฝ้าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ แล้วเจ้าราชวงศ์จึงได้กราบบังคมทูลขอรับพระราชทานเอาอัฐฟัสขึ้นมายังจับจ่ายที่นครเมืองน่านเป็นอย่างกรุงเทพฯ จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเหนือเกล้า ๆ ให้เจ้าพนักงานจัดเอาอัฐฟัส¹³²พระราชทานให้เจ้าราชวงศ์รวมอัฐฟัสหนักสองแสนหกหมื่น คิดเป็นชั่งได้หนักห้าล้าหาบ¹³³กับสิบชั่ง เป็นราคาห้าสิบชั่งกับสิบห้าตำลึง สิบสลึงเจ้าราชวงศ์ได้รับพระราชทานเอาอัฐฟัส แล้วกราบถวายบังคมทูลลาขึ้นมาถึงข้าพระพุทธเจ้า ๆ นครเมืองน่าน แล้วได้อาแจกจ่ายเจ้านายบุตรหลานราษฎรจ่ายซื้อกันก็ติดดีเป็นปกติอยู่แล้ว แต่ราคาอัฐฟัสนั้นข้าพระพุทธเจ้ายังหาได้จัดเงินลงมาทูลเกล้าฯ ถวายใช้ค่าอัฐฟัสตามจำนวนราคาไม่

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 439-440.

อัฐฟัสนั้น เป็นเงินที่สร้างขึ้นมาใช้แทนเบี้ย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปี จอ พ.ศ. 2405 โรงกษาปณ์ได้จัดผลิตเหรียญตีบุก อัฐ ใช้เรียกเหรียญขนาดใหญ่ ราคา 4 อัน เท่ากับ 1 เฟื้อง และ 100 เบี้ย ส่วน โสฬส ใช้เรียกเหรียญขนาดเล็ก ราคา 16 อัน เท่ากับ 1 เฟื้อง และ 50 เบี้ย การผลิตเงินเหรียญทั้ง 2 ชนิดนี้ มาใช้ซื้อขายแลกเปลี่ยนอย่างแพร่หลาย ทำให้เบี้ยหายที่ใช้แต่เดิมนั้นหมดไป¹³⁴

¹³² เงิน

¹³³ ชื่อมาตราชั่งตามวิธีประเพณีแบบไทย 50 ชั่ง เป็น 1 หาบ

¹³⁴ เรือง อรรถวิบูลย์, “เบี้ยหาย อัฐฟัส เงินทอง,” *วัฒนธรรมไทย* 18, 9 (มกราคม 2518): 12.

1.10.2 ขุนอมรศักดิ์ตาไม้คีนเงิน

ใบบอกลงวันที่ 23 พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก²³ 109 กล่าวถึงขุนอมรศักดิ์ดาวุธทหารปลัด ปลายปืนหอกซ้าย หลวงภักทธยาเทพ หลวงเทพเสนา หลวงรามปลัดเมืองสีหิรมย์ กับกับบ่าวไพร่ รวม 20 คน ถือนั่งสือพระยาพิชัยโลกคนเก่า มาถึงเจ้านครเมืองน่าน ขอซื้อช้างพลาย ช้างพัง ไม้ขอนสัก และขอยืมเงิน 2,500 รูปี

เจ้าอนันตวรฤทธิเดช ให้ยืมเงินจำนวน 2,500 รูปี เพราะเห็นว่าขุนอมรศักดิ์ตา และคนอื่น ๆ เป็นข้าทำงานฉลองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นเดียวกับเมือง น่าน จึงให้ยืมเงินจำนวนดังกล่าว ดังข้อความต่อไปนี้

ข้าพระพุทธเจ้าก็มีความนึกว่าท่านพระยาพิชัยโลก แลพระซ้ายมูลขุนอมรศักดิ์ดาวุธบุตรพระยา พิชัยโลก ก็เป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาท ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ ด้วยกัน ครั้นถึง ณ วัน ๖๓๑๒ เหนือค้ำ¹³⁵ปีขาลสัมฤทธิศกศักราช ๑๒๔๐ ข้าพระพุทธเจ้าเจ้าอนันตวรฤทธิเดช ได้ จัดเงินให้ขุนอมรศักดิ์ดาวุธบุตรพระยาพิชัยโลกคนเก่ายืมเงินสองพัน ๕ ร้อยรูปีได้มีกฎหมายสาส์ นกรมไว้ และหนังสือสำเนาสารกรมธรรม์นั้น เจ้าอนันตวรฤทธิเดชได้ให้ขุนอมรศักดิ์ดาวุธ และส่ง ลงไปที่พระซ้ายมูล

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ศ. 111) : 612-613.

และหนังสือสำเนาสารกรมธรรม์นั้น เจ้าอนันตวรฤทธิเดชได้ให้ขุนอมรศักดิ์ดาวุธ และส่งลงไปอยู่ที่พระซ้ายมูลที่พิชัยโลกด้วย ซึ่งข้อความในสำเนาสารกรมธรรม์ มีข้อความดังนี้

๑ศักราช ๑๒๔๐ ตัวปีกดยี่เดือน ๑๒ เหนือ แรม ๖ ค่ำวันอังคาร ท้าวพระยาสนามนครเมืองน่าน ได้จัดหมายด้วยขุนอมรศักดิ์ดาวุธปลัดทหารปืนปลายหอกซ้าย แลหลวงภักทธยาเทพ หลวงเทพ เสนาหลวงรามปลัดเมืองศรีหิรมย์นายบ่าวเข้ากัน ๒๐ คน ถือนั่งสือเจ้าคุณพระยาพิชัยโลกขึ้น มาถึงเจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้านครเมืองน่านฉบับหนึ่งใจความว่าขอซื้อช้างพลายช้างพังกับเมือง น่านสักช้างสองข้าง แลขอซื้อไม้ขอนสักจะเอาไปใช้การต่าง ๆ แลขอยืมเงินกับเจ้านครเมืองน่าน สองพันห้าร้อยแถบรูปี ฝ่ายหลวงอมรศักดิ์ดาวุธ มีหลวงภักทธยาเทพ ๑ หลวงเทพเสนา ๑ หลวงราม ปลัดเมืองศรีหิรมย์ ๑ เป็นพยานพร้ารู้ ฝ่ายนครเมืองน่านข้าพระพุทธเจ้า มีเจ้าราชวงศ์ ๑ เจ้า

¹³⁵ วันศุกร์ เดือน 12 แรม 9 ค่ำเหนือ

ราชสัมพันธวงศ์ ๑ พระยาหลวงธรรมดูล ๑ พระยาหลวงราชเสนา ๑ พระยาหลวงมนตรี ๑ พระยา
 คำเมืองมน ๑ พระยาราชวัง ๑ พระยาอินทจักร ๑ พระยาราชสาร ๑ พระยามิลินทร ๑ พระ
 ยาสิทธิไสย ๑ พระยาไชยวงศ์ ๑ พระยาทิพย์อักษร ๑ นายน้อยไชยวงศ์ ๑ ได้พรำรู้ พระยาสุภ
 อักษรได้ลงกฎหมายไว้ ให้เป็นสำคัญมีฉันทันนี้ ๗๕

สำเนาสารกรมธรรม์ขุนอมรศักดิ์ดาวุธยิมเงินเจ้านครเมืองน่าน

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 616-617.

ปีศักราช 1243 เจ้าอนันตวรฤทธิเดช ได้แต่งคนนำของที่จะนำไปสมโภชพระนคร และมี
 หนังสือลงมาถึงพระซ้ายมูลที่เมืองพิษณุโลก พระซ้ายมูลบอกข่าวเรื่องขุนอมรศักดิ์ดาวุธ ว่าขุนอมร
 ศักดิ์ดาวุธได้ลงมาทำราชการที่กรุงเทพฯ

นายน้อยมหาพรหมผู้คุมสิ่งของลงมาถึงกรุงเทพฯ และได้เฝ้าฝ่าละอองธุลีพระบาท
 ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายสิ่งของเรียบร้อยแล้ว นายน้อยมหาพรหมหาตัวขุนอมรศักดิ์ดาวุธไม่พบ และ
 เจ้าอนันตวรฤทธิเดชยังไม่ได้รับเงิน 2,500 รูปีคืนไว้ทำราชการต่อไป จึงทำหนังสือแจ้ง พณ หัวเจ้า
 ทานที่สมุหนายก และนำขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบต่อไป

1.10.3 บัญชี

การทำบัญชีของเมืองน่านที่ปรากฏในใบบอกเมืองน่านนั้น ใบบอกลงวันอาทิตย์ เดือน 1
 ขึ้น 13 ค่ำ¹³⁶ ปีชวดสัมฤทธิศก²¹ ศักราช 1250 กล่าวถึงเจ้าอนันตวรฤทธิเดชให้ท้าวพระยาตรวจทำ
 บัญชีคนสับเย็กที่อยู่ในกำแพงเมือง และนอกกำแพงเมืองน่าน 200 เส้น มูลเหตุที่ต้องทำบัญชีคนสับ
 เย็กนั้นเป็นเพราะในบริเวณนี้มีลูกค้าชุกชุม ไม่เหมือนแต่ก่อน การสั่งให้ทำบัญชีคนสับเย็ก มีข้อความ
 ดังต่อไปนี้

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าอนันตวรฤทธิเดชเจ้านครเมืองน่าน ได้ทราบเกล้าฯ แล้ว จึงได้สั่งให้เจ้านาย
 บุตรหลาน ท้าวพระยาตรวจทำบัญชีคนสับเย็กต่างประเทศ ซึ่งมีบุตรภรรยา มีที่บ้านเรือน ที่สวน
 ไร่นาในกำแพงเมือง นอกกำแพง ใน ๒ ร้อยเส้นคนสับเย็กต่างประเทศ ที่ได้ซื้อบ้านเรือนที่สวนไร
 นาบ้าง ที่ได้มาอยู่ชุกกับบ้านเรือนแลสวนไร่นาภรรยาบ้าง ที่ได้ปลูกสร้างถางป่าสวนไร่นาบ้าง ตาม
 ปากคำคนสับเย็กให้การต่าง ๆ กัน

¹³⁶ อักษรวิธีเดิมในเอกสารเขียน ๑๙๑๑ ค่ำ

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 166.

ใบบอกลงวัน 4 ที่ 16 มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก²² 109 กล่าวถึงพม่า เจี้ยว ตองสู สับ
แยกต่างประเทศยังไม่เรียบร้อยดี นอกจากนั้นบัญชีวันที่ 8 พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก 109 และวันที่
4 พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก 109 ได้จดหมายเหตุบัญชีคนต่างประเทศ รวม 37 คน ซึ่งการจดบัญชี มี
ดังนี้

- ๑ ณ วันที่ ๘ พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก ๑๐๙ ได้จดหมายเหตุบัญชีคนต่างประเทศซึ่งได้มามีบุตร
ภรรยา ได้ซื้อบ้านเรือน ที่สวน ไร่ นา อยู่ในหัวเมืองขึ้นในแขวงนครเมืองน่าน มีแจ้งอยู่ในนี้ ๗
- ๑ ๑ ทองสิงคตองสู คนเมืองหยองอยู่อายุได้ ๔๘ ปี เอาเมียอยู่ในเมืองน่านบ้านเรือนเป็นของเมีย
หนังสือมหามิตรปมี บ้านตาลชุมท้ายเมือง ๑ คน
- ๒ ๑ ส่างคำเงี้ยวคนเมืองน่ายอายุได้ ๓๒ ปีเอาเมียอยู่ในเมืองน่าน บ้านเรือนเป็นของเมียหนังสือ
มหามิตรปมี
- ๓ ๑ คำผงเงี้ยวคนเมืองชะทุ่งอายุได้ ๓๕ ปีเอาเมียอยู่ในเมืองน่าน บ้านเรือนเป็นของเมียหนังสือ
มหามิตรปมี
บ้านน้ำแค้น ๒ คน
- ๔ ๑ ส่างคำแห่นเงี้ยวคนเมืองตองอายุได้ ๗๖ ปี เอาเมียอยู่ในเมืองน่าน ได้ซื้อบ้านเรือนเป็น
ราคา ๑๕ แลบ ซื้อไร่นางาน ๑ ราคา ๕๐ แลบ หนังสือหนังสือมหามิตรปมี
เมืองสี่สะเกต ๑ คน

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 547.

การทำบัญชีสำมะโนครัวคนในบังคับต่างประเทศในเมืองน่านนั้น แสดงให้เห็นถึงความ
พยายามในการจัดการปกครองภายในหัวเมืองของกรุงเทพฯ เพราะเป็นการแสดงให้เห็นว่าครัวเรือนใน

และนอกกำแพงเมืองน่านนั้น มีคนที่อยู่นอกภายใต้การควบคุมก็คน เพื่อให้การบริหารในหัวเมืองมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

1.10.4 ข้อพิพาทกับพระเมืองแก่น

ใบบอกลงวันที่ 10 สิงหาคมรัตนโกสินทร์ศก²² 108 กล่าวถึงพระเมืองแก่นกล่าวโทษเจ้านครเมืองน่าน เขียนเป็นหนังสือ 1 ฉบับ เป็นจำนวน 3 เรื่อง

1. ป่าไม้เมืองน่านที่เจ้านายท้าวพระยาเมืองน่าน ตัดฟันไม้ และนำไปทูลเกล้าฯ ถวาย ตั้งแต่สมัยพระบาทจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเมืองแก่นกล่าวว่า โทษว่าปัจจุบันไม้ขอนสักมีราคาขึ้น เจ้าอนันตวรฤทธิเดชยกให้เจ้านายบุตรหลาน และปิดบังของหลวงไว้ใช้ประโยชน์

2. เรื่องบรรณาการจากเมืองเชียงแเชิงที่เจ้าเมืองเชียงแเชิงแต่ง และให้แสนพรหมจักรคุมลงมาที่เมืองน่าน เจ้านครเมืองน่านจึงยกเมืองสิง กับช้างพลายให้ฟ้าเมืองเชียงแเชิง

3. พระเมืองแก่นฟ้องเรื่องเจ้านครเมืองน่านโกรธ และสั่งให้เจ้าราชวงศ์จับตัวพระเมืองแก่นไปฆ่า เพราะไม่ยอมให้เจ้านครเมืองน่านชำระคดีที่น้อยบุญเป็นพี่ของเมียพระเมืองแก่น ฟ้องเรื่องมรดกของแม่ยายที่ตกอยู่กับพระเมืองแก่น

การชำระความเรื่องพระเมืองแก่นฟ้องเจ้านครเมืองน่านในครั้งนี้ ตามพระกระแสรับสั่งเป็นหน้าที่ของพระยาเพชรพิไชยข้าหลวงใหญ่ รักษาการ 5 หัวเมือง และใช้เจ้าอนันตวรฤทธิเดชได้แต่งทนายและให้เจ้านายบุตรหลานว่าความ ส่งไปให้พระยาเพชรพิไชยชำระไต่สวนให้เสร็จสิ้น

เวลานั้นการศึกที่หลวงพระบางยังวุ่นวายอยู่ เจ้าอนันตวรฤทธิเดช จึงมีหนังสือขอทูลเกล้าฯ ไปพระยาเพชรพิไชยจึงมีหนังสือส่งมาถึงเจ้าอนันตวรฤทธิเดช และเปลี่ยนสถานที่ว่าความ จากเชียงใหม่เป็นนครเมืองน่าน ดังข้อความต่อไปนี้

ท่านพระยาเพชรพิไชยมีหนังสือตอบมาถึงข้าพระพุทธเจ้าฉบับหนึ่ง ที่ ๔ ลงวัน ๕^๓ ๑๒ ค่ำ¹³⁷ปี
 กุนนพศก ๑๒๔๙ ใจความว่าให้เจ้าอนันตวรฤทธิเดชเจ้านครเมืองน่าน แต่งทูตไปว่าความกับพระเมืองแก่นยังเมืองนครเชียงใหม่ นั้น เป็นการจำเป็นข้าพระพุทธเจ้าต้องว่าตามตราซึ่งโปรดเกล้าฯ
 ๆ ๆ ขึ้นมานั้นทุกประการ เจ้าอนันตวรฤทธิเดชเจ้านครเมืองน่านว่าจะแต่งทนายไปว่าความกับพระเมืองแก่นตามซึ่งข้าพระเจ้ามีหนังสือ มานั้นก็เป็นการจลาจลราชการทัพศึกอยู่เสร็จราชการทัพศึกเมื่อใดจะส่งทนายไปว่าความกับพระเมืองแก่น ณ เมืองนครเชียงใหม่ นั้นชอบแล้ว ความ

¹³⁷ วันพฤหัสบดี เดือน 2 แรม 3 ค่ำ

ภายนี้จะส่งให้พระยาพิไชยชาญฤทธิ์ หลวงรามรักษาชำระว่ากล่าวที่นครเมืองน่านก็ได้
 ข้าพระพุทธเจ้าจะแต่งตั้งให้หลวงรามรักษาข้าหลวงผู้รักษาราชการ ๕ หัวเมือง ณ เมืองนคร
 เชียงใหม่ขึ้นมาที่นครเมืองน่านต่อภายหลังกำหนด หลวงรามรักษาจะออกจากเมืองนครเชียงใหม่
 แต่ ณ วัน ๑๖๑๒ คำ¹³⁸ปีขุนนพศกมีข้อความในหนังสือท่านพระยาเพชรพิไชยข้าหลวงใหญ่ที่
 เมืองนครเชียงใหม่ จึงมีหนังสือที่ ๗๘ ลงวัน ๔๖๘๘ คำ¹³⁹ปีชวดสัมฤทธิศกอีกฉบับหนึ่ง มาถึง
 ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่านวัน ๕๖๘๕ คำ¹⁴⁰ปีชวดสัมฤทธิศก^{๑๑} ๑๒๕๐ เป็นใจความว่ามี
 ท้องตราพระราชสีห์โปรดเกล้าฯฯ ขึ้นมาถึงข้าพเจ้าอีกฉบับหนึ่งว่าเวลานี้ก็เป็นเวลามีราชการทัพ
 อีก เจ้านครเมืองน่านก็ได้เป็นผู้ได้จัดการลำเลียงอาหารส่งกองทัพ ครั้นจะให้เจ้านครเมืองน่าน
 แต่งทนายไปว่าความกับพระเมืองแก่นนครเชียงใหม่ ก็เห็นว่าเจ้านครเมืองน่านจะต้องมีความ
 พะว้าพะวังไปมากกับข้อความอีกหลายประการมีแจ้งอยู่ในท้องตราพระราชสีห์ซึ่งโปรดเกล้าโปรด
 กระหม่อมขึ้นมาขึ้นแล้ว ความร้ายนี้ข้าพเจ้าได้ให้หลวงรามรักษา นายรองพลพัน ข้าหลวงผู้รักษาร
 าชการเชิญเอาท้องตราพระราชสีห์ทั้ง ๒ ฉบับ กับเรื่องราวพระเมืองแก่น ๒ ฉบับขึ้นมอบให้พระ
 ยาพิไชยชาญฤทธิ์ข้าหลวงที่ ๒ ดูชำระว่ากล่าวที่นครเมืองน่านด้วยแล้วมีเนื้อความในหนังสือเป็น
 หลายประการ

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 327-328 .

การชำระความที่เมืองน่าน มีลำดับการชำระความดังนี้ พระยาเพชรพิไชยได้แต่งตั้งให้หลวง
 รามรักษา นายรองพลพัน ข้าหลวงรักษาราชการ นำท้องตราราชสีห์ 2 ฉบับ กับเรื่องพระเมืองแก่น 2
 ฉบับ มาให้พระยาพิไชยชาญฤทธิ์ ข้าหลวงที่ 2 ที่นครเมืองน่าน

เดือน 7 แรม 3 คำ¹⁴¹ ปีชวดสัมฤทธิศก 1250 หลวงรามรักษา นายรองพลพัน และพระ
 เมืองแก่นมาถึงนครเมืองน่าน

เดือน 7 แรม 8 คำ¹⁴² ปีชวดสัมฤทธิศก 1250 หลวงรามรักษา นายรองพลพัน ออกจาก
 เมืองน่านกลับไปเชียงใหม่

¹³⁸ วันอาทิตย์ เดือน 12 แรม 6 คำ

¹³⁹ วันพุธ เดือน 8 แรม 9 คำ

¹⁴⁰ วันพฤหัสบดี เดือน 5 แรม 14 คำ

¹⁴¹ อักษรวิธิติมในเอกสารเขียน ๖๘๗ คำ

¹⁴² อักษรวิธิติมในเอกสารเขียน ๖๘๗ คำ

เจ้าอนันตวรฤทธิเดช เข้าไปเตือนให้พระยาพิไชยชาญฤทธิ ชำระความเรื่องพระเมืองแก่น กล่าวโทษเจ้าอนันตวรฤทธิเดช แต่พระยาพิไชยชาญฤทธิไม่สามารถตัดสินคดีความนี้ได้ เพราะหลวงรามรักษา นายรองพลพัน ลืมหนังสือไว้ที่พักเมืองเชียงใหม่

ต่อมาเจ้านครเมืองน่านได้ส่งเจ้าน้อยมหาพรหม และท้าวพระยาเข้าไปเตือนเจ้าพระยาพิไชยชาญฤทธิอีกครั้งหนึ่งว่าจะชำระความวันไหน พระยาพิไชยชาญฤทธิมีหนังสือให้แสนหลวงอินทอักษรกรมการไปเอาเอกสารที่เชียงใหม่กลับมาเมืองน่าน

วันพฤหัสบดี เดือน 3 ขึ้น 4 ค่ำ¹⁴³ ปีชวดสัมฤทธิศก 1250 พระยาพิไชยชาญฤทธิข้าหลวงที่ 2 ให้เจ้านครเมืองน่าน แต่งเจ้าน้อยมหาพรหมบุตรเป็นทนายไปแก้ความกับพระเมืองแก่น ทนายของเจ้าอนันตวรฤทธิเดช ได้ไปแก้ความกับพระเมืองแก่น ได้ 1 ข้อ เหลืออีก 1 ข้อ ดังข้อความต่อไปนี้

ครั้นถึง ณ วัน ๕^{๑๓} ค่ำ¹⁴⁴ ปีชวดสัมฤทธิศก^{๑๓} ๑๒๕๐ ทานพระยาพิไชยชาญฤทธิข้าหลวงที่ ๒ จึงบังคับให้ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่าน จึงแต่งให้เจ้าน้อยมหาพรหมบุตรข้าพระพุทธเจ้าเป็นทนายไปแก้ความกับพระเมืองแก่น ทนายข้าพระพุทธเจ้าก็ได้ไปให้การแก่เรื่องราวพระเมืองแก่นเสร็จสิ้นไปเป็นข้อเป็นข้อ ยังข้อหนึ่งทนายข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ได้แก้จนอึดคงคดีเสีย รุ่งขึ้นทนายข้าพระพุทธเจ้าจะให้การแก่ พระเมืองแก่นจิตใจไม่ยอมให้ทนายข้าพระพุทธเจ้าแก้ แล้วทนายข้าพระพุทธเจ้าจะขอมีค่าเข้าไปแก้ พระเมืองแก่นก็ไม่มีค่า ทานพระยาพิไชยชาญฤทธิก็ไม่รับคำมีค่าในระหว่างกลางความนี้

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ศ. 111) : 329..

ขณะนั้นพระเมืองแก่นได้กระทำความผิดเจ้าอนันตวรฤทธิเดชได้เขียนมาในใบบอกที่ส่งถึงกรุงเทพฯ ว่าดังนี้

ในระหว่างกลางความนี้ พระเมืองแก่นก็ไปจับเอาช่างของราษฎรหมายตัวกับว่าพระเมืองแก่นขับไล่นายน้อยธรรมวงศ์ นางสีวดี น้อยบุญเสมอ ให้หนีจากเรือนลาวรวบรวมเอาสิ่งของเสียน้อยสิ้น ครั้นข้าพระพุทธเจ้าจะหาตัวพระเมืองแก่นมาตักเตือนชำระว่ากล่าวนั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็เป็นจำเลยพระเมืองแก่นอยู่ ครั้นข้าพระพุทธเจ้าจะไม่กราบถวายบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบฝ่า

¹⁴³ อักษรวิธีเดิมในเอกสารเขียน ๕๑^{๑๓} ค่ำ

¹⁴⁴ วันพฤหัสบดี เดือน 3 แรม 4 ค่ำ

ละอองธูปพระบาทนั้น ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่านก็เป็นผู้อยู่ระวังรักษาขอบขัณฑสีมาไพร่
ฟ้าข้าแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถ้านานไปภาคหน้าพระเมืองแก่นจะมีใจกำเริบ
ขึ้น ข้าพระพุทธเจ้าจะตักเตือนห้ามปรามพระเมืองแก่น พระเมืองแก่นก็จะไม่ฟังบังคับบัญชากับ
ข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้เอาคำมีคำทำนายข้าพระพุทธเจ้าสอดซองฝืนกลองมาทูลเกล้า
ทูลกระหม่อมถวายทรงทราบแต่ได้ฝ่าละอองธูปพระบาทด้วยทุกประการ

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ศ. 111) : 329-330.

การแก้ความครั้งนี้พระยาพิไชยชาญฤทธิ์ ข้าหลวงที่ 2 ได้ไต่สวนส่งกับหนังสือแค่ 2 ข้อ
เท่านั้น คือ เรื่องป่าไม้ และเรื่องเมืองสิงเมืองนัง ส่วนข้อที่ 3 เรื่องการทะเลาะกันให้เป็นหน้าที่ของพระ
เจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิต เป็นผู้ตัดสินคดีความ

การตัดสินคดีความสิ้นสุดปรากฏในใบบอกลงวันที่ 14 พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก²³
109 พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิต ได้ทรงตัดสินเรียบร้อยที่ศาลต่างประเทศเมืองนคร
เชียงใหม่ โดยมีนายแทนตัวเจ้านครเมืองน่าน และพระเมืองแก่นไปว่าความ ดังข้อความต่อไปนี้

ด้วยมีศุภอักษรโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมขึ้นมาถึงข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่านฉบับหนึ่ง
ท้องตราพระราชสีห์ใหญ่ มาถึงท่านพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ ข้าหลวงที่สองรักษาราชการอยู่นคร
เมืองน่านฉบับหนึ่ง มีพระกระแสซึ่งโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมต้องกันว่า ด้วยพระเมืองแก่นมี
ความเกี่ยวข้องฟ้องหากกล่าวโทษ เจ้านครเมืองน่านนั้น ให้พระยาพิไชยชาญฤทธิ์ ข้าหลวงได้คุม
เอาทนายแทนตัวเจ้านครเมืองน่าน แลพระเมืองแก่นไปชำระที่ศาลต่างประเทศเมืองนคร
เชียงใหม่ แล้วพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิต จะได้ทรงตัดสินให้เป็นที่เสร็จแล้ว มี
โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมประการนี้ ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่าน ได้ให้นายน้อยมหาพรหม
บุตร ผู้ว่าที่เจ้าราชบุตรเป็นทนายแทนตัวข้าพระพุทธเจ้า ได้พร้อมของท่านพระยาพิไชยชาญฤทธิ์
แลพระเมืองแก่นออกจากนครเมืองน่าน ณ วันที่หนึ่งมีนาคมรัตนโกสินทร์ศก^{๒๓} ๑๐๘ ท่านพระ
ยาพิไชยชาญฤทธิ์ให้นายน้อยมหาพรหมบุตร ผู้ว่าที่เจ้าราชบุตร ผู้ว่าที่เจ้าราชบุตรทนาย ได้รับ
หนังสือข้อตัดสิน มาถึงข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่าน ณ วันที่ ๒ มิถุนายนรัตนโกสินทร์ศก^{๒๓}
๑๐๘ มีข้อความถึงพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตทรงตัดสินนั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็
เห็นชอบด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอด้วยราชการแล้ว แต่จะให้ข้าพระพุทธเจ้าจัดเอาไม้ขอนสัก
ประจำปีลงไปทูลเกล้าทูลกระหม่อม ถวายตามอันขาดค่างมานั้นให้ครบตามเดิม แล้วให้จัดเอาไม้
ขอนสักลงไปถวายเป็นไม้ประจำปีต่อไปนี้ ข้าพระพุทธเจ้า ขอพึ่งเดชบารมี พณ หัวเจ้าท่าน

ที่สมุหนายกอรุณกรมหาเสนายกไว้ให้ข้าพระพุทธเจ้าจะขอถวายต้นไม้ทองเงินเหมือนอย่างเมือง นครเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองนครลำปางต่อไป

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) :554-555.

เจ้าอนันตวรฤทธิเดช เมื่อได้รับการตัดสินแล้วก็น้อมรับและเห็นควรด้วยทุกประการ จะ จัดส่งไม้ขอนสักที่คั่งค้าง และถวายเครื่องราชบรรณาการต้นไม้ทอง ต้นไม้เงิน ตามอย่างหัวเมือง ล้านนาทุกประการ

1.10.5 ข้อพิพาทกับมองกุณะ

ใบบอกเมืองน่านลงวันที่ 21 มีนาคมรัตนโกสินทร์ศก²² 108 กล่าวถึงเรื่องการตัดสินของพระเจ้า น้อยยาเธอกรมหลวงเทวะวงศัวโรปรภรณ์ได้แต่งตั้งผู้แทนลงไปว่าการเรื่องป่าไม้ที่สนามกงสุลอังกฤษ เรื่อง มองกุณะอ้างว่าเจ้าอนันตวรฤทธิเดชอนุญาตให้มองกุณะเช่าทำป่าไม้ตลอดชีวิต โดยคำตัดสินเดิมเป็น ตามหนังสือสัญญาฉบับนั้น แต่การว่าความใหม่ครั้งนี้ ได้ให้มองกุณะทำหนังสือขายป่าไม้ในนครเมืองน่าน ตามหนังสือสัญญาเดิมให้หม่อมอิมเอมเอซิก ผู้แทนนครเมืองน่าน เป็นจำนวนเงิน 25,000 บาท สิ้นสุด คดีความ และถอนหนังสือสัญญาต่าง ๆ ออก แต่ด้วยหม่อมอิมเอมเอซิกเป็นคนต่างประเทศ ถ้าได้สิทธิ์ใน การทำป่าไม้จะทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับเจ้านายเมืองน่านได้ จึงให้พนักงานการทำ ตกลงให้หม่อมอิมเอมเอซิกเป็นคนรับซื้อไม้จากเมืองน่าน และให้เจ้าราชสัมพันธ์เมืองเชียงใหม่เป็นคนรวบรวมไม้ไปขายให้ หม่อมอิมเอมเอซิก ดังข้อความต่อไปนี้

ว่าด้วยเรื่องป่าไม้ขอนสักเมืองน่านซึ่งมองกุณะคนในบังคับอังกฤษอ้างว่าเจ้านคร เมืองน่านอนุญาตให้ทำหนังสือสัญญาให้มองกุณะเช่าทำงานตลอดชีวิตตามคำตัดสินเดิมนั้นพระเจ้า น้อยยาเธอกรมหลวงเทวะวงศัวโรปรภรณ์ได้ทรงแต่งตั้งผู้แทนพระองค์ลงไปว่าการป่าไม้รายนี้ที่ สนามกงสุลอังกฤษตกลงกันให้มองกุณะทำหนังสือสัญญาขายป่าไม้เมืองน่านตามที่มีหนังสือ สัญญาเดิมให้กับหม่อมอิมเอมเอซิกผู้แทนเจ้านครเมืองน่าน เป็นเงิน ๒๕๐๐๐ บาท ความเป็นแล้ว แก่กัน แลเลิกถอนหนังสือสัญญาต่าง ๆ ที่มองกุณะ ได้รับอำนาจทำป่าไม้ในหัวเมืองฝ่ายสยามทั้ง ปวงด้วย จึงทรงพระราชดำริว่าหม่อมอิมเอมเอซิกเป็นคนต่างประเทศ แต่มีหุ้นส่วนเกี่ยวข้องกับคอ เวอนแมนต์ฝ่ายสยาม ครั้นจะให้หม่อมอิมเอซิกรับเข้าทำป่าไม้ในเมืองน่านก็ไม่เป็นที่ไว้ใจได้ คงมี ความชุ่นเคืองกับเจ้านาย ดังมองกุณะจะไม่ให้ความเกี่ยวข้องต่อไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้า พนักงานกรมการทำการกล่าวกับหม่อมอิมเอซิกเป็นที่ตกลงกัน ว่าหม่อมอิมเอซิกจะไม่เข้าไปทำการใน

ป่าไม้เมืองน่าน จะเป็นแต่ผู้รับซื้อไปจากเขตแขวงเมืองน่าน ขอให้เจ้าราชสัมพันธ์เมืองนคร
เชียงใหม่เป็นมีไปจัดการป่าไม้ รวบรวมไม้ลงไปขายให้กับหมอเอมเอชิตตามสมควรแก่ราคา

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 423.

ใบบอกลงวันที่ 21 มีนาคมรัตนโกสินทร์ศก²² 108 มีเรื่องการตัดสินคดีความแล้วยังคงกล่าวถึง
ขอบเขตของป่าไม้เจ้านายเมืองน่าน 3 คน ได้แก่ เจ้านครเมืองน่าน เจ้าอุปราชา และเจ้าราชวงศ์ ดัง
ข้อความต่อไปนี้

ด้วยเรื่องป่าขอนสักแขวงแม่น้ำยมนี้แต่แรก ข้าพระพุทธเจ้าได้แบ่งปันเป็นหน้าที่ไว้ ตั้งแต่
พระมदनเมืองแพร่ขึ้นถึงห้วยแม่สะกิ้นฝ้ายใต้เป็นของข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่าน แต่หลัง
แม่น้ำสะกิ้นฝ้ายเหนือขึ้นถึงห้วยแม่เท่นฝ้ายใต้เป็นของเจ้าอุปราชาผู้ถึงแก่กรรมไปนั้น แต่ห้วย
แม่เท่นฝ้ายเหนือขึ้นไปสุดยอดแม่น้ำยมเป็นของเจ้าราชวงศ์ผู้ว่าที่เจ้าอุปราชา เดียวนี้
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงได้แบ่งปันเป็นหน้าที่เขตแขวงไว้ดังนี้

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 424.

นอกจากนั้นเจ้านครเมืองน่านยังกล่าวถึงเหตุการณ์ในปีจุลศักราช 1229 ปีเถาะนพศก คำตัดสิน
เดิม ความไม่ถูกต้องของหนังสือ รวมถึงแสดงความรู้สึกต่อคำตัดสินเดิม ดังข้อความต่อไปนี้

ครั้นถึงศักราช ๑๒๒๙ ปีเถาะนพศก^{๑๒} วัน ๓๓^{๑๒} ค่ำ¹⁴⁵ นายร้อยข้างหลวงวิเศษเงี้ยวเข้ามาขอซื้อ
ไม้ขอนสักกับข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่านเมื่อเวลานั้น มองกุนนะคนนี้ก็ติดตามนายร้อยข้าง
หลวงวิเศษมา ข้าพระพุทธเจ้า ๆ นครเมืองน่านก็ได้รับตัดไม้ขายให้ข้างหลวงวิเศษ แต่พันห้าร้อย
ท่อนเท่านั้น ครั้นข้างหลวงวิเศษหาได้มาจัดเอาท่อนขอนสักไม้ ข้างหลวงวิเศษก็ตายเสีย มองกุน
นะจึงติดตามมาจัดซื้อเอาท่อนขอนไม้สักห้าร้อยตามท่อนร้อยข้างหลวงวิเศษได้มาขอซื้อกับ
ข้าพระพุทธเจ้า ๆ นครเมืองน่านนั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้จัดเอาไม้ขอนสัก หน้าที่ของ
ข้าพระพุทธเจ้าขายให้มองกุนนะเป็นไม้พัน ๕ ร้อยท่อนตามท่อนร้อย ที่ข้างหลวงวิเศษมาขอซื้อไว้
แต่เท่านั้น ข้าพระพุทธเจ้า ๆ นครเมืองน่านจะได้อนุญาตทำหนังสือสัญญาขายป่าไม้แขวงแม่น้ำ

¹⁴⁵ วันอังคาร เดือน 2 แรม 8 ค่ำ

ยอมทั้งสิ้นให้มองขุนนะเข้าทำตลอดชีวิตหาไม่ได้ ถึงเจ้าอุปราชหรือเจ้าราชวงศ์ผู้ว่าที่เจ้าอุปราช ก็ไม่ได้ทำหนังสือสัญญาให้ แต่หนังสือสัญญาอักษรนั้นชื่อพระยาหลวงแสนก็ไม่ถูกต้อง ดวงตราตีหนังสือขตนั้นก็ไม่มีถูกพอ คล้ายคลึงกับดวงตราทำวพระยาสนามนครเมืองน่าน ที่เคยทำให้แก่ลูกค้าพาณิชย์ที่จะออกด่านไปรื้อระค้าขาย บัดนี้มีโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่าน มีแพกับมองขุนนะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจักขจัดรับสั่งเสียก็ไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้าก็มีความลำบากเป็นอันมาก ด้วยข้าพระพุทธเจ้าหรือเจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์จะได้ทำหนังสือสัญญาขายป่าไม้ให้มองขุนนะนั้นหาไม่ได้จะให้ข้าพระพุทธเจ้า ได้ร้องทุกข์ที่ไหนก็ไม่ได้แล้ว

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 424-425.

การตัดสินใจตัดสินคดีความในครั้งนี้ขึ้นอยู่กับความดูแลของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทเวศร์วัชรปกรณมเสนาบดีการต่างประเทศ และว่าความที่สนามกงสุลอังกฤษ เพราะมองขุนนะนั้นเป็นคนในบังคับอังกฤษ แสดงให้เห็นลักษณะการตัดสินคดีความในหัวเมืองล้านนาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.10.6 คนเมืองเข้ามาในนครเมืองน่าน

เนื้อหาในใบบอกลงวันเสาร์ เดือน 4 แรม 14 ค่ำ¹⁴⁶ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก ศักราช 1250 กล่าวถึงคนเมืองอุที่มาตั้งอยู่เมืองภูคานัน จะให้ทำวพระยาคุมลงมาอยู่ที่เมืองเชียงคำ และจัดเสบียงอาหารเลี้ยงไม่ให้ขาด ดังข้อความต่อไปนี้

ด้วยแต่พวกคนครัวเมืองอุที่เข้ามาอยู่เมืองภูคานันก็ให้แสงเจ้านายทำวพระยาคุมพวกคนครัวข้ามแม่น้ำของลงมาอยู่เมืองเชียงคำ แขวงนครเมืองน่านทั้งสิ้นแล ให้จัดเสบียงอาหารสำหรับเลี้ยงคนครัวไม่ให้คนครัวมีความลำบาก

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 254.

และนอกจากนั้นยังมีการกล่าวถึงคนเมืองอุว่า คนเมืองเชียงแข็งไปซื้อเกลือที่บ่อหลวงพบคนเมืองอุที่แตกลงมา ซึ่งจะเข้ามาทางเมืองสิงเมืองนัง คนเมืองเชียงแข็งก็พามาทางเมืองภูคา และได้ขอให้เจ้าเมืองภูคาปล่อยคนเมืองอุมาด้วยคนเชียงแข็ง ดังข้อความต่อไปนี้

¹⁴⁶ อักษรวิเศษในเอกสารเขียน ๗๑๕๔ ค่ำ

ด้วยเจ้าเมืองเชียงแข็งแต่งให้พระยามงคลสินหารราชานันท์ ถือมาถึงพระยาพรหมวงศาเจ้าเมืองภูคาฉบับหนึ่ง มีใจความว่าทำวขุนคนเมืองเชียงแข็งไปซื้อเกลือที่บ่อหลวงไปพบไสสวกคบคร้วเมืองอุที่แตกมานั้น เข้ามาพูดกันว่าจะหนีเข้ามาเมืองสิงเมืองนัง ทำวขุนเมืองเชียงแข็งก็พาเอาพวกคนคร้วมาทางเมืองภูคา ขอให้เจ้าเมืองภูคาปล่อยพวกคนคร้วมาด้วยสวัสดิ

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 279.

ใบบอกลงวัน 5 ที่ 23 พฤษภาคมศักราช 108 รัตนโกสินทร์ศก²² กล่าวถึงเรื่องต่อจากใบบอกลงวันเสาร์ เดือน 4 แรม 14 ค่ำ¹⁴⁷ ปีชวดสัมฤทธิ์ศก ศักราช 1250 ว่าได้นำคนเมืองอุข้ามแม่น้ำโขงมาเป็นที่เรียบร้อย และได้ทำสำมะโนครัวของคนเมืองอุ

หนึ่งด้วยเจ้าสุริยวงศ์ พระยาเด็กชายมีหนังสือลงมาถึงข้าพระพุทธเจ้าว่าด้วยคนคร้วเมืองอุที่เข้ามาในบ้านเมืองภูคานั้น ก็ได้แต่งให้เจ้านายกรมการคุมเอาคนคร้วข้ามแม่น้ำโขงมา ถึงเมืองเชียงของแต่ ณ วัน ๕ ที่ ๒๐ เมษายน ศักราช ๑๐๘ รัตนโกสินทร์ศก มีคนคร้วชายหญิงใหญ่น้อยเข้ากัน ๑๖๒๕ คน ลงมาถึงที่เมืองเชียงของนับสิ้น

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 305.

เมื่อคนเมืองอุมาอยู่ในเขตของเมืองน่านแล้ว เจ้าเมืองอุมีหนังสือมาถึงเจ้าเมืองเชียงของ ขอให้ส่งคนเมืองอุกลับขึ้นไปอยู่เมืองอุตามเดิม ดังข้อความต่อไปนี้

แต่คนคร้วเมืองอุซึ่งแตกตื่นหนีลงมาอยู่นครเมืองน่าน ๕ ในพระราชอาณาเขต บัดนี้เจ้าเมืองอุมีหนังสือมาถึงเจ้าเมืองเชียงของ ฉบับ ๑ มีมาถึงข้าพระพุทธเจ้า ฯ ฉบับ ๑ กับหนังสือจำหัวเจ้าปักกิ่ง เป็นอักษรปักกิ่งฉบับ ๑ เป็นใจความในหนังสือเจ้าเมืองอุทั้งสองฉบับนั้นว่าเจ้าฟ้าว่องมีจำหัวลงมาให้เจ้าเมืองอุได้ไปตามคำขอเอาหมอกคนคร้วซึ่งแตกตื่นหนีไปอยู่เมืองน่านนั้น คินมาใส่บ้านเมืองให้เป็นปกติอย่างเก่าเสียด้วยโดยเร็วนี้ ถ้าเจ้าเมืองอุใช้ไปขอแล้ว เจ้าเมืองน่านหรือเมืองใดยังไม่ปล่อยคนคร้วให้มานั้นทีหลัง เจ้าฟ้าว่องจะแต่งกำลังลงมาขอเอา ขอให้

¹⁴⁷ อักษรวิธีเดิมในเอกสารเขียน ๗๑๘๔ ค่ำ

เจ้าเมืองน่านได้ปล่อยพวกคนครัวขึ้นมาเมืองขุขันธ์ครั้งนี้ ใจความในหนังสือเจ้าเมืองอุว่าอย่างนี้ ด้วยหนังสือจ่าหัวเจ้าปักกิ่งนั้น จะแนจริงเป็นหนังสือเจ้าปักกิ่ง จริงไม่จริงข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่ทราบ ข้าพระพุทธเจ้า ๆ นครเมืองน่านได้เรียกเอาพวกจีนที่อยู่เมืองน่าน มาแปลก็ไม่ได้ความ ข้าพระพุทธเจ้าก็แต่งกรมการ เอาต้นหนังสือเมืองอุทั้งสองฉบับ หนังสือจ่าหัวอักษรปักกิ่งหนึ่งฉบับ ไปทูลพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์โสณบัณฑิตซึ่งสถิตเมืองนครเชียงใหม่ออกจากนครเมืองน่านไปแต่ ณ วันที่ ๑๘ พฤษภาคมรัตนโกสินทร์ศก^{๒๒} ๑๐๙ นั้นด้วยแล้ว ๆ ด้วยเจ้าเมืองอุมีหนังสืออ้างว่าเจ้าปักกิ่งมีจ่าหัวมาขอเอาพวกครัวขึ้นไปเมืองอุนั้น จะควรมิควรประการใดแล้วแต่จะโปรดเกล้า ๆ

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 478-479.

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าหากไม่คืนคนเมืองอุขึ้นไปตามเดิมเจ้าฟ้าว่องจะแต่งกำลังมาขอเอาคนคืน ซึ่งเมืองน่านได้แปลหนังสือ และทูลพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์โสณบัณฑิตที่เชียงใหม่

การที่เจ้าเมืองอุต้องไปขอคนเมืองอุคืนจากเชียงใหม่เพราะเป็นคำสั่งของฮ่อ ปราบกฏในหนังสือเขียนที่פקต่านักเมืองภูคา ลง วัน 3 เดือน 8 นาน ขึ้น 12 ค่ำ ศักราช 1253 ตัวปี รวงหม้า ว่าฮ่อเมืองลาจะฆ่าเจ้าเมืองอุ เพราะไม่สามารถรักษาบ้านเมืองได้ ต้องไปตามคนเมืองอุกลับมาที่เมืองอุ ไม่เช่นนั้นเจ้าเมืองอุต้องถูกปาดคอ ดังข้อความต่อไปนี้

ฮ่อเมืองลาจักปาดคอเจ้าเมืองอุเหตุว่าเป็นเจ้ารักษาบ้านเมืองหื้อกุม¹⁴⁸เสีย หื้อฮ่อกว้างม้ามารบก็บมีชัยชนะสักคำ¹⁴⁹ ลวดเสียแล้วข้าไพร่แตกเสียบ้านเมืองไป เสียหื้อเจ้าเมืองอุไปทวยเอามาหื้อได้ ถ้าบ้านเมืองบเป็นบ้านบเป็นเมืองเหมือนเก่า จักปาดคอเสียว่าฉันนั้น

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 650.

เจ้าเมืองอุจึงมีหนังสือส่งมาหาเจ้าเมืองน่านเพื่อขอคนกลับคืนเมืองอุ ดังข้อความต่อไปนี้

¹⁴⁸ ครบถ้วน, เพียงพอ

¹⁴⁹ สักครั้ง

๑รมณีย¹⁵⁰มงคลสารา¹⁵¹นิภกธา เจ้าหม่อมตันพระพุทธรวงษ์มงคลสิริเดชไชยราชา พระราชเนตา¹⁵²ธิดาชาวสฤติพิไศรย¹⁵³ในอุตตมะระวงโขงพหุล¹⁵⁴วาจาอุตตมะระรัฐบุรีเมืองอุเหนือ ข้าพระบาทไปสฤติเส่นหาไหว้กราบถึงสมเด็จพระเป็นเจ้าตนเป็นพระปิตุภคาคาธิดาชาวสฤติพิสัยในอุตตมะระวงโขงสิริไชยนั้นเทพบุรุษมัยพรหมจักร ประดิษฐานพระมหานครหลวงเมืองน่าน ได้ตรัสแจ้งแก่ทูลฐานปัญญา¹⁵⁵วิณณทิตธรรมวุฒิ ๕ ประการ ยังคอยปวัตติ¹⁵⁶เป็นไปในกายวรสันตารคำแห่งสมเด็จพระองค์เป็นพระปิตุภคาคา ดังนั้นข้าพระบาทอันเป็นราชันดคาก็มีความปิติโสมนัสปราโมทย์ภริมย์ชมชื่นยินดีมากหลายแท้แล ด้วยในปีศักราช¹⁵⁷ ๑๒๕๐ ตัววันนั้น ดั่งเมืองอุเหนือ ข้าพระบาททั้งปวงก็เกิดเป็นอุณหการสักขุม¹⁵⁸ฉิว¹⁵⁹จรณะ¹⁶⁰หวั่นไหวไปมาแต่น้อยบ่หลาย ดิตย่อนเพื่อว่าฮ่อคว้าง¹⁶¹ลูกแต่เมืองหลวงพระบางขึ้นมาย้าวศรี¹⁶²ก็เป็นอันรู้วายฉิบหายเสียแท้แล ดั่งข้าเจ้าไพร่ไททั้งหลายก็ได้ฟุ้งแตกจรภิจไร¹⁶³ ตกไปสิงใต้เมืองเหนือก็หากมีเป็นมากเป็นหลายแท้แล ดั่งพระยาหลวงไชยเทศเป็นเกล้าทำวชนข้าเจ้าไผ่เมืองงาย ครั้นน้อยบ้านบ่อข้าวทรายก็มารำพึงถึงสมเด็จพระเป็นเจ้าตนเป็นพระปิตุภคาคาในเมืองน่านหลวงที่นั่น ก็จึงชูเอาลูกอ่อน¹⁶⁴คนครัว ข้าเจ้าไพร่ไทล่องลงมาไปพึ่งกับสมเด็จพระเป็นเจ้าตนเป็นพระปิตุภคาคาก็มีที่พิที่ละเยื้องฉันใดได้ ก็ยังอีก¹⁶⁵รักษาไว้บ่หื้อตกไปไกล ย่านที่มด¹⁶⁶ดังนั้น ข้าพระ

¹⁵⁰ น่านเทิงใจ, น่านสนุก, พึงใจ, งาม

¹⁵¹ ข้อความ, ถ้อยคำ, เรื่องราว

¹⁵² น่าจะมาจากคำว่า เนตร หมายถึง ผู้นำทาง

¹⁵³ พิสัย หมายถึง ชอบ, เขต, แดน, ตำบล, ถิ่น

¹⁵⁴ หนา, มาก

¹⁵⁵ ปัญญา กับ อายุ

¹⁵⁶ ความเป็นไป (ปวัตน์)

¹⁵⁷ ต้นฉบับเขียน สักขาด

¹⁵⁸ สุขุม

¹⁵⁹ ฉิวว่า

¹⁶⁰ ความประพฤติ

¹⁶¹ ย้อนกลับ (ถ่านนา)

¹⁶² ก่อกวณ

¹⁶³ พิไร

¹⁶⁴ เกือบ

¹⁶⁵ ในบริบทนี้คำนี้มีความหมายเดียวกับ อักอ่วน หมายถึง ป่วน, พื้กพิพ่วน, ลังเลใจ, กระทบกระอ่วน

บาทก็ยอมมือสาธุการหาที่สวดได้แท้แล ถึงมาในรวายปีนี้สำนชื่อฟ้าว่องตนบุญใหญ่ก็มา
 ตรีสสองแจ่งเลงหัน ข้าแชน¹⁶⁷ล้านสานเพา¹⁶⁸ป้อตักเรียเสียหาย จึงมีที่เปิงว่าหัวแลตา
 ยินชูตูในเมืองแสนหลวงเสียแล้วตั้งผู้ใหญ่ เจ้าผู้ตูกี่จึงได้ห่างแต่งเสียน(เกษียน)ลายหนังสือ
 เท่าเทียมเจ้าเวยแวนลงไปไหว้สากราบถึงสมเด็จพระเป็นเจ้าตนเป็นพระปิตุลภาดาในเมือง
 น่านหลวงหันแล วันใดคว้านเสียน(เกษียน)ลายหนังสือข้าพระบาทไหว้สากราบรอดสมเด็จพระ
 องค์เป็นเจ้าตนเป็นปิตุลภาดาหันแล้ว ขอรักแพงแลอนุญาตฝ่าย¹⁶⁹วางข้าเจ้าไพร่ไท
 ทั้งหลายอันได้เข้าไปพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระเป็นเจ้าตนเป็นพระปิตุลภาดาใน
 เมืองนครหลวงน่านนั้นเพราะมาส้อม¹⁷⁰บ้านใสเมือง แลหื้อได้สนุกสุขย่อนบุญสำนชื่อพระ
 เจ้าฟ้าว่องตนบุญใหญ่ แลสมเด็จพระเป็นพระปิตุลภาดานั้นแล หื้อได้เป็นบ้านเป็นเมือง
 ภายหน้าแท้ เยื้องฉันใดอุภัยสองมหานครยังจักเป็นวิถถาร¹⁷¹วิไลจน ยืนเสียอ่อน ทอนเสีย
 เกกล้า แลหื้อรุ่งเรืองไปภายหน้าสู่ประการข้าพระบาทแด

ศักราช ๑๒๕๒ ตัวเดือน ๕ ออก ๑๔ คำเต็ม

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 662-663.

ใบบอกลงวันที่ 9 พฤษภาคมรัตนโกสินทร์ศก²³ 110 ได้กล่าวถึงวเมื่อเจ้านครเมืองน่านได้รับ
 หนังสือจากเจ้าเมืองอุแล้ว จึงมีหนังสือให้เจ้าเมืองอุแต่งบรรณาการไปที่กรุงเทพฯ เพื่อขอคนคืน
 เพราะเจ้านันตวรฤทธิเดชไม่สามารถคืนให้ได้ และการที่คนเมืองอุมาอยู่ในพระราชอาณาเขตนี้ไม่ได้
 เกิดจากการเกลี้ยกล่อมหรือรบตี แต่เป็นความต้องการเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารด้วยความเต็มใจ
 ทั้งสิ้น

¹⁶⁶ ดูแล, รักษา (คำโบราณ/เหนือ)

¹⁶⁷ แชน (ประเภท, ชนิด, ขนาด)

¹⁶⁸ มัด

¹⁶⁹ เคลื่อนจากที่

¹⁷⁰ เต็มส่วนที่ขาดให้ครบ

¹⁷¹ กว้างขวาง

1.10.7 เชียงแข็งขอเมืองเชียงลาบจากเชียงตุง

หนังสือของเจ้าเมืองเชียงแข็งมีไปถึงเจ้าเมืองเชียงตุงขอเอาเมืองเชียงลาบนั้น มีปรากฏอยู่ 1 ฉบับ โดยมีเนื้อความขอให้เจ้าเชียงตุงซึ่งมีศักดิ์เหมือนเป็นหลานได้แบ่งพื้นที่บริเวณเชียงลาบให้ ดังข้อความต่อไปนี้

๕ ปิยวัจนมงคลอักษรราชกถา เจ้ากระหม่อมหลวงเมืองเชียงแข็งอ่าวไปวุฒิสวัสดิ์จำเริญถึงเจ้าหม่อมมหาภะษโชติกองคำพุนเป็นหลานได้แจ้งต่อทูลฐาน ด้วยในปีศักราช ๑๒๕๑ ตัวเดือน ๑๒ ลง ๑๓ คำ -----

อ่าวเป็นเกล้าท้าวพระยาหน้าบ้านหัวเมืองในเมืองเชียงแข็งทั้งมวลก็ได้โน้มหัวบงตัว¹⁷²เป็นข้าสวามีภักดีพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพฯ แล้ว ตั้งผู้ใหญ่เจ้าฝ่ายใต้ก็มีศุภอักษรโปรดขึ้นมาหื้อเจ้าเมืองเทิงแลเจ้าเมืองหลวงพุกาเป็นเกล้าท้าวขุนหน้าบ้านหัวเมืองทั้งมวลขึ้นมาฝักฝักสืมาในเขตน้ำแดนดินในเมืองเชียงแข็งทุกทิศ ดังอวาก็ได้ห้างแต่ง(ตั้งแต่ง)ท้าวขุนออกไปปักฝักฝักซ้าทั้งมวลยัง¹⁷³ภายเชียงลาบต่อพะแลวยังได้ปักได้ฝักเพื่อ ดังเมืองเชียงลาบนั้นก็บ่ตกที่มีทาง บัดนี้อาวจึงมีอักษรราชกถาเปสนนาการต่าง ๆ สิริงคนหัวพระยาไชยสารเป็นเกล้าราชทูตานุทูตทั้งมวลไปไขว¹⁷⁴สารถึงเจ้าพรหมหลวงตนเป็นหลานในเมืองเชียงตุง-----

ตั้งหน้าบ้านหัวเมืองซ้าเจ้าไพร่ไททั้งมวลก็เป็นอันน้อยแก่เบาบางนัก ตบมือก็พอพอนคลอนน้ำก็พอแห่งตั้งเมืองเชียงลาบนั้น ขอหื้อเจ้าตนเป็นหลานได้มีที่พิจารณาร้างผ่องกว้างท้องไกล แล้วขอหื้อได้ผาย¹⁷⁵วางป็น พระอ่าวหื้อเขาได้เข้ามากินอยู่กับเมืองเชียงแข็งพอหื้อได้เป็นบ้านเป็นเมืองเมื่อภายหลังก็เหมือนจะดีแล้ว ดังเมืองเชียงแข็งอ่าวนี้ได้เป็นข้าสวามีภักดีพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพฯ แล้ว ตั้งสถานบ้านเมืองแลเขตน้ำแดนดินเมืองเชียงแข็งทั้งมวลก็ผู้ใหญ่เจ้าภายใต้ได้แต่หมมาย-----

เอา^xลงไปถวายพระมหากษัตริย์เจ้าในกรุงเทพฯ แล้ววันภายหลัง

ตั้งเมืองเชียงลาบนี้ก็จะอยากคิดอยากป้องกันเราอวหลานก็จะขาดกว้างไกลกันไป แลมีฉันใดขอหื้อเจ้าตนเป็นหลานมีที่อนุญาตป็นหื้อพระเจ้าอตามสรรพสวัสดิ์สรรพกิจ ครั้นพระยาไชยสารเป็นเกล้าราชทูตานุทูตทั้งมวลรอดแผแล้ว หากจะไหว้จะกราบเจ้าตนเป็นหลานไปชุ่มประการ

¹⁷² มอบให้

¹⁷³ ยังไม่เสร็จ ในที่นี้หมายถึง ยังไม่ปักเขตแดนที่เชียงลาบ

¹⁷⁴ ไขว้กัน, ก่ายกัน ในที่นี้หมายถึง ส่งถึง

¹⁷⁵ โปรด

อวามีสลุง¹⁷⁶ลูกหนึ่งหนัก มีขันหนึ่งใบปิ่นเจ้าตนเป็นหลานเยี่ยงฉันไต่พระอวาลานยังบ่ขาด
 กว้างไกลกันไบนั้นก็ถวายเป็นทิพย์ปัญญาค่าเจ้าตนเป็นหลานมีที่อรัชชานาสนธิชูประการ ๑๓
 สำเนาหนังสือเจ้าเมืองเชียงแข็ง
 มีขึ้นไปถึงเจ้าเมืองเชียง

ตุง ขอเอาเชียงลาบ

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 500-502.

จากข้อความข้างต้นเมืองเชียงแข็งได้กล่าวถึงการสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ และกล่าวถึง
 การปักเขตแดนในเมืองเชียงแข็ง แต่เชียงลาบถึงพะแลวยังไม่มีการปักปันเขตแดนจึงมีหนังสือส่งมาถึง
 เจ้าเมืองเชียงตุงเพื่อขอเชียงลาบ และนอกจากหนังสือแล้วเจ้าเมืองเชียงแข็งยังมีการส่งสลุง และขัน
 มาให้แก่เจ้าเมืองเชียงตุง การสอดผนึกเอกสารการสื่อสารระหว่างเจ้าเมืองเชียงแข็ง และเจ้าเมืองเชียง
 ตุงลงมาด้วยนั้น แสดงให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์ของหัวเมืองประเทศราชสยามกับเมืองอื่น ๆ ซึ่ง
 มีความสำคัญที่ทำให้การปกครองหัวเมืองเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อย

2. เนื้อหาเกี่ยวกับประเพณี

เนื้อหาเกี่ยวกับประเพณี หมายถึง เนื้อหาของใบบอกเมืองน่านที่เกี่ยวกับสิ่งที่ยึดถือ
 ประพฤติปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณี ซึ่งประเพณีแบ่ง
 ออกได้เป็น จารีตประเพณี คือ ประเพณีที่สังคมถือว่าถ้าใครในสังคมฝ่าฝืนหรือดเว้นไม่กระทำตาม
 ถือว่าเป็นความผิดความชั่ว จารีตประเพณีเป็นจรรยาและศีลธรรมของสังคม, ขนบประเพณี คือ
 ประเพณีที่สังคมได้ตั้งหรือวางเป็นระเบียบแบบแผนขึ้นไว้ จะโดยตรงหรือโดยอ้อมแล้วแต่กรณี และ
 ธรรมเนียมประเพณี คือ ประเพณีที่สังคมถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ ไม่ถือว่าเป็นผิด เป็นต้นนี้ยกกันว่า
 ควรประพฤติ¹⁷⁷

¹⁷⁶ ภาพชนะใสน้ำ

¹⁷⁷ สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, **ประเพณี**, เข้าถึงเมื่อ 9 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก <http://legacy.orst.go.th/?knowledges=%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B9%80%E0%B8%9E%E0%B8%93%E0%B8%B5%E0%B9%92%E0%B9%91%E0%B9%80%E0%B8%A1%E0%B8%A9%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B8%99-%E0%B9%92%E0%B9%95%E0%B9%95%E0%B9%94>

เนื้อหาเกี่ยวกับประเพณีที่พบในใบบอกเมืองน่าน ได้แก่ ประเพณีเฉลิมพระชนมพรรษา ประเพณีเถลิงศก ประเพณีพิธีโสกันต์ และประเพณีการรับน้ำพิพัฒน์สัตยา

2.1 ประเพณีเฉลิมพระชนมพรรษา

เนื้อหาที่ปรากฏเกี่ยวกับประเพณีเฉลิมพระชนมพรรษานั้น เป็นการจัดการเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 พระราชประวัติ กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระราชินีพันธุของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวถึงเรื่องประเพณีการทำบุญวันเกิด ไว้ว่า การเฉลิมพระชนมพรรษาในกรุงเทพฯ โดยปกติจะจัดงาน 4 ถึง 5 คือ วันที่ 19 เดือนกันยายน เป็นวันเริ่มสวดพระพุทธรูปมณฑลเสฉวนพระเคราะห์ ในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ วันที่ 20 เวลาเช้าพระสงฆ์ฉัน เวลาค่ำพระสงฆ์ธรรมยุติสวดมนต์ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย วันที่ 21 เวลาเช้าฉันแล้วทรงพระมูรธาภิเศก เวลาเที่ยงพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการถวายชัยมงคล ถ้าเป็นปีปกติที่ไม่มีการไว้ทุกข์ในราชตระกูล เวลาค่ำจะมีการเลี้ยงโต๊ะอาหาร งดสวดมนต์ วันที่ 22 พระสงฆ์มหานิกายได้สวดมนต์ที่ท้องพระโรง วันที่ 23 เช้าเลี้ยงพระฉัน แล้วจึงได้มีการเทศนาอีก 4 กัณฑ์ งานเป็น 5 วัน แต่ถ้าไม่มีการเลี้ยงโต๊ะ พระสงฆ์มหานิกายสวดมนต์วันที่ 21 วันที่ 22 ฉัน งานเป็น 4 วัน วันที่ ๒๐ กันยายนรัตนโกสินทร์ศก^{๒๑} ๑๐๘ เป็นวันที่เฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านันทวรฤทธิเดชเจ้านครเมืองน่าน เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้าน้อยมหาพรหมผู้ว่าที่เจ้าราชบุตร เจ้านายน้อยบัวรมผู้ว่าที่เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าน้อยบุตรหลาน พระยาท้าวแสนนครเมืองน่าน แลพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ข้าหลวง ได้เชิญพระบรมรูปมาตั้งประดิษฐานไว้เหนืออาสน์ นิมนต์พระสงฆ์ ๔๐ พระองค์มาจำเริญพระพุทธรูปมณฑลที่หอพร้อมว่าราชการ ข้าพระพุทธเจ้า ได้มีรูปเทียนเครื่องไทยทาน ครั้นถึงวันที่ ๒๑ เวลาเช้ากันยายน รัตนโกสินทร์ศก^{๒๒} ๑๐๘ ถวายทานจันทน์แลสิ่งของไทยทาน แก่พระสงฆ์ ครั้นถึงเวลา ๕ โมงเช้า ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่าน เจ้านายบุตรหลานพระยาแสนท้าวพร้อมทั้งท่านพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ ข้าหลวงได้จุดธูปโคมไฟบูชา แล้วบายน้ำลงมาต่อกรุงเทพฯ ถวายบังคมลงมาต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทถวายชัยมงคลถึงแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ เติมแถมพระโพธิสมภารใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทให้จำเริญต่อไป ครั้นถึงเวลาบ่าย ๕ โมงได้มีเทศน์ ๔ กัณฑ์ มีเครื่องไทยทานแก่พระสงฆ์ พระยาพิไชยชาญฤทธิ์ข้าหลวงที่สองได้ให้ไทยทานแก่คนชราที่มีอายุ ได้เอาเครื่องไทยทานตั้งส่องหน้าพระพักตร์พระบรมรูป แล้วให้คนชราที่มีอายุมาบายน้ำลงมาต่อกรุงเทพฯ ถวายบังคมต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว รับเอาเครื่องไทยทาน ด้วยพระกุศลที่

¹⁷⁸ พระราชประวัติรัชกาลที่ 5 ก่อนเสวยราชย์ พระบวรราชประวัติ พระประวัติกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ พระราชประวัติตรัสเล่า, พิมพ์ครั้งที่ 2 (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, 2519), 1-2.

ข้าพระพุทธเจ้า ๆเจ้านันตวรฤทธิเดช เจ้านครเมืองน่าน เจ้านายบุตรหลานพระยาแสนท้าว แล
ท่านพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ข้าหลวงที่สอง ได้ทำบุญเฉลิมพระชนมพรรษา พระบรมรูป
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงขอรับพระราชทานถวายเต็มเฉลิมเดช
พระบารมี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ นั้นทุกสิ่งทุกประการ

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 367-368.

ครั้งที่ 3 วันที่ 20,21 กันยายน รัตนโกสินทร์ศก²³ 109 วันที่ 20 กันยายน เวลาบ่ายโมง
เจ้านันตวรฤทธิเดช เจ้านายบุตรหลานท้าวพระยา เชิญพระบรมรูปประดิษฐานบนอาสน์ แต่งเครื่อง
สักการบูชา ประดับด้วยดอกไม้ ธูปเทียน และโคมไฟ เวลาเย็นนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ 12 รูปสวดพระ
พุทธมนต์ พลบค่ำจุดโคมไฟธูปเทียนบูชา และสงฆ์สวดปริยดนตรีฆ้องกลองเฝ้าคัลพระบรมรูป วันที่ 21
กันยายน เช้านิมนต์พระ 40 รูปเข้ารับนิมิตบาตร บ่ายหน้าต่อกรุงเทพฯ ถวายบังคม 3 ครั้ง และ
ถวายบังคมพระบรมรูป 3 ครั้ง ถวายจันทน์แก่พระภิกษุสงฆ์ และสามเณร ต่อด้วยการเทศนา 4 กัณฑ์
แล้วสวดปริตรมงคล สวดพุทธมนต์บรมสมบัติ และถวายบุญที่ได้ทำเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การจัดงานเฉลิมพระชนมพรรษาจากเนื้อหาที่กล่าวมาข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นว่างาน
เฉลิมพระชนมพรรษาที่ปรากฏในใบบอกเมืองน่านเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับพิธีทางพุทธศาสนา นิมนต์
พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ ในวันที่ 20 กันยายน และในวันที่ 21 กันยายน มีการถวายจันทน์และ
ไทยทานแก่พระสงฆ์ จุดโคมไฟธูปเทียนบูชาหน้าหน้าทางกรุงเทพฯ มีกัณฑ์เทศน์ถวาย และแจกทาน
แก่ผู้ชราเมียอายุ นอกจากนั้นบางปี เช่น ปี มีการหาสิ่งของหายาก เช่น งาช้าง ส่งลงไปทูลเกล้าถวาย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏในใบบอกลงวันที่ 17 พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์
ศก²³ 109 ว่ามีการคั่งงาช้างลงมาทูลเกล้าถวาย ดังนี้

ด้วยข้าพระพุทธเจ้า เจ้านันตวรฤทธิเดช เจ้านครเมืองน่าน มีความรำลึกในเดชพระบารมี ต่อได้
ฝ่าละอองธุลีพระบาท จึงได้คั่งงาช้างสองกิ่งหนักยี่สิบแปดชั่งกับสิบตำลึง ให้เจ้าสุริยวงศ์ ผู้ว่าที่
เจ้าราชวงศ์ นายน้อยบัวเรียวบุตร คุมลงมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย

¹⁷⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ประเพณีทำบุญวันเกิด** (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนาการ, 2478), 30-31.

¹⁸⁰ **ประเพณีทำบุญวันเกิด**, 59

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค.111) : 561.

2.2 ประเพณีการเถลิงศก

เถลิงศก หมายถึง วันขึ้นจุลศักราชใหม่ ซึ่งเป็นวันที่ดวงอาทิตย์โคจรขาดจากราศีมีน ขึ้นสู่ราศีเทษต้องศาหนึ่งแล้ว อยู่ต่อจากวันเนา ว่า วันเถลิงศก¹⁸² เนื้อหาในใบบอกเมืองน่าน ปรากฏการจัดการเถลิงศก 4 ครั้ง ในเดือนเมษายน ครั้งที่ 1 ตรงกับวันศุกร์ เดือน 6 ขึ้น 3 ค่ำ วันที่ 13 เมษายน ในปีจุลศักราช 1250 ปีชวดสัมฤทธิศก ครั้งที่ 2 ตรงกับเดือน 5 ขึ้น 14 ค่ำ คือ วันที่ 14 เมษายน ในปีจุลศักราช 1251 ปีฉลูเอกศก ครั้งที่ 3 วันที่ 14 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก²³ 109 และครั้งที่ 4 วันที่ 14 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110

การจัดงานเถลิงศกของเมืองน่านนั้นจะจัดวันเดือนตรงกันกับหมายประกาศสงกรานต์จากกรุงเทพฯ เนื้อหาของการจัดงานเถลิงศกมีดังนี้

อนึ่งด้วยในศักราช ๑๒๕๐ ปีชวดสัมฤทธิศก เดือน ๖ ขึ้นสามค่ำ วัน ๖ เป็นวันเถลิงศก ในวันเถลิงศกนั้นข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่าน เจ้านายบุตรหลานท้าวพระยาทั้งปวง ได้ทำบุญให้ทานลงสรพระรัตนตรัย ได้สำรับสุโภชนภิกขาหารไทยทาน วัตถุทาน บรรจุสร้างก่อवालุกเจดีย์ ทรายช่อธง เเจาะบังไฟถวายเป็นทานตามอย่างธรรมเนียมประเพณี

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 106..

ประเพณีการเถลิงศกของเมืองน่านกล่าวในใบบอกลงวันจันทร์ ที่ 20 พฤษภาคม ศักราช 108 รัตนโกสินทร์ศก²² ว่า การจัดงานเถลิงศกนี้ได้ทำตามธรรมเนียมภาษาชนเมืองน่าน ทุกประการ

¹⁸¹ ก่องกุล บุญมาก, “ข้างและง่าข้างแกะสลัก,” ใน ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ 5 ศิลปวัตถุ กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์ณศ, 2525), 326.

¹⁸² ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 , 534.

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นลักษณะของวันเถลิงศก ซึ่งเป็นพิธีทางพุทธศาสนาทุกประการ เช่น การทำบุญให้ทาน, ลงสรงพระรัตนตรัย การลงสรงพระรัตนตรัยนั้นเป็นการแสดงความเคารพต่อพระรัตนตรัยในโอกาสสำคัญ คือวันเถลิงศก ก่อเจดีย์ทรายช่อธง การก่อเจดีย์ทรายช่อธงนั้นเจดีย์ทรายเป็นเจดีย์ที่สร้างอุทิศถวายวัด ซึ่งมีความเชื่อว่าผู้กระทำจะได้รับอานิสงส์เป็นอย่างมาก นิยมขนทรายไปทำเป็นเจดีย์ทรายในวันเนา เมื่อก่อได้ตามแบบกองทรายจะกลายเป็นเจดีย์ทราย หรือ วาลุกเจดีย์ และจะมีการถวายทานในวันพระญวณวันต่อไป เช้าของวันพระญวณวันหรือวันเถลิงศก จะมีการนำทุ่ง คือ กระจดาชที่ตัดเป็นลวดลาย มีลักษณะยาวและหัวท้ายแหลม หรือทุ่งไส้หมูหรือธงที่ได้จากการตัดกระจดาชให้เป็นพู่ระย้ามาผูกกับก้านเชือกหุ้มผ้า คือต้นเต้าร้างหรือกิ่งไม้ และ “ทุ่งตัวเพ็ง” คือธงปฏากรูปสัตว์ประจำสิบสองราศี จากนั้นนำไปปักบนเจดีย์ทราย และทำพิธีเวียนทานเจดีย์ทรายต่อไป¹⁸³ และเจาะบั้งไฟถวายเป็นทาน การเจาะบั้งไฟ หรือเรียกอีกอย่างว่า จีบอกไฟ มีความเชื่อว่าการจیبอกไฟนี้จุดเพื่อเป็นพุทธบูชา สักการะพระเกษแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์¹⁸⁴

จากเนื้อหาในใบบอกนั้นการเถลิงศกในแต่ละปีมีลำดับขั้นตอนที่เหมือนกัน ดังนี้

ครั้งที่ 1 ตรงกับวันศุกร์ เดือน 6 ขึ้น 3 ค่ำ วันที่ 13 เมษายน ในปีจุลศักราช 1250 ปีชวด สัมฤทธิศก เจ้านครเมืองน่าน เจ้านายบุตรหลาน ลงสรงพระรัตนตรัย ทำบุญด้วยโภชนาอาหาร วัตถุทาน สร้างเจดีย์ทราย และเจาะบั้งไฟถวายเป็นทาน นอกจากนั้นในวันศุกร์ เดือน 7 ขึ้น 15 ค่ำ ได้ฉลองโบสถ์ พุทธาภิเษกพระพุทธรูป มีเทศนา ถวายวัตถุทาน มีการเทศนาธรรม และถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้งที่ 2 ตรงกับเดือน 5 ขึ้น 14 ค่ำ คือ วันที่ 14 เมษายน ในปีจุลศักราช 1251 ปีฉลูเอกศก เนื้อหาในใบบอกที่เกี่ยวกับการเถลิงศกนี้ กล่าวถึงวันมหาสงกรานต์ วันเนา วันเถลิงศก และวันขึ้นต้นปี ไว้ว่า วันพฤหัสบดี เดือน 5 ขึ้น 11 ค่ำ เป็นวันมหาสงกรานต์, วันศุกร์ และเสาร์เดือน 5 ขึ้น 12 ค่ำ 13 ค่ำ เป็นวันเนา วันอาทิตย์ เดือน 5 ขึ้น 14 ค่ำ เป็นวันเถลิงศก วันจันทร์เดือน 5 ขึ้น 15 ค่ำ เป็นวันต้นปีขึ้นศักราช 1250 เป็นปีฉลูเอกศก ซึ่งการจัดงานเถลิงศกนั้นจัด 2 วัน คือ วันเถลิงศก และวันต้นปี เจ้านครเมืองน่าน เจ้าราชวงศ์ พระยาพิไชยชาญฤทธิ์ ข้าหลวงที่ 2 เจ้านายบุตรหลาน และ

¹⁸³ “เจดีย์ทราย (เจดีย์ทราย)” ใน “สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 3” (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทยธนาคารไทยพาณิชย์, 2542), 1591-1593.

¹⁸⁴ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดลำปาง, ประเพณีจیبอกไฟ (จุดบั้งไฟ), เข้าถึงเมื่อ 19 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก https://www2.m-culture.go.th/lampang/ewt_news.php?nid=2233&filename=index

ราชกรูร ได้ทำบุญด้วยโภชนาอาหาร สร้างเจดีย์ทรายช่อธง และเจาะบั้งไฟถวายเป็นทานพระรัตนตรัย ต่อมาในวันอาทิตย์ ที่ 5 พฤษภาคม มีการรับน้ำพิพัฒน์สัตยาซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป นอกจากนี้ วันจันทร์ที่ 14 พฤษภาคม ได้ทำบุญฉลองพระวิหารที่วัดนันท วัดตินเขารัตนบรรพตทางตะวันตก และฉลองวัดเบงกัดทางเหนือ พุทธาภิเษกพระพุทธรูป และแต่งเครื่องทานฉลอง รูปช้าง ม้า วัว ควาย กวาง นาวาฆตป ปราสาท รูปห่อผ้าพยนต์ และจุดบั้งไฟแสดงถึงศรัทธา และถวายพระราชกุศลแด่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ครั้งที่ 3 วันที่ 14 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก 109 ในครั้งที่ 3 นี้ในใบบอกไม่ได้กล่าวถึงสิ่ง ที่กระทำในวันเถลิงศก แต่กล่าวถึงวันมหาสงกรานต์ คือปีชาลโทศก 1252 วันมหาสงกรานต์ และวันที่ 14 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก²³ 109 เป็นวันเถลิงศก ต่อมาในวันที่ 5 พฤษภาคม มีการรับน้ำพิพัฒน์ สัตยาซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

ครั้งที่ 4 วันที่ 14 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 ในวันเถลิงศกครั้งนี้ มีพิธีรับน้ำ พิพัฒน์สัตยาที่วัดภูมิรินทร์ซึ่งต่างจากครั้งที่ 1-3 ที่ปรากฏในใบบอกซึ่งที่ผ่านมาจะจัดในเดือน พฤษภาคม ในการจัดงานเถลิงศกนอกจากมีการรับน้ำพิพัฒน์สัตยาแล้ว ยังมีการทำบุญ ให้ทาน สร้าง เจดีย์ทรายช่อธง จุดบั้งไฟบูชาพระรัตนตรัยทุกวัด

ต่อมาในวันที่ 23 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 ซึ่งเป็นวันธรรมสวนะ ได้มีการทำบุญ สมโภชวิหารวัดน้ำล้อม เป็นการบำรุงศาสนา และพุทธาภิเษกพระพุทธรูป และถวายไทยทานเป็นรูป วิหาร มณฑป ห่อผ้าปราสาท ช้าง ม้า วัว ควาย สำเภา เรือ และจุดบั้งไฟถวายพระรัตนตรัย และ ถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

2.3 ประเพณีพระราชพิธีโสกันต์

พระราชพิธีโสกันต์ เป็นประเพณีการโกนจุกหรือตัดจุก เดิมเรียกว่า การลงท่าโกนจุก ทำเพื่อความสวัสดิมงคลแก่เด็กก่อนที่จะเข้าสู่การเป็นผู้ใหญ่ เป็นการแยกเพศ และแยกหน้าที่ของแต่ละฝ่าย ผู้หญิงเป็นเพศผู้สร้าง ส่วนผู้ชายเป็นเพศผู้ปกป้องรักษา เมื่อทำพิธีรับขวัญเสร็จแล้วผู้ใหญ่จะ ร่วมกันอวยพรแก่เด็ก และให้เงินเป็นทุนทรัพย์ เรียกว่า “ขวัญถุง” เพื่อความมงคลและมั่งคั่งต่อไป พิธีนี้ประเทศไทยมักทำกันเดือนนี้ ถึงเดือน 4¹⁸⁵ .ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมี

¹⁸⁵ อนุรักษ์ ภาววิจิตร, เรียบเรียง, พระราชพิธีโสกันต์, (โรงพิมพ์การศาสนา: กรุงเทพฯ, 2518), 1.

พระราชพิธีโสกันต์พระเจ้าลูกเธอหลายพระองค์ เป็นพิธีที่จัดอย่างสมฐานันดรศักดิ์ทุกพระองค์ พ.ศ. 2433 มีพระราชพิธีโสกันต์ สมเด็จพระเจ้าลูกนาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ซึ่งเป็นการประกอบพระราชพิธีอย่างมีไกรลาสซึ่งการประกอบพิธีลักษณะนี้เป็นการประกอบพิธีเฉพาะพระเจ้าลูกเธอที่ดำรงพระยศเจ้าฟ้าเท่านั้น

พระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้านั้น จะประกอบพิธีสงฆ์น้ำบดตั้งไม้ธูปธูปพร เชลเภาที่จำลองขึ้น สมมติว่าเป็นสระอนาคตาตของเขากไกรลาส ประดับด้วยต้นไม้ และรูปสัตว์ ให้ดูเหมือนเขาจริง ๆ บนยอดเขามีบุษบกตั้งอยู่ประดับตกแต่ง เขานี้สมมติว่าเป็นเขากไกรลาสที่ประทับของพระอิศวรซึ่งเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งที่สำคัญในศาสนาพราหมณ์ พิธีโสกันต์เป็นประเพณีและความเชื่อที่รับมาจากศาสนาพราหมณ์ เมื่อมีการโสกันต์ พระเจ้าลูกเธอที่ดำรงพระยศเจ้าฟ้า ก็สมมติว่าพระอิศวรเสด็จลงมาเป็นประธานในพิธี และมาประทานพรให้มีความเจริญรุ่งเรือง¹⁸⁶ ไบบอกเมืองน่านปรากฏเนื้อหาพระราชประเพณีโสกันต์เพียงสั้น ๆ ในไบบอกลงวันที่ 18 พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก²³ 109 กล่าวถึงการจัดตั้งการพระราชพิธีมหาพิชัยมงคลโสกันต์ในเดือนมกราคมรัตนโกสินทร์ศก²³ 109 เมืองน่านซึ่งเป็นประเทศราช เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ เจ้าเมืองน่านต้องไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่กรุงเทพฯ แต่ด้วยมีอายุชรามาก จึงส่งให้เจ้าสุริยวงศ์ และเจ้าน้อยบัวเรียวลงไปกรุงเทพฯ ดังนี้

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ เจ้านครเมืองน่านมีความระลึกอยากให้เห็นแบบแผนพระราชธรรมเนียมมหาชาติยราชประเพณีในการพระราชพิธีมหาพิชัยมงคลโสกันต์เป็นอันมากแต่ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่านแก่ชรามีอายุสูงแปดสิบปีเศษจะลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทก็ไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้า เจ้านครเมืองน่าน ก็มีความโสมนัสยินดีซึ่งเดชบารมีต่อได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อมแล้ว จึงจัดได้เงินตราสามถึง เงินแถบรูป ๗ ร้อยรูป แล้วให้เจ้าสุริยวงศ์ นายน้อยบัวเรียวยุตร นำลงมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายช่วยในการมหาพิชัยมงคลโสกันต์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ในครั้งนี้

ร.5 ม.2. 12ก/2. ไบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ศ. 111) : 568-569

จากข้อความที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าเมืองน่านได้จัดเงินตราสามถึงเงินแถบรูป 7 ร้อยรูป เพื่อถวายช่วยในการจัดพระราชพิธี การถวายเงินในโอกาสสำคัญเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าเมือง

¹⁸⁶ พระราชพิธีโสกันต์, 18-24.

ประเทศราชนอกจากมีหน้าที่ส่งส่วย บรรณาการ การสนับสนุนเสบียงในการสงครามแล้ว ยังมีหน้าที่สนับสนุนทรัพยากรในการพิธีสำคัญให้กับทางกรุงเทพฯ อีกด้วย

2.4 ประเพณีรับน้ำพิพัฒน์สัตยา

ประเพณีการรับน้ำพิพัฒน์สัตยา หรือ พระราชพิธีศรีสัจปานกาล ถือพระราชพิธีใหญ่สำหรับแผ่นดินมาตั้งแต่สมัยก่อน พระราชพิธีที่รวมทั้งพิธีทางพุทธและพราหมณ์ในสมัยโบราณมีปีละ 2 ครั้ง คือ ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 5 ครั้งหนึ่ง และ 13 ค่ำ เดือน 10 โดยลำดับพิธีมีดังนี้ ทำน้ำพระพุทธรูปมนต์ ทำน้ำพระพุทธรูปมนต์ให้เป็นน้ำพิพัฒน์สัตยา สาบานตน

การพิธีนี้สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ที่กรุงเทพฯ นั้น จัดพระราชพิธีในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม บนธรรมมาสน์ศิลาในพระอุโบสถ ประดิษฐานพระพุทธรูปชัยวัฒน์ รัชกาลที่ 1 พระชัยวัฒน์ รัชกาลที่ 5 พระชัยวัฒน์เนาโลหะน้อย พระปริยัติธรรมสามพระคัมภีร์ เทวรูปพระอิศวร พระอุมา พระนารายณ์ และพระพรหม พระแสงที่เชิญมาประดิษฐานโดยพาดบนบันไดแก้ว คือพระแสงศรสามองค์ พระแสงหอกเพชรรัตน เทวรูปเชิญพระขรรค์ธารพระกร เทวรูปป้อมองค์หนึ่งเชิญลู่พระสุพรรณบัฏ พระแสงองค์อื่น ๆ บรรจุหีบมุกตั้งอยู่หน้าโต๊ะหมู่พระพุทธรูป ชั้นหยก เทียนพระราชพิธี และพระถ้อยโหมรจากรองกรอบทองคำประดับเพชรเครื่องต้น ที่ริมฐานพระพุทธรูปยอดฟ้าจุฬาโลกตั้งโต๊ะเก้าอี้ทองเหลืองวางหมอน้ำเงิน 12 หม้อ ชั้นสาครตั้งข้างล่าง 2 ชั้น โยงสายสัญญาณถึงกัน

พระราชพิธีมี 2 วัน พระราชพิธีวันแรก เมื่อเสด็จออกแล้วอาลักษณ์อ่านคำประกาศซึ่งเป็นคำสรรเสริญพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากรณ์ สดุดีพระมหากษัตริย์ทั้ง 2 รัชกาล ตอนท้ายเป็นคำตักเตือนข้าราชการ และอธิษฐานขอพรเทพยดา เมื่อจบประกาศพระสงฆ์เจริญพระพุทธรูปมนต์ มหาราชปริตรสิบสองตำนาน เมื่อเจริญพระพุทธรูปมนต์จบ พราหมณ์อ่านดุขฎีคำฉันทเป็นคำสรรเสริญพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากรณ์ สดุดีพระเกียรติและอธิษฐาน จบแล้วราชบัณฑิตทำอธิษฐานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อไปจนเสร็จการพระราชพิธีวันแรก

วันรุ่งขึ้นตอนเช้ามีถวายเป็นภัตตาหารพระที่เจริญพระพุทธรูปมนต์วันก่อน แต่การถวายภัตตาหารนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้งดในงานครั้งต่อ ๆ มา เมื่อเสด็จออก พราหมณ์อ่านโองการแข่งน้ำ พระมหาราชครูพิธีผู้อ่านโองการแข่งน้ำ เมื่อเวลาจะ

อ่าน เจริญพระชันหยมี่รูปพระนารายณ์ทรงธนูตั้งอยู่กลางชั้น เจริญพระแสงศรประนมมืออ่านบท สรรเสริญพระนารายณ์ แล้วชูปพระแสงศร 3 ครั้ง ทั้ง 3 องค์เมื่อจบแล้วประนมมืออ่านโองการ เมื่อ อาลักษณ์อ่านประกาศจบ ข้าราชการขึ้นไปอ่านคำสาบาน น้ำชำระพระแสงนี้แต่เดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ได้เสวย แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เจริญขึ้นทุกเกล้าฯ ถวายเพื่อเสวยก่อน แล้วจึงได้แจกน้ำชำระพระแสงในหม้อเงินทั้งปวงถวายพระบรมวงศานุวงศ์ และ ให้ข้าราชการดื่ม¹⁸⁷

การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยามี 5 ประเภท คือ การถือน้ำพิพัฒน์สัตยาปรกติ, การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเมื่อแรกเสวยราชย์ หรือที่เรียกว่าการถือน้ำใหญ่ ผู้ที่รับราชการอยู่แล้วต้องถือน้ำ พิละสองครั้ง แบ่งเป็น การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาฝ่ายหน้า การถือน้ำพิพัฒน์สัตยาฝ่ายใน และการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาตามหัวเมืองเพื่อขจัดปัญหาเรื่องระยะทาง การถือน้ำพิพัฒน์ตามหัวเมืองจะจัด เหมือนกับการถือน้ำในพระนคร, การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของผู้ซึ่งมาแต่เมืองปัจจามิตรเข้าสู่พระ บรมโทธิสมภาร, การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาของทหาร, การถือน้ำพิพัฒน์สัตยาของผู้ที่เป็นผู้ปรึกษา ราชการ

ใบบอกเมืองน่าน ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับการถือน้ำพิพัฒน์ของ 2 เมือง คือ เมืองน่าน และเมืองเชียงแขง ทั้ง 2 เมืองนี้จากใบบอกเมืองน่านเป็นการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่างโอกาสกัน เมืองน่านเป็นการถือน้ำตามหัวเมืองซึ่งกำหนดกำหนดวันถือน้ำตามแบบกรุงเทพฯ บางหัวเมืองอาจมี ความคลาดเคลื่อนไปบ้าง ในบางพื้นที่ยังคงจัดเหมือนกับการถือน้ำแบบเดิม คือ ท้ายพระราชพิธีตรุษ ท้ายพระราชพิธีสารท และบางเมืองที่เป็นเมืองใหญ่ เจ้าเมืองกรมการต้องเข้ามาถือน้ำในเมืองใหญ่ บางเมืองถ้าข้างจึงต้องกำหนดวันพิธีเลื่อนออกไป อาวุธที่ใช้ทำน้ำพิพัฒน์สัตยาใช้กระบี่พระราชทาน สำหรับยศจำเมือง วัดที่ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีเป็นวัดสำคัญของเมืองนั้น ๆ บางวัดก็จะเป็นวัด หลวง คำประกาศแข่งน้ำสำหรับหัวเมืองขึ้นต้นด้วยคำสาบาน เนื้อความประกอบด้วยการเชิญพยาน และแข่ง ตามธรรมเนียม ทั้งนี้ การถือน้ำของราชการหัวเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์มีการมาถือที่วัดพระ ศรีรัตนศาสดารามอีกด้วย สำหรับข้าราชการที่มีราชการออกไปตามหัวเมืองเมื่อถึงกำหนดที่เมืองใด ก็ ต้องไปถือน้ำกับกรมการในเมืองนั้น เพราะการพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยานี้ เป็นแบบอย่าง เดียวกัน ตลอดพระราชอาณาเขต

¹⁸⁷ ปีย์ มาลากุล, หม่อมหลวง, พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พุทธศักราช 2512, (พระนคร หลวงธนบุรี: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2515), 1-6.

ส่วนการถือน้ำของเมืองเชียงแข็งนั้นเป็นการถือน้ำของผู้ซึ่งเข้ามาแต่เมืองปัจจามิตร เข้าสู่พระบรมโพธิสมภาร การประกอบพระราชพิธีถือน้ำนั้น ส่วนของคำสาบาน จัดให้มีประกาศสาบานแบบพิเศษที่เขียนขึ้นมาใช้เฉพาะกับเหตุการณ์นั้น ๆ ใส่เหตุการณ์ของการเข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภาร¹⁸⁸

การถือน้ำพิพัฒน์สัตยาของเมืองน่าน ปรากฏเนื้อหาอยู่ทั้งหมด 4 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 วันอาทิตย์ที่ 5 เดือนพฤษภาคม รัตนโกสินทร์ศก²² 108 ครั้งที่ 2 วันที่ 5 พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ศก²³ 109 ครั้งที่ 3 วันที่ 14 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก²⁴ และครั้งที่ 4 วันที่ 7 พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 ตัวอย่างเนื้อหาการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ดังนี้

ด้วย ณ วันที่ ๗ พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก^{๒๔} ๑๑๐ เป็นวันทำพระราชพิธีรับพระราชทานน้ำพิพัฒน์สัตยาในนครเมืองน่าน ครั้นเวลาสองโมงเช้ามีท่านพระยาสุนทรนุรักษ์ข้าหลวงที่สองรักษาราชการอยู่นครเมืองน่าน และข้าพระพุทธเจ้า ๆ ราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้ามหาพรหมว่าที่เจ้าราชบุตร เจ้าบุรีรัตน์ เจ้านายบุตรหลาน พระยาแสนท้าวนครเมืองน่าน มีสามัคคีพร้อมกันแล้วเชิญพระบรมรูปขึ้นประดิษฐานไว้บนสระหลวง จัดกระบวนแห่มีทวน ง้าว ปืน หอก ดาบ ดุริยมนตรีแห่งพระบรมรูปไปประดิษฐานบนพระแท่นที่สมควรในพระอุโบสถวัดภูมินทร์ราชาอารามหลวงในกำแพงนครเมืองน่าน แล้วท่านพระยาสุนทรนุรักษ์ข้าหลวงที่สอง เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์เจ้ามหาพรหมว่าที่เจ้าราชบุตร เจ้าบุรีรัตน์ เจ้านายบุตรหลานพระยาแสนท้าวนครเมืองน่าน แลเจ้านายพระยาท้าวแสน แคว้นแกบ้าน เมืองขึ้นนครเมืองน่าน ข้าราชการมาประชุมพร้อมกันที่ในพระอุโบสถวัดภูมินทร์ราชาแล้วจัดดอกไม้ธูปเทียนพร้อมกันกราบถวายบังคมพระบรมรูปแล้วข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงอาราธนาพระสงฆ์เจ็ดรูปนั่งเป็นประธานเหนืออาสน์อันสมควรแล้วข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงอาราธนาพระภิกษุสงฆ์ให้ศีลพร้อมกับสมาทานเอาศีลห้าอันมีนัตพระภิกษุสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ แล้วพระยาหลวงศุภราชอักษรอ่านคำประกาศสาบานตามแบบอย่างที่พระเจ้านองยาเธอพระองค์เจ้าโสมบัณชิตทรงจัดขึ้นไว้ แล้วพระยาแสนท้าวทำหอก ดาบ ปืน ง้าว ทวน ลงแหงน้ำแล้วท้าวพระยาสุนทรนุรักษ์แล้วข้าพระพุทธเจ้า เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์เจ้ามหาพรหมว่าที่เจ้าราชบุตร เจ้านายบุตรหลาน พระยาแสนท้าวนครเมืองน่าน แลเจ้านายท้าวแสน นายแคว้น แกบ้าน เมืองขึ้นนครเมืองน่านพร้อมกัน

¹⁸⁸ ัญญูพิชา โรจนะ, “พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยากับสังคมไทยจนถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พ.ศ. 2475, ใน *สรรพสาระประวัติศาสตร์-มนุษยศาสตร์*, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สามลดา, 2550), 124-129.

บายหน้าลงมากรุงเทพฯ กราบถวายบังคมต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสาม
ครั้ง แล้วรับพระราชทานน้ำพิพัฒน์สัตยาด้วยชื่อสัตย์สุจริตต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ครั้นแล้ว
จัดดอกไม้ธูปเทียนกราบถวายบังคมพระบรมรูปอีกสามครั้งแล้วเชิญพระบรมรูปแห่งกลับไป
ประดิษฐานไว้ที่บนพระแท่นหอคำตามเดิม

ร.5.ม.2.12ก./3 บอกเมืองน่าน ปี ร.ศ.110 (ก.ย.106-19 พ.ค.110) : 138-139.

การจัดพิธีรับน้ำพิพัฒน์สัตยาของเมืองน่านนั้น จะจัดขึ้นที่วัดภูมินทร์ ครั้งที่ 1-2 จะจัด
หลังจากวันเถลิงศกในเดือนพฤษภาคม ครั้งที่ 3 จัดตรงกับวันเถลิงศก ส่วนครั้งที่ 4 จัดในเดือน
พฤศจิกายนซึ่งแตกต่างจากการจัดในปีก่อน ๆ ลำดับขั้นตอนการจัดพิธีรับน้ำพิพัฒน์สัตยาของเมือง
น่าน ที่ปรากฏในใบบอกมีดังนี้ เมื่อถึงวันทำพิธี ในกรณีครั้งที่ 1-3 ที่เจ้านันทวรฤทธิเดชยังไม่ถึงแก่
พิราลัย การรับน้ำพิพัฒน์นั้น เจ้านันทวรฤทธิเดชจะเข้าพิธีรับน้ำด้วยเสมอ จากข้อความที่ยกตัวอย่าง
เป็นใบบอกลงวันที่ 26 พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก²⁴ 110 ใบบอกฉบับนี้ออกหลังจากที่เจ้า
อนันทวรฤทธิเดชถึงแก่พิราลัย

ครั้งที่ 4 นี้จึงมี เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้ามหาพรหมว่าที่เจ้าราชบุตร
เจ้าบุรีรัตน์ เจ้านายบุตรหลาน พระยาแสนท้าวนครเมืองน่าน และพระยาสุนทรนุรักษ์ข้าหลวงที่ 2 ซึ่ง
ในครั้งที่ 1-3 ข้าหลวงที่ 2 เป็นพระยาพิไชยชาญฤทธิ์ ร่วมกันเชิญพระบรมรูปประดิษฐานไว้บนสระ
หลวง(สลุ) จัดกระบวนแห่มีทวน ง้าว ปืน หอก ดาบ และประโคมดนตรี แห่พระบรมรูปไป
ประดิษฐานบนพระแท่นในอุโบสถวัดภูมินทร์ราชอารามหลวงในกำแพงนครเมืองน่าน พระยาสุนทร
นุรักษ์ข้าหลวงที่ 2 เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้ามหาพรหมว่าที่เจ้าราชบุตร เจ้าบุรีรัตน์
เจ้านายบุตรหลาน พระยาแสนท้าวนครเมืองน่าน เจ้านายท้าวแสน นายแคว้น แก่บ้าน เมืองขึ้น
ข้าราชการมาพร้อมกัน จัดดอกไม้ธูปเทียนถวายบังคมพระบรมรูป อาราธนาพระสงฆ์ 7 รูป นั่งเป็น
ประธานเหนืออาสน์ ปวงอาราธนาพระภิกษุสงฆ์ให้ศีลพร้อมกับสมათานเอาศีลห้านิมนต์พระภิกษุสงฆ์
เจริญพระพุทธมนต์ แล้วพระยาหลวงศุภราชอักษรอ่านคำประกาศสาบานตามแบบอย่างที่พระเจ้า
น้องยาเธอพระองค์เจ้าโสมบัณฑิตทรงจัดขึ้นไว้

แล้วพระยาแสนท้าวทำหอก ดาบ ปืน ง้าว ทวน ลงแทงน้ำ แล้วท้าวพระยาสุนทรนุรักษ์
แล้วข้าพระพุทธเจ้า เจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์เจ้ามหาพรหมว่าที่เจ้าราชบุตร เจ้านาย
บุตรหลาน พระยาแสนท้าวนครเมืองน่าน แลเจ้านายท้าวแสน นายแคว้น แก่บ้าน เมืองขึ้นนครเมือง
น่านพร้อมกันหันหน้าลงมากรุงเทพฯ กราบถวายบังคมต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระ

เจ้าอยู่หัวสามครั้ง แล้วรับพระราชทานน้ำพิพัฒน์สัตยาด้วยชื่อสัตย์สุจริตจัดดอกไม้รูปเทียนกราบถวายบังคมพระบรมรูปอีกสามครั้งแล้วเชิญพระบรมรูปกลับไปประดิษฐานไว้ที่บนพระแท่นหอคำตามเดิม

ส่วนการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาของเมืองเชียงใหม่ ปรากฏเนื้อหาอยู่ทั้งหมด 1 ครั้ง คือ วันที่ 10 พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก²² 108

วันที่ ๑๐ พฤศจิกายนรัตนโกสินทร์ศก^{๒๒} ๑๐๘ เวลา ๔ โมง มีเจ้าเมืองเชียงใหม่เป็นเกล้าเจ้านายท้าวพระยาในเมืองสิง ก็เข้ามาสามัคคีพร้อมเพรียงกันที่อารามวัดหลวงกลางเมืองสิง แล้วเจ้าเมืองเชียงใหม่จึงจัดเอาปืน ๓ บอก หอก ๔ คัน ดาบฝักทองคำ ๔ เล่ม ร่มปิดทองคำคันหนึ่ง แลพานดอกไม้รูปเทียนแต่งท้าวพระยามารับเชิญเอาความน้ำพิพัฒน์สัตยาที่פקเจ้าเมืองภูคา เจ้าเมืองเทิง เข้าไปในวิหารวัดหลวง นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ ๔ รูปมาให้ศีลแล้วสวดพุทธมนต์ แลอ่านความน้ำพิพัฒน์สัตยา แล้วบ้ายหน้าต่อกรุงเทพฯ กราบถวายบังคมต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แล้วพร้อมกันรับกินน้ำพิพัฒน์สัตยาลิ้นทุกคน

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 390.

การถือน้ำพิพัฒน์สัตยาของเมืองเชียงใหม่ เป็นการเป็นการถือน้ำของผู้ซึ่งเข้ามาแต่เมืองปัจจามิตร เข้าสู่พระบรมโพธิสมภารดังที่กล่าวไว้แล้ว การจัดพิธีมีลักษณะใกล้เคียงกับการถือน้ำที่เมืองน่าน คือ ทำพิธีที่วัดหลวงกลางเมืองสิง ประกอบด้วยเจ้านายท้าวพระยาเมืองสิง มีการจัดเอาปืน 3 กระบอก หอก 4 คัน ดาบฝักทอง 4 เล่ม ร่มปิดทองคำคันหนึ่ง ไปรับเชิญความเรื่องน้ำพิพัฒน์สัตยาที่פקเจ้าเมืองภูคา เจ้าเมืองเทิง แล้วไปที่วัด นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ 4 รูป สวดพระพุทธรูป อ่านความรับน้ำพิพัฒน์สัตยา และหันหน้าไปทางกรุงเทพฯ กราบถวายบังคมใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท และรับน้ำต่อไป

โดยปกติการรับน้ำพิพัฒน์สัตยาในลักษณะนี้จะกล่าวถึงมูลเหตุของการเข้าสวามิภักดิ์ใบบอกที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการรับน้ำนั้น ไม่ปรากฏเรื่องดังกล่าว แต่ปรากฏในใบบอกลงวันที่ 23 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก 109 ซึ่งออกจากที่פקทำเนียบเมืองสิง ดังข้อความต่อไปนี้

ว่าเรานี้เป็นข่าม่านก็บ่ได้ความสบายสักเทื่อ บ้านก็แตกเมืองก็วายอยู่บ่ขาด เจ้าม่านก็บ่มาเอาใจใส่ เมือง ๑๒ ปีบนาเป็นข่าฮ่อ ฮ่อก็บ่มาเอาใจใส่ ดังข่าฮ่อกับข่าม่านก็รบกันอยู่บ่ขาด ถึงบ้านแตกเมืองวายปรานได้ ฮ่อแลม่านเราก็บ่ได้ความสบายสักเทื่อ ดังหัวเมืองฝ่ายใต้ที่เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองละคร เมืองน่าน เมืองแพร่ เพ็ญก็เป็นเมืองใหญ่ทั้งมวลก็ยั้งบ่รบกันด้วยสักเทื่อ ชะแลศึกเกิดมีเมืองไค่นั้นพระมหากษัตริราชเจ้าฝ่ายใต้ก็แต่งกองทัพขึ้นช่วยปราบปรามค้ำชูทุกเมือง บ่หื้อเกิดเป็นศึกเป็นโจร เกิดไปได้ อัน ๑ นั้นกุลาอังกฤษก็ได้อั้งวะแล้วจักหื้อเราไปเป็นข่ากุลาอังกฤษ เราก็บ่สุขบ่มีก แลเหตุศาสนาบ่เหมือนกัน บัดนี้เราก็จักพร้อมกันน้อมหัวบงตัวเป็นข่าขอบขันตสิมาสวามิภักดิ์พระเจ้าอยู่หัวฝ่ายใต้ หื้อได้ความสุขสบายต่อไปดังท้าวพระยาแลเจ้าหัวเมืองหน้าบ้านทั้งมวล

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 503-504.

มูลเหตุของการเข้าสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ ของเมืองเชียงแฉ่ง คือ ไม่ได้ได้รับความสุขสบายตอนที่เป็นข่าของพม่า และฮ่อ บ้านเมืองแตก ไม่ได้ได้รับความสงบ ต่างจากหัวเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง น่าน และแพร่ ซึ่งมีความสงบเรียบร้อย เมื่อเกิดเหตุการณ์ไม่สงบ พระมหากษัตริย์ฝ่ายใต้ก็ส่งกองทัพมาช่วยทุกครั้ง นอกจากนั้นแล้วกรุงเทพฯ กับเมืองเชียงแฉ่งยังมีศาสนาที่เหมือนกันอีกด้วยทำให้เมืองเชียงแฉ่งอยากสวามิภักดิ์มากกว่าอังกฤษที่นับถือศาสนาต่างกัน จึงเป็นเหตุผลของการเข้าสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ ในครั้งนี้

เนื้อหาที่ปรากฏในใบบอกเมืองน่านนั้น สามารถจัดเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ดังที่กล่าวมาข้างต้น คือ การเมืองการปกครอง และประเพณี ซึ่งเนื้อหาการเมืองการปกครองพบมากกว่าด้านประเพณี การเมืองการปกครองมีเนื้อหาดังนี้ การสงคราม เนื้อหาเกี่ยวกับการสงครามนั้น มีเนื้อหาเกี่ยวกับการปราบฮ่อเมืองน่านมีหน้าที่สนับสนุนกองทัพพระยาสุรศักดิ์มนตรีที่ไปราชการทัพฮ่อที่เมืองหลวงพระบาง โดยการจัดหาช้าง 50 ช้าง ซื่อข้าวขึ้นฉางไม่ให้ขาดแคลน และสืบราชการทัพ นอกจากการสืบราชการทัพฮ่อแล้ว เมืองน่านยังมีการสืบราชการเมืองเชียงแสน และยกคนไปช่วยป้องกันเชียงแสนจากเชียงตุง การสืบราชการที่เมืองเชียงตุง และว่ากล่าวกับเจ้าเมืองเชียงตุงว่าจะเข้าฝ่ายใด รวมถึงการสืบราชการครั้งส่งนายน้อยมโนรส และท้าวคำลือไปสืบเรื่องอังกฤษเข้ามาปกครองเชียงตุง เจ้าเมืองต่วน ผาหลัง เจ้าฟ้าตากเจ้าเมืองเชียงทอง และเรื่องตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงรุ้งที่ว่างอยู่ การรักษา

พระราชอาณาเขต เมืองน่านมีหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างเมืองเชียงใหม่และกรุงเทพฯ มีทั้งการส่งหนังสือ และกำลังคนเพื่อพุดตกลงกับเมืองเชียงใหม่ให้สวามิภักดิ์ และส่งบรรณาการลงมากรุงเทพฯ ตามกำหนดเวลา รวมถึงมีบทบาทในการช่วยทำต้นไม้ทองต้นไม้เงินให้กับเมืองเชียงใหม่ การรักษาพระราชไมตรี เมืองน่านมีบทบาทในการตามสืบจับเจ้าเมงกุลลูกของกษัตริย์พม่าองค์เดิมที่หนีจากอินเดียไปไซ่ง่อนให้อังกฤษ ซึ่งอังกฤษกับสยามในเวลานั้นถือว่าเป็นไมตรีต่อกัน บรรณาการและสิ่งของ เมืองน่านและเมืองเชียงใหม่มีการถวายบรรณาการเป็นต้นไม้ทองเงิน และสิ่งของต่าง ๆ ตามธรรมเนียมเพื่อแสดงถึงการยอมสวามิภักดิ์ต่อพระราชอำนาจ นอกเหนือจากนั้นเมืองน่านยังมีการถวายม้าสีประหลาด เพื่อแสดงถึงความจงรักภักดี การพระราชทานตำแหน่ง มีการพระราชทานตำแหน่งเจ้านาย ตำแหน่งพระครู รวมถึงเครื่องอิสริยยศ ให้แก่เมืองน่าน การขอสิ่งของพระราชทาน เมืองน่านมีการขอสิ่งของพระราชทานจากกรุงเทพฯ ซึ่งของเหล่านั้นเป็นของที่เมืองน่านขาดแคลน เช่น เครื่องเทศสำหรับทำยา รวมถึงของใช้ เช่น แคร่ ซึ่งแคร่เป็นสิ่งแสดงถึงยศจึงจำเป็นต้องขอจากกรุงเทพฯ การตายของเจ้านาย ได้แก่ เจ้าอุปราช รวมถึงได้กล่าวถึงพิธีศพของเจ้าอุปราชในแต่ละวัน การตายของเจ้านันตวรฤทธิเดช และเจ้าบุรีรัตน์ การโทรเลขและการไปรษณีย์ เมืองน่านเกณฑ์คนตัดสายทางโทรเลข และหาคนรู้ภาษาสยามเพื่อทำงานไปรษณีย์ที่เมืองน่าน แผนที่ เมืองน่านได้มีการจัดหาช้าง ม้า และคน เพื่อช่วยงานกองเซอร์เวย์แผนที่ของมิสเตอร์คอลลินที่เข้ามาในเมืองเชียงใหม่ และจะเดินทางต่อไปทางแขวงเมืองหลวงพระบาง และต่อมาอีก 2 ปี เมืองน่านได้จัดคน 50 คนเพื่อช่วยงานหลวงเทศาภิตรวิจารณ์ข้าหลวงกองแผนที่ และมีการส่งคนไปบอกเขตแดนกับเจ้าพนักงานที่เมืองเชียงใหม่

นอกจากที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีข้อราชการอื่น ๆ เช่น อัฐพัสที่ได้รับพระราชทานมาใช้ที่นครเมืองน่าน ขุนอมรศักดิ์ไม่เคยเงิน 2,500 รูปี บัญชีสำมะโนครัวคนในบังคับต่างประเทศ เรื่องข้อพิพาทกับพระเมืองแก่น ทั้ง 3 ข้อ เรื่องป่าไม้ บรรณาการเมืองเชียงใหม่ และเรื่องเจ้านครเมืองน่านสั่งให้คนจับตัวพระเมืองแก่นไปฆ่า ได้มีการตัดสินคดีจนเป็นที่สิ้นสุด ข้อพิพาทกับมอญกะ โดยมีการตัดสินใหม่ เรื่องคนเมืองอุหนี่แตกลงมาในพระราชอาณาเขต เจ้าเมืองอุซอคนคืน เมืองน่านให้เมืองอุส่งบรรณาการลงไปกรุงเทพฯ เชียงเชียงใหม่ขอเมืองเชียงลาบจากเชียงตุง

ส่วนเนื้อหาเกี่ยวกับประเพณีนั้น ได้แก่ ประเพณีเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเดือนกันยายน ประเพณีเถลิงศกในเดือนเมษายน ประเพณีโสกันต์ซึ่งเมืองน่านได้ส่งเงินไปสนับสนุนการพระราชพิธีครั้งนี้ นอกจากนั้นยังมีพระราชพิธีรับน้ำพิพัฒน์สัตยาของเมืองน่าน และเมืองเชียงใหม่ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่เมืองประเทศราชต้องปฏิบัติอีกด้วย

ภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรม

เนื้อหาของใบบอกเมืองน่าน นำไปสู่ภาพสะท้อนสังคมวัฒนธรรม ดังนี้ ภาพสะท้อนความเป็นเอกราชของกรุงเทพฯ ภาพสะท้อนชื่อเจ้านครเมืองน่านและตราประทับ ภาพสะท้อนความเป็นเครือญาติ ภาพสะท้อนการนับถือพุทธศาสนาของชาวลื้อ และภาพสะท้อนความเชื่อการเรืองการเผาศพ

1. ภาพสะท้อนความเป็นเอกราชของกรุงเทพฯ

ใบบอกเมืองน่านปรากฏภาพสะท้อนความเป็นเอกราชของกรุงเทพมหานครจากการกล่าวถึงสถานการณ์ของพม่าที่ตกเป็นของอังกฤษ และญวนที่ตกเป็นของฝรั่งเศส ดังนี้

บัดนี้พระองค์เราตนเป็นพระวรปิตุจฉาธิราชมารำพึงในพระราชฤทัยว่าเดี๋ยวนี้ด้วยมหานครเมืองใหญ่ทั้งมวลนั้น ฝ่ายวันตอังกฤษกลา¹⁸⁹ก็ขึ้นชัยชนะเอาเมืองอังวะได้แล้ว ฝ่ายตะวันออกกลาฝรั่งเศสก็ชัยชนะยุทธเอาเมืองแก้วเมืองญวนได้แล้ว มีแต่กรุงเทพมหานครอันเป็นราชอาณาจักรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนี้ยังมีกลาอังกฤษที่ไหนจะมากกระทำหือเป็นชัยชนะยุทธล่วงเลยเข้าไปในเขตแขวงก็มีฝรั่งเศสอังกฤษกลาทั้งมวลก็เที่ยวล้อมกระทำเอาเป็นกัลยาณมิตรทุกเมืองทุกแห่งเหตุนี้ในพระราชอาณาเขตของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงเทพมหานครจึงมีความสุขสบายอยู่ทุกวันนี้ก็ด้วยเดชพระบารมีพระมหากษัตริราชเจ้าแผ่เผื่อไปในนานาประเทศทุกแห่งทุกตำบล

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ศ. 111) : 131-132.

เหตุการณ์อังกฤษได้พม่า และฝรั่งเศสได้เมืองญวนนั้น มีเหตุการณ์พอสั่งเขตต่อไปนี้ อังวะถือเป็นส่วนหนึ่งของพม่า พม่าตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของคาบสมุทรอินโดจีน พม่าถือเป็นประเทศใหญ่ประเทศหนึ่ง ลักษณะของประเทศพม่าดูเหมือนเพชรที่มีปลายแหลม ส่วนที่เป็นปลายแหลมยื่นออกไป ภูเขาและแม่น้ำทั้งในพม่าเหมือนกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อื่น ๆ แม่น้ำไหลจากเหนือลงใต้ แม่น้ำอิระวดี แบ่งพม่าออกเป็นสองส่วน ใจกลางของประเทศเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ ส่วนแม่น้ำชีนัดวินนั้นไหลลงไปประมาณ 482 กิโลเมตร แล้วไหลวกไปทางตะวันออกเฉียงใต้ไปประจบกับแม่น้ำอิระวดี ส่วนแม่น้ำสาละวินไหลผ่านยูนนาน ตัดเข้ามาแถบตะวันออกของพม่า และช่วงหนึ่งของแม่น้ำกั้น

¹⁸⁹ ภูเขา หมายถึง ขนต่างประเทศ

ระหว่างประเทศพม่ากับประเทศไทย พม่าอยู่ในเขตมรสุมเขตร้อน มีข้าวเป็นพืชทางเศรษฐกิจ อาณาเขตของพม่าติดต่อกับจีน และอินเดีย ตั้งแต่ ค.ศ. 1947 อาณาเขตของพม่าติดต่อกับปากีสถานด้วย ในอดีตเส้นทางการค้าทางบกระหว่างอินเดีย อินโดจีน และจีนต้องผ่านพม่า ภายหลังการเดินทางทะเลเริ่มเป็นที่นิยม นักเดินเรือมักเดินทางเลียบริมฝั่งทะเลเป็นส่วนใหญ่ ลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดพาเรือเหล่านั้นมาริมฝั่งทะเลพม่า และรอลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดกลับไปยังอินเดียหรือลังกา พม่าถือว่าเป็นประตูเข้าคาบสมุทรอินโดจีนและจีน เมื่อการเดินทางเรือก้าวหน้ามากขึ้น เรือสามารถแล่นผ่านไปได้ พม่าก็ยังจัดว่าเป็นประตูหลังของจีน เส้นทางของพมานี้ถูกกล่าวว่าเป็นกระดุกขึ้นกลางที่ อังกฤษและฝรั่งเศสมีความต้องการในพื้นที่มากในคริสต์ศตวรรษที่ 19 และในที่สุดพม่าก็ตกเป็นของอังกฤษ¹⁹⁰

จากใบบอกอักษรธรรมล้านนาที่กล่าวถึงอังกฤษรบชนะอังวะนั้น แต่เดิมก่อนที่จะรบชนะอังวะ และได้พื้นที่ทั้งหมดของพม่า อังกฤษรบกับพม่ามาแล้วถึง 3 ครั้ง พม่าสูญเสียเอกราชให้กับอังกฤษ คือ ปัญหาพรมแดนด้านตะวันตก เป็นปัญหาใหม่สำหรับพม่า นอกจากนั้นราชสำนักและกองทัพพม่ายังขาดประสบการณ์ทางการทหารและโลกทัศน์ของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (British East India Company) ปัญหานี้สืบเนื่องจากทั้งนโยบายการขยายอำนาจของพม่าในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ที่พยายามผนวกดินแดนที่อยู่ทางพรมแดนด้านตะวันตกมาเป็นของพม่า และการขยายอิทธิพลของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ อาณาจักรที่มีลักษณะกึ่งอิสระ 3 แห่ง คือ อาระกัน มณีปุระ และอัสสัม เคยเป็นดินแดนกันกระหนาบระหว่างอาณานิคมอังกฤษในอินเดียกับดินแดนอาณาจักรอังวะของพม่า แต่ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 พม่าเข้ามามีอำนาจมากขึ้นในดินแดนเหล่านี้ ทำให้เจ้าหน้าที่อังกฤษที่ลอนดอนและกัลกัตตา วิตกกังวลเรื่องความปลอดภัย จึงส่งกำลังทหารไปประจำอยู่ตามชายแดนเพื่อป้องกันการรุกรานของกองกำลังพม่า ความหวาดระแวง การขาดความรู้ความเข้าใจ และความเชื่อมั่นในตนเองมากเกินไปของทั้ง 2 ฝ่าย ทำให้การแก้ปัญหาเป็นไปได้โดยยากและสลับซับซ้อนขึ้น และทำให้อังกฤษรู้สึกหวั่นไหวจนสามารถจนสามารถยึดครองพม่าได้ การที่อังกฤษยึดครองพม่าได้ เป็นผลมาจากสงครามอังกฤษ-พม่า (Anglo-Burmese War) 3 ครั้ง¹⁹¹

¹⁹⁰ หม่องทินอ่อง, เพ็ชรี สุมิตร แปล, *ประวัติศาสตร์พม่า A History of Burma*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2561), 1-3.

¹⁹¹ สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, *สารานุกรมประวัติศาสตร์ประเทศเพื่อนบ้าน ฉบับราชบัณฑิตยสภา*, (กรุงเทพฯ: สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2558), 211.

สงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ 1 พ.ศ. 2367 เกิดจากการขยายอำนาจของราชวงศ์คองบอง ตั้งแต่พระเจ้าอลองพญา องค์แรก มาจนถึงพระเจ้าบาบียอด องค์ที่ 7 หรือเร็วกว่าครึ่งศตวรรษนั้นพม่าได้ขยายพรมแดนด้านตะวันตก จนใกล้กับจิตตะกองซึ่งเป็นพื้นที่ใต้อำนาจอังกฤษ สงครามครั้งนี้ทำให้คนลี้ภัยสงครามเข้าไปในเขตของอังกฤษ พม่ามีความพยายามที่จะติดตามเข้าไป และกวาดต้อนผู้กลับเข้ามาในอาณาเขตพม่า ในสมัยนี้พม่ายังไม่คิดว่าต้องเผชิญอำนาจที่เหนือกว่าของอังกฤษ อังกฤษเองก็กำลังเกิดปัญหาการขยายอิทธิพลจากอินเดียเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อหาช่องทางที่จะทำการค้ากับจีน และยังคงมีความกังวลเรื่องฝรั่งเศสที่มีฐานที่มั่นอยู่เมืองปอนดิเชอริ ทางใต้เมืองมัทราชของอังกฤษ ผลประโยชน์ของอังกฤษทางเศรษฐกิจกับการแข่งขันทางการเมืองกับฝรั่งเศส ทำให้อังกฤษตัดสินใจทำสงครามกับพม่าที่รุกไล่ผู้คนเข้ามาในจิตตะกอง และอัสสัม ถือว่าเป็นการปะทะกันระหว่างนโยบายแบบศักดินาของพม่ากับนโยบายอาณานิคมของอังกฤษ การทำสงครามครั้งนี้ส่งผลให้เกิดการทำสนธิสัญญาเมื่อต้นปี 2369 จากสนธิสัญญานี้อังกฤษได้ดินแดนชายทะเลของพม่าไปจำนวนมาก คือ ดินแดนด้านยะไข่ลงมาจรดพม่าตอนล่าง กับดินแดนแถบตะนาวศรี ยกเว้นดินแดนแถบเมืองย่างกุ้ง เมาะตะมะ ที่ยังเป็นพื้นที่ของพม่าอยู่ ผลการได้ดินแดนบริเวณนี้ ทำให้อังกฤษสามารถคลุมเส้นทางการเดินเรือจากอินเดียมาสู่ด้านแหลมมลายูได้ง่ายมากยิ่งขึ้น

สงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ 2 พ.ศ. 2395 หลังจากอังกฤษได้ดินแดนชายทะเลยะไข่และตะนาวศรีแล้ว อังกฤษก็มีความคิดที่จะผนวกดินแดนส่วนอื่นเพิ่มเติม ซึ่งเห็นได้ชัดในสงครามครั้งที่ 2 และ 3 ดินแดนยะไข่และตะนาวศรีไม่เอื้อต่อผลประโยชน์ของอังกฤษเท่าใดนัก ดินแดนยะไข่เป็นเครื่องประกันว่าพม่าจะไม่ล่วงล้ำเข้าไปในดินแดนอังกฤษแถบเบงกอล ส่วนทางตะนาวศรีเป็นแหล่งไม้สักและอ่าวของกองทัพเรืออังกฤษใช้เพื่อขั้กับกองทัพเรือฝรั่งเศสที่คุมเชิงกันอยู่ในน่านน้ำมหาสมุทรอินเดีย การที่เมืองท่าสำคัญของพม่า เช่น ย่างกุ้ง ยังไม่ถูกอังกฤษยึดครอง ทำให้พม่ามีทางออกทางทะเลได้อยู่ และมีศักยภาพในการควบคุมเส้นทางการค้าระหว่างพม่าตอนบนกับพม่าตอนล่างผ่านแม่น้ำอิรวดี ทำให้พ่อค้าอังกฤษไม่พอใจเป็นอย่างมาก เพราะพ่อค้าขัดกับนโยบายกษัตริย์พม่าที่ทำการผูกขาดการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งสาเหตุของสงครามครั้งที่ 2 นั้น มีสาเหตุมาจากปัญหาพ่อค้าอังกฤษแถบย่างกุ้ง และพะโค ความขัดแย้งทางการค้านี้ส่งผลให้อังกฤษทำสงคราม และรุกเข้ายึดดินแดนทางสามเหลี่ยมปากแม่น้ำอิรวดี และหมายความว่าดินแดนพม่าทางตอนล่างทั้งหมด และดินแดนชายทะเลตกอยู่ในอำนาจอังกฤษ พม่าตอนบนถูกตัดขาดเหลือไว้เพียงบริเวณที่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรเท่านั้น

สงครามอังกฤษ-พม่าครั้งที่ 3 พ.ศ. 2428 ลัทธิอาณานิคมอังกฤษเผชิญปัญหา พื้นที่ของพม่าถือว่าเป็นพื้นที่ที่โชคร้าย ดินแดนของพม่าติดกับอินเดียของอังกฤษและจีนตอนใต้ ด้านอังกฤษต้องการจะตัดปัญหาพรมแดนอินเดียกับพม่า โดยการยึดดินแดนพม่า อีกด้านหนึ่งอังกฤษก็มุ่งหมายที่จะใช้ดินแดนพม่าไปสู่จีน เป็นจุดประสงค์ของตะวันตกที่ต้องการขยายการค้าและแสวงหากำไรไปยังเมืองจีนเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ตะวันตกเข้ายึดดินแดนต่าง ๆ พม่าในช่วงเวลาดังกล่าวถือว่าเสียเปรียบในด้านผู้นำ แม้ว่าพระเจ้ามินดงซึ่งขึ้นครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 2394-2421 จะสามารถรักษาพื้นที่ตอนบนของพม่าไว้ได้ แต่เมื่อพระเจ้าธีบอ (หรือสีป่อ) ขึ้นครองราชย์ ปี พ.ศ. 2421 เหตุการณ์ไปในทางที่เลวร้ายมากขึ้น และถูกยึดเมืองหลวง ในปี 2428 การที่พม่าเสียเมืองครั้งนี้ หากมองสาเหตุแล้วอาจไม่ใช่เพราะตัวบุคคล แต่การขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พม่าไม่สามารถรอดพ้นจากการตกเป็นของอังกฤษได้¹⁹²

ส่วนเรื่องอังกฤษได้เมืองญวนนั้น มีดังต่อไปนี้ ญวนหรือเวียดนามถือเป็นประเทศเล็ก ๆ ประเทศหนึ่งตั้งอยู่บนคาบสมุทรอินโดจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีอาณาเขตติดต่อกับภาคใต้ของประเทศจีน รูปร่างของประเทศเวียดนามมีความแปลกประหลาด มีความยาวประมาณ 1,609 กิโลเมตร ภาคเหนือระหว่างริมฝั่งทะเลใกล้เมืองไฮฟอง และเทือกเขาผ่านเข้าไปในมณฑลยูนนานของจีนลึกมากกว่า 402 กิโลเมตร ภาคใต้จนถึงอ่าวไทยนั้นกว้างกว่าเล็กน้อย วัดได้ 90 ไมล์ จนถึง 120 ไมล์ เว้นแต่บริเวณสันดอนปากแม่น้ำโขงที่ไม่มีภูเขาและเทือกเขาต่าง ๆ ถัดจากบริเวณที่อยู่อาศัยในเวียดนามลงไปเป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งทะเลและสันดอนเล็ก ๆ บางแห่งที่แคบกว่าตามที่ราบในชนบทเหนือเส้นขนานที่สิบหก สันดอนปากแม่น้ำโขงที่ไม่มีภูเขา และเทือกเขาต่าง ๆ ถัดจากบริเวณที่อยู่อาศัยในเวียดนามลงไปเป็นที่ราบลุ่มไปตามริมฝั่งทะเลและสันดอนเล็ก ๆ บางแห่งที่แคบกว่าตามที่ราบในชนบทเหนือเส้นขนานที่สิบหก สันดอนใหญ่ทั้งภาคเหนือและภาคใต้ และพื้นที่กว้างใหญ่ตามทะเลแคบ ๆ เวียดนามนอกจากจะเป็นแหล่งปลูกข้าว ชาวเวียดนามยังมีความสามารถในการเดินเรืออีกด้วย ทะเลถือว่าเป็นส่วนเชื่อมโยงเวียดนามกับโลกภายนอก และยังคงเคยถูกเรียกว่า “ระเปียงแห่งมหาสมุทรแปซิฟิก”¹⁹³

¹⁹²ชาลวิทย์ เกษตรศิริ, พม่า : ขบวนการนักศึกษากับประวัติศาสตร์อันระทึกใจ, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2533), 37-45.

¹⁹³ โจเซฟ บัตตินเจอร์, เพ็ชรี สุมิตร แปล, ประวัติศาสตร์การเมืองเวียดนาม, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522), 3-14.

เวียดนามตกเป็นของฝรั่งเศส เริ่มจากช่วงการต่อสู้กับกบฏไต้เซิน งเหวียน ฟุก อี้ญูได้รับความช่วยเหลือจากบาทหลวงคาทอลิกชาวฝรั่งเศสชื่อ ปีญู เดอ เบแอน ผู้นำคริสตในโคชินไชนา ซึ่งเป็นดินแดนทางตอนใต้ของเวียดนาม เบแอนขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศสแต่ไม่เป็นผล เพราะเหตุการณ์การปฏิวัติภายในฝรั่งเศส หลังจากนั้นฝรั่งเศสมีส่วนเกี่ยวข้องกับสงครามอยู่หลายปี เมืองเหวียน ฟุก อี้ญูได้ครองราชย์จึงทรงเป็นมิตรที่ดีกับฝรั่งเศสและให้คณะมิชชันนารีเผยแพร่ศาสนาได้ หลังสงครามนโปเลียน ใน ค.ศ. 1815 ฝรั่งเศสที่ถูกอังกฤษกีดกันออกไปจากเอเชียตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 ก็พยายามกลับมาเรือ่ฟื้นความสัมพันธ์กับเวียดนามเพื่อฟื้นฟูอิทธิพลฝรั่งเศสในเอเชีย แต่ฝรั่งเศสก็ล้มเหลวมาโดยตลอด เฉพาะในเวียดนาม กษัตริย์ที่ครองราชย์ต่อจากจักรพรรดิซาลอง คือ จักรพรรดิ มิญ หม่าง, จักรพรรดิเทียว จิ, จักรพรรดิเตีอ ตี้ก นิยมลัทธิขงจื้อ และต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนา กดขี่ชาวคาทอลิกในเวียดนามเป็นสาเหตุและข้ออ้างสำคัญของฝรั่งเศสในการใช้กำลังตอบโต้ หลังจากสมัยของจักรพรรดิซาลอง บาทหลวงต่างชาติในเวียดนามประสบชะตากรรมรุนแรง ค.ศ. 1933 สังฆนายก ชาวฝรั่งเศสคนหนึ่งถูกประหารชีวิต และใน ค.ศ. 1935 บาทหลวงฝรั่งเศสอีกคนหนึ่งชื่อมาร์ชอง ก็ถูกประหารชีวิตจากการถูกกล่าวหาว่าเข้าไปมีส่วนร่วมในการกบฏ หลังจากนั้นมีการสั่งประหารชีวิตและเนรเทศมิชชันนารีและผู้ที่เป็นคาทอลิกอีกจำนวนมากในช่วง ค.ศ. 1833-1840 มีบาทหลวงต่างชาติอย่างน้อย 10 คน (ชาวฝรั่งเศส 7 คน และสเปน 3 คน) ถูกประหารชีวิต คณะบาทหลวงและชุมชนคาทอลิกในเวียดนามจึงร้องเรียนเรื่องการกดขี่ทางศาสนาไปยังรัฐบาลฝรั่งเศส ขณะนั้นฝรั่งเศสไม่เต็มใจและไม่อยู่ในฐานะที่จะให้จะให้การช่วยเหลือใด ๆ แก่มิชชันนารีได้ ฝรั่งเศสแทบจะไม่เหลืออิทธิพลและผลประโยชน์ด้านการค้าและการทูตในดินแดนตะวันออกไกลอีกแล้ว อังกฤษมีฐานอำนาจทั้งทางเรือและการพาณิชย์อยู่ในอินเดียที่เข้มแข็งจนยากที่ชาติใดจะสามารถสั่นคลอนได้ อย่างก็ดี มีปัจจัย 2 ประการ ที่ทำให้สถานการณ์นี้เปลี่ยนไป คือ การฟื้นฟูศาสนาริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ในประเทศ ก่อนจะแผ่ขยายออกไปทั่ววงการคาทอลิกในยุโรปภายหลังการสิ้นอำนาจของจักรพรรดินโปเลียนที่ 1 อีกประการหนึ่ง คือ จักรพรรดินโปเลียนที่ 3 ขึ้นมามีอำนาจในฝรั่งเศสในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ทรงปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะฟื้นฟูสถานะและเกียรติภูมิของฝรั่งเศสในตะวันออกไกลตั้งแต่ช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้น

ขณะนั้นเวียดนามอยู่ในสมัยของจักรพรรดิเทียว จิ ซึ่งยังคงต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนา พระองค์ส่งจับกุมมิชชันนารีจำนวนหนึ่ง ตัดสินจำคุก หรือตัดสินประหารชีวิตด้วยข้อหากล่าวหาว่าปลุกปั่นให้เกิดการปฏิวัติ แต่การลงโทษประหารจริง ๆ มีน้อยมากเพราะราชสำนักเวียดนามมีความกังวลว่าต้องปะทะกับฝรั่งเศส แต่ไม่ว่าจะถูกกดขี่ต่อต้านอย่างไร มิชชันนารีคาทอลิกก็ยังคงเข้าไปอันนัม (ภาค

กลางของเวียดนาม) และตั้งเกี่ย (ภาคเหนือของเวียดนาม) อันเป็นดินแดนเวียดนามที่ไม่นิยมจักรพรรดิเทียว จี เท่าไค่ (ราชวงศ์เหวียนมีฐานอำนาจอยู่ทางใต้ของเวียดนาม) พวกมิชชันนารีจึงหาที่หลบซ่อนในดินแดนส่วนนี้ได้ง่าย จักรพรรดิ ตื่อ ตี้กัที่สืบราชสมบัติต่อมาก็ยังทรงมีนโยบายคาทอลิกดั้งเดิม มิชชันนารีพยายามกดดันให้รัฐบาลฝรั่งเศสเข้ามาแทรกแซงเพื่อช่วยเหลือมากขึ้นทุกทีในช่วงนี้มีชาวคาทอลิกในเวียดนามเป็นจำนวนหลายหมื่นคนแล้ว จักรพรรดิโนโปเลียนที่ 3 ทรงมีความปรารถนาแรงกล้าที่จะส่งเสริมบทบาทของฝรั่งเศสในต่างประเทศและยังทรงใช้คริสตจักรโรมันคาทอลิกในฝรั่งเศสเป็นฐานสนับสนุนทางการเมืองในช่วงนั้นด้วย พระองค์จึงพร้อมและเต็มใจที่จะสนองตอบการร้องขอความช่วยเหลือของมิชชันนารีทั้งในจีนและเวียดนาม ดังนั้น เมื่อคณะมิชชันนารีในดินแดนตะวันออกไกลร่วมกันส่งคำร้องขอให้ฝรั่งเศสส่งเรือรบ 3-4 ลำมาคุ้มครอง คณะมิชชันนารีจากการกดขี่ปราบปรามทางศาสนาซึ่งกำลังดำเนินอยู่อย่างกว้างขวาง เพื่ออ้างไว้ซึ่งเกียรติภูมิของฝรั่งเศสและผลประโยชน์ของคณะมิชชันนารี ฝรั่งเศสจึงเริ่มปฏิบัติการครั้งสำคัญด้วยการส่งกองกำลังขึ้นฝั่งโจมตีและยึดเมืองตูราน (ตานังในปัจจุบัน) ได้ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1858 จากนั้นฝรั่งเศสยึดไซ่ง่อนได้ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1859 อีก 3 ปีต่อมา ฝรั่งเศสสามารถยึดดินแดนและกดดันจรรยาสำนักเวียดนามยอมทำสนธิสัญญา 3 จังหวัดในเขตดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง คือ เบียนหว่า, ซาดิญ และติญเตื่องให้แก่ฝรั่งเศส ต่อมาใน ค.ศ. 1863 ฝรั่งเศสก็ได้กัมพูชาเป็นรัฐอารักขา การขยายอำนาจของฝรั่งเศสมิได้หยุดยั้งอยู่เพียงนั้น ยังมีฝรั่งเศสยึดดินแดนอีก 3 จังหวัดที่เหลือของเวียดนามตอนใต้ คือ เจาดัก, ฮ่าเตีย และหวีญล่อง ไว้ได้ทั้งหมด และจัดตั้งดินแดนนี้เป็นอาณานิคม เรียกว่า โคชินไชนา ฝรั่งเศสยึดเวียดนามได้ทั้งหมดใน ค.ศ. 1884¹⁹⁴

โดยกรุงเทพฯ ในเวลานั้นตามใบบอกเมืองน่านกล่าวว่ายังคงมีความสุขสบาย ไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของเมืองอื่น เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระปรีชาสามารถ และมองการณ์ไกล ระมัดระวังสถานการณ์บ้านเมือง รู้เท่าทันสถานการณ์โลก และมีนโยบายผูกกับประเทศทางตะวันตก ทวีปยุโรป พ.ศ. 2424 ได้ตั้งอัครทูตออกไปประจำที่ต่างประเทศเป็นครั้งแรก โปรดให้พระองค์เจ้าปฤษฎางค์เป็นอัครราชทูต ประจำกรุงลอนดอนประเทศอังกฤษ และพระองค์เสด็จพระราชดำเนินประเทศต่าง ๆ หลายครั้ง เช่น เสด็จประพาสสิงคโปร์ เสด็จประพาสอินเดีย พม่า และได้เสด็จประพาสยุโรป 2 ครั้ง คือ พ.ศ. 2440 และ พ.ศ. 2450 การเสด็จประพาสต่างประเทศนั้น เป็น

¹⁹⁴ สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, สารานุกรมประวัติศาสตร์ประเทศเพื่อนบ้าน ฉบับราชบัณฑิตยสภา, (กรุงเทพฯ: สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2558), 334-338.

การนำประเทศไทยไปให้เป็นที่รู้จัก กระชับสัมพันธไมตรี และนอกจากนั้นพระองค์ได้เลือกแบบอย่างที่ดีจากประเทศอื่น ๆ นำมาทรงใช้เป็นแนวทางปรับปรุงแก้ไข และเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ล้าสมัยในประเทศไทย อาทิ วิธีการปกครอง การศึกษา การสาธารณสุข การทหาร การเศรษฐกิจ การคมนาคม ฯลฯ การที่พระองค์ได้พบกับพระมหากษัตริย์ และเจ้าผู้ปกครองประเทศแล้ว ยังเป็นผลดีในการรักษาเอกราชของประเทศ นอกจากนั้นการที่ประเทศเป็นเอกราชได้เพราะพระองค์มีพระปรีชาสามารถ ผ่อนหนักให้เป็นเบาได้ ยอมเสียประโยชน์ส่วนน้อยเพื่อแลกประโยชน์ส่วนใหญ่ และมีการผูกมิตรกับพระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ 2 มีการส่งทั้งโอรสสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิชิตปภักษ์ ไปทรงศึกษาวิชา ภายในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระเจ้าจักรพรรดิ และ.พ.ศ. 2434 ได้ส่งราชทูตไปที่รัสเซียอีกด้วย นอกจากการรัสเซียแล้วครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งกรมพระยาดำรงราชานุภาพไปนั้น ได้มีการไปถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ให้กับอีก 8 ประเทศ เพื่อแสดงพระราชไมตรีอีกด้วย สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับรัสเซียนั้นทำให้มหาประเทศอื่น ๆ ที่กำลังบีบบังคับไทยเพื่อเข้ายึดเป็นอาณานิคม เหมือนทำกับประเทศเพื่อบ้านนั้น มีความลังเลว่าผลประโยชน์จะขัดกับอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งการนโยบายเช่นนี้แสดงถึงพระปรีชาสามารถในการป้องกันเอกราชของประเทศอย่างแท้จริง¹⁹⁵

2. ภาพสะท้อนชื่อเจ้านครเมืองน่านและตราประทับ

ใบบอกเมืองน่านปรากฏชื่อเจ้านครเมืองน่าน ว่ามีชื่อว่า “เจ้าอนันตวรฤทธิเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยน์นันทบุร บรมมหาราชวงศ์ชาติ” และใช้ตราประทับเป็นรูปพระยานาค ซึ่งตราประทับนั้น สอดคล้องกับชื่อเจ้านครเมืองน่านที่มีคำว่า “อนันต”

“อนันต” เป็นชื่อของนาครครองบาดาล มีเศียร 1,000 เศียร เป็นลูกของพระกัศยป และนางกัทธู และขดเป็นแท่นบรรทมของพระนารายณ์ นอกจากนั้นเมื่อสิ้นกัลป์จะพ่นพิษไฟทำลายสัตว์ทั้งหลาย อนันตนาคราชมีการกล่าวถึงในตำนาน เช่น เคยประลองฤทธิ์กับพระพาย, รับเทวโองการปราบพวกกุ้งที่ทำลายเรือสำเภา และยังเป็นเหตุให้พระอิศวรลงมาพ้อนรำที่โลกมนุษย์ และเกิดเป็นตำราพ้อนรำของอินเดียขึ้น

¹⁹⁵ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจตรี เสรี ผู้วิจารณ์ (ทองเต็ม ผู้วิจารณ์) ณ ฌาปนสถานวัดพระพิเรนทร์ วันที่ 3 พฤษภาคม 2515 (ม.ป.ท.: วชิรินทร์การพิมพ์; 2525), 60-66.

บางตำนานกล่าวถึงอนันตนาคราชว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้างจากสายขำน้ำ คือ สายธุรุม่า หรือธุหน้า สายสังวาลที่พวกพราหมณ์ใช้ ในอินเดียนับถืออนันตนาคราชหรือเศษนาคนามาก และมักทำพิธีบูชา โดยมีความเชื่อว่าถ้าบุชานาคจะไม่อันตรายจากงู

รูปของพระยาเศษนาคนางฉบับเขียนเป็นนาคมี 8 ศรีษะ 8 ทาง ส่วนมากมักมีเศียรเดียวหลายหัว บางแห่งว่ามีพันศรีษะ และกล่าวว่าโลกตั้งอยู่บนศรีษะพระยานาคตัวนี้ เวลาพระยานาคกระดิกตัว แผ่นดินก็ไหว เหตุที่อนันตนาคราชหรือเศษนาคนาคต้องแบกโลกมหาภารตะกล่าวว่าถูกนางกัทรุผู้เป็นแม่สาปเพราะทักท้วงการกระทำของแม่ว่าเป็นการทุจริตในครั้งที่พินันเรื่องสีม่าพระอาทิตย์กับนางวินตา เมื่อนันตนาคราชถูกแม่สาปแล้วก็ไม่ยอมอยู่กับพวกพี่น้องและไปบำเพ็ญตบะ เป็นผลให้พระพรหมมาเสด็จมาถามว่าต้องการสิ่งใด อนันตนาคราชจึงขอให้พระพรหมประทานอนุญาตและโปรดให้เป็นผู้มีบุญไม่มีเวลาเปลี่ยนแปลง พระพรหมจึงตั้งให้เป็นผู้มีหน้าที่รองรับแผ่นดินไม่ให้กระเทือนหวั่นไหว และลงไปใต้แผ่นดินที่นางธรณีแหวกให้ อนันตนาคราชก็ลงไปแบกแผ่นดินตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา¹⁹⁶

ในเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับนาคของกลุ่มไทยวนภาคเหนือ นั้น มีความเชื่อเช่นเดียวกันกับกลุ่มไทลาว สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กลุ่มไทลื้อ กลุ่มไทเขิน และกลุ่มอีสานบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กลุ่มคนเหล่านี้มีพิธีการบูชาพระยานาค แสดงให้เห็นความเชื่อ ความศรัทธาที่เกี่ยวกับนาคว่าเป็นบรรพบุรุษของตน และสืบทอดแนวคิดที่นาคเป็นบรรพบุรุษเห็นได้ว่าชนชาติไทยบางกลุ่มสักรันต์ลายนาคบนร่างกายของตนเอง เพื่อแสดงให้เห็นว่ามีเชื้อสายของพระยานาค หรือการยอมรับว่าตนเคยมีเชื้อสายเป็นนาค หรือเคยเกิดเป็นนาค ก็มี ปรากฏในสังคมของชนชาติไทปัจจุบันมีพิธีกรรม เสริมบารมีธิดาพระยานาคซึ่งเป็นสิ่งแสดงให้เห็นชัดถึงการมีภพชาติหนึ่งเป็นนาค นอกจากนั้นยังปรากฏการเรียกชื่อนาคด้วยคำทางเครือญาติ เช่น ปู่ พ่อปู่ ย่า พ่อ แม่ มาเรียกนำหน้าชื่อ เช่น ปู่ศรีสุทโธ ยานาคี อ้ายตงกว้าง เป็นต้น

กลุ่มไทยวนภาคเหนือยังมีการมองว่านาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีการเก็บชิ้นส่วนต่าง ๆ ของนาคไว้เพื่อคุ้มครองรักษาตนเอง นาคนั้นจัดว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีอิทธิฤทธิ์ พลัง อำนาจ นาคไม่เพียงมี

¹⁹⁶ ส.พลายน้อย, สัตว์หิมพานต์, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์ภูมิปัญญา จำกัด, 2543), 200-204.

ลักษณะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว นาคยังมีลักษณะศรัทธาในพระพุทธศาสนา เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา พบได้ในวรรณกรรม ศิลปะ ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และนาคยังมี ความสำคัญในฐานะผู้ปกป้องรักษาและคำขูพระพุทธศาสนา เห็นได้จากงานประติมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรมที่มีรูปนาคซึ่งเป็นเรื่องราวในพุทธประวัติ¹⁹⁷

ชื่อและตราของเจ้านครเมืองน่านค่อนข้างสอดคล้องกับแนวคิดเดิมเกี่ยวกับนาค คือบรรพบุรุษ ของคนกลุ่มไทยวนแล้ว นอกจากนั้นชื่อและตราอาจเป็นนัยทางการเมืองอีกอย่างหนึ่ง คือ ชื่อเจ้านคร เมืองน่านที่มีคำว่า “อนันต” ซึ่งเป็นนาคแทนที่ประทับของพระนารายณ์ดังที่กล่าวข้างต้น สอดคล้อง กับแนวคิดกษัตริย์ของราชวงศ์จักรีเป็นอวตารของพระนารายณ์

ราชวงศ์จักรี ชื่อของราชวงศ์คำว่า จักรี นั้นเป็นการนำคำสองคำมารวมกัน คือ จักร กับ ตรี แปลว่า ผู้มีจักรและตรีศูล หมายถึงพระนารายณ์ ซึ่งหมายความว่าพระราชาผู้ทรงมีฤดาภิหารดุจ พระนารายณ์ทรงจักรและตรีศูล¹⁹⁸

จากที่กล่าวมาข้างต้นการที่เมืองน่านมีตราประจำเมืองเป็นรูปพระยานาคซึ่งสื่อถึงแนวคิดเดิมน่า นาคเป็นบรรพบุรุษแล้ว ยังสามารถสื่อถึงได้ว่าเจ้านครเมืองน่านเปรียบเสมือนพระยาอนันตนาคราชที่ เป็นแท่นบัลลังก์ของพระนารายณ์ และยังแสดงถึงเมืองน่านมีการรับใช้ราชการกรุงเทพฯ อย่างใกล้ชิด อีกด้วย

3. ภาพสะท้อนความเป็นเครือญาติ

ใบบอกเมืองน่านปรากฏภาพสะท้อนความเป็นเครือญาติ ผ่านการใช้คำทางเครือญาติ เรียกตนเอง และคู่สนทนา ในเอกสารที่ส่งจากเมืองน่านถึงเมืองเชียงใหม่, เมืองเชียงใหม่ส่งถึงเมือง น่าน เมืองเชียงใหม่ส่งถึงเมืองเชียงตุง และเมืองพงส่งถึงเมืองน่าน

¹⁹⁷ กัญญรัตน์ เวชศาสตร์, รายงานการวิจัยเรื่องมโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไท เล่ม 6 มโนทัศน์เรื่อง นาคของชนชาติไทในปัจจุบัน และสรุปผลการวิจัย อภิปราย และข้อเสนอแนะ, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษร ศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร ปี 2547-2550 แล้วเสร็จในปี 2555), 3-9.

¹⁹⁸ สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ "พื้นที่ทางวัฒนธรรม" ของมหานครบรรพบุรุษชาติศรี อยุธยาราชธานีจักรีวงศ์ "พระราม" จักรพรรดิราช, (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนาและศูนย์คอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 21

คำทางเครือญาตินั้นเป็นคำที่คนในแต่ละวัฒนธรรมกำหนดขึ้นและรับรู้ร่วมกัน เพื่อใช้เรียกบุคคลที่มีความสัมพันธ์เป็นญาติของบุคคลที่เป็นแกน เช่น ทวด ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ลุง ป้า น้า อา หลาน หลาน โดยทั่วไปในสังคมจารีตประเพณี คำเรียกญาติสำคัญ ไม่เพียงแต่บอกว่าใครเป็นญาติใครที่มีความสัมพันธ์สถานะกับบุคคลที่เป็นแกนเท่านั้น แต่ยังบอกให้ทราบถึงสิทธิและภาระ หน้าที่ทุกคนในความสัมพันธ์นั้น ๆ พึงมีด้วย¹⁹⁹ ซึ่งคำแสดงเครือญาติที่นำไปสู่ภาพสะท้อนความเป็นเครือญาติ มีดังนี้

หนังสือจากเมืองน่านส่งขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ที่เข้ามาตั้งอยู่ในเมืองสิงห์ถือว่าเป็นพระราชอาณาเขตของกษัตริย์สยาม เจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ ใช้คำแทนตนเองว่า “วรปิตุจณา” และเรียกเจ้าเมืองเชียงใหม่ว่า “พระวราชษัตตดา”

ณ วัน ๒๓๙๙²⁰⁰ปีชวดสัมฤทธิศกศักราช ๑๒๕๐ เจ้านายท้าวพระยาเสนาบดีได้นำขึ้นมาผัดไขถึงวราชษัตตดาว่า **พระวราชษัตตดา**เป็นใจความว่า เจ้าตนเป็น**วราชษัตตดา**เป็นเกล้าเจ้านายท้าวพระยามิ่งข้างคู้หนักหมื่น ๓ พัน มาทูลขึ้นเราผู้เป็น**พระวราชษัตตดา**อิราชพร้อมด้วยอักษรสาส์นราชรมณียถา ว่าสิ่งประการใดในกษัตตริฐบุรี²⁰¹เจ้าต้นเป็นราชษัตตดาจะการรุ่งเรืองไรไสสองในวรพุทธศาสนาแลสถานบ้านเมืองรัฐประชาจะได้อยู่เย็นเป็นสุขหาทุกขานุทุกข์ขบได้ในอุภยรัฐทั้ง ๒ จะได้เป็นอญญอญญ²⁰²เป็นแผ่นแก้วกระดานคำสืบต่อไปภายหน้านั้นขอ**พระวราชษัตตดา**อิราชเป็นที่อวชชานุสนธิชู่ประการ เราตนเป็น**พระวราชษัตตดา**อิราชก็ได้ตรัสแจ้งชู่ประการแล้ว

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ศ. 111) : 130-131 .

จากข้อความข้างต้นที่กล่าวมานั้น เมื่อนำมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างเมืองน่านกับเมืองเชียงใหม่ พบว่าประชุมพงศาวดารเล่มที่ 9 พงศาวดารเชียงใหม่กล่าวถึงความเป็นเครือญาติทางสายเลือดของเมืองน่านและเมืองเชียงใหม่ว่าฟ้าเมาน้องเจ้าเมืองเชียงใหม่คนเก่าเคยพาครอบครัวมาพึ่งนครเมืองน่าน ดังข้อความต่อไปนี้ “ครั้นอยู่มาฟ้าเมาน้องเจ้าเมืองเชียงใหม่เฒ่าวิวาทกัน ฟ้าเมพาครอบครัวลงมาพึ่งเมืองน่าน เพราะมารดาเจ้านครเมืองน่านเป็นเชื้อสายเมืองเชียงใหม่

¹⁹⁹ สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, **พจนานุกรมศัพท์มานุษยวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสภา**, (กรุงเทพฯ: สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2561), 204.

²⁰⁰ วันจันทร์ เดือน 9 แรม 3 ค่ำ

²⁰¹ กัทธิรัฐชู่ หมายถึง เมืองเชียงใหม่เขียนเป็นภาษาบาลี

²⁰² อญญมญญ แปลว่า กันและกัน

นับถือกันว่าเป็นพี่น้องกัน”²⁰³ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างเมืองน่านและมีเชียงใหม่ เป็นอาหลานกัน

หนังสือเจ้าเมืองเชียงใหม่ส่งไปยังเจ้าเมืองเชียงตุงเจ้าหม่อมมหาภยชะโชคกึ่งคำฟู เจ้าเมืองเชียงใหม่ใช้คำแทนตัวว่า “อ่าว” และเรียกเจ้าเมืองเชียงตุงว่า “หลาน”

ปิยวัจนมงคลอักษรบรรพชา เจ้ากระหม่อมหลวงเมืองเชียงใหม่อ่าวไปวุฒิสวัสดิ์จำเรียด ถึงเจ้าหม่อมมหาภยชะโชคกึ่งคำฟูตนเป็นหลานได้แจ้งต่อทูลฐาน ด้วยในปีศักราช ๑๒๕๑ ตัว เดือน ๑๒ ลง ๑๓ คำ

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 500.

เชียงใหม่ และเชียงตุง 2 เมืองนี้มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ดังปรากฏในประชุมพงศาวดาร กล่าวถึงเจ้าเมืองเชียงตุงคนเก่า คือ กงไตบุตรมหานานเมืองเชียงตุง เคยมาเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ ก่อนกลับไปเป็นเจ้าเมืองเชียงตุง และเจ้าเมืองเชียงใหม่คนปัจจุบันหม่อมมหาศรีสัพเพชงกูรพุทธพรหมวงศาเคยเป็นอุปราชมาก่อน สันนิษฐานได้ว่าทั้งเจ้ากงไตและเจ้าเมืองเชียงตุงน่าจะมี ความสัมพันธ์ทางเครือญาติหรือมีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ประชุมพงศาวดาร กล่าวถึงดังนี้ “ศักราช 1220 ท้าวพระยาเมืองเชียงแขงขอทูลนิคม บุตกรมมหานานเมืองเชียงตุงมาว่า ราชการเมืองเชียงแขง 2 ปี ลงไปรับตำแหน่งที่เจ้าเมืองเชียงแขงที่อังวะ กลับมาถึงเมืองน่านถึงแก่กรรม ท้าวพระยาเมืองเชียงแขงจึงขอกงไตบุตรมหานานเมืองเชียงตุงมาเป็นเจ้าเมืองเชียงแขง เมื่อ ศักราช 1222 หม่อมสลิบุตรเจ้าเมืองเชียงแขงเผ่าได้เป็นอุปราช เจ้าเมืองเชียงแขงว่าราชการได้ 15ปี มีบุตรชายชื่อเสื่อ 1 ก้อนแก้ว 1 หลิง 4 รวม 6 คน ครั้นมหานานเมืองเชียงตุงถึงแก่กรรม เจ้าเมือง เชียงแขงกงไตได้เป็นเจ้าเมืองเชียงตุง อุปราชเมืองเชียงแขงได้เป็นเจ้าเมืองเชียงแขง อายุได้ 19 ปี เจ้าเมืองอังวะตั้งนามว่าหม่อมมหาศรีสัพเพชงกูรพุทธพรหมวงศาเจ้าเมืองเชียงแขง มีเมืองขึ้น เมืองยุ 1 เมืองอะ 1 เมืองโหลย 1 เมืองและ 1 เมืองขัน 1 รวม 5 เมือง ครั้นเจ้าตองเมงเจ้าอังวะสิ้นบุญไปแล้ว เจ้าสิปบุตรได้เป็นเจ้าอังวะ พี่น้องก็แย่งชิงสมบัติฆ่าฟันกัน เจ้าเมืองเชียงแขงก็หาได้ขึ้นแก่เมืองอังวะ ส่งต้นไม้ทองเงินเหมือนแต่ก่อนไม่ ภายหลังอังกฤษได้เมืองอังวะ เจ้าเมืองเชียงแขงก็ตั้งรักษาบ้านเมือง

²⁰³ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 9 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 9 และภาคที่ 10 ตอนต้น, (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2507), 148.

อยู่ตามเดิม หาได้ลงไปอั้งวะไม่ ครั้นศักราช 1246 ปีนั้น เจ้าเมืองเชียงตุงถึงแก่กรรม เจ้าเสื่อบุตรที่ 1 ได้เป็นเจ้าเมือง เชียงตุง อายุได้ 16 ปี”²⁰⁴ จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าเชียงตุงและเชียงใหม่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกัน

นอกจากที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังปรากฏการใช้คำเรียกเครือญาติกับผู้ที่ไม่ได้เป็นญาติ คือต้นหนังสือจากเมืองพงที่ว่าด้วยเรื่องม้าสีประหลาดจากเมืองพงที่จะส่งเข้าไปทูลเกล้าฯถวายที่กรุงเทพมหานคร ปรากฏคำเรียกเจ้าอนันตวรฤทธิเดชว่า “พระวรวงษาปิตตาทิราช” และแทนตนเองว่า “ข้อยผู้เป็นลูก” ดังนี้

วงษาสิริเตชสุรราชแสนเม็งสถิตยยะ²⁰⁵ไพศรย²⁰⁶ในอุตตมะ²⁰⁷ระวง²⁰⁸โขงสิริไชยอังกการ²⁰⁹รัฐบุรืราชธานีเมืองพง²¹⁰ข้อยผู้เป็นลูกมีมโน²¹¹ทวาระ²¹²วิถิจิตสนิทเสนาหาประกาศิตยา²¹³วันทนาปรารภห้อยแขวนในชาย²¹⁴พระราชสมภารค่าพระองค์สมเด็จพระเจ้าสุริยวงศา²¹⁵บรมบพิตรตรา²¹⁶ภุมมินทร์²¹⁷มหาราชอิสสรธา²¹⁸ธิปติ²¹⁹องค์อนันตวรสิทธิเดช กุลเชษฐมหันตไชยเทพบุรม

²⁰⁴ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 9 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 9 และภาคที่ 10 ตอนต้น, 150-151.

²⁰⁵ ตั้งอยู่

²⁰⁶ พิสัย แปลว่า ขอบ, เขต, แดน, ตำบล, ถิ่น, แคว้น

²⁰⁷ สูงสุด, ยิ่ง, เลิศ, มากมาย, บริบูรณ์

²⁰⁸ บริเวณ ละแวก เขต

²⁰⁹ อลังการ แปลว่า งามด้วยเครื่องประดับตกแต่ง

²¹⁰ ต้นฉบับเขียนเมืองภุง

²¹¹ ใจ

²¹² ประตุ

²¹³ คำพูดอันศักดิ์สิทธิ์

²¹⁴ ขอบเขต

²¹⁵ อันประเสริฐ

²¹⁶ พระองค์ท่าน

มหाराชวงศ์ราชธิปไตยวงศ์วรสถิตพิไชย²²⁰ในมหาอุตตมระวงษ์ขงสิริไชยนั้นทเทพบุริรมย์พรหม
จักรพรรดิศรีสวัสดิ²²¹สัณฐานพระมหานครเมืองน่าน มหานครราชธานีองค์เป็น**พระวราชปิ
ตาทิราช**เป็นเกล้าเจ้ามหาอุปราชธิปไตยศรีสุวรรณทหน้าฝ่ายคำ

ร.5 ม.2. 12ก/2. ไบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 125.

แสดงให้เห็นถึงการให้ความเคารพนับถือที่เจ้าเมืองพมมีต่อเจ้าเมืองน่าน นอกจากนี้การเรียก
เจ้าเมืองน่านว่าพ่อในที่นี้แสดงให้เห็นเมื่อเป็นพ่อต้องมีความเมตตา และให้ความอุปถัมภ์ลูกอีกด้วย

4. ภาพสะท้อนการนับถือพุทธศาสนาของชาวลื้อ

พุทธศาสนาเข้าเริ่มเข้ามาสู่สิบสองปันนาในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 และต้น
ศตวรรษที่ 15 พุทธศาสนาในสิบสองปันนาเป็นพุทธเถรวาท เช่นเดียวกับพุทธศาสนาในรัฐไทอื่น ๆ ที่
มีการผสมผสานกับลัทธิฮินดู มหายาน และความเชื่อผี ป็นลักษณะของพุทธศาสนาในรัฐไทที่
สามารถสร้างความเป็นเอกภาพในความแตกต่างของความเชื่อทั้งหลายได้ สำหรับชาวลื้อพุทธศาสนา
ถือว่าเป็นศาสนาเดียวที่ชาวลื้อรู้จัก เปรียบเสมือนคติความเชื่อและอุดมการณ์สังคมที่ควบคุมหรือ
กำหนดพฤติกรรมของชาวลื้อ ชาวลื้อมักไปวัดในวันพระ และร่วมกิจกรรมทางพุทธศาสนา ถวายทาน
ให้กับพุทธศาสนาเพื่อกุศลกายหน้า พิธีกรรมทางศาสนาถือเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชาวลื้อ มีบทบาทใน
พิธีกรรม เป็นหน้าที่และความรับผิดชอบที่ต้องอุทิศร่างกายและทรัพย์สินเพื่อทำนุบำรุงศาสนา²²² ซึ่งในใ
บอกนั้นแสดงให้เห็นว่า ชาวลื้อมีความเคร่งครัด ซึ่งการที่ชาวลื้อเชียงใหม่ นับถือพุทธศาสนาเป็นเหตุให้
ทางเชียงใหม่เลือกอยู่กรุงเทพมหานคร ใช้เหตุผลดังกล่าวเป็นหนึ่งในเหตุผลที่เมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นชาว

²¹⁷ ภูมินทร์ แปลว่า พระเจ้าแผ่นดิน

²¹⁸ ความเป็นใหญ่

²¹⁹ น่าจะ อธิปติ ผู้เป็นใหญ่

²²⁰ พิสัย แปลว่า ขอบ,เขต,แดน, ตำบล

²²¹ สวัสดิ์ แปลว่า ความดี, ความงาม, ความเจริญ รุ่งเรือง มาจากภาษาสันสกฤต สวัสดิ

²²² ยรรยง จิระนคร, ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์สร้างสรรค์
จำกัด, 2551), 239.

ลือเลือกเข้ามาอยู่ภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แทนเข้าร่วมกับอังกฤษ แม้ว่าอังกฤษจะเข้ามา ดังข้อความต่อไปนี้

กุลาอังกฤษก็ได้อังวะแล้วจักหื้อเราไปเป็นข้ากุลาอังกฤษ เราก็บ่สุขบ่มีก แลเหตุศาสนาบ่ เหมือนกัน บัดนี้เราก็จักพร้อมกันน้อมหัวบงตัวเป็นข้าขอบขัณฑสีมาสวามิภักดิ์ พระเจ้าอยู่หัวฝ่ายใต้ หื้อได้ความสุขสบายต่อไป

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 504.

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าความเชื่อทางศาสนาก็จัดเป็นเหตุผลหนึ่งที่ประกอบ กับสถานการณ์ที่เผชิญอยู่ในช่วงเวลานั้น แสดงให้เห็นอิทธิพลของศาสนาที่มีผลต่อการตัดสินใจของ ชาวลือเช่นเดียวกัน

5. ภาพสะท้อนความเชื่อเรื่องการเผาศพ

ใบบอกเมืองน่านลงวัน 4 ที่ 16 มิถุนายนรัตนโกสินทร์ศก²² 108 เรื่องเจ้าอุปราชถึงแก่ อสัญกรรม ปราบภูภาพสะท้อนเรื่องความเชื่อวันเผาศพ ในการศพเจ้าอุปราช เจ้านันทวรฤทธิเดช เจ้านครเมืองน่าน กล่าวว่าได้ทำบุญจากสิ่งของที่รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว อาทิ หีบศิลาหน้าเพลิง สำหรับเครื่อง ผ้าไตร ผ้าขาว ร่ม รองเท้าทองอังกฤษ กระจดาช น้ำตะโกทอง เงิน กระจดาชต่างสี กระจดาชฟาง เครื่องเขียน ชาดเส้น หรดาล หมึกหลิ้ม กาวดินแดง และเงิน 640 เฟื้องแล้ว ในใบบอกกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระกระแส รับสั่งมาในศุภอักษร รับสั่งเรื่องวันเผาศพ ว่าดังนี้

ห้ามอย่าให้เผาวันอังคาร วันเสาร์ วันพระแปดคำ สิบห้าคำ ข้างขึ้นเผาคู่ ข้างแรมเผาตรี ให้ผิดด้วยธรรมเนียมบ้านเมืองได้ มีพระกระแสซึ่งโปรดเกล้าฯ มาในศุภอักษรเป็นหลาย ประการ

ร.5 ม.2. 12ก/2. ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-14 พ.ค. 111) : 320.

โดยความเชื่อเรื่องการเผาศพนั้นคนโบราณ กำหนดว่า ถ้าข้างขึ้นให้เผาวันคี่ คือ วันขึ้น 1 ค่ำ, ขึ้น 3 ค่ำ, ขึ้น 5 ค่ำ, ขึ้น 7 ค่ำ, ขึ้น 9 ค่ำ, ขึ้น 11 ค่ำ, ขึ้น 15 ค่ำ เรียกว่า คนเผาผี ถ้าข้างขึ้นเผาวันคู่ เรียกว่า ผีเผาคน

ข้างแรมต้องเผาวันคู่ คือวันแรม 2 ค่ำ, แรม 4 ค่ำ, แรม 6 ค่ำ, แรม 8 ค่ำ, แรม 10 ค่ำ, แรม 12 ค่ำ, แรม 14 ค่ำ เรียกว่า คนเผาผี ห้ามเผาวันคี่ตรงกับวันแรม 1 ค่ำ, แรม 3 ค่ำ, แรม 5 ค่ำ, แรม 7 ค่ำ, แรม 9 ค่ำ, แรม 11 ค่ำ, แรม 13 ค่ำ, แรม 15 ค่ำ เป็นวันผีเผาคน ซึ่งความเชื่อเรื่องการเผาศพนั้น หากเผาศพวันคนเผาผี คนที่มีชีวิตอยู่จะไม่ประสบความสำเร็จทุกข์ แต่ถ้าเผาวันผีเผาคน คนที่มีชีวิตอยู่จะประสบความสำเร็จทุกข์ได้²²³

ส่วนในเรื่องของวันเผาในใบบอกปรากฏเนื้อหาว่าห้ามเผาในวันอังคาร วันเสาร์ มีความเชื่อเรื่องว่าหากผู้ตาย ตายในวันเสาร์ ห้ามเผาวันอังคาร เพราะทั้งสองวันนี้เป็นวันกล้าแข็ง เมื่อรวมทั้ง 2 วัน เข้าด้วยกัน จะทำให้คนที่ตายไปมีกำลังเพิ่มมากยิ่งขึ้น และผีจะดุร้าย นอกจากวันที่กล่าวมาห้ามเผา ศพ แล้วความเชื่อโบราณเรื่องการเผาศพนั้น ยังห้ามเผาวันศุกร์ เพราะจะให้ทุกข์กับญาติพี่น้อง ห้ามเผาวันพฤหัสบดีเพราะถือว่าเป็นวันครู และห้ามเผาวันพระ เพราะอาจทำให้สัตว์ที่อาศัยอยู่กับศพหรือหีบศพถูกเผาไปด้วยซึ่งถือว่าเป็นการทำบาปในวันพระ²²⁴

เจ้านันตวรฤทธิเดชได้เผาศพเจ้าอนุปราศตามพระกระแสรับสั่งทุกประการ การเผาศพเจ้าอนุปราศ เป็นวันอาทิตย์ ที่ 9 มิถุนายน รัตนโกสินทร์ศก 108 ตรงกับ วันขึ้น 11 ค่ำ เดือน 7 ขึ้น 11 ค่ำ ถือเป็นข้างขึ้น และได้เผาในวันที่ 9 ซึ่งเป็นวันคี่ตามความเชื่อเดิมทุกประการ

จากการศึกษาภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมของเมืองน่านจากใบบอกนั้น ปรากฏภาพสะท้อนดังนี้ ภาพสะท้อนความเป็นเอกราชของกรุงเทพฯ ซึ่งกรุงเทพฯ ไม่ตกเป็นของอังกฤษเหมือนอังวะ และไม่ตกเป็นของฝรั่งเศสเหมือนญวน เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระปรีชาสามารถ และมีนโยบายทางพระราชไมตรีกับประเทศตะวันตก ภาพสะท้อนชื่อเจ้านครเมืองน่านและตราประทับ ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อเดิม คือมีนาคเป็นบรรพบุรุษ และมีนัยทางการเมือง คือ อนันตเป็นชื่อนาคประทับของพระนารายณ์ แสดงถึงเมืองน่านมีหน้าที่รับใช้ราชการของกษัตริย์กรุงเทพฯ ที่เปรียบเสมือนนารายณ์อวตารอย่างใกล้ชิด ภาพสะท้อนความเป็นเครือญาติ การใช้คำเรียกทางเครือญาติในการแทนตัว ระหว่างเมืองน่านกับเมืองเชียงแขง เมืองเชียงแขงกับเชียงตุง

²²³ ป. ชุ่มชวย, **พิธีทำศพ** (ม.ป.ท.: บัญชาการพิมพ์, 2506), 44.

²²⁴ แสวง แก้วผลึก, พ.ต.ท., **พิธีการจัดงานศพ และการทำบุญบ้าน ฉบับสมบูรณ์** (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์แพร่การช่าง, 2509), 44-45.

ซึ่งแสดงถึงความเกี่ยวพันทางเครือญาติ ในลักษณะอาภัพหลาน นอกจากนั้นยังมีการใช้คำเรียก พ่อ
กับลูก ระหว่างเมืองพงกับเมืองน่าน แสดงถึงความเคารพ และยังสื่อถึงการเป็นพ่อว่าเป็นผู้มีเมตตา
และอุปถัมภ์ลูก ภาพสะท้อนการนับถือพุทธศาสนาของชาวลื้อ เมืองเชียงแข็งใช้เรื่องการนับถือศาสนา
เดียวกันกับกรุงเทพฯ เป็นเหตุผลหนึ่งที่ไม่เข้าร่วมกับอังกฤษเพราะมีศาสนาต่างกัน และภาพสะท้อน
ความเชื่อการเรื่องการเผาศพ กล่าวถึงการห้ามเผาศพตามธรรมเนียมเดิมในเรื่องการศพเจ้าอุปราช
ไม่ให้เผาวันอังคาร ไม่ให้วันเสาร์ ไม่ให้เผาวันพระ ช้างขึ้นไม่ให้เผาวันคู่ ช้างแรมไม่ให้เผาวันคี่ โดยการ
เผาวันเหล่านี้มีความเชื่อว่าจะให้โทษแก่คนเป็นทำให้ได้รับความเดือดร้อน ส่วนการเผาวันเสาร์ วัน
อังคารเชื่อว่าจะทำให้ผีดูเนื่องจากเป็นวันแรง และนอกจากนั้นการเผาวันพระยังถือว่าเป็นการทำบาป
ที่จะให้โทษอย่างมาก เพราะอาจทำลายชีวิตสัตว์ที่อยู่กับศพซึ่งเป็นการทำบาปในวันพระอีกด้วย

บทที่ 5

บทสรุป

ไบบอกรเมืองน่านบันทึกด้วยอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลื้อ ที่ส่งเข้ามารายงาน ข้าราชการที่กรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. 2431-2434 จากทะเบียนบัญชีสำรวจเอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย (ร.5ม. 2.12ก-2.14) เล่ม 2 ในจำนวน 3 เล่ม หัวเรื่อง ร.5 ม.2 แผนกปกครอง 2. 12ก. ไบบอกเมืองต่าง ๆ เก็บรักษาอยู่ที่กลุ่มเอกสารจดหมายเหตุและบริการ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ มีจำนวน 85 ฉบับ จำแนกออกเป็น เอกสารอักษรธรรมล้านนา จำนวน 80 ฉบับ และอักษรธรรมลื้อ จำนวน 5 ฉบับ โดยการจำแนกอักษรนั้นได้ใช้วิธีทางอักษรวิทยาในการจำแนกเอกสาร การศึกษาไบบอกรเมืองน่านนั้นแบ่งออกเป็นการศึกษา ดังนี้ ศึกษารูปแบบ, อักษรและและอักษรวิธี, เนื้อหา รวมถึงภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรม

รูปแบบเอกสารไบบอกรเมืองน่าน สามารถแบ่งออกเป็น รูปแบบภายนอก และรูปแบบภายใน ซึ่งรูปแบบของเอกสารทั้งภายนอก และภายในนั้นถูกกำหนดด้วยข้อบังคับจากกรุงเทพฯ คือ ประกาศรัชกาลที่ 4, ประกาศ ว่าด้วยผู้ซึ่งจะทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือ และประกาศธรรมเนียมการถวายหนังสือต่าง ๆ ทุกประการ สามารถกล่าวถึงรูปแบบไบบอกรเมืองน่านได้ดังนี้

รูปแบบภายนอกสามารถมองเห็นได้จากการพิจารณาด้วยสายตา วัสดุที่ใช้รองรับพบ 2 ชนิด คือ กระดาษฝรั่ง และกระดาษเพล แต่เอกสารโดยมากจะบันทึกลงบนกระดาษฝรั่งขนาดใกล้เคียงกับกระดาษเอสี่ปัจจุบัน เอกสารทั้งหมดเมื่อนำมาส่งที่กรุงเทพฯ จะใช้วิธีสอดซองผนึก และจัดเก็บที่กรุงเทพฯ อย่างสมุดฝรั่ง วัสดุที่ใช้ในการเขียนใช้ปากกาหมึกเขียนทุกฉบับ พบการใช้ปากกาหมึกสีน้ำเงิน และสีดำในการเขียนเนื้อความ ซึ่งส่วนมากเนื้อความที่เป็นเอกสารเขียนหรือคัดสำเนาจากที่สนามเมืองน่านจะใช้ปากกาสีน้ำเงินในการเขียน ส่วนปากกาหมึกสีดำพบใช้ในเอกสารจากหัวเมืองอื่น ๆ เมืองเชียงแข็ง เมืองพง เป็นต้น จำนวนหน้า จำนวนบรรทัดของเอกสารขึ้นอยู่กับความยาวของข้อราชการที่เขียนไว้ อักษรและภาษา เอกสารอักษรธรรมล้านนา มีความนิยมเขียนอยู่ 2 รูปแบบ คือ เอกสารที่เขียนส่งมาถึงกรุงเทพฯ จะเขียนด้วยภาษาไทยภาคกลาง มีคำราชาศัพท์แสดงระดับของผู้ส่งผู้รับเอกสาร ภาษาถิ่นเหนือปนอยู่เล็กน้อย หรือบางฉบับไม่พบเลย เอกสารที่เขียนติดต่อกัน

ภายในหัวเมืองหรือที่คัดลอกสำเนา ไม่ได้ใช้ในการสื่อสารกับกรุงเทพฯ โดยตรงยังมีความนิยมเขียนภาษาถิ่นเหนือ และมีการใช้คำราชาศัพท์แสดงถึงผู้รับผู้ส่งเอกสาร ส่วนเอกสารอักษรธรรมลือ มีความนิยมเขียนด้วยภาษาถิ่นเหนือ ปนภาษาไทยลือ รวมถึงมีการใช้คำราชาศัพท์แสดงถึงระดับของผู้ส่งผู้รับอีกด้วย ลักษณะอย่างหนึ่งของการเขียนเอกสารที่ใช้ติดต่อกันระหว่างเมืองที่ไม่ใช่กรุงเทพฯ จะนิยมใช้คำบาลีสันสกฤตในการเขียน โดยเฉพาะส่วนต้นของหนังสือ ในส่วนของตราประทับ ตราประทับที่พบเป็นสีแดงชาด พบ 6 ตรา คือ ตราพระยานาค ตราท้าวอุทุมพร ตราเมืองพง (มี 2 ตรา) ตราเมืองเชียงแข็ง และตราเมืองสิง บรณนิต์ศน์ คือ สิ่งที่เขียนขึ้นภายหลัง ในส่วนของบรณนิต์ศน์จะเขียนด้วยปากกาหมึกสีดำ หรือดินสอ สามารถแบ่งบรณนิต์ศน์ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ บรณนิต์ศน์ที่เขียนโดยนายเวรที่กรุงเทพฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้อความที่เขียนลงไป คือ ชื่อนายเวร ชื่อผู้ถือหนังสือ วันที่เอกสารมาถึงกรุงเทพฯ บางฉบับเขียนว่า แปลแล้ว คัดแล้ว รวมถึงชื่อผู้แปลชื่อผู้แปลที่ปรากฏ ได้แก่ นายน้อยบุญยืน, หลวงไชยอักษร และหลวงชั้นทมิศ

รูปแบบภายในของเอกสารหรือการบันทึกข้อความ ลำดับการเรียงเนื้อความถูกกำหนดด้วย ประกาศ ว่าด้วยผู้ซึ่งจะทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือ และประกาศธรรมเนียมการถวายหนังสือต่าง ๆ ทุกประการ การบันทึกข้อความแบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนต้น ส่วนเนื้อหา และส่วนท้าย มีรูปแบบการบันทึกแบ่งเป็น 3 ลักษณะใหญ่ ๆ ได้แก่ รูปแบบที่ 1 รูปแบบการบันทึกของศุภอักษรเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ และหนังสือเจ้าราชวงศ์ว่าที่เจ้าอุปราช รูปแบบที่ 2 รูปแบบการบันทึกของหนังสือของหนังสือเมืองอื่น ๆ ที่ส่งเข้ามาเมืองน่าน หรือเมืองอื่น ๆ ส่งถึงกัน รูปแบบที่ 3 รูปแบบการบันทึกของหนังสือแบบอื่น ๆ ซึ่งรูปแบบการบันทึกของทั้ง 3 รูปแบบนี้มีความแตกต่างกันเพียงเล็กน้อย คือ ตำแหน่งการลงวันที่ และสถานที่ ที่จะอยู่คนละตำแหน่งกัน

อักษรและอักษรวิธี อักษร สามารถแบ่งออกได้เป็น อักษรธรรมล้านนา 5 ลายมือ และอักษรธรรมลือ 3 ลายมือ ความแตกต่างของอักษรแต่ละลายมือนั้น โดยมากจะพบจะพบความแตกต่างที่ขมวดหัว และปลายเส้นอักษรเป็นหลัก ในส่วนของอักษรวิธีอักษรธรรมล้านนา และอักษรธรรมลือ มีลักษณะการเขียนตามกฎเกณฑ์การเขียนของอักษรทั้ง 2 กลุ่มทุกประการ

เนื้อหาที่ปรากฏในใบบอกเมืองน่าน สามารถจัดเป็น 2 กลุ่มใหญ่ การเมืองการปกครอง และประเพณี เนื้อหาการเมืองการปกครองพบมากกว่าด้านประเพณี การเมืองการปกครองมีเนื้อหา ดังนี้ การสงคราม เนื้อหาเกี่ยวกับการสงครามนั้นมีเนื้อหาเกี่ยวกับการปราบฮ่อ เมืองน่านมีหน้าที่สนับสนุนกองทัพพระยาสุรศักดิ์มนตรีที่ไปราชการทัพฮ่อที่เมืองหลวงพระบาง จัดหาช้าง จัดหาข้าว

และสืบราชการทัพบ้าง เรื่องการสืบราชการทัพบอกจากทัพอ้อแล้ว เมื่อนานยังมีการสืบราชการเมือง เชียงแสน สืบราชการเมืองเชียงตุง และว่ากล่าวกับเจ้าเมืองเชียงตุงว่าจะเข้าฝ่ายใด รวมถึงการสืบ ราชการครั้งส่งนายน้อยมโนโรต และท้าวคำลือไปสืบเรื่องอังกฤษเข้ามาปกครองเชียงตุง และเรื่องอื่น ๆ การรักษาพระราชอาณาเขต เมื่อนานมีหน้าที่เป็นตัวกลางระหว่างเมืองเชียงแขงและกรุงเทพฯ มีทั้ง การส่งหนังสือ และกำลังคนเพื่อพูดคุยตกลงกับเมืองเชียงแขงให้สวามิภักดิ์ และส่งบรรณาการลงมา กรุงเทพฯ ตามกำหนดเวลา รวมถึงมีบทบาทในการช่วยทำต้นไม้ทองต้นไม้เงินให้กับเมืองเชียงแขง รวมถึงการรักษาพระราชมโตรี เมื่อนานมีบทบาทในการตามสืบจับเจ้าเมงกุลลูกของกษัตริย์พม่าองค์ เดิมที่หนีจากอินเดียไปไซ่ง่อนให้อังกฤษ ซึ่งอังกฤษกับสยามในเวลานั้นถือว่าเป็นมิตรต่อกัน บรรณาการและสิ่งของ เมื่อนานและเมืองเชียงแขงมีการถวายบรรณาการเป็นต้นไม้ทองเงิน และ สิ่งของต่าง ๆ ตามธรรมเนียมเพื่อแสดงถึงการยอมสวามิภักดิ์ต่อพระราชอำนาจ นอกเหนือจากนั้น เมื่อนานยังมีการถวายม้าสีประหลาด เพื่อแสดงถึงความจงรักภักดี การพระราชทานตำแหน่ง มีการ พระราชทานตำแหน่งเจ้านาย ตำแหน่งพระครู รวมถึงเครื่องอิสริยยศ ให้แก่เมื่อนาน การขอสิ่งของ พระราชทาน เมื่อนานมีการขอสิ่งของพระราชทานจากกรุงเทพฯ ซึ่งของเหล่านั้นเป็นของที่เมื่อนาน ขาดแคลน เช่น เครื่องเทศสำหรับทำยา รวมถึงของใช้ เช่น การตายของเจ้านาย ได้แก่ เจ้าอุปราชา การ เจ้าอนันตวรฤทธิเดช และเจ้าบุรีรัตน์ การโทรเลขและการไปรษณีย์ เมื่อนานเกณฑ์คนตัดสายทาง โทรเลข และหาคนรู้ภาษาสยามเพื่อทำงานไปรษณีย์ที่เมื่อนาน แผนที่ เมื่อนานได้มีการจัดหาช่าง ม้า และคน เพื่อช่วยงานกองเซอร์เวย์แผนที่ของมิสเตอร์คอลลินที่เข้ามาในเมืองเชียงของ เมืองภูคา และจะเดินทางต่อไปทางแขวงเมืองหลวงพระบาง และต่อมาอีก 2 ปี เมื่อนานได้จัดคน 50 คนเพื่อ ช่วยงานหลวงเทศาภิตรวิจิตรวิจารณ์ข้าหลวงกองแผนที่ และมีการส่งคนไปบอกเขตแดนกับเจ้าพนักงานที่ เมืองเชียงแขง นอกจากนี้ที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีข้อราชการอื่น ๆ เช่น อัฐยศที่ได้รับพระราชทานมา ใช้ที่นครเมื่อนาน ขุนอมรศักดิ์ไม่คืบเงิน บัญชีสำมะโนครัวคนในบังคับต่างประเทศ เรื่องข้อพิพาท กับพระเมืองแก่น ข้อพิพาทกับมืองกุงะ เรื่องคนเมืองอุหนิแตกลงมาในพระราชอาณาเขต เชียงแขงขอ เมืองเชียงลาบจากเชียงตุง

ส่วนเนื้อหาเกี่ยวกับประเพณีนั้น ได้แก่ ประเพณีเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเดือนกันยายน ประเพณีเถลิงศกในเดือนเมษายน ประเพณีโสกันต์ซึ่ง เมื่อนานได้ส่งเงินไปสนับสนุนการพระราชพิธี นอกจากนี้ยังมีพระราชพิธีรับน้ำพิพัฒน์สัตยาของ เมื่อนาน และเมืองเชียงแขงซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่เมืองประเทศราชต้องปฏิบัติอีกด้วย

ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมของเมื่อนานจากใบบอกนั้น ปรากฏภาพสะท้อนดังนี้ ภาพสะท้อนความเป็นเอกราชของกรุงเทพฯ ซึ่งกรุงเทพฯ ไม่ตกเป็นของอังกฤษเหมือนอังวะ และไม่ ตกเป็นของฝรั่งเศสเหมือนญวน เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระปรีชา

สามารถ และมีนโยบายทางพระราชไมตรีกับประเทศตะวันตก ภาพสะท้อนชื่อเจ้านครเมืองน่านและตราประทับ ซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อเดิม คือมีนาคเป็นบรรพบุรุษ และมีนัยทางการเมือง คือ อนันต เป็นชื่อนาคประทับของพระนารายณ์ แสดงถึงเมืองน่านมีหน้าที่รับใช้ราชการของกษัตริย์กรุงเทพฯ ที่เปรียบเสมือนนารายณ์อวตารอย่างใกล้ชิด ภาพสะท้อนความเป็นเครือญาติ การใช้คำเรียกทางเครือญาติในการแทนตัว ระหว่างเมืองน่านกับเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงใหม่กับเมืองเชียงตุง ซึ่งแสดงถึงความเกี่ยวพันทางเครือญาติ ในลักษณะอากัปกถา นอกจากนี้ยังมีการใช้คำเรียก พ่อกับลูก ระหว่างเมืองพงกับเมืองน่าน แสดงถึงความเคารพ และยังสื่อถึงการเป็นพ่อว่าเป็นผู้มีเมตตา และอุปถัมภ์ลูก ภาพสะท้อนการนับถือพุทธศาสนาของชาวลื้อ เมืองเชียงใหม่ใช้เรื่องการนับถือศาสนาเดียวกันกับกรุงเทพฯ เป็นเหตุผลหนึ่งที่ไม่เข้าร่วมกับอังกฤษเพราะมีศาสนาต่างกัน และภาพสะท้อนความเชื่อการเรื่องการเผาศพ กล่าวถึงการห้ามเผาศพตามธรรมเนียมเดิมในเรื่องการศพเจ้าอุปราชไม่ให้เผาวันอังคาร ไม่ให้วันเสาร์ ไม่ให้เผาวันพระ ข้างขึ้นไม่ให้เผาวันคู่ ข้างแรมไม่ให้เผาวันคี่ โดยการเผาวันเหล่านี้มีความเชื่อว่าจะให้โทษแก่คนเป็นทำให้ได้รับความเดือดร้อน ส่วนการเผาวันเสาร์ วันอังคารเชื่อว่าจะทำให้ผีดุเนื่องจากเป็นวันแรง และนอกจากนั้นการเผาวันพระยังถือว่าเป็นการทำบาปที่จะให้โทษมากมาก เพราะอาจทำลายชีวิตสัตว์ที่อยู่กับศพซึ่งเป็นการทำบาปในวันพระ

จากที่กล่าวมาข้างต้นจากการศึกษาทั้งหมด 4 หัวข้อนั้นแสดงให้เห็นว่าใบบอกเมืองน่านนั้นเป็นเอกสารชั้นต้นนอกเหนือจากมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์แล้ว เอกสารชุดนี้ยังสามารถนำมาศึกษาในแง่ของเอกสารโบราณทั้งในด้านรูปแบบเอกสาร อักษรและอักษรวิธี เนื้อหา และภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมอีกด้วย

รายการอ้างอิง

- กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. คำศัพท์เกี่ยวกับงานพระราชพิธีพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร, 2559.
- ก่องกุก บุกุมาก. “ซ้างและงาซ้างแเกาะสลัก.” ใน ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ 5 ศิลปวัตถุ กรุงรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์มณเฑศ, 2525.
- ก่องแก้ว วีระประจักษ์. รายงานการวิจัยเรื่องการพัฒนาของรูปอักษรธรรมล้านนา. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ, 2524.
- . “หนังสือประทับตรา.” ใน ความมยอกย้อนของอดีต: พิพิธนิพนธ์เขตชูเกียรติพลตรีหม่อมราชวงศ์ ศุกวัญย์ เกษมศรี. วินัย พงศ์ศรีเพียร. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2537.
- กัญญรัตน์ เวชศาสตร์. รายงานการวิจัยเรื่องมโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไท เล่ม 6 มโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทในปัจจุบัน และสรุปผลการวิจัย อภิปราย และข้อเสนอแนะ, ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร ปี 2547-2550 แล้วเสร็จในปี 2555.
- เจดีย์ชาย (เจดีย์ทราย). ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทยธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.
- โจเซฟ บัตตินเจอร์, เฟ็ซรี สุมิตร แพล. ประวัติศาสตร์การเมืองเวียดนาม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522.
- ชฎาพร จินชานา. “การวิเคราะห์สังคมเมืองน่านจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ (พ.ศ. 2395-2451).” ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2549.
- ซัชพิลิชฐ์ ปาชนะนี. “การศึกษาวิเคราะห์ลักษณะและสารัตถะของเอกสารตัวเขียนที่ใช้ในการติดต่อราชการระหว่างไทย และกัมพูชาในช่วง พ.ศ. 2325-2427.” ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2564.
- . “ตัวอักษรและอักษรวิธีที่ใช้บันทึกภาษาเขมรในเอกสารตัวเขียน ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25.” มนุษยศาสตร์วิชาการ 27, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2563): 277-309.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. พม่า : ขบวนการนักศึกษากับประวัติศาสตร์อันระทึกใจ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2533.

ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์. **สารตราเมืองมหาสารคาม (ฉบับคัดร่าง)**. มหาสารคาม: โครงการอนุรักษ์โบราณสถาน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2552.

ณัฐภัทร นาวิกชีวิน, เรียบเรียง. **พระราชพิธีโสกันต์**. โรงพิมพ์การศาสนา: กรุงเทพฯ, 2518.

ธนโชติ เกียรติณภัทร. “การศึกษาวิเคราะห์คำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.”

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต จารึกศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558.

———. “คำให้การสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ล่าอาณานิคมในจีน
พม่า เวียดนาม และอินโดนีเซีย.” **ตำรงวิชาการ** 14, 2 (ก.ค. - ธ.ค. 2558): 86-112.

ธัญญาพิชา โรจนะ. “พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาภิเศกกับสังคมไทยจนถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง
พ.ศ. 2475.” ใน **สรรพสาระประวัติศาสตร์-มนุษยศาสตร์**. วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ.
กรุงเทพฯ: สามลดา, 2550.

นัยนา โปรงธุระ. “อักษรธรรมล้านนา.” ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525.

เนื่ออ่อน ชั่วทองเขียว. **เปิดแผนยี่ดล้านนา**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2559.

ป. ชุ่มช่วย. **พิธีทำศพ**. ม.ป.ท.: บัญชาการพิมพ์, 2506.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ภาค 2 ประกาศปีชาล พ.ศ. 2397 ปีเถาะ พ.ศ. 2398. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนาการ, 2465.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 9 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 9 และภาคที่ 10 ตอนต้น). กรุงเทพฯ: องค์การ
ค้ำของคุรุสภา, 2507.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 10 (ประชุมพงศาวดาร ภาค 10 ตอนปลาย ภาคที่ 11-12). กรุงเทพฯ: โรง
พิมพ์คุรุสภา, 2507.

ประดิษฐา นาครักษา. “การศึกษารูปแบบ และสำนวนภาษาที่ใช้ในหนังสือราชการไทยระหว่างปี พ.ศ.
2475 ถึง พ.ศ. 2534.” ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

ประวัติสังเขปของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เพียงปราบฮ่อ พ.ศ. 2430. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์,
2476.

ปรีศนิภรณ์ พลายนัด. “การศึกษาสาระและการใช้ภาษาทางการทูตในพระราชสาส์นสมัย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย
และภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2564.

ปีย์ มาลากุล, หม่อมหลวง. **พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พุทธศักราช 2512**. พระนครหลวง
ธนบุรี: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2515.

พงศาวดารเมืองน่าน. เชียงใหม่: หจก. ธนุขพรีนติ้ง (โรงพิมพ์ดาว), 2543.

พรชัย นาคสีทอง. “การศึกษาจดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์.”

ปริญญาานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2548.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **ประเพณีทำบุญวันเกิด.** ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนาการ, 2478.

พระราชประวัติรัชกาลที่ 5 ก่อนเสวยราชย์ พระบวรราชประวัติ พระประวัติกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

พการ พระราชประวัติตรัสเล่า. พิมพ์ครั้งที่ 2. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, 2519.

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์ห้วงเจริญ. **ใบจุ่ม : สารนิเทศบนสิ่งทอ.** กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2543.

———. **วิเคราะห์สารนิเทศจากใบจุ่ม.** กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2556.

ภิญญพันธ์ พงนะลาวัลย์. **สยามานิคคม มณฑลพายัพ ปฏิบัติการสำรวจและผลิตพื้นที่เมือง ขนบทป่าเขากับการสร้างควมศิวิไลซ์.** เชียงใหม่: สำนักงานมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2565.

มานิจ ชุมสาย. **เอกสารประวัติศาสตร์ไทยเรื่องปราบฮ่อ.** ม.ป.ท.: เฉลิมนิจ, 2522.

ยรรยง จิระนคร. **ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์สร้างสรรค์จำกัด, 2551.

ร.5.ม.2.12ก./2 ใบบอกเมืองน่าน (ก.ค.104-15 พ.ค.111).

ร.5.ม.2.12ก./3 บอกเมืองน่าน ปี ร.ศ.110 (ก.ย.106-19 พ.ค.110).

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**

เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5

ธันวาคม 2554. กรุงเทพฯ : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, 2556.

ราชบัณฑิตยสถาน. **ใบบอกเรื่องทัพฮ่อ.** ม.ป.ท.: โรงพิมพ์กรมแผนที่, 2475.

เริง อรรถวิบูลย์. “เบี้ยหอย อัฐยศ เงินทอง.” **วัฒนธรรมไทย** 18, 9 (มกราคม 2518): 12.

วรภรณ์ โตศิริ. “การศึกษา "ใบจุ่ม" เอกสารทางราชการของอาณาจักรล้านช้าง.” **ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,** 2532.

วิชา เอี่ยมประไพ. **หลักฐานทางประวัติศาสตร์.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2535.

สานติ รักดีคำ. “ผนวช กษัตริย์กัมพูชา” **สมัยรัชกาลที่ 4 : พระพุทธศาสนากับการเมืองสองราชสำนัก**

สยาม-กัมพูชา.” หน้าจั่ว:ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย 9, 8 (กันยายน 2554-สิงหาคม 2555): 378-389.

———. พระมหาเจษฎาราชอาณาจักรในจารึกทำเนียบหัวเมืองและผู้ครองเมือง วัดพระเชตุพน.

กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2562.

ส.พลายน้อย. **สัตว์หิมพานต์**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์ภูมิปัญญา จำกัด, 2543.

สถาบันภาษา ศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. **พจนานุกรมภาษาล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2.

เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์, 2550.

สมศักดิ์ ลือราช. “ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453).” *ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร*, 2529.

สร้อยสวัสดิ อ่องสกุล. **พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด**. เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2561.

สาวิณี ขอนแก่น. “การศึกษาสารตราและใบบอกระหว่างสยามกับล้านนาสมัยรัชกาลที่ 1-4.” *ปรัชญา*

ดุสิตบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2564.

สาวิณี ขอนแก่น, ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง. “สารตรา: หนังสือแห่งอำนาจของราชอาณาจักรสยาม.” *สันติ*

ศึกษาปริทรรศน์ มจร 9, 13 (พฤษภาคม 2564): 1295-1307.

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. **ประเพณี**. เข้าถึงเมื่อ 9 เมษายน 2567, เข้าถึงได้จาก

[Http://Legacyorst.Go.Th/?Knowledges=%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%80%E0%B8%8E%E0%B8%83%E0%B8%B5-%E0%B8%82%E0%B8%81%E0%B8%80%E0%B8%A1%E0%B8%A4%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B8%89-%E0%B8%82%E0%B8%85%E0%B8%85%E0%B8%84](http://Legacyorst.Go.Th/?Knowledges=%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B8%80%E0%B8%8E%E0%B8%83%E0%B8%B5-%E0%B8%82%E0%B8%81%E0%B8%80%E0%B8%A1%E0%B8%A4%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B8%89-%E0%B8%82%E0%B8%85%E0%B8%85%E0%B8%84).

———. **พจนานุกรมศัพท์มานุษยวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสภา**. กรุงเทพฯ: สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2561.

———. **สารานุกรมประวัติศาสตร์ประเทศเพื่อนบ้าน ฉบับราชบัณฑิตยสภา**. กรุงเทพฯ: สำนักงาน

ราชบัณฑิตยสภา, 2558.

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดลำปาง. **ประเพณีจิบอกไฟ (จุดบ้องไฟ)**, เข้าถึงเมื่อ 19 เมษายน 2567,

เข้าถึงได้จาก [https://www.m-culture.go.th/lampang/ewt_news.php?nid=](https://www.m-culture.go.th/lampang/ewt_news.php?nid=2233&filename=index)

[2233&filename=index](https://www.m-culture.go.th/lampang/ewt_news.php?nid=2233&filename=index).

สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ **"พื้นที่ทางวัฒนธรรม" ของมหานครบวรทวารวดีศรีอยุธยา**

ราชธานีจักรีวงศ์ "พระราม" จักรพรรดิราช. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนาและศูนย์

คอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

- เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคีนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ์, ผู้รวบรวม. **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 8** กฎหมาย จ.ศ. 1230-1231-1232-1233-1234-1235-1236. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคีนพคุณ, บุญธรรม ศิริฤทธิ์, สำราญ เกตรรัตน์, ผู้รวบรวม. **ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 10** กฎหมาย จ.ศ. 1240-1241-1242-1243-1244-1245-1246-1247. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2478.
- แสวง แก้วผลึก, พ.ต.ท. **พิธีการจัดงานศพ และการทำบุญบ้าน ฉบับสมบูรณ์**. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์แพร์การ์ช่าง, 2509.
- หม่องทินอ่อง, เพ็ชรี สุมิตร แปล. **ประวัติศาสตร์พม่า a History of Burma**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2561.
- อภิรดี เตชะศิริวรรณ. “พัฒนาการของอักษรและอักษรวิีในเอกสารไทลื้อ ศึกษาพัฒนาการของอักษรและอักษรวิีไทลื้อ.” ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2546.
- อภิวันท์ พันธุ์สุข. “การเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทของภาษาล้านนา.” ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2551.
- อรพรรณ ศิริมานะ. “การวิเคราะห์ลักษณะและเนื้อหาของพระราชหัตถเลขา ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: เอกสารชุดกรมเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 หมวดเบ็ดเตล็ด.” ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการจดหมายเหตุและเอกสาร ภาคตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาลัยศิลปากร, 2548.
- อรุณี อัดตนางวงษ์. “การศึกษาวเคราะห์หนังสือประทับตราสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการจดหมายเหตุและเอกสาร บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. **พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง, 2534.
- อุปกิตศิลปสาร, พระยา **หลักภาษาไทย : อักษรวิี วจิวิภาค วากยสัมพันธ์ ฉันทลักษณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์ จำกัด, 2544.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นางสาวกตัญญูตา มณีพงศ์
วุฒิการศึกษา	11 ตุลาคม พ.ศ. 2539
ผลงานตีพิมพ์	บุรีรัมย์
รางวัลที่ได้รับ	ปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) ภาษาไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

